

[Type here]

REVISTA STUDIME JURIDIKE

NR. 2, 2024

Fontespis – si koopertina

(Faqja pas Kopertinës)

Botim i parë: shtator 2001

Revista “Studime Juridike”, botim i Fakultetit të Drejtësisë, Universiteti i Tiranës

Adresa: Rruga ‘Milto Tutulani’, 1001, Tiranë

www.fdut.edu.al

ISSN: 2220-3990

© Të drejtat e autorit i përketin Fakultetit të Drejtësisë, Universiteti i Tiranës

Drejtori i revistës

Prof. Asoc. Dr. Ela Kerka

Bordi Editorial

Prof. Dr. Artan Hoxha

Prof. Dr. Dorina Hoxha

Prof. Dr. Skënder Kaçupi

Prof. Dr. Altin Shegani

Prof. Dr. Aurela Anastasi

Prof. Dr. Eralda (Methasani) Çani

Prof. Dr. Ardian Nuni

Prof. Dr. Argita Malltezi

Prof. Dr. Nada Dollani

Prof. Dr. Eriona Katro

Prof. Dr. Iva Zajmi

Prof. Asoc. Dr. Kristinka Jançe

Prof. Asoc. Dr. Enkeleda Olldashi

Prof. Asoc. Dr. Flutura Tafaj

Prof. Asoc. Dr. Lirime Çukaj

Sekretariati teknik

Dr. Eniana Qarri

Elida Qershori

Shtypur në shtypshkronjën e Shtëpisë

Botuese.....

Tiranë, 2024

Pasyra e lëndës

Prof. Dr. Nada DOLLANI, Dr. Ilda MUÇMATAJ, Doktorant Xhon SKËNDERI

Bioteknologjia dhe të drejtat e pronësisë intelektuale. Refleksione teorike dhe praktike të legjislacionit dhe jurisprudencës së BE-së dhe perspektivat e legjislacionit të Republikës së

Shqipërisë.....1

Prof. Asoc. Dr. Anjeza LIÇENJI, Doktorante Vitiana PITAKU

Sponsorizimi: Një analizë e dinamikës kontraktuale dhe implikimeve ligjore.....28

Dr. Aida GUGU BUSHATI

Udhëtim në det të hapur: A është 2030 një afat realist për thellimin dhe zgjerimin e integritetit të BE-së?.....37

Msc. Jona SPAHIU, Prof. Asoc. Dr. Oriona MUÇOLLARI

Marrëveshjet e fshehta mes operatorëve ekonomikë si formë korrupsioni e mashtrimi në menaxhimin e prokurimit publik.....48

Doktorant Donalb XIBRAKU, Prof. Asoc. Dr. Ilda MELO

Sfidat aktuale në rregullimin e çështjeve të pronësisë në Shqipëri: refleksione mbi risitë e legjislacionit për regjimin e pronave..... 58

Doktorant Emiliano LIKAJ, Prof. Asoc. Dr. Skerdian KURTI

Përkujdesja shëndetësore e të miturve në sistemin penitenciar.....75

Msc. Eneja ALLMUÇA, Prof. Asoc. Dr. Anjeza LIÇENJI

Kontratat e botimit të veprës. Balancimi i të drejtave ndërmjet autorit dhe botuesit. 87.

Dr. Alfred ÇEREPI

E drejta për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm sipas Konventës Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të

Njeriut.....102

Doktorant Ismail SHEHU, Prof. Asoc. Dr. Saimir SHATKU

Zhvillimi juridik i të drejtës së pronësisë së institucioneve dhe Bashkësive Fetare në

Shqipëri.....117

Msc. Geri DORZI

Artificial intelligence in public procurement. The case of Albania and challenges of European integration in relation to chapter 5 of the EU *acquis*.....123

BIOTEKNOLOGJIA DHE TË DREJTAT E PRONËSISË INTELEKTUALE
*Refleksione teorike dhe praktike të legjislacionit dhe jurisprudencës së BE-së dhe perspektivat e legjislacionit të Republikës së Shqipërisë**

Prof. Dr. Nada DOLLANI**

Dr. Ilda MUÇMATAJ***

Dokt. Xhon SKËNDERI ****

BIOTECHNOLOGY AND INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
Theoretical and practical reflections of EU legislation and jurisprudence, as well as the perspectives of the Republic of Albania legislation

Abstract

Continuous advancements in biotechnology have brought about significant transformations in society, particularly in the fields of molecular biology and genetics, where biotechnology has introduced new approaches to medicine and healthcare. Subsequently, the vast potential of biotechnological developments to yield commercial outcomes has led to the intersection of Biotechnology with Intellectual Property rights, where industries and intellectual property developers aim to incorporate new biotechnological inventions through IP protection. The intertwining of Intellectual Property legislation and biotechnology has posed numerous legal and ethical challenges at the international level, which are also reflected in the domestic legal framework. This paper aims to shed light on the understanding of biotechnology by exploring the legal framework regulating biotechnological patents. Furthermore, the paper presents discussions on the necessity of patent protection for biotechnology and the legal hurdles identified for such protection. By analyzing the implementation of Directive 98/44/EC concerning the legal protection of biotechnological inventions within the European Union framework, as well as legislative developments in a comparative scope across different jurisdictions, and considering scientific perspectives along with judicial practice in this field, the paper aims to provide insight into this complex legal framework by focusing on the balance between fostering innovation through patents and ensuring access to essential biotechnological advancements.

Key words: *biotechnology, intellectual property, patents, microbiological process, cloning, public order*

* **Shënim Ligjor:** Ky publikim është realizuar në kuadër të projektit të financuar nga Agjencia Kombëtare e Kërkimit Shkencor dhe Inovacionit (AKKSHI), bazuar në dispozitat e neneve 109-113 të ligjit nr. 80/2015, “Për arsimin e lartë dhe kërkimin shkencor në institucionet e arsimit të lartë në Republikën e Shqipërisë”, si dhe në vendimin nr. 607, datë 31.8.2016, të Këshillit të Ministrave “Për krijimin, përbërjen, organizimin dhe funksionimin e Agjencisë Kombëtare të Kërkimit Shkencor dhe Inovacionit”. Financimi i këtij projekti është miratuar nga Vendimi i Bordit të Administrimit të AKKSHI-së, nr. 10, datë 21.07.2023, për programin kombëtar të kërkimit dhe zhvillimit (PKKZH) për periudhën 2023-2024.

Shënim i Autorëve: Ky publikim është mundësuar me mbështetjen financiare të AKKSHI-së. Përmbajtja e tij është përgjegjësi e autorëve dhe opinioni i shprehur në të nuk përfaqëson domosdoshmërisht opinionin e AKKSHI-së.

** Prof. Dr. Nada Dollani, Departamenti Civil, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës.

*** Dr. Ilda Muçmataj, Departamenti Civil, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës.

**** Dokt. Av. Xhon Skënderi, Pedagog me kohë të pjesshme pranë Shkollës së Magjistraturës.

1. Hyrje

Diskutimet mbi patentueshmërinë e shpikjeve që kanë të bëjnë me trupin njerëzor, në veçanti materialin biologjik njerëzor ose proceset për modifikimin e tyre, janë zgjidhur vetëm në një masë të caktuar në Evropë. Kjo u arrit nëpërmjet miratimit të disa instrumenteve harmonizuese që përfshijnë në veçanti, Marrëveshjen TRIPS,¹ Direktivën 98/44/KE për mbrojtjen e shpikjeve bioteknologjike,² transferimin e mëvonshëm të dispozitave kryesore të kësaj Direktive në Rregulloret e Zbatimit të Konventës së Patentave Evropiane (në vijim KPE) dhe implementimin e Direktivës në ligjet kombëtare të shteteve anëtare të BE-së. Pavarësisht se procesi i harmonizimit nuk i ka dhënë fund mosmarrëveshjeve në lidhje me justifikimin e patentimit të këtyre shpikjeve, ai ka ndikuar në reduktimin e pasigurive ligjore në lidhje me patentueshmërinë e tyre.³

Sipas nenit 27(1) të Marrëveshjes TRIPS, patentat janë të disponueshme për çdo shpikje, qoftë produkt apo proces, në të gjitha fushat e teknologjisë, me kusht që ato të përbëjnë risi, të përmbajnë një hap shpikës dhe të jenë të afta për aplikim industrial.⁴ Për më tepër, patentat duhet të jenë të disponueshme dhe të drejtat e patentës të gëzohen pa diskriminim si për sa i përket vendit të shpikjes, fushës së teknologjisë dhe nëse produktet importohen apo prodhohen në vend. Ndonëse i nënshtrohen disa kufizimeve, patentat mbi shpikjet bioteknologjike në përgjithësi, dhe mbi shpikjet lidhur me materialin biologjik njerëzor ose proceset për modifikimin e tij në veçanti, jepen aktualisht me të njëjtat parakushte si patentat për shpikjet e tjera. Megjithatë, për shkak të natyrës specifike të shpikjeve të tilla, ato i nënshtrohen një sërë rregullash të veçanta për sa i përket aplikimit dhe dhënies së mbrojtjes.

Në kuadrin Evropian, pas disa vitesh punë përgatitore u miratua Direktiva 98/44/KE, e cila pas miratimit u bë një instrument kyç harmonizues në Evropë. Kjo jo vetëm për shkak të zbatimit të gjerë të saj nga shtetet anëtare të BE-së, por edhe për përfshirjen e saj të mëtejshme në regjimin e KPE. Kjo direktivë i detyron shtetet anëtare të BE-së të mbrojnë shpikjet bioteknologjike sipas ligjeve të tyre kombëtare të patentave.⁵ Shpikjet do të jenë të patentueshme nëse përbëjnë risi, përmbajnë hap shpikës dhe janë të zbatueshme në industri. Fakti që ato kanë të bëjnë me një produkt që përbëhet ose përmban material biologjik ose një proces me anë të të cilit prodhohet, përpunohet ose përdoret materiali biologjik nuk do të përbëjë pengesë për patentim.⁶ Po ashtu nuk do të përbëjë pengesë as fakti që një material i patentuar është izoluar nga mjedisi natyror i tij, me kusht që ai të jetë izoluar ose prodhuar me anë të një procesi teknik.

Në kuadrin kombëtar, Shqipëria ka miratuar legjislacionin e saj në përputhje me standardet ndërkombëtare⁷ dhe si shtet kandidat për anëtarësimin në BE, ka bërë hapa të rëndësishëm në përafrimin e *acquis* me standardet e BE-

¹ Marrëveshja TRIPS 1995. Marrëveshja mbi aspektet tregtare të të drejtave të pronësisë intelektuale Shtojca 1C e Marrëveshjes së Marrakeshit për Themelimin e Organizatës Botërore të Tregtisë, nënshkruar në Marrakesh, Marok më 15 prill 1994 (ndryshuar më 23 janar 2017).

² Direktiva 98/44/KE e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e datës 6 korrik 1998, Mbi mbrojtjen ligjore të shpikjeve bioteknologjike 1998, OJL 213, 30.07.1998).

³ TM Spranger. 'Ethical Aspects of Patenting Human Genotypes according to EC Biotechnology Directive' (2000) 31 IIC; international review of industrial property and copyright law 373.

⁴ Neni 27(1) i Marrëveshjes TRIPS, lexon në mënyrë eksplicite: "Në përputhje me dispozitat e paragrafëve 2 dhe 3, patentat janë të disponueshme për çdo shpikje, qoftë produkt apo proces, në të gjitha fushat e teknologjisë, me kusht që ato të jenë të reja, të përfshijnë një hap shpikës dhe të jenë të afta për aplikim industrial. Në përputhje me paragrafin 4 të nenit 65, paragrafin 8 të nenit 70 dhe paragrafin 3 të këtij neni, patentat janë të disponueshme dhe të drejtat e patentës gëzohen pa diskriminim për sa i përket vendit të shpikjes, fushës së teknologjisë dhe nëse produktet importohen apo prodhohen në vend."

⁵ Neni 1(1) i Direktivës 98/44/KE, lexon në mënyrë eksplicite: "Shtetet Anëtare do të mbrojnë shpikjet bioteknologjike sipas ligjit kombëtar të patentave. Nëse është e nevojshme, ata do të rregullojnë ligjin e tyre kombëtar për patentën për të marrë parasysh dispozitat e kësaj direktive."

⁶ Ibid.

⁷ Në këtë kontekst shih: Republika e Shqipërisë ka aderuar në KPE me ligj Nr. Nr.10179 datë 29.10.2009, "Për aderimin e Republikës së Shqipërisë në Konventën e Patentave Evropiane". Fletore Zyrtare Nr. 167 datë 08.12.2009. po ashtu në ndryshimet e Marrëveshjes TRIPS me ligj Nr. 9950 datë 10.07.2008, Për aderimin e Republikës së Shqipërisë në

së në përputhje me kërkesat e nenit 73 të Marrëveshjes së Stabilizim Asocimit.⁸ Progres i dukshëm është arritur sidomos në fushën e pronësisë industriale, e cila përfshin edhe mbrojtjen e shpikjeve bioteknologjike, përmes ligjit Nr. 9947 datë 07.07.2008 “Për Pronësinë Industriale” (i ndryshuar),⁹ kryesisht në përputhje me *aquis communautaire*. Megjithatë, disa elemente mund të paraqesin nevojë për rregullim të mëtejshëm në këtë fushë, të përfshira edhe në reformën ligjore që synon të prek fushën e PI në Shqipëri.¹⁰

2. Materiali biologjik njerëzor si shpikje

Termi "material biologjik" është përkufizuar në mënyrë mjaft më të zgjeruar se në Direktivë, si "çdo material që përmban informacion gjenetik dhe i aftë të riprodhojë veten ose të mund të riprodhohet në një sistem biologjik"¹¹ Një përkufizim i tillë kaq i gjerë do të thotë që termi përfshin një spektër mjaft të gjerë objektësh, nga sekuenca nukleotide deri te organizmat e plotë ose grupimet e tyre.¹² Megjithatë, jo të gjitha llojet e materialeve të marra nga trupi i njeriut do të trajtohen si material biologjik sipas kuptimit të Direktivës, pasi materialet që nuk përmbajnë informacion gjenetik nuk do të klasifikohen si të tilla. Ky kufizim i fushëveprimit të termit material biologjik mund të mos ketë domosdoshmërisht ndikim në patentueshmërinë e një shpikjeje, pasi, sipas nenit 3(1) të Direktivës, shpikjet që plotësojnë parakushtet e patentimit do të jenë të patentueshme edhe nëse përbëhen nga ose përmbajnë material biologjik; me fjalë të tjera, ligjvënësi theksoi se ky fakt nuk krijon një pengesë për patentueshmërinë.¹³ Kjo zgjidhje është zbatuar në Aktin Gjerman të patentës,¹⁴ ligjin Italian¹⁵ dhe në Kodin Francez të Pronësisë Intelektuale.¹⁶ Ndërkohë, referuar Nenit 4(7) të Ligjit 9947/ 2008, i ndryshuar, parashikohet se “shpikje bioteknologjike” është shpikja, që ka të bëjë me një produkt, i cili ka në përmbajtje material biologjik, ose që ka të bëjë me një proces, nëpërmjet të cilit prodhohet, përpunohet ose përdoret një material biologjik”. Në

ndryshimet e Marrëveshjes TRIPs (Aspekte të tregtisë, që lidhen me Pronësinë Intelektuale). Fletore Zyrtare Nr.122 datë 31.07.2008.

⁸ Ligji Nr. 9590, datë 27.07.2006, Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit, ndërmjet Komuniteteve Evropiane dhe Shteteve Anëtare të tyre, të njërës pjesë, dhe Republikës së Shqipërisë, nga ana tjetër. L. 107 / 166, Gazeta Zyrtare e Bashkimit Evropian 28.04.2009. (Sipas Nenit 73 të Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit, Shqipëria është e detyruar të përafrojë legjislacionin e saj kombëtar me *acquis*-në e BE-së.

⁹ Shih kryesisht Nenin 5 (5) dhe dispozita të lidhura me të, në Ligjin 9947/ 2008, i ndryshuar me ligj nr. 10/2013 datë 14.02.2013, me ligj Nr. 55/2014 datë 29.05.2014, me ligj Nr. 17 datë 17/2017 datë 16.02.2017 dhe për herë të fundit me Ligjin Nr.96/2021, datë 7.7.2021.

¹⁰ Në kuadër të zbatimit të Strategjisë së re të PI, në harkun kohor 2022-2025, Drejtoria e Përgjithshme e Pronësisë Industriale ka ndërmarrë një reformë të re ligjore në fushën e pronësisë industriale, duke hartuar një ligj të ri për çdo objekt të pronësisë industriale, me qëllim përafrimin e të gjitha direktivave/rregulloreve të fushës për çdo objekt të pronësisë industriale. Projekt ligji “Për patentat ,modelet e përdorimit dhe Certifikatat e mbrojtjes shtesë” synon të miratohet brenda vitit 2024, aktualisht ai ndodhet të faqen e Konsultimit Publik. Në të përfshihet një dispozitë e veçantë për shpikjet e patentueshme në fushën e bioteknologjisë (neni 6) e cila ndërlidhet me dispozita të tjera të Projekt ligjit. Shih: <https://konsultimipublik.gov.al/Konsultime/Detaje/689>.

¹¹ Neni 2(1) i Direktivës 98/44/KE i përafëruar plotësisht në nenin 4 pika 8 të Ligjit Nr. 9947 datë 07.07.2008 “Për Pronësinë Industriale” (i ndryshuar)

¹² Melullis, Klaus-Jürgen. ‘Article 2a: Pflanzen Und Tiere’ në Georg Benkard and Klaus Bacher (ed.), Patentgesetz Gebrauchsmustergesetz, Patentkostengesetz (München, CH Beck 2023).

¹³ Neni 3(1) i Direktivës 98/44/KE, lexon në mënyrë eksplicite: “Për qëllimet e kësaj direktive, shpikjet që janë të reja, të cilat përfshijnë një hap shpikës dhe të cilat janë të ndjeshme për aplikim industrial do të jenë të patentueshme edhe nëse kanë të bëjnë me një produkt që përbëhet ose përmban material biologjik ose një proces me anë të të cilit prodhohet materiali biologjik. , të përpunuara ose të përdorura.”

¹⁴ Neni 1(2) i Ligjit të Patentave në versionin e publikuar 1980, i cili është ndryshuar për herë të fundit me nenin 1 të ligjit të datës 30 gusht 2021 (BGBl. I f. 4074).

¹⁵ Neni 81- seksioni 1(2) i Kodit të Pronësisë Industriale (dekret legjislativ 10 shkurt 2005, nr. 30, i përditësuar me ndryshimet e paraqitura me dekretin legjislativ 19 maj 2020, nr. 34).

¹⁶ Neni L611-10 (4) i Kodit të pronësisë intelektuale, 1.09.2021.

mënyrë të ngjashme me legjislacionin e Republikës së Shqipërisë, ligjet e MB¹⁷ dhe Polonisë¹⁸ përdorin një formulim të ndryshëm, sipas të cilit vetë shpikja bioteknologjike përkufizohet si një shpikje që ka të bëjë me një produkt që përbëhet ose përmban material biologjik ose një proces me anë të të cilit materiali biologjik prodhohet, përpunohet ose përdoret. Dallimi mund të çojë në një fushë të ndryshme të zbatimit të dispozitave që aplikohen vetëm për shpikjet bioteknologjike.¹⁹

Megjithatë, në praktikë, ky dallim mund të ketë kufizuar kuptimin praktik, pasi dispozitat që vendosin rregulla të veçanta për mbrojtjen e shpikjeve bioteknologjike në përgjithësi u referohen objekteve të ndryshme (“material bioteknologjik”, “material me origjinë njerëzore”).²⁰ Një shpikje bioteknologjike është përcaktuar gjithashtu nëpërmjet përdorimit të termit "material biologjik" në Rregulloret Zbatuese të KPE.²¹

Direktiva nuk përjashton mbrojtjen e materialit me origjinë njerëzore, siç është materiali i marrë në një mënyrë ose në një tjetër nga trupi i njeriut, pavarësisht nëse materiali i marrë plotëson përkufizimin e materialit biologjik apo jo. Patentimi i shpikjeve në lidhje me një material të tillë ishte subjekt i polemikave dhe mosmarrëveshjeve për shumë vite.²² Përfundimisht, ligjvënësi evropian vendosi të lejojë patentimin e tyre. Megjithatë, këto mundësi u nënshtrohen kufizimeve të ndryshme. Siç ka deklaruar vetë ligjvënësi, aftësia për të patentuar shpikjet bioteknologjike me origjinë njerëzore është të shërbejë si një stimul për zhvillimin e mëtejshëm të shkencës në përgjithësi dhe mjekësisë në veçanti.²³ Ndërsa Direktiva në përgjithësi duket se ia lë vendimet për ligjshmërinë e zbatimit të shpikjeve në lidhje me trupin e njeriut instrumenteve të tjera ligjore.²⁴ Ajo përfshin disa dispozita që kufizojnë aftësinë për të marrë patenta për shpikje të tilla.²⁵ Këto instrumente u përfshinë në tekstin përfundimtar të Direktivës dhe erdhën si rezultat i një mosmarrëveshjeje intensive që çoi në refuzimin e Parlamentit Evropian të një versioni të mëparshëm të Direktivës. Projekti fillestar i Direktivës nuk përmbante referenca për moralin, rendin publik ose patentueshmërinë e trupit të njeriut si të tillë.²⁶ Projekti i vitit 1996, duke theksuar se ligji për patentën nuk është në gjendje të paragjykojë parimin bazë etik që ndalon çdo pronësi të qenieve njerëzore, theksoi gjithashtu faktin se njohja e trupit të njeriut në gjendjen e tij natyrore nuk mund të konsiderohet shpikje pasi ajo

¹⁷ Ligji i Patentave (i ndryshuar) 1977.

¹⁸ Neni. 93(1), E drejta e pronësisë industriale, 30 qershor 2000.

¹⁹ Për shembull, Neni 76A (2) i Aktit të Patentave në Mbretërinë e Bashkuar, lexon: "Asgjë në këtë seksion ose Shtojcë A2 nuk duhet të lexohet se ndikon në zbatimin e ndonjë dispozite në lidhje me çdo lloj tjetër patente ose aplikimi për një patentë".

²⁰ Si shembull mund t'i referohemi: Nenit L613-2 (3) të Kodit Francez të Pronësisë Intelktuale; Nenit 81 i aktit Italian të patentave, Neni 9a(1) i Aktit të Patentave Gjermane; Shtojcës A2 parag. 7 i Aktit të Patentave në Mbretërinë e Bashkuar; Nenit 93 (1) i Aktit të Pronësisë Industriale Polake dhe Nenit 4(8) të Ligji 9947/ 2008, i ndryshuar lidhur me Republikën e Shqipërisë.

²¹ Neni 26(2), parashikon në mënyrë eksplicite, se: "Shpikjet bioteknologjike janë shpikje që kanë të bëjnë me një produkt që përbëhet ose përmban material biologjik ose një proces me anë të të cilit prodhohet, përpunohet ose përdoret materiali biologjik."

²² TM Spranger, 'Ethical Aspects of Patenting Human Genotypes according to EC Biotechnology Directive' (2000) 31 IIC; international review of industrial property and copyright law 373.

²³ Recitali 17 i Direktivës 98/44/KE, parashikon: "Ndërsa përparim i dukshëm në trajtimin e sëmundjeve tashmë është bërë falë ekzistencës së produkteve medicinale që rrjedhin prej tyre elemente të izoluar nga trupi i njeriut dhe/ose të prodhuara ndryshe, produkte të tilla medicinale që rezultojnë nga proceset teknike që synojnë marrjen e elementeve të ngjashëm në strukturë me ato që ekzistojnë natyrshëm në trupin e njeriut dhe, për rrjedhojë, kërkimi që synon marrjen dhe izolimin e elementeve të tillë të vlefshëm për prodhimin medicinal duhet të inkurajohet me anë të sistemit të patentave."

²⁴ Në veçanti në paragrafin 14, ku ligjvënësi thekson se një patentë nuk e autorizon mbajtësin për të zbatuar shpikjen dhe ligji për patentën nuk duhet të zëvendësojë ligjet që vendosin kufizime për një zbatim të tillë.

²⁵ Shih në veçanti Nenin 5(1) (përfshirja e trupit të njeriut nga fushëveprimi i shpikjeve të patentueshme); Nenin 6(2) a–c (përfshirja nga patentimi i proceseve të caktuara për përdorimin ose modifikimin e materialit biologjik njerëzor në bazë të mospërputhjes së tyre të dukshme me rendin publik ose moralin).

²⁶ Propozim Për Një Direktive të Parlamentit dhe Këshillit Evropian Për Mbrojtjen Ligjore Të Shpikjeve Bioteknologjike 1989.

përbën një zbulim.²⁷ Drafti përfundimtar i Direktivës, ndërsa përjashton trupin e njeriut në faza të ndryshme të formimit të tij nga sfera e shpikjeve të patentueshme, thekson një detyrim për të mbrojtur dinjitetin dhe integritetin e personit.²⁸ Ai gjithashtu përmban dispozita të tjera, qëllimi i të cilave është, dukshëm të mbrojtë të drejtat themelore të donatorëve, duke rritur tensionin midis nevojës për të siguruar stimuj për zhvillimin e disa degëve të veprimtarisë njerëzore, përmes legjislacionit për patentat, dhe nevojës për të mbrojtur të drejtat themelore të individëve të përfshirë në proces. Versioni aktual i Direktivës përmend shprehimisht dinjitetin njerëzor si një nga arsyet për përjashtimin e patentimit të materialit të trupit të njeriut.²⁹ Po ashtu, vërehet evoluimi i tekstit të Direktivës drejt një versioni më të përqendruar në drejtim të të drejtave të njeriut.

2.1 Interferimi me dinjitetin njerëzor si e drejtë personaliteti

Dinjiteti i njeriut përbën bazën e sistemit aktual të të drejtave të njeriut dhe përmendet në dokumentet themelore, duke përfshirë preambulën e Deklaratës Universale për të Drejtat e Njeriut. Në disa nga aktet e së drejtës ndërkombëtare ai përmendet jo vetëm si burim i të drejtave themelore,³⁰ por edhe si objekt mbrojtjeje. Ndonëse nuk përmendet në mënyrë eksplicite në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut (KEDNJ), ai është referuar shpesh nga Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut dhe është konsideruar si një element thelbësor i të drejtave absolutisht të mbrojtura.³¹ Ai gjithashtu përmendet edhe në nenin 2 të Traktatit të Bashkimit Evropian dhe po ashtu është objekt mbrojtjeje në Kartën e të Drejtave Themelore. Dinjiteti njerëzor është objekt mbrojtjeje edhe në kuadër të Konventës së Oviedos.³² Aktet e sipërpërmendura e trajtojnë dinjitetin njerëzor si një burim i të drejtave të njeriut ose si objekt të veçantë mbrojtjeje.

Shkeljet e mundshme të dinjitetit njerëzor gjithmonë kanë qenë pjesë e kritikave ndaj formave të ndryshme të komercializimit të trupit të njeriut, veçanërisht në fushën e shkencave bio-mjekësore.³³ Nëse dhe kur argumente të tilla mund të justifikohen, kërkon diskutim më të detajuar lidhur me format e veçanta të këtij komercializimi. Edhe nga një vështrim sipërfaqësor i kuadrit ligjor mund të evidentohet se palë të ndryshme në të njëjtat instrumente të mbrojtjes së të drejtave të njeriut e perceptojnë subjektin të cilit i atribuohet dinjiteti në mënyra të ndryshme. Nga ky këndvështrim, zgjedhja e ligjvënësive evropiane për t'iu referuar dinjitetit njerëzor në Direktivën 98/44/KE, pas vendimeve specifike legjislative për të përjashtuar disa lloje të caktuara shpikjesh që konsiderohen

²⁷ Propozim Për Një Direktive të Parlamentit dhe Këshillit Evropian Për Mbrojtjen Ligjore Të Shpikjeve Bioteknologjike 1995.

²⁸ Recitali 16, i Direktivës 98/44/KE, parashikon: “Duke pasur parasysh se ligji për patentën duhet të zbatohet në mënyrë që të respektohen parimet themelore që mbrojnë dinjitetin dhe integritetin e personit; ndërsa është e rëndësishme të pohohet parimi që trupi i njeriut, në çdo fazë të formimit ose zhvillimit të tij, duke përfshirë qelizat germinale, dhe zbulimi i thjeshtë i një prej elementeve të tij ose një prej produkteve të tij, duke përfshirë sekuencën ose sekuencën e pjesshme të një gjeni njerëzor, nuk mund të patentohet; ndërsa këto parime janë në përputhje me kriteret e patentueshmërisë në përputhje me ligjin e patentave, ku një zbulim i thjeshtë nuk mund të patentohet.”

²⁹ Për shembull recitali 26, që kërkon ofrimin e dhuruesit të materialit biologjik me një mundësi për të shprehur pëlqimin e lirë dhe të informuar për përdorimin e këtij materiali. Recitali është i paqartë nëse pëlqimi duhet të përfshijë gjithashtu patentim apo jo. Kjo dispozitë gjithashtu nuk u zbatua në mënyrë uniforme. Për shembull, ndërsa akti italian vendos sanksione për patentimin e shpikjeve që përdorin një material të tillë pa pëlqimin e donatorit (që përfshin patentën - neni 173), akti polak nuk përmban asnjë dispozitë për këtë çështje (që nga çështja e dhënies së pëlqimit të informuar për pjesëmarrjen në kërkimin mjekësor, trajtimi ose prokurimi i mostrave rregullohet me akte të tjera legjislative). Edhe në rastin e Republikës së Shqipërisë, nuk vërehet ndonjë dispozitë në LPI e cila të përfshijë këtë parashikim.

³⁰ Shih Tiedemann, Paul, *Philosophical Foundation of Human Rights* (Springer, 2020), f. 65-138.

³¹ Për shembull, nenet 3 dhe 4 të KEDNJ. Shiko gjithashtu: Sebastian Heselhaus and Ralph Hemsley, ‘Human Dignity and the European Convention on Human Rights’ në Paolo Becchi and Klaus Mathis (ed.), *Handbook of Human Dignity in Europe* (Springer 2018).

³² Konventa për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Dinjitetit të Qenieve Njerëzore në lidhje me Aplikimin e Biologjisë dhe Mjekësisë: Konventa për të Drejtat e Njeriut dhe Biomjekësinë 1997.

³³ Resnik, David B. ‘The Commercialization of Human Stem Cells: Ethical and Policy Issues’ (2002) 10 Health Care Analysis 127.

se cenonjë dinjitetin njerëzor,³⁴ mund të shihet si e diskutueshme. Megjithatë, një vështrim më i gjerë në justifikimin normativ për këto përjashtime tregon se ligjvënësi kishte pak zgjedhje kur ishte fjala për formulimin e një baze të tillë.

Përpjekje për të gjetur një bazë të përbashkët morale për përjashtimin e disa zgjidhjeve nga fusha e shpikjeve të patentueshme janë bërë si në jurisprudencë ashtu edhe nga vetë ligjvënësi. Këto përpjekje u përqendruan në trashëgiminë e përbashkët kulturore të Evropës si një burim për vlerat e mbrojtura³⁵ ose “*parimet etike ose morale të njohura në një shtet anëtar, respektimi i të cilave është veçanërisht i rëndësishëm në fushën e bioteknologjisë në funksion të gamës potenciale të shpikjeve në këtë fushë dhe marrëdhënien e tyre të përbashkët me materien e gjallë*”.³⁶ Duke mbajtur në konsideratë sfondet e ndryshme kulturore dhe historike të shteteve anëtare të BE-së dhe KPE-së, është pothuajse e pamundur të gjendet një bazë e tillë e përbashkët pa iu referuar një ‘bërthame’ normative, të pranuar qartësisht nga të gjitha këto shtete.

Një bazë e tillë mund të gjendet brenda sistemit të të drejtave të njeriut, me dinjitetin njerëzor si pikë qendrore. Përdorimi i KEDNJ-së si pikë referimi në këtë kontekst u propozua edhe përpara miratimit të Direktivës 98/44/KE.³⁷ Megjithatë, që nga miratimi i saj, një përdorim i tillë duket edhe më i justifikuar. Dinjiteti njerëzor përmendet si një objekt mbrojtjeje në Direktivën 98/44/KE.³⁸ Nevoja për respektimin e dinjitetit njerëzor nga legjislacioni i patentave është theksuar në jurisprudencën e GJED-së.³⁹

Ka një kundërshti të dukshme në mënyrat se si përdoret termi “dinjitet” dhe dinjitet si një vlerë në diskursin për mbrojtjen e interesave të rëndësishme të individëve për vlerësimin e veprimtarive të ndryshme, të cilat, kur depërtojnë në këto interesa, mund të cenonjë dinjitetin. Kjo kontraditë supozohet të gjendet në faktin se, nëse dinjiteti njerëzor konsiderohet si një vlerë themelore, e natyrshme dhe e pacenueshme e çdo qenieje njerëzore, atëherë një individ nuk mund të privohet prej tij përmes asnjë veprimtarie të një individi tjetër. Në këtë kuptim, termi “privim i dinjitetit” do të ishte pa kuptim, pasi privimi i dinjitetit do të ishte i pamundur për shkak të pacënueshmërisë së dinjitetit nga një individ i caktuar. Kjo kundërshti duket se rrjedh nga fakti se termi “dinjitet” përdoret në të paktën dy kuptime të ndryshme, njëri që i referohet veçorisë (vlerës) të pacënueshme të çdo qenieje njerëzore dhe tjetri si një term ombrellë, që përfshin të gjitha interesat e një njeriu të mbrojtura nga të drejtat e njeriut. Një shkelje e një interesi të tillë, nga ana tjetër, do të rezultonte në cenim të dinjitetit. Të dy kuptimet e diskutuara më sipër ndryshojnë nga një i tretë, i propozuar nga *Thomas Hobbes*,⁴⁰ sipas të cilit “dinjiteti” përkufizohet si vlerë publike e një njeriu dhënë nga *comonwealth-i*, ndaj varet nga rolet shoqërore që luan një individ i caktuar në një shoqëri. Dinjiteti, i kuptuar në këtë mënyrë, nuk mund të formojë bazën për një sistem universal të të drejtave të njeriut pasi ai zbatohet për njerëzit në shkallë të ndryshme.

Kuptimet e ndryshme në të cilat përdoret “dinjiteti” si term që tregon vlerën e çdo individi u theksua, ndër të tjera, nga *Gilbert*, i cili propozon një dallim midis “status-dinjitetit”, duke iu referuar pozitës normative të një njeriu, dhe “kusht-dinjitet”, që adreson gjendjet e çështjeve në të cilat nuk cenohen interesat e mbrojtura të njerëzve.⁴¹ Në kuptimin e dytë, dinjiteti mund të cenohet; në kuptimin e parë nuk mundet. Në realitet, fakti që

³⁴ Shih nenin 5.1 ose 6.2 (a–c). Shiko gjithashtu: Rosario M Isasi and Bartha M Knoppers, ‘Beyond the Permissibility of Embryonic and Stem Cell Research: Substantive Requirements and Procedural Safeguards’ (2006) 21 Human Reproduction 2474.

³⁵ T 0356/93 (Plant cells) 21-02-1995 (ECLI:EP:BA:1995:T03569319950221).

³⁶ Recitali 39 i Direktivës 98/44/KE, lexon: “*Duke pasur parasysh se rendi publik dhe morali korrespondojnë në veçanti me parimet etike ose morale të njohura në një Shtet Anëtar, respektimi i të cilave është veçanërisht i rëndësishëm në fushën e bioteknologjisë në funksion të fushës së mundshme të shpikjeve në këtë fushë dhe marrëdhënies së tyre të qenësishme me lëndën e gjallë; ndërsa parime të tilla etike ose morale plotësojnë ekzaminimet standarde ligjore sipas ligjit të patentave pavarësisht nga fusha teknike e shpikjes.*”

³⁷ Beyleveld, Deryck and Brownsword, Roger, Mice. *Morality and Patents: The Onco-Mouse Application and Article 53(A) of the European Patent Convention* (Intellectual Property Institute 1993) 57 57-et seq.

³⁸ Recitali 16 dhe në mënyrë implicite Recitali 38.

³⁹ Shih çështjet: C-377/98, C-34/10 dhe C-364/13

⁴⁰ Hobbes, Thomas. *The Project Gutenberg EBook of Leviathan* (St Paul’s Churchyard 2002)
<<https://www.gutenberg.org/cache/epub/3207/pg3207-images.html>> accessed 29 March 2024.

⁴¹ Gilbert, Pablo, *Human Dignity and Human Rights* (Oxford University Press 2018) 3 3–4.

dinjiteti në kuptimin e parë mund t'i atribuohet çdo personi është burimi i një vlerësimi të mundshëm negativ të një veprimi që cenon dinjitetin në kuptimin e dytë.

Pavarësisht nëse dinjiteti njerëzor është burim i të drejtave apo objekt i pavarur i mbrojtjes, çështja më e diskutueshme që lidhet me përdorimin e tij në bio-mjekësi në përgjithësi, por edhe në të legjislacionin e patentave, është pyetja se për kë mund të atribuohet, veçanërisht kur është fjala për fazat e hershme të zhvillimit të trupit të njeriut. Pavarësisht se kjo çështje është një temë shumë e diskutueshme, me një mungesë të dukshme të një qëndrimi të harmonizuar në legjislacionet kombëtare evropiane. Në legjislacionin për patentat, qasja e ndjekur ka lëvizur ndjeshëm drejt një qasje konservatore,⁴² ku nevoja për të respektuar dinjitetin njerëzor përdoret si bazë për përjashtimin nga patentimi disa produkteve dhe procese të caktuara që kanë të bëjnë me embrionet njerëzore.

2.2 Përjashtimi i trupit të njeriut nga patentimi

Sipas nenit 5.1 të Direktivës 98/44/KE,⁴³ trupi i njeriut, në faza të ndryshme të formimit dhe zhvillimit të tij, dhe zbulimi i thjeshtë i një prej elementeve të tij, duke përfshirë sekuencën ose sekuencën e pjesshme të një gjeni, nuk mund të përbëjë shpikje të patentueshme. Kjo dispozitë detajohet më tej nga recitali 16, sipas të cilit:

*“ligji i patentave duhet të zbatohet në mënyrë që të respektohen parimet themelore që mbrojnë dinjitetin dhe integritetin e personit; ndërsa është e rëndësishme të afirmohet parimi se trupi i njeriut, në çdo fazë të formimit ose zhvillimit të tij, duke përfshirë qelizat germinale, dhe zbulimin e thjeshtë të një prej elementeve të tij ose një prej produkteve të tij, duke përfshirë sekuencën ose sekuencën e pjesshme të një gjeni njerëzor, nuk mund të patentohet; ndërsa këto parime janë në përputhje me kriteret e patentueshmërisë në përputhje me ligjin e patentave, ku një zbulim i thjeshtë nuk mund të patentohet.”*⁴⁴

Ndalimi i patentimit të trupit të njeriut ose ndonjë elementi të tij në gjendjen e tij natyrore mbështetet në dy shtylla. I pari është parimi që përjashton zbulimet nga fusha e termit "shpikje", i cili është një parim i vendosur nga legjislacioni i patentave shumë kohë përpara shfaqjes së shpikjeve bioteknologjike. Ky parim është pjesë e Konventës të Patentave Evropiane (KPE)⁴⁵ përveç se është pjesë e të gjitha legjislacioneve kombëtare të përfshira në këtë punim.⁴⁶ Shtylla e dytë është e rrënjësuar në detyrën universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor, sikurse deklarohet nga ligjvënësi evropian në recitalin 16 të Direktivës. Ky ndalim zbatohet për disa lloje lëndësh: trupin e një qenieje njerëzore, statusi ligjor i të cilit si njeri nuk është i diskutueshëm (d.m.th., një njeri i lindur, i gjallë); trupi i njeriut në fazën para lindjes; trup i vdekur i njeriut; një element i trupit të njeriut, i cili është ende i pranishëm brenda tij; ose zbulimi i thjeshtë i një elementi të trupit njerëzor. Arsyetimi nga pikëpamja morale pas përjashtimit të lëndëve të llojit të parë nga fusha e shpikjeve të patentueshme nuk është i diskutueshëm në realitet, (mbajtja e të drejtave ekskluzive për një person të gjallë mund të shihet si një formë skllavërie). Ndërsa kur bëhet fjalë për llojet e tjera të materialeve të përmendura më sipër, mund të lindin një sërë polemikash, në varësi të qëndrimit ndaj veshjes morale në mosmarrëveshjet rreth statusit moral të një qenieje njerëzore në faza të ndryshme të zhvillimit para lindjes, mosmarrëveshje rreth shfrytëzimi i trupit njerëzor dhe të tjera. Megjithatë, ligjvënësi evropian ka mbajtur një qëndrim mjaft konservator në këto çështje, gjë që reflektohet jo vetëm në përmbajtjen e vetë përjashtimeve, por edhe në referencat për dinjitetin dhe integritetin njerëzor.⁴⁷

⁴² Isasi, Rosario M and Knoppers, Bartha M. 'Beyond the Permissibility of Embryonic and Stem Cell Research: Substantive Requirements and Procedural Safeguards' (2006) 21 Human Reproduction 2474.

⁴³ Neni 5(1) i Direktivës 98/44/KE, lexon: "Trupi i njeriut, në fazat e ndryshme të formimit dhe zhvillimit të tij, dhe zbulimi i thjeshtë i një prej elementeve të tij, duke përfshirë sekuencën ose sekuencën e pjesshme të një gjeni, nuk mund të përbëjë shpikje të patentueshme."

⁴⁴ Recitali 16.

⁴⁵ Neni 52(2).

⁴⁶ Shih në këtë kuptim nenin 5 (2) (a) të Ligjit 9947/ 2008, i ndryshuar lidhur me Republikën e Shqipërisë.

⁴⁷ Shih recitalet 16 dhe 38. Dallimi midis integritetit dhe dinjitetit në kuptimin ligjor nuk është plotësisht i qartë këtu.

Pa përjashtimin e përmendur në nenin 5.1 të Direktivës, një qenie njerëzore mundet hipotetikisht të mbulohet nga një patentë nëse do të plotësonte kriteret e patentueshmërisë ose nëse do të përmbante fragmente të patentuara të ADN-së.⁴⁸ Për më tepër, një mbrojtje e tillë mundet potencialisht të mbulojë edhe pasardhësit e një personi të tillë, sipas nenit 8.1 të Direktivës, i cili e zgjeron mbrojtjen e materialit biologjik në material biologjik që derivon nga materiali i mbrojtur nëpërmjet përhapjes ose shumimit. Kuptimi i gjerë i termit "material biologjik" dhe dispozitat që i referohen fushëveprimit të mbrojtjes së shpikjeve biologjike (të cilat janë të nevojshme për të trajtuar probleme të tjera të shkaktuara nga fakti se materiali biologjik, sipas përkufizimit, është i aftë për t'u riprodhuar), do të çonte në disa pasoja të papranueshme nëse nuk do të ishte krijuar përjashtimi. Duke marrë në konsideratë se sekuencat e gjeneve zakonisht nuk janë unike për njerëz të veçantë, mungesa e çdo lloj përjashtimi mund të rezultojë në mbulimin e disa individëve nga një patentë.

Përjashtimi i analizuar përfshin të gjitha format e trupit njerëzor, pavarësisht nga faza e zhvillimit, duke përfshirë edhe fazat para lindjes. Megjithatë, duhet të jemi të kujdesshëm kur nxjerrim përfundime nga ky fakt, si p.sh. se detyra universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor përbën bazën e përjashtimit në të njëjtën masë si në rastin e një njeriu të lindur dhe që është gjallë. Kjo do të kërkonte pranimin e supozimit se ligjvënësi evropian atribuon të njëjtin nivel mbrojtjeje për njerëzit në fazat e zhvillimit para dhe pas lindjes. As legjislacioni i Bashkimit Evropian dhe as ligjet kombëtare nuk mund të përdoren për të justifikuar përfundime të tilla. Niveli i mbrojtjes së embrioneve në të gjithë Evropën nuk është uniform: disa shtete anëtare⁴⁹ lejojnë krijimin e embrioneve për qëllime akademike,⁵⁰ ndërsa të tjerë e ndalojnë shprehimisht një përdorim të tillë.⁵¹ Ndaj, ndërsa përjashtimi nga fusha e shpikjeve të patentueshme të trupit të njeriut në fazat e tij para lindjes mund të jetë i rrënjësor në nevojën për të mbrojtur embrionet e tilla, legjislacioni aktual i BE-së dhe ai kombëtar nuk mund të justifikojë përfundimin se mbrojtja i jepet në të njëjtën masë qenieve njerëzore të lindura tashmë. Për më tepër, një analizë e ligjeve të brendshme të patentave në këtë drejtim nuk lejon që të nxirren përfundime universale në mbarë Evropën në lidhje me këtë çështje. Përjashtimet e përfshira në Direktivë kanë një referencë të qartë në normat morale dhe në ato të rendin publik,⁵² qasje kjo e përkrahur edhe nga legjislacioni Shqiptar.⁵³ Por në tërësi neni 6 i ligjit të Pronësisë Industriale nën ombrellën e titullit "përjashtimet nga patentueshmëria" përveç përmbajtjes të nenit 6 të Direktivës reflektuar në paragrafin 1 të tij, ka akomoduar edhe raste të tjera të përjashtimit si varietetet bimore ose shtazore apo proceset thelbësisht biologjike për prodhimin e bimëve apo të kafshëve, trupin njerëzor në faza të ndryshme të formimit dhe zhvillimit të tij si dhe thjesht për zbulimin e njërit prej elementeve të tij, përfshirë një sekuencë apo një sekuencë të pjesshme të një gjeni, metodat për trajtimin e trupit të njeriut ose kafshëve me anën e kirurgjisë apo të terapisë, si dhe metodat diagnostikuese, të praktikuara në trupin e njeriut ose të kafshëve si dhe substancat, që përftohen nëpërmjet transformimeve të brendshme nukleare për qëllime ushtarake.⁵⁴ Në aktin Britanik ato janë grupuar së bashku me dispozita pa një lidhje shumë të qartë, sikurse është

⁴⁸ Shih nenin 9 të Direktivës: mbrojtja e dhënë nga një patentë për një produkt që përmban ose përbëhet nga informacion gjenetik do të shtrihet në të gjithë materialin, përveç siç parashikohet në nenin 5(1), në të cilin produkti është përfshirë dhe në të cilin informacioni gjenetik përmbahet dhe kryen funksionin e tij.

⁴⁹ Për reference do t'i referohemi edhe legjislacionit të shteteve që nuk janë më pjesë e BE-së, si p.sh. Mbretëria e Bashkuar.

⁵⁰ Shih seksioni 2 i Aktit të Mbretërisë së Bashkuar për Fertilizimin dhe embriologjinë njerëzore 1990, Aktet e përgjithshme publike të MB 1990 c. 37 me ndryshime të mëtejshme, 1990.

⁵¹ Shih nenin 13.3 të Rregullave italiane për riprodhimin e asistuar mjekësor, Gazeta Zyrtare Nr. 45, 24 shkurt 2004; Akti polak për trajtimin e infertilitetit, OJ RP 2015.1087, 2015 nenet 83 dhe 85. Po ashtu shih nenin 38 të Ligjit Nr.8876 datë 04.04.2002, Për shëndetin riprodhues në Shqipëri, (i ndryshuar) ku përveç inseminimit artificial, embrioni human ndalohet të përdoret për çfarëdolloj qëllimi tjetër komercial ose industrial dhe eksperimental. Fletore Zyrtare Nr. 15 datë 13.05.2002.

⁵² Proceset për klonimin e qenieve njerëzore ose përdorimin e embrioneve për qëllime industriale ose tregtare; Neni 6.2 i referohet qartë nenit 6.1, i cili ndalon patentimin e shpikjeve, shfrytëzimi tregtar i të cilave do të ishte në kundërshtim me moralin ose rendin publik.

⁵³ Shih neni 6 (1) i Ligjit 9947 datë 07.07.2008 "Për Pronësinë Industriale (i ndryshuar), Fletore Zyrtare Nr. 125 datë 06.08.2021. Ligji 9947/2008 (i ndryshuar) është përfaruar pjesërisht me Direktivën 98/44/KE.

⁵⁴ Shih në tërësi nenin 6 "përjashtimet nga patentueshmëria". Ndërsa neni 5 (2) përfshin rastet kur për shkak të mosplotësimit të kushteve lënda nuk do të vlerësohet si shpikje. Ligji 9947/2008 "Për Pronësinë Industriale (i ndryshuar). Projekt Ligji "Për Patentat, Modelet e Përdorimit dhe Çertifikatat e Mbrojtjes Shtesë" synon më shumë qartësi në kuadër të

përjashtimi i proceseve në thelb biologjike ose varieteteve të bimëve dhe kafshëve.⁵⁵ Të gjitha kategoritë e objekteve të përmendura në këtë dispozitë përshkruhen si "shpikje të papatentueshme". Kjo mund të çojë në një konfuzion të mëtejshëm nëse disa prej tyre në të vërtetë nuk janë shpikje (për shembull, atyre u mungon karakteri teknik), ose nëse janë shpikje që nuk patentohen (për shembull, për arsye morale, si proceset për klonimin e qenieve njerëzore).

Një zgjidhje e ngjashme paraqitet në kodin Francez, ku neni L611-18 rendit proceset për klonimin e qenieve njerëzore, proceset për modifikimin e linjës së embrionit, identitetin gjenetik të qenieve njerëzore, përdorimet e embrioneve njerëzore për qëllime industriale ose tregtare dhe sekuencat e plota ose të pjesshme të një gjeni si të tillë, pa bërë ndonjë referencë të qartë në nenin L611-17 (përjashtimi në bazë morali) në mënyrën si e bën neni 6.2 i Direktivës 98/44/KE.

Dallimi midis jo-shpikjeve (që nuk vlerësohen si shpikje) dhe shpikjeve të papatentueshme bëhet më i qartë në akte të tjera nëse i shohim në nivel krahasues, ku arsyeja morale për përjashtimin e disa llojeve të shpikjeve tregohet qartë. Në këto akte,⁵⁶ ka një dallim të qartë në ligjin pozitiv midis shpikjeve që janë të papatentueshme për faktin se ligjvënësi e ka konsideruar shfrytëzimin e tyre në kundërshtim me moralin ose rendin publik; zgjidhje që janë të papatentueshme për arsye të tjera (si p.sh. varietetet bimë); dhe zgjidhje që janë të papatentueshme ndoshta për arsye morale, por jo për arsye se shfrytëzimi i tyre do të binte në kundërshtim me rendin publik ose patentueshmëinë (sepse ligji për patentën synon të kufizojë zhvillimin dhe përdorimin e shpikjeve të tilla), por për arsye se përkrahet që përdorimi i zgjidhjeve të tilla të jetë sa më i përhapur (për shembull, metodat e trajtimit). Elementi moral në përjashtimin e trupit të njeriut nga fusha e patentueshmërisë bëhet i dukshëm nëse shohim shembullin e një embrioni të modifikuar gjenetikut. Nëse arsyeja e vetme për përjashtimin e trupit të njeriut nga fusha e shpikjeve të patentueshme do të ishte fakti që trupi i njeriut si i tillë përbën një zbulim dhe si i tillë i mungon karakteri teknik, atëherë embrionet e modifikuara gjenetikut nuk do të mbulohehin nga përjashtimi. Megjithatë, ndryshe nga çdo organizëm tjetër (jo njerëzor) transgjenik, ata janë të përjashtuar. Ndaj, duhet të ketë të paktën një veçori, e cila e dallon trupin e njeriut nga trupat e organizmave të tjerë. Nëse kjo veçori nuk qëndron në biologji (dhe në fakt nuk qëndron), ajo duhet të qëndrojë në një vlerë të veçantë që ligjvënësi ia atribuon trupit njerëzor dhe kjo vlerë gjendet qartazi në fushën e moralit. Kjo qasje nuk presupozon statusin moral të embrionit apo të trupit të njeriut në përgjithësi. Konstatimi se një objekt ka vlerë në kuptimin moral nuk sjell përfundimin se ai është një person.

Sipas nenit 5.2 të Direktivës, *elementi i izoluar nga trupi i njeriut ose ndryshe i prodhuar me anë të një procesi teknik, duke përfshirë sekuencën e plotë ose të pjesshme të një gjeni, mund të përbëjë shpikje të patentueshme, edhe nëse struktura e këtij elementi është identike me atë të një elementi natyror*. Dispozita e cituar paraqet një përjashtim nga rregulli i përgjithshëm, i shprehur në nenin 5.1, se trupi i njeriut nuk mund të jetë një shpikje e patentueshme.⁵⁷ Sipas recitalit 17 të Direktivës, kjo u përfshi për të nxitur përparimin në shkencat mjekësore nëpërmjet ligjit për patentat. Meqenëse ndalimi i patentimit të trupit të njeriut i ka rrënjët në detyrën universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor, një shpjegim i tillë do të ishte i pamjaftueshëm nëse dinjiteti do t'i atribuohet ndonjë elementi të trupit të njeriut, pavarësisht nëse ato ende përbëjnë një pjesë të tërësisë. ose jo. Meqenëse ligjvënësi ka vendosur një përjashtim nga ky përjashtim i përgjithshëm (neni 5.2), i cili duhet të bazohet gjithashtu në nocionin se elementët e izoluar nga trupi nuk kanë dinjitet, duke qënë se ai është një tipar universal i përbashkët për të gjithë qeniet njerëzore.⁵⁸

përjashtimeve nga patentueshmëria, dhe duke e rregulluar trupin e njeriut dhe elementet e tij në një dispozitë të veçantë. Shih në faqen e Konsultimit Publik <https://konsultimipublik.gov.al/Konsultime/Detaje/689>.

⁵⁵ Shtojca A2 seksioni 3.

⁵⁶ Polonia, Gjermani dhe Italia.

⁵⁷ Në kuadër të legjislacionit Shqipëtar shih Nenin 5(1) (ç) në raport me nenin 6 (3) të Ligjit 9947 datë 07.07.2008 "Për Pronësinë Industriale (i ndryshuar).

⁵⁸ Kjo e lë pa përgjigje çështjen e statusit të strukturave të caktuara (si p.sh. qelizat staminale pluripotente). Nuk është plotësisht e qartë nëse ato duhet të trajtohen si trup njerëzor si të tillë, apo si elementë të izoluar prej tij. Shih para. 37 të vendimit të GJED-së në çështjen C-34/10 dhe gjithashtu shihni vërejtjet e mëtejshme në lidhje me kuptimin e 'embrionit të njeriut' në ligjin e BE-së për patentat.

Sipas recitalit 16 të Direktivës, përjashtimi i trupit të njeriut nga patentimi përfshin edhe qelizat germinale. Kuptimi i termit nuk është plotësisht i qartë, për faktin se versione të ndryshme të Direktivës përdorin terma të ndryshëm për këtë pjesë. Termi “*germ cells*” i përdorur në versionin anglisht (dhe në frëngjisht “*cellules germinales*”) i referohet, në përgjithësi, qelizave nga të cilat formohen gametet (sperma dhe vezët).⁵⁹ Versioni Gjerman përdor termin “*Keimzellen*”, që do të thotë thjesht “gamete”, ndërsa termi polak “*komórki zarodkowe*” mbetet i vështirë për t’u interpretuar, pasi nuk ka ndonjë kuptim strikt shkencor (por duket se tregon qelizat që e kanë origjinën nga një embrion, “qeliza embrionale”). Për më tepër, në nenin 6.2(b) të versionit Anglisht përdoret termi qeliza të linjës germinale, “*germ line cells*”,⁶⁰ ndërsa versioni Gjerman përdor përsëri termin “*Keimzellen*” (gametes). Terminologjia është jo konsistente jo vetëm në versione të ndryshme gjuhësore të aktit (po aq edhe ligjore), por edhe brenda versioneve individuale të vetë aktit. Kjo paqartësi mund të ketë pasoja praktike për regjimin e Konventës të Patentave Evropiane, duke qenë se, sipas rregullit 26(1) të Rregulloreve Zbatuese të KPE-së, Direktiva 98/44/EC (në tërësi, bashkë me recitalet) supozohet të përdoret si një mjet plotësues i interpretimit të Konventës. Ligjet Polake, Franceze, Shqiptare dhe i MB-së nuk e trajtojnë fare këtë çështje; ata thjesht përmbajnë pothuajse fjalë për fjalë nenin 5.1 të Direktivës.⁶¹ Në të kundërt, ligji Gjerman përjashton gametet (“*Keimzellen*”) së bashku me trupin e njeriut si të tillë.⁶² Akti Italian, duke mos përmendur “qelizat germinale” ose ndonjë term tjetër të tillë, përmend shprehimisht se trupi i njeriut është i përjashtuar “që nga momenti i konceptimit” dhe se ky përjashtim është bërë “për të garantuar që të drejtat e patentës të ushtrohen duke respektuar të drejtat dhe integritetin themelor të njeriut dhe mjedisit”,⁶³ duke e bërë këtë të vetmin nga ligjet kombëtare të shqyrtuara që përmban një referencë të shprehur dhe të drejtpërdrejtë për mbrojtjen e të drejtave themelore dhe integritetin në këtë drejtim.

Megjithatë, sikurse është përmendur më sipër, të gjitha ligjet e shqyrtuara, ndërsa përjashtojnë patentimin e trupit të njeriut në tërësi, lejojnë mbrojtjen e elementeve të izoluara nga ky trup, që do të thotë se një aktivitet i tillë nuk konsiderohet në vetvete nga ligjvënësit si shkelje e dinjitetit. Kjo çështje, në veçanti, u paraqit nga aplikuesit që kërkonin anulimin e Direktivës 98/44/EC në çështjen C-377/98.⁶⁴ Sipas GJED-së, dinjiteti njerëzor garantohet nëpërmjet përjashtimit të përmendur në nenin 5.1 dhe nga fakti se “vetëm shpikjet që kombinojnë një element natyror me një proces teknik që mundëson izolimin ose prodhimin për një zbatim industrial mund të jenë objekt i një aplikimi për një patentë” dhe se përvetësimi i një elementi në gjendjen e tij natyrore është shprehimisht i ndaluar.⁶⁵ Gjykata nuk duket se e konsideron patentimin e materialit biologjik të njeriut në vetvete si një kërcënim për dinjitetin, përveç rastit kur një material i tillë do të ishte ende pjesë të trupit të njeriut.

2.3 Patentueshmëria e disa llojeve të materialeve biologjike

2.3.1 Patentueshmëria e sekuencave të ADN-së

Çështja e patentueshmërisë të sekuencave të ADN-së, në veçanti sekuencave me origjinë njerëzore, u përfshi në mënyrë specifike në Direktivë, e cila duket të jetë rezultat i një debati në lidhje me këtë çështje që u zhvillua përpara miratimit të aktit. Sekuencat e ADN-së, së bashku me substanca të tjera natyrore, u patentuan në Evropë shumë kohë përpara miratimit të Direktivës 98/44/EC, me kusht që aplikanti të ishte në gjendje të tregonte risinë e tyre, zbatueshmërinë e sekuencës dhe hapin shpikës të lidhur me zhvillimin e një sekuence të tillë (sikurse është

⁵⁹ Cinalli, Ryan M, Rangan Prashanth, and Lehmann, Ruth. ‘*Germ Cells Are Forever*’ (2008) 132 Cell 559.

⁶⁰ Ligji Shqiptar në nenin 6.1(b) të LPI, përdor termin “vijë embrionale e identitetit gjenetik”.

⁶¹ Shih nenin 93 par. 1 i Aktit Polak, Neni L-611-18 i Aktit Francez, nenin 6(3) dhe nenin 36 (6) parag.2 i Ligjit të Pronësisë Industriale Shqiptar dhe Sch. A2 3(a) i Aktit të Mbretërisë së Bashkuar.

⁶² Neni 1a(a).

⁶³ Neni 81- 1 (a).

⁶⁴ GJED, Aktgjykimi në çështjen C-377/98 Mbretëria e Holandës *et al.* v. Parlamenti Evropian dhe Këshilli i Bashkimit Evropian, Gjykata Evropiane e Drejtësisë 2001.

⁶⁵ Parag. 71–75 të Vendimit.

izolimi i saj).⁶⁶ Veprimtaria e thjeshtë e patentimit të sekuencave të ADN-së, veçanërisht ato me origjinë njerëzore, u bë objekt kritike, edhepër shkak të disa përpjekjeve për patentim që nuk u pritën mirë nga publiku. Një nga këto ishte një përpjekje për të patentuar etiketat e sekuencës së shprehur (EST), fragmente të vogla të ADN-së të përdorura për zbulimin e gjeneve⁶⁷ nga Institutet Kombëtare të Shëndetësisë, në fillim të viteve 1990. Edhe pse Zyra e Patentave dhe Markave të Shteteve të Bashkuara (USPTO) refuzoi dhënien e patentave, bazuar në faktin se aplikimet nuk tregonin ndonjë funksion për fragmentet e patentuara, thjesht përpjekja për të patentuar fragmente të ADN-së pa treguar funksionin e tyre krijoi terren të mjaftueshëm për kritika publike.⁶⁸ Nga pikëpamja ligjore, mund të vihet në dyshim nëse një sekuencë e ADN-së pa ndonjë tregues të funksionit ose zbatimit të saj (jo domosdoshmërisht biologjik) mund të konsiderohet se ofron një kontribut në fushat e teknologjisë. Nëse një patentë perceptohet si një çmim për zbulimin e një shpikjeje, atëherë mungesa e zbulimit për ndonjë zbatim të dobishëm për një shpikje nuk meriton dhënien e një patente. Siç u konfirmua edhe nga ligjvënësi i BE-së në recitalet e Direktivës, vetëm një sekuencë e ADN-së nuk jep asnjë informacion teknik, nëse nuk tregohet funksioni i saj. Në të kundërt, termi "funksion" nuk është i nevojshëm të kufizohet në aktivitetin biologjik të materialit të patentuar dhe mund të përfshijë mjaft mirë një formë zbatimi të fragmentit të patentuar. Meqenëse zbatueshmëria në industri e një sekuence të tillë mund të mos jetë e vetëkuptueshme, siç ndodh shpesh me shpikjet "klasike", patentimi i sekuencave të ADN-së është mjaft i kufizuar në Direktivë, me anë të nenit 5.3, i cili kërkon në mënyrë specifike që aplikuesi të shpreh zbatueshmërinë në industri të një sekuence në aplikimin e tij. Kjo dispozitë parandalon situatat në të cilat aplikimi për një shpikjeje ofrohet vetëm hipotetikusht ose në një mënyrë shumë gjenerike për një person të kualifikuar në fushën e arritjes për të aplikuar për shpikjen (për shembull, zbulimi i gjeneve specifike, pa treguar gjenet e përfshira). Ai gjithashtu parandalon pretendimet tepër të zgjeruara që i referohen fragmenteve të tëra të genomave ose fragmenteve të shumta të ADN-së.

Neni 5.3 u transferua drejtpërdrejt në Rregulloret zbatuese në KPE dhe u implementua si rregulli 29(3). Që atëherë, Bordi Teknik i Apelit të EPO-së ka konfirmuar se treguesi i funksionit nuk mund të ketë karakter të përgjithshëm apo thjesht spekulativ.⁶⁹ Dispozita kryen funksionin e një mekanizmi sigurie, qëllimi i të cilit është të parandalojë përvetësimin e një numri të madh sekuencash pa një tregues të dobisë së tyre. Duhet të theksohet se, pavarësisht se është pjesë e një neni që i referohet materialit biologjik njerëzor, dispozita zbatohet për të gjitha sekuencat e ADN-së, pavarësisht nga origjina e tyre.

Më tej neni 5.3 plotësohet nga recitali 24, i cili parashikon se *"me qëllim për të përmbushur kriterin e zbatimit në industri është e nevojshme në rastet kur një sekuencë ose pjesë sekuence e një gjeni përdoret për të prodhuar një proteinë ose një pjesë të një proteine, të specifikohet se cila proteinë ose një pjesë e proteinës prodhohet ose çfarë funksioni kryen ajo"*. Kjo është një dispozitë tjetër, qëllimi i së cilës është të kufizojë aftësinë për të përvetësuar materialin biologjik pa kontribuar në fushën e teknologjisë. Për shkak të mungesës së qartësisë se çfarë lloj funksioni duhet të zbulohet në aplikim me qëllim për të përmbushur kërkesat, mund të lindin disa dyshime nëse funksioni i treguar është funksion biologjik i proteinës (për shembull, funksioni i veçantë që ajo kryen në një qelizë) ose nëse mund të jetë çdo lloji funksioni ose aplikim tjetër i kesaj proteine (për shembull, shpërbërja e yndyrave, në rastin e një enzime që mund të përdoret në produktet shtëpiake për larjen e enëve). Kjo çështje iu nënshtrua shqyrtimit nga Bordi Teknik i Apelit të EPO, i cili vendosi se një proteinë mund të ketë lloje të ndryshme funksionesh, të cilat tregohen në mënyrë të ndryshme. Bordi vuri në dukje se mund të ketë disa "nivele" në të cilat mund të tregohet funksioni i një proteine, të tilla si aktiviteti i saj biokimik (për shembull, si një nukleazë), ndikimi i proteinës në proceset qelizore (për shembull, pjesëmarrja në apoptozë) ose ndikimi i këtyre proceseve në funksionimin e një organizmi shumëqelizor (për shembull, duke shkaktuar inflamacion). Meqenëse

⁶⁶ Joseph, Straus. 'Genpatentierung - Eine „Abstruse Idee?“' (2000) 97 Dtsch Arztebl <<https://www.aerzteblatt.de/archiv>> accessed 29 March 2024.

⁶⁷ Parkinson, John and Blaxter, Mark. 'Expressed Sequence Tags: An Overview, në John Parkinson (ed), Expressed Sequence Tags (ESTs) Generation and Analysis (Humana Press 2009).

⁶⁸ Wartburg, Von Walter P and Liew, Julian. *Gene Technology and Social Acceptance* (University Press Of America 1999) 128 128–130.

⁶⁹ Shih p.sh. Bordi Teknik i Apelit, Vendimi T 0898/05 Receptor hematopoietik/ ZYMOGENETICS, 2006 paragrafët 4–6; Bordi Teknik i Apelit, Vendimi T 0773/08, 2009 paragrafët 4–5.

treguesi i njërit prej niveleve të përmendura mund të rezultojë në një aplikim industrial, edhe kur të tjerët janë të panjohur - treguesi i njërit prej këtyre niveleve mund të jetë edhe i pavarur nga funksionet biologjike të treguara - çdo lloj funksioni mund të shërbejë për të përmbushur kërkesën e zbulimit, për sa kohë që lidhet me një zbatim në industri.⁷⁰

Dispozitat në lidhje me patentueshmërinë e sekuencave të ADN-së në përgjithësi dhe sekuencave të ADN-së njerëzore në veçanti janë implementuar në mënyra të ndryshme në shtetet e analizuara. Në Poloni, implementimi i Direktivës ishte një përkthim literal i nenit 5.3,⁷¹ së bashku me recitalin 24,⁷² ndërsa së fundmi një kërkesë tjetër, për të treguar funksionin e sekuencës në një pretendim të veçantë, iu shtua nenit 93(2). Plotësimi i fundit mund të interpretohet si potencialisht kufizues i fushës së mbrojtjes së funksionit të treguar, megjithatë kjo mund të refuzohet si e pavërtetuar, pasi: së pari, kërkesa është formale (që ka të bëjë me përmbajtjen e aplikimit për patentë) dhe, si e tillë, nuk duhet të ketë ndikim në dispozitat thelbësore në lidhje me fushën e mbrojtjes. Së dyti, nëse ligjvënësi do të donte të kufizonte fushën e mbrojtjes së materialit të patentuar në funksionin e treguar, ai do të kishte shtuar dispozitën e nevojshme në akt, në vend që të ndryshonte dispozitat formale.⁷³

Akti Gjerman kërkon që aplikuesit të tregojnë zbatimin në industri të një sekuence ose një sekuence të pjesshme të një gjeni, duke treguar funksionin e tij në sekuencën ose sekuencën e pjesshme (§1a.3). Për më tepër, sipas §1a.4, nëse sekuenca e patentuar ose sekuenca e pjesshme e gjenit përputhet me një sekuencë të gjeneve njerëzore, atëherë tregimi i përdorimit të kësaj sekuence duhet të vendoset në një pretendim. Kjo dispozitë interpretohet si një largim nga mbrojtja absolute e produktit në rastet e sekuencave të tilla, duke kufizuar qëllimin e patentës vetëm në funksionin e treguar. Në të kundërt, një patentë për procesin e prodhimit të një sekuence të tillë nuk do të kufizohej në këtë mënyrë.⁷⁴

Akti i Mbretërisë së Bashkuar nuk përmban një referencë për recitalin dhe është i kufizuar në një dispozitë (skeda A2, paragrafi 6) që parashikon se aplikimi industrial i një sekuence ose sekuence të pjesshme të një gjeni duhet të zbulohet në aplikimin për patentë siç paraqitet, e cila në thelb citon dispozitën e Direktivës. Po ashtu edhe Ligji për PI në Shqipëri, përveçse nuk përmban ndonjë referencë në recital parashikon në fjalinë e dytë të nenit 5(5)(ç) se: “*aplikimi industrial i sekuencës ose sekuencës së pjesshme të një gjeni duhet të bëhet publik në aplikimin për patentë*” në përputhje me dispozitën e Direktivës.

Dispozitat specifike në lidhje me patentueshmërinë e sekuencave të ADN-së me origjinë njerëzore u përfshinë në aktet Franceze dhe Italiane. Akti Francez parashikon qartë se të vetmet shpikje të bazuara në një element të trupit të njeriut që mund të patentohet janë shpikjet që kanë një zbatim teknik të funksionit të një elementi të këtij trupi. Për më tepër, një mbrojtje e tillë mbulon këtë element vetëm në masën e nevojshme për realizimin dhe shfrytëzimin e një përdorimi të veçantë të shpikjes, i cili duhet të zbulohet saktësisht. Për më tepër, sekuencat e plota ose të pjesshme të gjeneve si të tilla konsiderohen të papatentueshme (Neni L611-18). Kjo dispozitë kufizon mjaft aftësinë për të patentuar një sekuencë gjeni, pasi ajo mund të mbrohet vetëm për sa kohë që është pjesë e një shpikjeje tjetër dhe vetëm në masën që është e nevojshme për realizimin dhe shfrytëzimin e asaj shpikjeje. Kjo qasje nuk lejon pretendime që i referohen sekuencave të gjeneve dhe kërkon që aplikanti të përdorë një sërë teknikash krijuese të ndërtimit të pretendimeve për të mbrojtur një sekuencë të tillë (për shembull, si produkt i një procesi ose pjesë e një procesi). Megjithatë kjo dispozitë, nuk përfshin në mënyrë të drejtpërdrejtë nëse ndalimi i patentimit të sekuencave të gjeneve si të tilla zbatohet për të gjitha sekuencat ose vetëm për ato me origjinë njerëzore. Ndërsa opsioni i parë duket se mbështetet nga parimi se nuk duhet të krijohen dallime aty ku ligji nuk i trajton ato, i dyti justifikohet nga një interpretim sistematik (dispozita përbën një pjesë që i referohet trupit të njeriut në përgjithësi) dhe parimi që përjashtimet (në këtë rast nga një rregull që materiali biologjik është përgjithësisht i patentueshëm) nuk duhet të interpretohen në një mënyrë të zgjeruar.

⁷⁰ Bordi Teknik i Apelit, Vendimi T 0898/05 Receptor hematopoietik/ ZYMOGENETICS, paragrafët 29-30.

⁷¹ Neni 93(2).

⁷² Neni 93(3).

⁷³ Skubisz, Ryszard. *Industrial Property Law. Private Law System*. Volume 14A (2nd edn., CH Beck 2017) 391 391-*et seq.*

⁷⁴ Melullis, Klaus-Jürgen, ‘Article 1a: Menschliche Gene’ in Georg Benkard and others (eds), *Patentgesetz: Gebrauchsmustergesetz, Patentkostengesetz* (Beck’sche Kurz-Kommentare) (CHBeck 2015).

Akti italian përjashton në mënyrë specifike një sekuençë gjeni ose një sekuençë të pjesshme që përdoret për të prodhuar një proteinë ose një proteinë të pjesshme, përveç rastit kur aplikuesi ofron një tregim dhe përshkrim të një funksioni që është i dobishëm për vlerësimin e kërkesës së zbatueshmërisë në industri (Neni 81 par. 1(c)). Ky funksion duhet të pretendohet në mënyrë specifike. Është një tjetër qasje për zbatimin e nenit 5 të Direktivës, e ngjashme me qasjen e fundit të Polonisë ose atë Gjermane, që paraqet kërkesën për të treguar funksionin në një pretendim. Efekti aktual i këtyre dispozitave, në kontekstin e patentave evropiane, do të diskutohet më tej.

Në këtë kontekst duhet përmendur se në vijim të vendimit *Myriad Genetics*, të Gjykatës së Lartë të SHBA-së për sekuençat e ADN-së, ashtu siç shfaqen në natyrë, nuk konsiderohen si lëndë të patentueshme për faktin se Gjykata i konsideroi ato si produkte të natyrës. Megjithatë, kjo nuk zbatohet për sekuençat e cDNA-së (sekuençat e ADN-së me introne, pjesë jo-koduese, të hequra), pasi ato nuk shfaqen në natyrë.⁷⁵ Ky vendim ishte përmbysja e një politike të mbështetur prej shumë vitesh nga USPTO, sipas së cilës sekuençat e ADN-së si të tilla ishin të patentueshme. Ky vendim nuk ndikoi drejtpërdrejt në statusin e patentave të sekuençave të ADN-së në Evropë, për arsye se, në Evropë, patentimi i tyre rregullohet më mënyrë të posaçme nga ligji pozitiv dhe jo si rezultat i interpretimit të këtij ligji. Megjithatë, kjo nuk do të thotë se vendimi *Myriad Genetics* nuk do të ndikojë në sjelljen e aplikuesve në lidhje me patentimin e sekuençave të ADN-së, për shkak të mungesës aktuale të harmonizimit midis regjimeve të SHBA dhe KPE.⁷⁶

2.3.2 Qasje mbi sekuençat e ADN-së

Neni 5 i Direktivës 98/44/EC u miratua për të trajtuar një sërë polemikash në lidhje me praktikën e patentimit të sekuençave të ADN-së, në përgjithësi, dhe sekuençave të ADN-së njerëzore, në veçanti. Këto polemika u ngritën në nivele të ndryshme - nga më themeloret që kanë të bëjnë me patentimin e sekuençave të ADN-së njerëzore si pjesë të trupit të njeriut, deri te ato më praktiket që kanë të bëjnë me çështjet e lidhura me shtrirjen dhe kriteret e dhënies së kësaj mbrojtje. Legjislatori evropian duket se ka përkrahur qëndrimin se, ndërsa një sekuençë e gjeneve njerëzore mund të jetë një shpikje e patentueshme, kushtet për dhënien e një patente për një shpikje të tillë duhet të jenë të kufizuara.

Një gjen njerëzor ose një sekuençë e pjesshme gjeni, nëse izolohet nga trupi i njeriut, nuk trajtohet nga ligjvënësi si një trup njerëzor që ka dinjitet, por më tepër si një element i izoluar i tij. Kjo zgjidhje u zbatua për të adresuar polemikat rreth pranueshmërisë morale dhe ligjore të komercializimit të trupit të njeriut dhe pjesëve të tij. Kështu u arrit një kompromis midis nevojës për të ofruar stimuj për kërkime shkencore mbi materialin biologjik njerëzor dhe nevojës për të mbrojtur dinjitetin njerëzor duke kufizuar shkallën në të cilën materiali biologjik njerëzor mund të komercializohet.

Kërkesa për të zbuluar zbatimin industrial të një sekuençe ose pjese sekuençe të një gjeni u prezantua me qëllim që të adresohen polemikat që lidhen jo me vetë patentimin e sekuençës, por me përpjekjet për të patentuar pjesë të mëdha të ADN-së pa treguar ndonjë përdorim/dobishmëri apo zbatueshmëri të tyre. Ndryshe nga rasti i shpikjeve klasike, në të cilat zbatueshmëria në industri është shpesh e dukshme në dritën e përshkrimit apo edhe vetë titullit,⁷⁷ zbatueshmëria në industri nuk është kurrë e dukshme kur bëhet fjalë për sekuençat e ADN-së. Ndërsa një sekuençë koduese mund të identifikohet thjesht si një rajon ndërmjet dy fragmenteve specifike, promotorit dhe terminatorit, kjo pjesë e informacionit nuk ofron ndonjë njohuri për funksionin e kësaj sekuençe ose për zbatimin e mundshëm të saj; si rrjedhim, ai nuk jep ndonjë kontribut në fushat e teknologjisë. Dispozita e analizuar e Direktivës 98/44/KE nuk përmban ndonjë kufizim për sa i përket fushës së mbrojtjes, në veçanti, nëse produkti i patentuar (një sekuençë ADN-je) duhet të gëzojë mbrojtje absolute apo funksionale të kufizuar.

⁷⁵ SCOTUS, Shoqata për Patologji Molekulare *et al.* v *Myriad Genetics, Inc., et al.*, Gjykata e Lartë e Shteteve të Bashkuara 2013, 569 U.S. 398.

⁷⁶ Aboy Mateo and others. 'After Myriad, What Makes a Gene Patent Claim "Markedly Different" from Nature?' (2017) 35 *Nature biotechnology* 820.

⁷⁷ Zeleny, Enrique. 'Michael Jackson's Anti-Gravity Illusion - Wolfram Demonstrations Project' (demonstrations.wolfram.com2011)<<https://demonstrations.wolfram.com/MichaelJacksonsAntiGravityIllusion/>> aksesuar më 29 Mars 2024.

Kjo çon në paraqitjen e një debati tjetër: *nëse sekuencat e gjeneve ose pjesët e sekuencave të gjeneve janë të patentueshme, a duhet të mbrohen ato në të njëjtën masë si produktet e tjera?* Ky diskutim ndoshta buron nga një supozim se komercializimi i trupit të njeriut në formë të ndryshme duhet të jetë i kufizuar. Nëse lejohen përjashtime nga ky rregull, ato nuk duhet të jenë tepër të gjera, për arsye se do të rrezikonin një përvetësim tepër të gjerë të fragmenteve të trupit, kësaj radhe përmes mbrojtjes absolute të produkteve të përdorura vetëm për një grup të ngushtë aplikimesh. Kjo çështje u trajtua nga një numër shtetesh anëtare duke përdorur futjen e dispozitave specifike në lidhje me patentimin e sekuencave të gjeneve ose sekuencave të gjeneve njerëzore. Siç përmendëm më sipër, shtete të ndryshme vendosën të përdorin dispozita të ndryshme, duke nisur nga përjashtimi i patentimit të sekuencave të ADN-së si të tilla deri në përfshirjen e një kërkesë për të treguar funksionin në një kërkesë për patentim. Megjithatë, efektiviteti i zgjidhjeve të tilla, mund të vendoset në pikëpyetje, veçanërisht kur bëhet fjalë për patentat evropiane, pasi mund të argumentohet se ato ende do të ofronin mbrojtje absolute të substancës, pavarësisht nga dispozitat kombëtare në lidhje me këtë çështje.⁷⁸

Vetë Konventa e Patentave Evropiane nuk përmban ndonjë dispozitë në lidhje me fushën e mbrojtjes së sekuencave të ADN-së për zbatim industrial të zbuluar. Ndërsa, duke ndjekur formulimin e Direktivës, neni 29(3) i Rregulloreve Zbatuese përfshin një detyrim për të treguar zbatueshmërinë industriale të një sekuence ose pjese sekuence të një gjeni në aplikimin për patentë. Nuk përfshihen dispozita që do ta kufizonin fushën e mbrojtjes në aplikimin e treguar. Udhëzimet për ekzaminimin japin informacion shtesë mbi këtë çështje. Në veçanti, udhëzimet për përshkrimin përmbajnë se, ndërsa është e pritshme që në shumicën e rasteve mënyra në të cilën shpikja mund të shfrytëzohet në industri është e vetëkuptueshme, në disa raste një shfrytëzim (zbatim) i tillë industrial mund të mos jetë i dukshëm, dhe sekuencat ose sekuencat e pjesshme të gjeneve janë një shembull i rasteve të tilla. Udhëzimet që i referohen në mënyrë specifike ekzaminimit të zbatueshmërisë në industri të sekuencave të tilla deklarojnë se nëse një sekuencë përdoret për prodhimin e një sekuence ose sekuence të pjesshme të një proteine, ajo proteinë duhet të tregohet, ndërsa kur ato kryejnë një funksion tjetër, ai funksion mund të tregohet. Udhëzimet përmbajnë në mënyrë të shprehur se kërkesat nuk duhet domosdoshmërisht të kufizohen në zbatim industrial.

Në rastin e ligjit Gjerman, *Ann* argumenton se, meqenëse dispozita që rregullon fushëveprimin e mbrojtjes së sekuencave të ADN-së identike me sekuencat njerëzore është pjesë e dispozitave thelbësore, ajo nuk do të kishte ndonjë ndikim në fushën e mbrojtjes së dhënë nga një patentë evropiane në Gjermani, për faktin se EPO kryen ekzaminimin e pjesës përmbajtëse; kështu, dispozitat kombëtare të së drejtës materiale nuk kanë ndikim në patentën evropiane.⁷⁹ Një argument i ngjashëm mund të mbahet edhe për dispozitat e legjislacionit Francez dhe Italian në lidhje me patentueshmërinë. Po ashtu, për arsye të ngjashme, dispozitat e ligjit Polak që kërkojnë që aplikanti të tregojë funksionin në një kërkesë të veçantë, nuk do të ndikojë në fushën e mbrojtjes së dhënë nga një patentë evropiane. Dispozita e përmendur nuk ka ndikim në përmbajtjen e një patente të tillë dhe është e vlefshme në Poloni pavarësisht nëse kërkesat për të janë të përpiluara në përputhje me ligjin Polak. Në të kundërt, neni 31.3 i ligjit Polak, sipas të cilit kërkesat përshkruajnë fushën e mbrojtjes, zbatohet për një patentë evropiane, pavarësisht nga përmbajtja e kërkesave të saj dhe nëse plotësimi i tyre është në përputhje me dispozitat polake.

Dispozitat e analizuara të ligjeve kombëtare gjithashtu ndryshojnë në lidhje me mënyrën se si duhet kuptuar një “gjen njerëzor ose sekuencë e pjesshme gjenike”. Ndërsa akti Gjerman (§1a.4) prezanton një kriter të përputhshmërisë së kësaj substance me një substancë njerëzore, pavarësisht nga origjina e tij, legjislacionet e tjera duket se fokusohen në origjinën e sekuencës në fjalë (d.m.th. nëse ajo ishte e izoluar nga njeriu ose një material biologjik njerëzor, megjithëse kjo nuk rezulton plotësisht qartë nga formulimi i këtyre akteve). Secila prej këtyre zgjidhjeve duket se bazohet në parime të ndryshme. Qasja Gjermane (dhe kufizimi i mbrojtjes) duket se fokusohet në mbrojtjen e një gjenomi njerëzor të konceptuar në mënyrë abstrakte. Ndërsa, qasja e bazuar në origjinën e një sekuence duket se fokusohet në mbrojtjen e interesave të njerëzve në rolet e tyre të ndryshme: për shembull, si donatorë të materialit, marrës dhe të tjerë. Ky dallim në qasje mund të ketë gjithashtu një kuptim praktik, pasi, nëse është origjina e materialit ajo që përcakton nëse një sekuencë e caktuar është “njerëzore”, atëherë, duke

⁷⁸ Ann, Christoph. ‘*Patents on Human Gene Sequences in Germany: On Bad Lawmaking and Ways to Deal with It*’ (2006) 7 German law journal 279.; Shih gjithashtu dhe: Paul Cole, ‘*Patentability of Genes: A European Union Perspective*’ (2015) 5 Cold Spring Harbor perspectives in medicine.

⁷⁹ *Ibid.*

mbajtur parasysh një lidhje të ngushte të dukshme gjenetike të njerëzve me kafshët e tjera,⁸⁰ mjaft sekuenca “njerëzore” mund të merren nga specie të tjera pa u përballur me kufizimet në lidhje me materialin biologjik njerëzor. Ndërsa, kriteri i përdorur në ligjin Gjerman, për arsye të ngjashme, mund të çojë në një grup të gjerë sekuencash që trajtohen si “njerëzore”.

2.3.3. Qelizat njerëzore

Qelizat njerëzore, nëse nuk përfshihen në asnjë nga kategoritë e përjashtuara nga patentimi, mund të përbëjnë gjithashtu shpikje që mund të patentohen. Kërkesat bazë për patentueshmërinë e tyre janë të njëjta si për shpikjet e tjera bioteknologjike. Meqenëse qelizat njerëzore përmbushin kërkesat e përkufizimit të materialit biologjik, patentimi i tyre duhet të vlerësohet sipas të njëjtave kritere si për shpikjet e tjera. Megjithatë, për shkak të statusit të veçantë të trupit të njeriut në legjislacionin e patentave evropiane dhe përjashtimit të trupit të njeriut në tërësi nga fushëveprimi i shpikjeve të patentueshme, marrja e një patente për qelizat njerëzore kërkon përmbushjen e kritereve të përcaktuara në nenin 5.2 të Direktivës 98/44/EC, i implementuar në nenin 5(5)(ç) të Ligjit për PI. Për të formuar shpikje të patentueshme, një qelizë njerëzore duhet të konsiderohet një element i izoluar nga trupi i njeriut ose ndryshe i prodhuar nga një proces teknik. Dispozitat ligjore të një numri shtetesh të BE-së përmbajnë rregulla të veçanta për këto çështje. Për shembull, ligji Italian bazohet në patentueshmërinë e një elementi të izoluar nga trupi i njeriut (i cili vlen edhe për qelizat) në tregimin dhe përshkrimin konkret të funksionit dhe zbatimit në industri të këtyre elementeve. Për më tepër, legjislacioni përkufizon një proces teknik si të tillë që “vetëm qeniet njerëzore janë të afta ta kryejnë dhe që natyra në vetvete nuk është në gjendje ta kryejë” (neni 81). Kodi Francez, në të kundërt, thekson se vetëm një shpikje që përbën një zbatim teknik të një funksioni të një elementi të trupit të njeriut mund të mbrohet nga një patentë. Elementi i izoluar mbulohet nga patentatë vetëm në masën e nevojshme për realizimin e shfrytëzimit të këtij përdorimi të veçantë, i cili duhet të zbulohet në aplikimin për patentë (neni L611-18). Meqenëse një qelizë njerëzore përmbush kriteret për t'u kategorizuar si material biologjik, statusi i saj si një shpikje e patentueshme nuk ndryshon nga llojet e tjera të këtij materiali, përveç rastit nëse nuk arrin të përmbush kriteret ligjore ose hyn në një nga kategoritë që statusi i tyre si shpikje ose patentimi i tyre është i përjashtuar.

2.3.3.1 Qelizat njerëzore si embrione

Në nenin 5 të Direktivës Biotek, legjislatori është shprehur se trupi njerëzor në çdo fazë të formimit ose zhvillimit të tij, duke përfshirë qelizat germinale dhe zbulimin e thjeshtë të një prej elementeve të tij ose të një prej produkteve të tij, duke përfshirë sekuecën ose sekuecën e pjesshme të një gjeni njerëzor, nuk mund të përbëjnë shpikje të patentueshme. Në një aspekt, kjo pozitë është e kuptueshme nga pikëpamja e parimit që zbulimet nuk konsiderohen shpikje. Në një aspekt tjetër, veçanërisht në dritën e nenit 6.2 (a-c) (i cili përjashton nga patentueshmëria shpikje të ndryshme që kanë të bëjnë me embrionet, për arsye morale) nuk mund të refuzohet koncepti se ka më shumë argumente për përjashtimin e trupit të njeriut sesa vetëm dikotomia shpikje/zbulim, përkatësisht, përjashtimi bazohet edhe në statusin e veçantë moral të trupit njerëzor.

Një qelizë njerëzore e izoluar nuk mund të konsiderohet një shpikje e patentueshme nëse do të konsiderohej në të njëjtën kohë një trup njerëzor. Përjashtimi do të zbatohet më pas për qelizat dhe koleksionet e tyre (strukturat shumëqelizore), të cilat do të konsideroheshin njëkohësisht si embrione ose fetuse. Ndaj, duket e këshillueshme të propozohet një dallim mes një qelize njerëzore që mund të përbëjë një shpikje të patentueshme dhe asaj që, për shkak të dispozitave që përjashtojnë patentimin e trupit të njeriut në të gjitha fazat e zhvillimit të tij, nuk mundet të patentohen. Kjo çështje është marrë në konsideratë si nga Gjykata e Drejtësisë e Bashkimit Evropian (GJED-ja) ashtu edhe nga bordet e apelit të Zyrës Evropiane të Patentave (EPO-së) kur kanë vendosur në lidhje me

⁸⁰ F-C Chen and others. ‘Genomic Divergence between Human and Chimpanzee Estimated from Large-Scale Alignments of Genomic Sequences’ (2001) 92 The Journal of heredity 481.

patentueshmërinë e qelizave embrionale njerëzore. Megjithatë, shqetësimi nuk kufizohet vetëm në këtë çështje të veçantë.

Termi “embrion njerëzor” shfaqet në nenin 6.2(c) të Direktivës së Bioteknologjisë, e cila i konsideron shpikjet që përfshijnë përdorimin e embrioneve njerëzore për qëllime industriale ose tregtare si në kundërshtim me moralin ose rendin publik. Sipas vendimit të GJED-së në çështjen C-34/10 (*Brüstle*), termi “embrion njerëzor” kërkon një interpretim të pavarur dhe uniform në të gjithë Bashkimin Evropian (paragrafi 25). Ai parashikon si në vijim: “*çdo vezë njerëzore pas fekondimit, çdo vezë njerëzore jo e fekunduar në të cilin është transplantuar bërthama qelizore nga një qelizë e pjekur njerëzore dhe çdo vezë njerëzore e pafertilizuar, ndarja dhe zhvillimi i mëtejshëm i së cilës janë stimuluar nga partenogjeneza përbën një "embrion njerëzor"*. Gjykata u përmbajt nga përcaktimi i statusit të një qelize staminale pluripotente (një qelizë që mund të zhvillohet në çdo lloj qelize njerëzore, përveç indeve ekstra- embrionale),⁸¹ duke ia lënë çështjen gjykatave kombëtare për të vendosur. Ndërsa përkufizimi thjesht përcakton se mënyra e konceptimit nuk ndikon në statusin e një qelize ose grupi qelizash si embrion, pa treguar ndonjë specifikë që do të dallonte një embrion nga një qelizë jo embrionale, analiza e mëtejshme e gjykimit tregon se Gjykata po përdor një argument nga potenciali (për t'u zhvilluar në një qenie njerëzore) kur përcakton statusin e një embrioni njerëzor. Në paragrafin 34, gjykata bëri lidhjen midis respektimit të dinjitetit njerëzor dhe konceptit të “embrionit njerëzor”, i cili sipas opinionit të Gjykatës duhet të interpretohet gjerësisht. Për më tepër, në paragrafin 35, Gjykata deklaroi se termi “embrion njerëzor” duhet të zbatohet që nga momenti i fekondimit (duke refuzuar kështu termin “para-embriion”, të cilin disa pjesëmarrës në mosmarrëveshje priren ta zbatojnë për embrionet njerëzore në një fazë të hershme të zhvillimit),⁸² pasi fertilizimi “fillon procesin e zhvillimit të një qenieje njerëzore”. Në paragrafin vijues, Gjykata bazuar në kriterin e sipërpërmendur, e zgjeroi përkufizimin në struktura të krijuara në mënyra të ndryshme. Në vendimin C-364/13, u riafirmua përdorimi i kriterit të lartpërmendur kur Gjykata vendosi se qelizat e krijuara përmes partenogjenezës (një shkrirje e dy vezëve), të cilat nuk janë në gjendje të zhvillohen në një qenie njerëzore nuk duhen të konsiderohen embrione njerëzore sipas kuptimit të nenit 6(2)(c). Në dritën e mësipërme, mund të mos jetë për t'u habitur që GJED-ja u përmbajt nga përcaktimi i statusit të qelizave pluripotente, gjë që do të kërkonte të vendoste nëse një strukturë që nuk mund të zhvillojë inde ekstra-embrionale është e aftë të “fillojë procesin e zhvillimit të qenieve njerëzore” apo jo. Qëndrimi i Gjykatës ndryshon ndjeshëm nga pozicioni i Avokatit të Përgjithshëm në çështjen C-34/10, i cili propozoi përdorimin e toti-potencës (d.m.th., aftësisë për t'u zhvilluar në të gjitha llojet e qelizave) si kriter për dallimin midis embrioneve dhe jo-embrioneve.⁸³

Termi “embrion” nuk është i përcaktuar në mënyrë uniforme në ligjet e shteteve anëtare të BE-së apo të Organizatës Evropiane të Patentave. Ky fakt është vënë në dukje nga Bordi i Zgjeruar i Apelit në çështjen G 2/06,⁸⁴ ku bordi arsyetoi se hartuesit e Direktivës Bioteknologjike ose KPE ishin në dijeni të këtij fakti dhe megjithatë vendosën të mos e përcaktonin këtë term. Bordi rrëzoi një kuptim kufizues të termit “embrion njerëzor” (domethënë, ku termi do të zbatohet vetëm për embrionet më të vjetra se 14 ditë), duke deklaruar se komercializimi i embrionit njerëzor është i ndaluar për shkak të detyrës për të mbrojtur dinjitetin njerëzor. Kështu, ndonëse nuk siguroi ndonjë kriter shtesë për dallimin midis embrioneve dhe jo-embrioneve, bordi tregoi se mosha e një embrioni nuk ka ndikim në statusin e tij dhe lidhi dispozitat e nenit 6(2)(c) të Direktivës së Bioteknologjisë dhe rregullës 28(c) të Rregulloreve Zbatuese me KPE-së me një detyrë universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor, i cili nga ana tjetër përbën një bazë të sistemit të të drejtave të njeriut.

Ndërsa shtete të ndryshme anëtare të BE-së dhe, për më tepër, të Organizatës Evropiane të Patentave ofrojnë nivele të ndryshme mbrojtjeje për embrionet dhe fetuset njerëzore, duhet të theksohet se, të paktën sipas jurisprudencës aktuale, kufizime të ndryshme për patentimin e embrioneve njerëzore dhe metodat e përdorimit të tyre nuk janë thjesht teknike, por kanë një bazë në sistemin e të drejtave të njeriut. Ndërsa EPO nuk është absolutisht e qartë për këtë temë, kriteret e zbatuara nga GJED-ja e lidhin statusin e një embrioni me aftësinë për

⁸¹ Burgess, Rob. ‘Introduction to Stem Cells’ në Stewart Sell (ed), Stem Cells Handbook (Humana Press 2013).

⁸² Ibid.

⁸³ Opinioni i Avokatit të Përgjithshëm Bot në çështjen C-34/10, Oliver Brüstle kundër Greenpeace eV, 2011.

⁸⁴ Bordi i Zgjeruar i Apelit, EPO – G 0002/06 (Përdorimi i embrioneve/ĒARF) i datës 25.11.2008, Bordi i Zgjeruar i Apelineve 2008, 20.

të filluar procesin e zhvillimit të një qenie njerëzore. Me fjalë të tjera, një qelizë ose koleksion qelizash (një strukturë shumëqelizore) që do të zotëronte një tipar të tillë do të kategorizohej brenda ndalimeve të nenit 5(1) i Direktivës 98/44/KE (ose rregullit 29(1) i KPE). Siç u përmend më sipër, një kriter i tillë lë disa pyetje në lidhje me statusin e qelizave staminale pluripotente, pavarësisht nga origjina e tyre (qoftë ajo embrionale apo e induktuar).⁸⁵ Trajtimi i tyre si përmbushje e kriterit të GJED-së do të çonte në një përfundim se qelizat njerëzore me pluripotencë të induktuar (d.m.th., të krijuara nga qelizat somatike) do të duhej të trajtoheshin gjithashtu si embrione njerëzore. Megjithatë, kjo do të çonte në çështje të tjera. Për shembull, procesi i izolimit të një qelize pluripotente nga blastocisti (patentueshmëria e së cilës aktualisht përjashtohet nga neni 6(2)(c)), përveç induksionit të pluripotencës, do të duhej të trajtohej si një proces i klonimit njerëzor, sipas përkufizimit në recitalin 41 të Direktivës 98/44/KE. Kjo do të përjashtonte patentueshmërinë e proceseve të tilla në bazë të nenit 6(2)(a) të Direktivës (rregulli 28(1)(a) i KPE). Megjithatë, ky nuk është rasti. Patentueshmëria e qelizave staminale pluripotente si të tilla nuk është vënë në dyshim nga EPO dhe patentat për qeliza të tilla dhe metoda të prodhimit të tyre po lëshohen.⁸⁶ Kjo mund të çojë në përfundimin se aftësia për të krijuar inde ekstra-embrionale është thelbësore për përcaktimin se një strukturë e caktuar është e aftë të "fillojë procesin e zhvillimit të një qenieje njerëzore". Rrjedhimisht, pavarësisht nga ndonjë kufizim tjetër i patentueshmërisë (për shembull, neni 6(2)(c)), një qelizë staminale pluripotente nuk konsiderohet një embrion njerëzor brenda kuptimit të formulimit të Direktivës ose KPE dhe është e aftë të jetë një shpikje e patentueshme. Për më tepër, Gjykata e Lartë Gjermane, pasi mori vendimin paraprak të GJED-së për çështjen *Brüstle*, nuk vendosi të trajtojë qelizat njerëzore pluripotente si embrione të pavarura. Kjo rrjedh në mënyrë implicite nga vendimi i vetë gjykatës gjermane, e cila vendosi se marrja e qelizave staminale nga një embrion, zhvillimi i të cilit është ndaluar, nuk përbën përdorimin e një embrioni për faktin se një embrion i cili nuk po zhvillohet, nuk mund të nis procesin e formimit të një qenieje njerëzore dhe për rrjedhojë, në kuptimin që i është dhënë këtij koncepti nga GJED-ja, nuk është më një embrion.⁸⁷ Nëse gjykata gjermane do të kishte vendosur t'i trajtonte qelizat e izoluara nga një embrion i tillë si embrione në vetvete, ajo nuk do të kishte vendosur që një izolim i tillë të mos përbënte përdorimin e një embrioni, për arsye se qelizat e izoluara do të duhej të trajtoheshin në vetvete si embrione. Për më tepër, me zhvillimin e teknikave që lejojnë induksionin e pluripotencës në qeliza tashmë të specializuara,⁸⁸ një pretendim se qelizat pluripotente përbëjnë embrione njerëzore do të çonte në përfundimin se pothuajse çdo qelizë është potencialisht një embrion, për arsye se mund të shndërrohet në një të tillë.

Në mënyrë të përmblëdhur, duhet theksuar se, në raste të caktuara, një qelizë e izoluar nga trupi i njeriut mund të përbëjë një embrion, i cili në thelb përjashtohet nga fusha e shpikjeve të patentueshme. Për më tepër, shumica e proceseve që një qelizë e tillë mund të nënshtrohet do të kategorizoheshin në përjashtimin moral të parashikuar nga neni 6.2(c) i Direktivës, duke përfshirë proceset për marrjen e qelizave staminale nga embrionet njerëzore dhe produktet e tyre. Sipas jurisprudentës së GJED-së, "aftësia për të filluar procesin e zhvillimit të një qenieje njerëzore" është kriteri që lejon dallimin midis qelizave që janë embrione dhe jo embrione. Sado e paqartë të jetë, kriteri duket se përjashton ato struktura që në thelb nuk janë në gjendje t'i nënshtrohen të gjithë procesit të formimit të një qenieje njerëzore nga fushëveprimi i termit "embrion". Kjo bën të mundur që qelizat të mos trajtohen si "embrione", kur procesi i zhvillimit ndalet në një fazë të caktuar (si partenotet),⁸⁹ por gjithashtu mbulon qelizat që nuk janë në gjendje të përfundojnë një zhvillim të tillë për shkak të pamundësisë për të zhvilluar strukturat e rëndësishme për vazhdimin e këtij zhvillimi (p.sh. qelizat pluripotente).

Një sërë aktesh kombëtare përmbajnë dispozita të cilat tregojnë një komponent moral për përjashtimin e embrionit nga fusha e shpikjeve të patentueshme, përfshirë nenin 6(1)(c) të LPI ose madje edhe përdorimin e tij si burim i materialit ndryshe të patentueshëm. Për shembull, ligji Italian parashikon (në nenin 81) se "në çdo rast,

⁸⁵ Burgess, Rob. 'Introduction to Stem Cells' në Stewart Sell (ed), Stem Cells Handbook (Humana Press 2013).

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Qelizat e krijuara përmes 'partenogjenezës' (bashkimi i dy vezëve), të cilat nuk janë në gjendje të zhvillohen përtej një faze të caktuar, për shkak të mangësive në materialin e tyre gjenetik.

çdo proces teknik që përdor qelizat embrionale njerëzore nuk mund të patentohet". Kjo dispozitë, nëpërmjet përdorimit të përshkruesit të përgjithshëm "embrional", i referohet qartë jo vetëm metodave që përdorin embrionet si të tilla, por edhe qelizave të izoluara nga embrionet. Një interpretim teleologjik i dispozitës do të tregonte se ajo gjithashtu duhet të zbatohet për qelizat e përftuara nga qelizat e izoluara nga embrionet (përmes ndarjeve dhe kalimeve pasuese), përndryshe dispozita do të ishte joefektive. Dispozita e komentuar duket se zbatohet për një grup të ngjashëm situatash si dispozita e seksionit 1 shkronja b) pika 3 e po këtij neni, sipas së cilës "çdo përdorim i embrioneve njerëzore, duke përfshirë linjat e qelizave staminale embrionale njerëzore" konsiderohet një shpikje "shfrytëzimi tregtar i të cilës është në kundërshtim me dinjitetin njerëzor, rendin publik dhe moralin, ruajtjen e shëndetit, mjedisit dhe jetës së njerëzve dhe kafshëve, ruajtjen e bimëve dhe biodiversitetit dhe parandalimin e dëmtimit serioz mjedisor". Nëse ka diçka, dispozita nga seksionin 2 ka një fushë më të gjerë, për shkak të mungesës së përshkruesve të kualifikuar si "qelizat staminale", pasi zbatohet për të gjitha qelizat embrionale. Në raste të tilla, dispozita e seksionit 1 germa b) pika 3 mund të shihet si e tepërt, përveç parashikimit së një deklaratë të qartë morale nga ligjvënësi. Akti italian nuk përmban një klauzolë që lejon patentueshmërinë e shpikjeve, shfrytëzimi i të cilave do të ishte i dobishëm për embrionin (shih recitalin 42 të Direktivës). Megjithatë, duhet kuptuar se edhe përkundër mungesës së një dispozite të tillë në akt (dhe akte të tjera të krahasuara përveç kësaj), pas vendimit *Brüstle* do të ishte e vështirë të konsiderohej një shpikje e patentueshme në një situatë të ndryshme nga ajo e përshkruar në recital. Duhet të theksohet gjithashtu se kushtet për patentueshmërinë e qelizave staminale embrionale njerëzore, të përcaktuara në vendimin G 2/06, nuk përjashtojnë patentueshmërinë e tyre ose metodat e marrjes së tyre, nëse ka qenë e mundur marrja e tyre pa përfshirjen e vetë embrionit.⁹⁰

2.3.3.2 Qelizat njerëzore si material mikro-biologjik

Konventa e Patentave Evropiane, si dhe të gjitha ligjet e shteteve të krahasuara, përjashton nga fusha e shpikjeve të patentueshme proceset thelbësisht biologjike për prodhimin e bimëve ose kafshëve (neni 53(b) i KPE). Megjithëse përjashtimi nuk zbatohet për proceset për riprodhimin e njerëzve, procese të tilla ose do të konsideroheshin të papatentueshme ose në bazë të përjashtimit të proceseve për klonimin e qenieve njerëzore ose si mungesë e karakterit teknik, ose si shpikje, shfrytëzimi i të cilave do të konsiderohej në kundërshtim me rendin publik ose moralin. Produktet e proceseve të tilla nuk do të përfshiheshin në fushën e shpikjeve të patentueshme në bazë të përjashtimit të trupit të njeriut në tërësi. Megjithatë, materiali biologjik njerëzor mund të përdoret edhe në proceset e prodhimit të bimëve ose kafshëve. Dy lloje të tilla procesesh nuk përfshihen në përjashtim: proceset teknike, që janë procese që përfshijnë të paktën një hap thelbësor të natyrës teknike, në këtë rast procesi i caktuar nuk konsiderohet në thelb biologjik; dhe proceset mikrobiologjike, të përcaktuara si "çdo proces që përfshin ose kryhet mbi ose rezulton në material mikrobiologjik". Këto procese mund të përfshijnë hapa si të natyrës mikrobiologjike dhe të asaj jo mikrobiologjike.⁹¹ Megjithëse përjashtimi trajton në thelb proceset biologjike për prodhimin e bimëve dhe kafshëve, ai mund të ketë një ndikim në patentueshmërinë e proceseve që përfshijnë material biologjik njerëzor. Termi "material mikrobiologjik" ka një interpretim mjaft të gjerë në praktikën e EPO-së, pasi përfshin jo vetëm atë që normalisht do të kuptohej si një mikroorganizëm, por edhe lloje të tjera materiali, të tilla si plazmidet, përveç kulturave qelizore, përfshirë kulturat qelizore njerëzore.⁹² Një proces prodhimi i njerëzve ose kafshëve që përfshin hapa që përfshijnë përdorimin e qelizave njerëzore mund të konsiderohet një shpikje e patentueshme, nëse do të klasifikohet si një proces mikrobiologjik. Patentueshmëria e një shpikjeje të tillë do të varet nga disa faktorë, në veçanti nga lloji i qelizave njerëzore të përdorura dhe natyra e produkteve të një procesi të tillë. Në veçanti, ai nuk mund të përfshijë përdorimin ose të rezultojë në krijimin e një qelize që do të klasifikohet si embrion njerëzor. Përndryshe, dhënia e patentës për një proces të tillë do të cenonte dispozitat e KPE (dhe dispozitat përkatëse të ligjeve kombëtare) që e konsiderojnë përdorimin e embrioneve njerëzore për qëllime tregtare ose klonimin e tyre në kundërshtim me moralin ose rendin publik. Qasje kjo e ndjekur edhe nga

⁹⁰ RM, Cinalli, P Rangan, and R, Lehmann. 'Germ Cells Are Forever' (2008) 132 Cell 559.

⁹¹ Zyra Europiane e Patentave, Udhëzime për ekzaminim në Zyrën Europiane të Patentave, Zyra Europiane e Patentave 2021.

⁹² Shih Bordi Teknik i Apelit Zyra Europiane e Patentave, T 356/93 (Qelizat e bimëve), para. 34.

legjislacioni shqiptar.⁹³ Dispozitat e ligjit italian këtu paraqesin rëndësi, pasi ato përjashtojnë në mënyrë eksplicite patentueshmërinë e proceseve të klonimit të qenieve njerëzore dhe çdo proces teknik që përfshin qelizat embrionale njerëzore (neni 81 seksioni 1 (b.1) dhe seksioni 2). Pavarësisht faktit se asnjë nga ligjet kombëtare të krahasuara këtu nuk trajton patentueshmërinë e proceseve të prodhimit të hibrideve njerëzore-shtazore ose kimerave, procese të tilla cilësohen si shkelje e dinjitetit njerëzor dhe për këtë arsye përjashtohen nga patentimi në Direktivën 98/44/EC (recitali 38). Këto procese do të konsideroheshin gjithashtu të papatentueshme, edhe pse krijimi i hibrideve të tilla - për shembull, për qëllime shkencore - lejohet në Mbretërinë e Bashkuar. Qelizat njerëzore mund të përbëjnë material mikrobiologjik të përdorur në proceset mikrobiologjike, siç përcaktohet në KPE dhe akte të tjera. Aftësia për të patentuar procese të tilla dhe produktet e tyre do të varet shumë nga natyra e qelizave. Në veçanti, proceset që përfshijnë përdorimin e embrioneve njerëzore do të konsiderohen të papatentueshme sipas nenit 6.2(c) të Direktivës 98/44/KE dhe dispozitave të bazuara në të.

3. Paradigmat e trupit njerëzor

Procese të ndryshme që përfshijnë trupin e njeriut ose pjesët e tij mund të përbëjnë shpikje të patentueshme. Shembujt përfshijnë metoda për sigurimin ose prodhimin e llojeve të ndryshme të substancave nga trupi, metoda për izolimin dhe kulturën e indeve dhe qelizave njerëzore. Kufijtë ligjorë të patentueshmërisë së proceseve të tilla janë të lidhura fort me moralin dhe rendin publik, por për arsye të ndryshme. Ligji pozitiv evropian për patentat përfshin dy grupe përjashtimesh në këtë drejtim. Njëra prej tyre përfshin metodat e renditura në nenin 6.2(a–c), pra shpikjet, zbatimi i të cilave nga ligjvënësi konsiderohet se është në kundërshtim me rendin publik ose moralin. Me fjalë të tjera, grupi përfshin shpikje zhvillimin e të cilave ligjvënësi dëshiron ta kufizojë përmes përjashtimit. Ndërsa, grupi tjetër përfshin metoda për trajtimin e trupit të njeriut ose kafshëve me kirurgji ose terapi dhe metoda diagnostikuese që praktikohen në trupin e njeriut ose të kafshëve. Zhvillimi i metodave të tilla në përgjithësi konsiderohet të jetë i lavdërueshëm, por aftësia për t'i patentuar ato është e kufizuar, kështu që ato potencialisht mund t'i nënshtrohen zbatimit më të gjerë. Në praktikë, ndryshimi midis shpikjeve të mbuluara nga një përjashtim dhe atyre që nuk mbulohen prej tij, mund të jetë mjaft i hollë dhe të varet nga ndërtimi i pretendimeve. Të gjitha ligjet e shteteve të krahasuara përmbajnë dispozita qëllimi i të cilave është zbatimi i Direktivës. Megjithatë, ka dallime të dukshme midis tyre.

3.1 Përjashtimi i metodave terapeutike

Sikurse u përmend më sipër, qëllimi i përjashtimit është të shtypë aftësinë për të kufizuar lirinë për të praktikuar mjekësi ose mjekësi veterinarë, duke përdorur metoda patentimi që mund të përdoren nga mjekët (ose të tjerë) për të trajtuar ose identifikuar kushtet patologjike. Si e tillë, ajo mund të shihet si një përpjekje për të mbrojtur të drejtën për shëndet. Shkalla e ndalimit të patentimit të metodave terapeutike ose diagnostikuese ka qenë objekt i gjerë diskutimesh si në literaturën akademike ashtu edhe në vendimet lidhur me zbatimin e KPE-së. Përjashtimi është i pranishëm në regjimet ligjore të krahasuara dhe në shumicën e akteve të shqyrtuara. Ai përbën një kategori të veçantë shpikjesh të përjashtuara, zakonisht së bashku me varietetet bimore dhe shtazore.⁹⁴

Me kalimin e viteve, janë krijuar disa metoda për të anashkaluar përjashtimin. Shtrirja e përjashtimit është mjaft e gjerë për shkak të formulimit të përgjithshëm të dispozitave që e zbatojnë atë. Dy vendime thelbësore të Bordit Teknik të Apelit ('Pigs' I dhe II) lejuan sqarimin e qëllimeve objektive dhe subjektive të ndalimit. Një nga gjetjet e bordit në vendimin e parë ishte se për të zbatuar ndalimin, nuk merr rëndësi nëse një procedurë zbatohet nga një profesionist i kualifikuar apo një njeri mesatar.⁹⁵ Sipas vendimit tjetër, termi “terapeutik” në përjashtim

⁹³ Neni 6 (1) (c) i Ligjit 9947 datë 07.07.2008 “Për Pronësinë Industriale” (i ndryshuar).

⁹⁴ Shih Nenin 2a të Aktit Gjerman, nenin 45.4(a) të Aktit Italian, Seksionin 4A të Aktit të Mbretërisë së Bashkuar, nenin 29.1(3) të Aktit Polakë dhe nenin L611-16 të Aktit Francez, nenin 6(2),(4) të Ligjit 9947 datë 07.07.2008 “Për Pronësinë Industriale” (i ndryshuar).

⁹⁵ Bordi Teknik i Apelit, Vendimi T 0116/85 (Pigs I), 1987, 4.3; Bordi i Zgjeruar i Apelit, Vendimi G 1/04 (Metodat diagnostike), 2005.

vlen jo vetëm për llojet e trajtimit që synojnë të heqin kushtet patologjike, por edhe për ato lloje që kanë për qëllim parandalimin e shfaqjes së kushteve të tilla.⁹⁶ Përjashtimi nuk mbulon metoda thjesht kozmetike ose metoda me karakter teknik pa efekte terapeutike. Sikurse shpjegohet në udhëzimet për ekzaminim, një pretendim që përfshin të paktën një tipar që përcakton një aktivitet fizik ose veprim që mund të konsiderohet një hap metodash për trajtim (me kirurgji ose terapi) nuk do të ishte i lejueshëm. Megjithatë, një mishërim i tillë i metodës së patentuar mund të refuzohet në mënyrë që të shmanget përjashtimi. Refuzimi duhet të ketë formën e një përjashtimi të një mishërimi të caktuar nga lënda e pretenduar. Në disa raste të caktuara mund të përdoret edhe mos përfshirja ose lënia jashtë e një hapi në metodë që përndryshe do të mbulohej nga ndalimi.⁹⁷

Ndërsa ky përjashtim do të zbatohet tipikisht për çdo lloj trajtimi kirurgjik të trupit të njeriut pavarësisht nga qëllimi, aktivitetet në pjesët jo kritike të trupit siç zbatohen zakonisht nga personeli jo mjekësor (si tatuazhet) nuk përjashtohen.⁹⁸ Termi "metoda terapeutike" gjithashtu interpretohet ngushtë nga bordi, si përgjithësisht "të lidhura me kalimin e trupit nga një gjendje patologjike në një gjendje të shëndetshme" ose "parandalimin e një gjendjeje patologjike".⁹⁹ Kjo do të thotë, një metodë nuk konsiderohet terapeutike nëse do të zbatohet në një trup në gjendjen e tij normale dhe zbatimi i përjashtimit në një metodë të caktuar mund të parandalohet gjithashtu përmes një përjashtimi ose lënies jashtë. Kur bëhet fjalë për metodat diagnostikuese, një metodë e caktuar do të përjashtohet vetëm nëse do të përmbante të gjithë hapat e nevojshëm dhe nëse të gjitha do të zbatoheshin në trupin e njeriut.¹⁰⁰ Asnjë nga tre llojet e metodave të përmendura më sipër nuk rezultojnë në papranueshmërinë e kërkesës kur trupi i njeriut përdoret si burim i një substance të caktuar, kur efekti terapeutik është i përjashtuar. Ndaj, përjashtimi i analizuar nuk ndikon në procedurat për marrjen e produkteve të ndryshme nga trupi i njeriut (antitropa, qeliza, etj.). Metoda të tilla mund t'i nënshtrohen llojeve të tjera të përjashtimeve, në veçanti përjashtimeve të bazuara në moral ose rendin publik.

Metodat terapeutike janë konsideruar se u mungon zbatueshmëria në industri. Duke pasur parasysh kufizimet e vetë përjashtimit, të cilat lejojnë shmangien e zbatimit të tij përmes një mohimi ose lënies jashtë të një hapi në procedurën e patentuar, duhet të supozohet se zbatueshmëria në industri nuk varet nga aftësia e shpikjes për t'u përdorur në një aktivitet të përsëritshëm, por nga qëllimi e veprimtarisë. Kjo pikëpamje nuk mund të pranohet pa rezerva, pasi në thelb i njëjti lloj veprimi mund të përjashtohet ose jo sipas nenit 53(c) të KPE, bazuar në qëllimin e saj (për shembull, kozmetike kundrejt terapeutike). Duke qenë se zbatueshmëria në industri është një parakusht që varet nga veçoritë teknike të shpikjes, mungesa e dukshme e saj nuk mund të shërbejë si arsye për përjashtimin e diskutuar, për faktin se qëllimi i deklaruar nuk ndryshon aspektet teknike të metodës së patentuar. Në vend të kësaj, arsyeja e përjashtimit duhet të kërkojë në një fushë tjetër. Është më e thjeshtë të justifikohet përjashtimi si një mjet për mbrojtjen e disa vlerave të rëndësishme, siç është shëndeti i njeriut, përmes kufizimit të lëndës së pranueshme. Ky lloj justifikimi lejon që aspektet jo-teknike të një procedure (sikurse është qëllimi i saj) të shërbejnë si faktorë dallues midis metodave të përjashtuara dhe atyre jo të përjashtuara.

3.2 Rendi publik dhe morali

Tre kategori procesesh që përfshijnë material biologjik njerëzor janë përjashtuar nga patentimi, për shkak të mospërputhjes së dukshme të zbatimit të tyre me rendin publik ose moral. Këto përfshijnë (neni 6.2(a–c) i Direktivës 98/44/KE): (a) proceset për klonimin e qenieve njerëzore; (b) proceset për modifikimin e identitetit gjenetik të linjës gjernale të qenieve njerëzore dhe (c) përdorimet e embrioneve njerëzore për qëllime industriale ose tregtare.

Dispozita e përmendur më sipër u zbatua më vonë në aktet e shteteve anëtare të BE-së,¹⁰¹ përveç zbatimit në Rregulloret Zbatuese të KPE-së. Po ashtu, zgjedhja e këtyre kategorive, përveç interpretimit të tyre, solli disa

⁹⁶ Bordi Teknik i Apelit, Vendimi T 019/86 (Pigs II), 1987, 7.

⁹⁷ Bordi i Zgjeruar i Apelit, Vendimi G 1/07 (Trajtimi me kirurgji/ MEDI-FIZIKA), 2010, 4.2.1.

⁹⁸ Zyra Evropiane e Patentave, Udhëzues për Ekzaminimin në Zyrën Evropiane të Patentave, G II 4.2.1.1.

⁹⁹ Ibid, G II 4.2.1.2.

¹⁰⁰ Bordi i Zgjeruar i Apelit, Vendimi G 1/04 (Metodat diagnostike)

¹⁰¹ Kjo dispozitë gjen pasqyrim edhe në Ligjin Shqiptar të PI, shih neni 6.1 (a), (b), (c) i Ligjit 9947 datë 07.07.2008 "Për Pronësinë Industriale" (i ndryshuar).

mospërputhje. Ekzistojnë gjithashtu dallime midis akteve të ndryshme të shteteve anëtare, kur bëhet fjalë për zbatimin e tyre.

Në recitalin (38) të Direktivës, legjislatori pretendon se të gjitha shpikjet që cenojnë dinjitetin njerëzor përjashtohen nga patentueshmëria dhe përmend “proceset për të krijuar kimera nga qelizat germinale ose qelizat totipotente të njerëzve dhe kafshëve” si një shembull i shpikjeve të tilla. Është e vështirë të kuptohet pse, nëse është kështu, një kategori e tillë nuk është listuar së bashku me të tjerat në nenin 6.2. Megjithatë, ky problem e ka humbur rëndësinë e tij praktike pas vendimeve në lidhje me fushën e zbatimit të nenit 6.2(c) të Direktivës (çështjet C-34/10 dhe C-364/13), pasi interpretimi i dispozitës së propozuar, në këto gjykime në thelb përjashton patentueshmërinë e proceseve të përmendura në recitalin 38.

Ligjvënësi evropian përsëriti (në recitalin 43) se BE-ja duhet të respektojë të drejtat themelore. Megjithatë, nuk është e qartë se në çfarë konteksti thirret ky detyrim. Vendosja e tij – mes recitaleve që i referohen proceseve që përfshijnë materialin biologjik njerëzor dhe recitaleve që i referohen proceseve që mund të shkaktojnë vuajtje të kafshëve – tregon se detyrimi duket se shërben si justifikim i përjashtimeve morale të përmendura më sipër ose si një deklaratë e përgjithshme në kontekstin e përjashtimit të lartpërmendura. Në secilin rast, ligjvënësi duket se i ka lidhur përjashtimet me sistemin e të drejtave të njeriut. Një ndërlidhje e tillë mund të shihet si disi e diskutueshme, si kur bëhet fjalë për vlefshmërinë e justifikimit për këto përjashtime nga detyra universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor, ashtu edhe për vërtetësinë e pretendimit se konsensusi për imoralitetin e veprimeve të përjashtuara është universal.

3.2.1 Klonimi

Proceset për klonimin e qenieve njerëzore përkufizohen si “*çdo proces, duke përfshirë teknikat e ndarjes së embrionit, të dizajnuara për të krijuar një qenie njerëzore me të njëjtin informacion gjenetik bërthamor si një qenie tjetër njerëzore e gjallë ose e vdekur*”. Sipas ligjvënësit, ekziston një konsensus midis shteteve anëtare të BE-së (ose të paktën ka patur një të tillë, në kohën e miratimit të Direktivës 98/44/KE) se procese të tilla cenojnë rendin publik dhe moralin.¹⁰² Ne vijim të përkufizimit rezulton se nga pikëpamja e përjashtimit, metoda e përdorur për klonim është e parëndësishme. Ajo do të zbatohet për metodat që përfshijnë transferimin bërthamor të qelizave somatike, përveç ndarjes së embrionit. Shtrirja e përjashtimit ishte subjekt i një sërë mosmarrëveshesh, veçanërisht lidhur me çështjen nëse ai zbatohet vetëm për të ashtuquajturin klonim riprodhues (d.m.th., klonimin që synon riprodhimin e njerëzve) dhe klonimin terapeutik ose shkencor (d.m.th. krijimi i embrioneve për t'u përdorur në kërkime shkencore ose terapi, që nuk lejohen kurrë të zhvillohen më tej). Termi “qenie njerëzore” i përdorur në tekstin e Direktivës mund të interpretohet ndryshe në varësi të pikëpamjes personale të statusit moral të embrionit, duke ndikuar kështu në interpretimin e vetë dispozitës.

Diskutimi në lidhje me fushën e zbatimit të nenit 6.2(a) përfshiu diskutime të ndryshme. Ata që ishin në favor të një zbatimi të gjerë të përjashtimit i referoheshin ndër të tjera dinjitetit të qenies njerëzore dhe faktit që fjala “riprodhues” ishte e pranishme në versionet e mëparshme të Direktivës. Në kundërshtim të kësaj qasje, mund të thuhet se, ndërsa një konsensus mund të vërehet për përjashtimin e klonimit riprodhues jo vetëm brenda BE-së, por në të gjithë botën,¹⁰³ një konsensus i tillë nuk mund të tregohet për përjashtimin e llojeve të tjera të klonimit. Edhe midis shteteve anëtare të BE-së, në atë kohë dhe më vonë, kishte dallime në lidhje me lejueshmërisë së krijimit të embrioneve për qëllime të kërkimit shkencor, me një numër shtetesh që e përjashtnin plotësisht atë (si Polonia) dhe të tjerë që e lejonin atë në kushte të caktuara (siç është MB). Në këtë drejtim, paqartësia e dispozitave të Direktivës bëri që disa studiues të interpretojnë përjashtimin si të zbatueshëm vetëm për klonimin për qëllime riprodhuese.¹⁰⁴

¹⁰² Shih recitalet 40 dhe 41 të Direktivës së Bioteknologjisë.

¹⁰³ Gilabert, P. *Human Dignity and Human Rights* (Oxford University Press 2018) 3

¹⁰⁴ Hesels Haus S and Hemsley R, ‘*Human Dignity and the European Convention on Human Rights*’ in Paolo Becchi and Klaus Mathis (eds), *Handbook of Human Dignity in Europe* (Springer 2018).

Dallimet në interpretim nuk ishin pa ndikim në zbatimin e Direktivës. Shumica e shteteve anëtare të krahasuara thjesht kopjuan dispozitën që përmban përjashtimin fjalë për fjalë (Polonia, Franca, Gjermania dhe Britania e Madhe, kjo e fundit madje edhe pa një referencë në moral). Përmbajtja e dispozitës është ndjekur edhe nga legjislacioni Shqipëtar, ku përjashtohen nga patentueshmëria shpikjet, përdorimi tregtar i të cilave bie në kundërshtim me rendin publik, moralitetin ose shëndetin publik dhe jetën e njerëzve. Mbi këtë bazë vlerësohen, veçanërisht të papatentueshme edhe proceset e klonimit të qenies njerëzore vlerësohen si të papatentueshme.¹⁰⁵ Në rastin e Gjermanisë, dispozita përkatëse e Ligjit për Patentat (§2(2)) i referohet aktit gjerman për mbrojtjen e embrioneve, i cili, nga ana tjetër, ndalon përdorimin e tyre në kërkimin shkencor. Akti Italian (neni 81 1(b)) jo vetëm që përsërit pohimin se klonimi do të cenonte dinjitetin njerëzor, por gjithashtu përjashton “çdo proces teknologjik për klonimin njerëzor, çdo teknikë që përdoret, fazën maksimale të zhvillimit të planifikuar të organizmit të klonuar dhe qëllimet e klonimit”, duke pranuar kështu shprehimisht interpretimin e gjerë. Diskutimi në lidhje me fushën e përjashtimit është në një masë i diskutueshëm në këtë pikë, pas vendimit të GJED në çështjen *Brüstle*, çdo shpikje që përfshin përdorimin e embrioneve njerëzore - me përjashtim të shpikjeve për qëllime terapeutike ose diagnostikuese, të cilat zbatohen për embrionin njerëzor dhe janë të dobishme për të - janë të përjashtuara nga patentimi.

3.2.2 Modifikimi i identitetit gjenetik

Ashtu si në rastin e klonimit njerëzor, ligjvënësi Evropian vendosi të pohojë se kishte një konsensus brenda Komunitetit për sa i përket karakterit cënues të proceseve të mbuluara nga përjashtimi. Në mënyrë të ngjashme, vërtetësia e këtij pohimi mund të vihet në pikëpyetje. Ka disa diskutime që mund të ngrihen kundër futjes së ndryshimeve të trashëgueshme në gjenomin e qenies njerëzore, disa prej tyre duke iu referuar fushës së etikës deontologjike dhe shkeljeve të mundshme të dinjitetit njerëzor përmes prodhimit të “fëmijëve të dizajnuar”. Të tjera tregojnë rezultate sociale-ekonomike, në veçanti thellimin e ndarjes midis shtresave të pasura dhe të varfëra në një shoqëri ku këto modifikime janë të zakonshme. Një grup i tretë argumentesh i referohet rreziqeve që lidhen me zbatimin e procedurave të tilla në gjeneratat e para dhe të mëvonshme. Problemi me të tre grupet e argumenteve në kontekstin e deklaratës së ligjvënësit është se asnjëri prej tyre nuk është i lidhur në thelb me teknologjinë e aplikuar. Përjashtimi ka një karakter absolut në atë që i konsideron të gjitha rastet e ndërhyrjes në linjën gjermanale të gjenomin njerëzor si shkelje të rendit publik dhe moralit, pavarësisht nga objektivat e tyre dhe nëse rreziqet e lidhura me to janë zbutur mjaftueshëm ose jo. Kjo vlen, në veçanti, për metodat e terapisë gjenetike. Edhe argumenti që i referohet dinjitetit njerëzor, i cili duket se është i vlefshëm për rastin e “foshnjave të dizajnuara”, ku qenia njerëzore që rezulton do të ishte një krijim i ndonjë njeriu tjetër, nuk duket i vlefshëm në një rast kur ndërhyrja heq një mutacion që përndryshe do të shkaktonte, për shembull, një sëmundje dobësuese në njeriun që rezulton. Për më tepër, ligjet e shteteve anëtare të BE-së nuk mbajnë ndonjë qëndrim uniform në lidhje me këtë çështje, në kundërshtim me atë që ligjvënësi Evropian kishte përfshirë në recitale. Ndërsa ndërhyrjet e qëllimshme në gjenomin njerëzor janë të ndaluara në Konventën e Oviedos (neni 13, megjithëse Konventa nuk u miratua universalisht në Evropë), ato nuk janë aspak të ndaluara në disa nga shtetet Evropiane. Duke i konsideruar të gjitha llojet e ndërhyrjeve të linjës gjermanale njerëzore si një shkelje e moralit ose rendit publik, ligjvënësi i BE-së bëri një kërkesë për universalitet kur një pretendim i tillë nuk ishte i justifikuar. Kjo shkaktonte mospërputhje brenda vetë sistemit ligjor, për faktin se një sërë përdorimesh të një përzgjedhjeje metodash konsiderohen të pamoralshme brenda ligjit të patentave, ndërsa të lavdërueshme në shtete të tjera. Megjithatë, përjashtimi i komentuar për patentueshmërinë u miratua në ligjet e të gjitha shteteve të krahasuara, pa modifikime të mëdha. Duhet të përmendet gjithashtu se, shpesh, metodat e terapisë së linjës gjermanale njerëzore mund të bien brenda përjashtimit të metodave terapeutike. Këto të fundit, megjithatë, u përjashtuan jo për faktin se përdorimi i tyre i gjerë konsiderohet i mjerueshëm, por sepse është i lavdërueshëm, duke shtuar kështu një tjetër çështje në debatin lidhur me justifikimin e përjashtimit të komentuar në ligjin e patentave.

¹⁰⁵ Shih Nenin 6.1 (a) Ligjit 9947 datë 07.07.2008 “Për Pronësinë Industriale” (i ndryshuar).

3.2.3 Përdorimi i embrioneve njerëzore

Objekti i këtij përjashtimi ishte objekt debati për shkak të paqartësisë së dukshme të dispozitës, lidhur me termat e përdorur në të. Në veçanti, kishte pak konsensus brenda Komunitetit në lidhje me kuptimin e fjalës "embrion", fushën e mbrojtjes së saj dhe kuptimin e termit "për qëllime industriale dhe tregtare". Përjashtimi u implementua pa ndonjë ndryshim të madh në ligjet e të gjitha shteteve të krahasuara, me përjashtim të aktit italian, i cili jo vetëm përjashton patentimin e "çdo shfrytëzimi të embrioneve njerëzore, përfshirë linjat e qelizave burimore embrionale njerëzore", por gjithashtu e listonte një shpikje të tillë, midis "shpikjeve në kundërshtim me dinjitetin njerëzor". Termat "embrion njerëzor" dhe "përdorim për qëllime industriale ose tregtare" u shpjeguan në jurisprudencën e GJED-së, veçanërisht në rastet C-34/10 dhe C-364/13. Fushëveprimi i dispozitës u trajtua gjithashtu në vendimin e EPO-së G 2/06 dhe vendimet pasuese të Bordit Teknik të Apelit. Kjo për faktin se zbatimi i përjashtimit ndikon në aftësinë për të patentuar shpikjet në lidhje me kërkimin shkencor të qelizave staminale. Duhet përmendur në këtë pikë, megjithatë, se, kur bëhet fjalë për interpretimin e termit "për qëllime industriale dhe tregtare", GJED vendosi që termi të zbatohet edhe për përdorim shkencor. Në themel, Gjykata theksoi se, vetë Direktiva përjashton vetëm shpikjet për qëllime terapeutike ose diagnostikuese që zbatohen për embrionin njerëzor dhe janë të dobishme për të, prandaj çdo përdorim tjetër përfshihet në përjashtim. Gjykata e forcoi më tej pozicionin e saj duke vënë re (paragrafi 42) se të drejtat që lidhen me një patentë, në parim janë të lidhura me akte të një natyre industriale ose tregtare.

Në arsyetimin e saj të zbatimit të gjerë të përjashtimit, Gjykata theksoi se meqenëse recitali 16 i Direktivës thekson nevojën për të mbrojtur dinjitetin njerëzor brenda ligjit të patentave, kjo kërkon përjashtimin e çdo mundësie për dhënien e një patente për shpikje ku respektimi i dinjitetit njerëzor mund të cenohet. Gjerësia e interpretimit të përjashtimit dhe arsyetimi pas tij nuk janë pa polemika. Së pari, duhet të theksohet se, përveç pretendimit se ajo kufizohet vetëm në arsyetimin ligjor në krahasim me atë etik (paragrafi 30), duket qartë se gjatë gjithë gjykimit Gjykata zbaton të ashtuquajturin argument të potencialit - në thelb një argument që edhe nëse embrioni nuk është ende një person, ai është një person potencial dhe kërkon mbrojtje si rezultat i këtij fakti.¹⁰⁶ Kjo bëhet edhe më e dukshme pas vendimit të dytë, ku aftësia për t'u zhvilluar në një qenie njerëzore tregohet shprehimisht si një faktor që dallon "embrionet" nga "jo-embrionet" të paktën brenda ligjit të patentave. Konsiderata të tilla (duke iu referuar detyrës për të mbrojtur dinjitetin njerëzor dhe embrionin si një mbajtës potencial i këtij dinjiteti) e çojnë GJED-në në përfundimin se "neni 6.2(c) i Direktivës 98/44 përjashton një shpikje nga patentimi ku mësimi teknik i cili është objekti i aplikimit për patentë kërkon shkatërrimin paraprak të embrioneve njerëzore ose përdorimin e tyre si material bazë, pavarësisht nga faza në të cilën ndodh kjo dhe nëse përshkrimi i mësimi teknik të pretenduar nuk i referohet përdorimit të embrioneve njerëzore". Pranimi i pakushtëzuar i këtij arsyetimi mund të çojë në përfundimin se jo vetëm qelizat burimore do të mbulohen nga përjashtimi, por edhe shpikje të tjera, krijimi i të cilave kërkon përdorimin e qelizave me origjinë embrionale, të tilla si vaksinat dhe ilaçet e tjera të zhvilluara dhe testuara zakonisht në qeliza të tilla. Një përfundim ligjërësht më i mundshëm dhe më domethënës që rrjedh nga një arsyetim i tillë do të ishte se sistemi i të drejtave të njeriut, i rrënjësor në thelb në dinjitetin njerëzor, mbron disi qeniet njerëzore në fazat e zhvillimit para-lindjes (të paktën sipas interpretimit të ligjit të patentave). Ky është një përfundim që do të ishte disi i vështirë për t'u pranuar pasi do të çonte në konflikt lidhur me të gjitha dispozitat kombëtare që lejojnë shkatërrimin e një embrioni me dispozitat që garantojnë të drejtën e jetës brenda sistemit të të drejtave të njeriut. Një argumentim i tillë, edhe pse përdoret ndonjëherë, nuk është dominues në diskurs; gjykatat, duke përfshirë Gjykatën Evropiane të të Drejtave të Njeriut, kthehen drejt një zgjidhjeje të kundërt, ku aborti ndonjëherë konsiderohet si një procedurë mjekësore, qasje që justifikohet nga të drejtat e nënës. Në kontekstin e përgjithshëm të nivelit të mbrojtjes së jetës njerëzore në fazat para-lindjes në Europë dhe sistemin e të drejtave të njeriut, një konkluzion se të drejtat e ofruara nga ky i fundit shtrihen në të gjitha fazat e zhvillimit njerëzor nuk do të justifikohet. Niveli i mbrojtjes që i jepet embrionit në

¹⁰⁶ TM, Spranger. 'Ethical Aspects of Patenting Human Genotypes according to EC Biotechnology Directive' (2000) 31 IIC; international review of industrial property and copyright law 373.

kuadër të ligjit Evropian të patentave, sikurse interpretohet nga GJED-ja, është më shumë një dallim sesa norma apo edhe një tregues trendi.

4. Konkluzione

Mosmarrëveshja midis koncepteve "thjesht teknike" dhe "morale" të patentueshmërisë (d.m.th. nëse patentueshmëria duhet të varet vetëm nga tiparet teknike të një shpikjeje) ka vazhduar për një kohë të gjatë dhe është intensifikuar që kur shpikjet bioteknologjike u lejuan në mënyrë eksplicite të patentoheshin në fillim të viteve 1980. Ky diskutim, në kuadër të gjerë, ka arritur në një përfundim, pasi dispozitat e papërdorura deri më tani që lidhen me patentueshmërinë me moralin dhe rendin publik, jo vetëm që kanë mbetur në sistem, por gjithashtu janë plotësuar edhe nga dispozita shtesë me natyrë sqaruese (sikurse është neni 6.2. (a–d) i Direktivës 98/44/KE). Duke marrë në konsideratë legjislacionin për patentat (tani kryesisht i harmonizuar) në Evropë tregon gjithsesi se, dispozitat që lidhen ngushtësisht me patentueshmërinë e shpikjeve nuk janë të vetmet që duket se janë të rrënjosura në norma të natyrës morale - pra norma që mbrojnë vlera të rëndësishme jo domosdoshmërisht të kodifikuara në ligje.

Vlerësimi moral përfundimisht shërben si bazë për përjashtimin e trupit të njeriut nga fusha e shpikjeve të patentueshme. Ndërsa në ekzaminimin fillestar, ky përjashtim duket i ngjashëm me përjashtimet e tjera të lëndës, sikurse është përjashtimi i varieteteve bimore, karakteri i tij moral u tregua qartë nga ligjvënësi i BE-së në recitalet e Direktivës 98/44/KE (recitali 16 që i referohet dinjitetit njerëzor). Për më tepër, një analizë e dispozitave tregon qartë se ka më shumë rrezik sesa vetëm konsiderata teknike kur bëhet fjalë për formimin e bazës normative për përjashtimin.

Në mënyrë të ngjashme, justifikimi mbi baza morale është i dukshëm në përjashtimin e metodave terapeutike. Në të dy situatat, aspektet teknike të shpikjeve të përjashtuara nuk mund të shërbejnë si baza e vetme për përjashtimin. Përveç disa sekuencave të ADN-së karakteristike vetëm për qeniet njerëzore, nga ana kimike, materiali biologjik njerëzor nuk ndryshon nga materiali jo-njerëzor, ndaj duhet të ketë disa arsye të tjera për përjashtimin e tij. Në të njëjtën mënyrë, metodat terapeutike dhe diagnostikuese që përjashtohen nga patentueshmëria shpesh nuk ndryshojnë nga ato kozmetike që nuk përjashtohen. Pasqyrimi i shkurtër i jurisprudencës të paraqitur më sipër tregon se ato mund të jenë të njëjtat metoda, që ndryshojnë vetëm në fushën e pretendimeve. Nëse dallimi midis lëndës së patentueshme dhe asaj jo të patentueshme varet vetëm nga refuzimi, atëherë disa komponentë të tjerë, përveç atyre teknik duhet të justifikojnë përjashtimin.

Ligjet e shteteve të krahasuara shpesh shkojnë më tej se vetë ligjvënësi Evropian, në përpjekjet për të përdorur ligjin e patentave si një instrument për të mbrojtur vlerat që konsiderohen thelbësore në sistemet e tyre respektive. Ndërsa disa prej tyre kufizohen vetëm në zbatimin e tekstit të Direktivës si MB por edhe LPI, i cili parashikon patentimin e shpikjeve bioteknologjike duke ju nënshtruar disa përjashtimeve Legjislacione të tjerë shkojnë më tej, si për shembull duke tentuar për të kufizuar mbrojtjen absolute të sekuencave të ADN-së (Gjermania dhe Polonia). Në disa aspekte, legjislacioni Francez dhe Italian shkuan edhe më tej. Për shembull, Kodi Francez përjashton patentimin e sekuencave të ADN-së, ndërsa Kodi Italian shkon më tej se Direktiva, në formulimin e përjashtimeve që lidhen me klonimin e njeriut, përveç hyrjes në detaje kur bëhet fjalë për mbrojtjen e interesave të donatorëve dhe bartësve të materialit biologjik, kur detajohen parakushtet për patentim të tij. Akti Italian është gjithashtu i vetmi nga ligjet e krahasuara që referon qartë në dinjitetin njerëzor si një kriter normativ për vlerësimin e patentueshmërisë së shpikjeve. Dinjiteti është përmendur gjithashtu në një numër të kufizuar të vendimeve të GJED-së mbi patentueshmërinë e shpikjeve bioteknologjike (C 377/98, C-34/10, C-364/13).

Një kërkim për normat aktuale që mund të shërbejnë si bazë për përjashtimet e përfshira në ligjin e patentave tregon se do të ishte e vështirë të gjendej një bazë që do të ishte e përbashkët në të gjitha shtetet Evropiane. Përpjekjet e bëra për të rindërtuar një bazë të tillë, nga legjislatori i BE-së në recitalet e Direktivës ose nga Bordet e Apelit të EPO-s, duket se janë më shumë si një projeksion i dëshirave të autoriteteve përkatëse sesa një referencë në bazën e përbashkët aktuale. Duke marrë në konsideratë dallimet kulturore dhe ligjore midis palëve të ndryshme në KPE, do të ishte e vështirë të rikrijohej një bazë e tillë normative. Duket se propozimi i *Brownsword* dhe *Beyleveld* për t'iu referuar regjimit të të drejtave të njeriut është një alternativë e mirë për një kërkim të kotë për një sfond moral (ose ndoshta fetar), i cili do të dështonte në fund. Referimi në KEDNJ mundëson gjetjen e një

baze të përbashkët normative për të gjitha shtetet e përfshira dhe identifikimin e një burimi të përbashkët të normave morale të mbrojtura brenda sistemit të patentave.

Referimi në sistemin e të drejtave të njeriut lejon identifikimin e detyrës universale për të mbrojtur dinjitetin njerëzor si një nga burimet për institucionet e legjislacionit Evropian të patentave që referohen në, ose janë të rrënjësura në disa norma morale. Ky vëzhgim nuk lejon zgjidhjen e të gjitha çështjeve që shtrohen nga përfshirja e kriterëve jo-teknike të vlerësimit në sistemin e patentave. Kundërshtia në lidhje me statusin moral të embrionit njerëzor dhe mungesa e dukshme e konsensusit për justifikimin e disa përjashtimeve brenda ligjit të patentës (p.sh. neni 6.2 (b–c) i Direktivës) janë shembuj të admirueshëm të faktit se mosmarrëveshjet e shkaktuara nga përfshirja e kriterëve të tilla nuk kanë përfunduar. Megjithatë, referimi në sistemin e të drejtave të njeriut të paktën lejon kufizimin e fushës së kërkimit të normave morale për të justifikuar përjashtimet jo-teknike. Ai gjithashtu bën të mundur që ligji aktual Evropian i patentave të shihet jo si një kërcënim për të drejtat e njeriut, por përkundrazi si një nga instrumentet, qëllimi përfundimtar i të cilit është ruajtja e interesave legjitime të qenieve njerëzore të mbrojtura nga sistemi i të drejtave të njeriut.

Në kuadrin kombëtar, legjislacioni Shqiptar i Pronësisë Industriale, kryesisht përfshin standardet e Direktivës edhe ato ndërkombëtare në këtë fushë, për rregullimin e shpikjeve bioteknologjike, të drejtat që sigurohen nga patenta, rastet e përjashtimeve nga patentueshmëria etj por praktika gjyqësore në këtë fushë mbetet ende në fillimet e saj.

Me qëllim përafrimin e mëtejshëm të legjislacionit, sigurimin e një kuadri ligjor gjithëpërfshirës dhe përmbushjes së objektivave të Strategjisë Kombëtare të Pronësisë Intelektuale 2022-2025, saktësime dhe plotësime në këtë fushë janë përfshirë në Projektligjin e propozuar rishtazi “Për patentat, modelet e përdorimit dhe certifikatat e mbrojtjes shitesë” i cili ndodhet në faqen e konsultimit publik. Ky projektligj në fushën e shpikjeve bioteknologjike synon zhvillimin dhe saktësimin e mëtejshëm dhe rregullimin më të plotë në lidhje me përkufizimet; ndarjen qartë të shpikjeve që mund të patentohen dhe ato që nuk mund të patentohen si të tilla. Plotësime dhe saktësime në lidhje me bimët dhe kafshët. Reformulime dhe saktësime të rregullimin e shpikjeve që kanë të bëjnë me trupin e njeriut dhe elementeve të tij në një dispozitë më vete. Saktësim dhe listim të proceseve dhe shpikjeve që përjashtohen nga patentueshmëria, rregullime lidhur me depozitimin dhe disponueshmërinë e materialit biologjik si dhe licencat detyruese në fushën e bioteknologjisë. Këto plotësime dhe saktësime që do të sigurojnë transpozimin e plotë të Direktivës së Bioteknologjisë, pritet të sjellin sigurimin e një kuadri ligjor gjithëpërfshirës i cili do të mundësonte vendosjen e një balance ndërmjet sigurimit të mbrojtjes së të drejtave themelore (përfshirë dinjitetin e njeriut) dhe garantimin e aksesit në produktet bioteknologjike për të gjithë nga njëra anë dhe nxitjen e inovacionit dhe zhvillimin e ekonomisë nga ana tjetër. Megjithatë, pavarësisht zhvillimeve ligjore në këtë fushë, sipas informacionit të marrë nga Drejtoria e Përgjithshme e Pronësisë Industriale (DPPI), në Shqipëri ende mungojnë regjistrimet për shpikje bioteknologjike, ndaj rëndësi e veçantë duhet ti kushtohet jo vetëm plotësimit dhe forcimit të legjislacionit por edhe zbatimit të tij.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Aboy M and others. *‘After Myriad, What Makes a Gene Patent Claim “Markedly Different” from Nature?’* (2017) 35 Nature Biotechnology 820.
2. Ann C. *‘Patents on Human Gene Sequences in Germany: On Bad Lawmaking and Ways to Deal with It’* (2006) 7 German law journal 279.
3. Beyleveld D and Brownsword R, *Mice, Morality and Patents: The Onco-Mouse Application and Article 53(A) of the European Patent Convention* (Intellectual Property Institute 1993) 57.
4. Burgess R. *‘Introduction to Stem Cells’* in Stewart Sell (ed), *Stem Cells Handbook* (Humana Press 2013)
5. Chen F-C and others. *‘Genomic Divergence between Human and Chimpanzee Estimated from Large-Scale Alignments of Genomic Sequences’* (2001) 92 The Journal of heredity 481.
6. Cinalli RM, Rangan P and Lehmann R. *‘Germ Cells Are Forever’* (2008) 132 Cell 559.

7. Cole P. *'Patentability of Genes: A European Union Perspective'* (2015) 5 Cold Spring Harbor perspectives in medicine.
8. Gilabert P. *Human Dignity and Human Rights* (Oxford University Press 2018) 3.
9. Heselhaus S and Hemsley R. *'Human Dignity and the European Convention on Human Rights'* in Paolo Becchi and Klaus Mathis (eds), *Handbook of Human Dignity in Europe* (Springer 2018).
10. Isasi RM and Knoppers BM. *'Beyond the Permissibility of Embryonic and Stem Cell Research: Substantive Requirements and Procedural Safeguards'* (2006) 21 Human Reproduction 2474.
11. Melullis K-J. *'Article 1a: Menschliche Gene'* in Georg Benkard and others (eds), *Patentgesetz: Gebrauchsmustergesetz, Patentkostengesetz* (Beck'sche Kurz-Kommentare) (CHBeck 2015).
12. Melullis K-J. *'Article 2a: Pflanzen Und Tiere'* in Georg Benkard and Klaus Bacher (eds), *Patentgesetz Gebrauchsmustergesetz, Patentkostengesetz* (München, CH Beck 2023).
13. Parkinson J and Blaxter M. *'Expressed Sequence Tags: An Overview'* in John Parkinson (ed), *Expressed Sequence Tags (ESTs) Generation and Analysis* (Humana Press 2009).
14. *Patentgesetz in der Fassung der Bekanntmachung* 1980.
15. *Prawo własności przemysłowej* 2000.
16. Resnik DB. *'The Commercialization of Human Stem Cells: Ethical and Policy Issues'* (2002) 10 Health Care Analysis 127.
17. Skubisz R. *Industrial Property Laë. Private Laë System. Volume 14A* (2nd edn., CH Beck 2017) 391.
18. Spranger TM, *'Ethical Aspects of Patenting Human Genotypes according to EC Biotechnology Directive'* (2000) 31 IIC; international review of industrial property and copyright law 373.
19. *Shoqata për Patologji Molekulare et al v Myriad Genetics, Inc.*
20. T 0356/93 (Plant cells) 21-02-1995 (ECLI:EP:BA:1995:T03569319950221).
21. Tiedemann, Paul. *Philosophical Foundation of Human Rights*. Springer Nature, 2020.
22. Wartburg VWP and Liew J, *Gene Technology and Social Acceptance* (University Press Of America 1999) 128.

Legjislacion

1. Code de la propriété intellectuelle 2021.
2. Codice della proprietà industriale 2005.
3. Direktiva 98/44/KE e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit të datës 6 korrik 1998 mbi mbrojtjen ligjore të shpikjeve bioteknologjike 1998.
4. Konventa për mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut dhe Dinjitetit të Qenieve Njerëzore në lidhje me Aplikimin e Biologjisë dhe Mjekësisë: Konventa për të Drejtat e Njeriut dhe Biomjekësinë 1997.
5. Ligj 9947 datë 07.07.2008 "Për Pronësinë Industriale (i ndryshuar).
6. Ligji i Patentave (i ndryshuar) 1977.
7. Ligji Nr. 9590, datë 27.07.2006, Marrëveshja e Stabilizim-Asociimit, ndërmjet Komuniteteve Evropiane dhe Shteteve Anëtare të tyre, të njërës pjesë, dhe Republikës së Shqipërisë, nga ana tjetër. L. 107 / 166, Gazeta Zyrtare e Bashkimit Evropian 28.04.2009.
8. Marrëveshja TRIPS 1995.
9. Propozim për një Direktive të Parlamentit dhe Këshillit Evropian për mbrojtjen ligjore të Shpikjeve Bioteknologjike 1989.
10. Propozim për një Direktive të Parlamentit dhe Këshillit Evropian për mbrojtjen ligjore të Shpikjeve Bioteknologjike 1995.
11. Vendim Nr. 350 datë. 26.05.2022, Për miratimin e Strategjisë kombëtare të Pronësisë Intelektuale, 2022-2025. Fletore Zyrtare Nr.85 datë 07.06.2022.

Jurisprudencë

1. C-34/10 - Brüstle
2. C-364/13 - International Stem Cell

3. C-377/98 - Netherlands v Parliament and Council

Web faqe

1. Hobbes T, The Project Gutenberg EBook of Leviathan (St Paul's Churchyard 2002) <<https://www.gutenberg.org/cache/epub/3207/pg3207-images.html>> accessed 29 March 2024.
2. Joseph S, 'Genpatentierung – Eine „Abstruse Idee“?' (2000) 97 Dtsch Arztebl <<https://www.aerzteblatt.de/archiv>> accessed 29 March 2024.
3. Zeleny E, 'Michael Jackson's Anti-Gravity Illusion - Eölbfram Demonstrations Project' (demonstrations.eölbfram.com2011)<<https://demonstrations.eölbfram.com/MichaelJacksonsAntiGravityIllusion/>> accessed 29 March 2024.

SPONSORIZIMI: NJË ANALIZË E DINAMIKËS KONTRAKTUALE DHE IMPLIKIMEVE LIGJORE

Prof. Asoc. Dr. Anjeza LIÇENJI*
Doktorante Vitiana PITAKU**

SPONSORSHIP: AN ANALYSIS OF CONTRACTUAL DYNAMICS AND LEGAL IMPLICATIONS

Abstract

The objective of this paper is to critically analyze and address the key issues associated with sponsorship as an atypical contract within Albanian legislation. Sponsorship agreements have gained significant importance across various sectors, often creating challenges in distinguishing sponsorship from advertising. This complexity arises from the sponsor's role in utilizing the relationship as a form of business communication, by associating their brand or distinctive signs with the activities of the sponsored party.

The sponsorship contract represents a formal agreement that articulates the mutual intentions of the parties involved concerning their collaboration. It encompasses the sponsor's voluntary commitment to support the activities of the sponsoree, who, in turn, agrees to accept such support while promoting the sponsor's brand or corporate identity.

This type of contract is categorized as atypical, as it is not explicitly codified within the provisions of the Civil Code. Under Albanian legislation, sponsorship contracts are governed by a specific law. However, this legislation provides only a general framework for such agreements, omitting detailed regulatory provisions. Consequently, the contracting parties bear the responsibility for defining, negotiating, and stipulating the specific terms and conditions within the agreement.

This paper aims to provide a comprehensive analysis of the fundamental elements of the sponsorship contract, with a particular focus on its distinctive characteristics and the challenges that arise during its implementation. Furthermore, it delves into the legal framework regulating this type of contract, highlighting recent legislative reforms aimed at fostering greater transparency and facilitating a clear and effective partnership between the contracting parties.

According to the legal definition, a sponsorship contract entails the provision of financial or material support for social and public activities. In exchange, the sponsoree commits to associating their activity with the name or distinctive emblem of the sponsor. This arrangement not only promotes the sponsor's image or brand to the public but also indirectly enhances product visibility and drives increased sales.

Key words: *sponsorship, contract, collaboration, business, advertising, brand*

1. Hyrje mbi nocionin e sponsorizimit dhe evoluimin i këtij instituti

Kontrata e sponsorizimit njihet për nga shpirti i bujarisë dhe humanizmit që e karakterizon duke pasur si qëllim ndihmën dhe mbështetjen e dikujt tjetër, duke e pasuruar atë me të mira materiale dhe monetare. Rëndësia e trajtimit të kësaj kontrate konsiston pikërisht në përcaktimin dhe saktësimin e marrëdhënieve kontraktore ndërmjet

* Pedagogë në Departamentin e të Drejtës Civile, Fakulteti i Drejtësisë, UT, anjeza.licenji@fdut.edu.al.

** Doktorante, Departamenti Civil, Fakulteti i Drejtësisë, UT, vitianapitaku@hotmail.com.

palës sponsorizuese dhe përfituesit, me qëllim mënjanimin e mosmarrëveshjeve dhe sigurimin e një bashkëpunimi të qartë dhe të suksesshëm, me të drejta dhe detyrime të përcaktuara qartë.

Gjithashtu, është e nevojshme sigurimi i një mbrojtjeje ligjore për të dyja palët si dhe qartësia në përcaktimet që përmban kontrata, me qëllim rritjen e transparencës në marrëdhëniet kontraktore si dhe ndërtimin e besimit mes palëve. Kjo është e rëndësishme për të siguruar që marrëveshjet të jenë sa më të efektshme dhe të qëndrueshme në kohë.

Në jetën e përditshme quhet “sponsor” ai i cili, për të bërë reklamë, financon aktivitetin e një sportisti të caktuar, të një skuadre, të këngëtarëve ose artistëve, spektakle të ndryshme kulturore , programe televizive, etj. Megjithatë, sponsorizimi ka si qëllim, të drejtëdrejtë ose jo, shpërndarjen e mesazhit tregtar duke përdorur një emër ose një person.¹

Sponsorizimi, si kontratë, po pëson një evoluim të konsiderueshëm duke u përqsasur me tendencën e përgjithshme të “marketingut indirekt”. Në kontrast me marketingun tradicional në distancë, kompanitë dhe markat e tyre tani kërkojnë të jenë më afër klientëve të tyre dhe të përfshihen në jetën e tyre të përditshme. Nëpërmjet sponsorizimit, vendosjes së markës, marketingut ambjentor, mediave sociale dhe qasjeve të tjera integruese, markat lidhen me konsumatorët duke u bërë pjesë e përvojës së tyre.²

Kontrata e sponsorizimit, përfshin një sërë hipotezash në të cilat një subjekt, i quajtur «i sponsorizuar» (ose, sipas terminologjisë anglosaksone, *sponsee*), detyrohet të lejojë një subjekt tjetër të përdorë imazhin e tij publik dhe emrin, për të promovuar një markë ose një produkt të caktuar, kundrejt shpërblimit; ky përdorim i imazhit publik mund të përfshijë gjithashtu që i sponsorizuari të kryejë veprime të caktuara të dëshmisë në favor të markës ose produktit, objekt të promovimit tregtar. Sponsorizimi shpesh përfshin aspekte financiare, dhe qartësia e këtyre aspekteve ndihmon në maksimizimin e përfitimeve ekonomike për të dyja palët, në përmirësimin e performancës së sponsorizimit në treg si dhe në përdorimin e një strategjie marketingu sa më efektiv për të dyja palët.

Nëse i referohemi termit sponsor³ mund të themi se ky term rrjedh nga folja latine *spondere* (“të premtosh solemnisht”), ku sponsorizuesi i premton përfituesit ose të sponsorizuarit se do ta mbështesë atë me ndihmë materiale apo monetare konform aktivitetit që ky i fundit ushtron, qoftë në fushën arsimore, sportive, kuturore, etj. Pra, një ent ose person mund të promovojë një aktivitet nëpërmjet sponsorëve që i ofrohen nga sponsorizuesi, dhe ky i fundit e shtrin vizionin e tij për një kohë më të gjatë, duke përfituar nga promocionet e ndryshme që mund t’i bëhen emrit të markës së tij.

Lidhur me historikun e sponsorizimit, mund të themi se sponsorizimet e para datojnë në shekullin V para erës sonë, në Greqinë e Lashtë. Si sponsor në atë kohë shërbenin qytetarët e pasur të cilët e realizonin sponsorizimin nëpërmjet pagesës së një takse për të financuar garat e mëdha dhe festat publike. Pra, kjo ka qenë fillimisht forma e parë e sponsorizimit. Gjithashtu, vlen të përmendet fakti se përpara se sponsorizimi të zhvillohej dhe të përdorej më gjerësisht nga kompanitë, ai përdorej nga qytetarët dhe familjet e pasura për të kontribuar në mirëqenien e shoqërisë së tyre, për të demonstruar zbatimin e tyre në komunitet dhe për të zgjeruar ndikimin e tyre brenda shoqërisë duke përdorur sponsorizimin si mjet. Me kalimin e kohës, kompanitë zunë vendin e këtyre individëve dhe sponsorizimi dalëngadalë filloi të merrte trajtën që ne njohim dhe përdorim në kohët e sotme, pra formën e sponsorizimit bashkëkohor duke fokusuar marrëdhënien e partneritetit në shkëmbimin e përfitimeve tregtare. Gjatë fillimit të viteve '70, më pas, sponsorizimi u shfaq në Angli, në fushën e sportit dhe industrive të tjera⁴, duke u njohur si një disiplinë e veçantë e marketingut. Krijimi i agjencive të sponsorizimit dhe formalizimi i kontratave të sponsorizimit kontribuan në rritjen e tij. Vitet 1990 shënuan një zgjerim të mëtejshëm të sponsorizimit në sektorë të ndryshëm, duke përfshirë artet, kulturën dhe kauzat sociale, ndërsa kompanitë synonin të përmirësonin profilin e tyre të përgjegjësisë sociale të korporatës.

¹ Capri, Roberta. Tocci, Mario. “*Il contratto di sponsorizzazione*”, Editrice Uni Service, 2007, f. 5.

² Cornwell, Bettina. Kwak, Dae Hee. “*Sponsorship-Linked Marketing: Introduction to Topics*”. Journal of Sport Management, 29, 2015. f. 133-136.

³ Wikipedia [<https://it.wikipedia.org/wiki/Sponsor>]

⁴ Cheblia, Leila. Gharbi, Abderrazak. “*The impact of the effectiveness of sponsorship on image and memorizing: Role of congruence and relational proximity*”. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 109, 2014. f. 913.

Në fund të shekullit të 20-të, sponsorizimi pësoi një zhvillim akoma e më të madh duke u globalizuar nëpërmjet kontributit nga markat në fushën e sportit, me ngjarje si “Kupa e Botës”, “FIFA” dhe “Lojërat Olimpike” që tërhoqën vëmendjen mbarë botërore. Këto ngjarje tërhoqën audiencë masive, duke çuar në një rritje të mundësive të sponsorizimit për markat që kërkonin një ekspozim global. Sponsorizimi i ngjarjeve ndërkombëtare u ofroi kompanive një platformë për të shfaqur produktet dhe shërbimet e tyre për audienca të ndryshme, duke kapërcyer kufijtë kombëtarë.

Sot, sponsorizimi është një pjesë integrale e strategjive të marketingut për markat në të gjithë botën. Ai përfshin një gamë të gjerë aktivitetesh, nga sponsorizimi i sporteve dhe artit deri tek marketingu digjital dhe përvojat interaktive. Nëpërmjet sponsorizimit, sponsori (zakonisht një ndërmarrje) synon të rrisë famën dhe imazhin e vet në sytë e publikut, duke lidhur ose shoqëruar, në formë të ndryshme dhe kundrejt një shpërblimi, emrin ose markat e tij me ngjarje ose persona me interes publik, të ndryshëm nga ndërmarrja për të cilën mesazhi drejtohet.⁵ Sponsorët zakonisht ofrojnë mbështetje financiare, pajisje, ose ekspertizë (know-how) në një marrëveshje sponsorizimi. Në këmbim, përfituesi ose i sponsorizuar i ofron sponsorit dukshmëri të markës dhe ndërgjegjësim publik duke promovuar sponsorin gjatë ngjarjes. Kjo marrëveshje përfiton të dyja palët: sponsori fiton ekspozim dhe e lidh markën e tij me imazhin e ngjarjes, ndërsa organizatori merr burime për të përmirësuar ngjarjen ose për të mbuluar shpenzimet.

Sponsorizimi mund të ndryshojë shumë në qëllim dhe shtrirje, duke përfshirë ngjarje sportive, kulturore, arsimore ose aktivitete komunitare, duke e bërë atë një mjet fleksibël dhe me ndikim të madh në marketing. Duke u integruar në ngjarje, sponsori bëhet pjesë e përvojës së audiencës, duke forcuar njohjen dhe besimin në markë. Ky bashkëpunim tregon se si sponsorizimi shkon përtej shkëmbimit thjesht financiar; krijon një marrëdhënie simbiotike që ngre imazhin e ngjarjes dhe të markës së sponsorit.⁶

2. Veçoritë e kontratës së sponsorizimit

Përsa i përket parashikimit ligjor të kontratës së sponsorizimit në legjislacionin shqiptar, kjo kontratë, sikurse përmendëm edhe më sipër, është parashikuar dhe rregulluar nga një ligj i posaçëm, dhe pikërisht nga Ligji Nr.7892, datë 21.12.1994 “Për Sponsorizimet”. Ky ligj rregullon mbështetjen financiare dhe materiale të veprimtarive shoqërore dhe publike, si vepra humanitare, kulturore e estetike, sportive, arsimore, edukative, mjedisore dhe letrare, si dhe veprimtaritë shkencore e enciklopedike. Ligji parashikon se sponsorizimi me qëllim të përfitimit të sponsorit është i paligjshëm. Si sponsor, sipas këtij ligji, përcaktohen vetëm ato subjekte me cilësi të tregtarit, qofshin persona fizikë apo juridikë, vendas apo ndërkombëtarë apo sipërmarrje të përbashkëta. Subjekti buxhetor (p.sh. organet shtetërore) dhe organet e financuara nga buxheti nuk kanë të drejtë të bëhen sponsorë.

Mbizotëron mendimi që kontrata e sponsorizimit të futet në kuadrin e kontratave të cilat nuk kanë një rregullim të shprehur dhe të veçantë legjislativ. Pra, nisur nga fakti që kontrata e sponsorizimit nuk parashikohet shprehimisht nga Kodi Civil, e bën sponsorizimin të konsiderohet një kontratë atipike. Për këtë arsye, mbi të zbatohet legjislacioni i përgjithshëm i Kodit Civil për kontratat dhe, me analogji, rregullimet e kontratave tipike më të përafërta. Neni 660 i Kodit Civil i referohet autonomisë kontraktore dhe shprehimisht parashikon se: “Palët në kontratë përcaktojnë lirisht përmbajtjen e saj, brenda kufijve të vendosura nga legjislacioni në fuqi.” Ky nen u lejon palëve të lidhin mes tyre edhe kontrata të cilat nuk bëjnë pjesë në kontratat tipike që parashikon Kodi Civil.⁷ Mjafton që këto kontrata të jenë në përputhje me dispozitat e Kodit Civil të pjesës së përgjithshme së kontratave, Kushtetutën dhe normave të tjera detyruese të ligjeve specifike me të cilat lidhen kontratat.⁸ Edhe doktrina italiane e konsideron sponsorizimin si një kontratë atipike, në të cilën njëra palë, sponsor, ofron një shumë parash ose një

⁵ Bianca, Mirzia. “*I contratti di sponsorizzazione*”. Rimini, 1990, f. 2.

⁶ Cheblia, Leila. Gharbi, Abderrazak. “*The impact of the effectiveness of sponsorship on image and memorizing: Role of congruence and relational proximity*”. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 109, 2014. f. 915.

⁷ Nuni, Ardian. Mustafaj, Ilir. Vokshi, Asim. *E Drejta e Detyrimeve 1*. Tiranë, 2008, f. 59.

⁸ Skrame, Olti. *Komentari i Kodit Civil të RSH*. Vëllimi 1, Onufri 2018, f. 169.

shërbim funksional për nismën e palës tjetër, e cila kërkohet për të lejuar shfrytëzimin ekonomik të shenjave dalluese të sponsorit.⁹

Kontrata e sponsorizimit në fakt është vendosur në praktikë për të kënaqur nevojat e reja dhe specifike të komunikimit modern të biznesit. Prandaj, doktrina mbizotëruese tani është vendosur në një pozicion më të ndërmjetëm, duke u kufizuar në kthimin e kësaj kontrate në kategorinë e kontratave atipike.¹⁰

Në legjislacionin shqiptar pavaresisht se kontratës së sponsorizimit i është kushtuar një ligj i veçantë, ky ligj nuk e rregullon me detaje dhe imtësi, por ndalet vetëm në disa aspekte të përgjithshme të kontratës, duke bërë kështu që palët t'i parashikojnë vetë në përmbajtjen e kontratës ato. Në këtë pikë vlen të përmendet se kontrata e sponsorizimit është dhe një kontratë tip, një kontratë ad'hezioni, që do të thotë se marrëveshjet e sponsorizimit përgatiten në mënyrë të njëanshme nga ana e sponsorit nëpërmjet nënshkrimit të formularëve ose formularëve, të cilët duhet t'i nënshkruajë i sponsorizuari.¹¹

Kontrata e sponsorizimit është një veprim juridik i dyanshëm, domethënë, lidhja e një marrëveshjeje të tillë ndodh me shkëmbimin e deklaratave të të dyja palëve që bien dakord në programin e sponsorizimit. Pra, që të kemi kontratë duhet të shfaqen vullnetet e të dyja palëve lidhur me bashkëpunimin ndërmjet tyre, të sponsorit që vetëofrohet për mbështetjen e aktivitetit të palës tjetër dhe të sponsorizuarit duke e pranuar ndihmën së bashku me promovimin e emrit të kompanisë sponsorizuese.

Në lidhje me karakterin real apo konsensual të kontratës së sponsorizimit dhe nisur nga fakti që kontratat konsensuale quhen të lidhura me përputhjen e vullneteve të të dyja palëve, të propozimit dhe të pranimit,¹² ndërsa kontratat reale kanë nevojë domosdoshmërisht për dorëzimin e sendit për tu perfeksionuar, mund të themi se sponsorizimi është një kontratë konsensuale. Gjithashtu, referuar parashikimit ligjor në lidhje me formalitetin e kontratës së sponsorizimit është pikërisht ligji i cili në dispozitat e tij¹³ parashikon se: “Çdo sponsorizim rregullohet me kontratë të lidhur ndërmjet sponsorizuesit dhe përfituesit. Kryerja e çdo sponsorizimi, në para a në natyrë, dokumentohet në pajtim me legjislacionin tatimor kontabël e bankar në fuqi”.

Pra, bazuar në parashikimet e mësipërme është e nevojshme që kontrata e sponsorizimit duhet të dokumentohet në formë shkresore. Në këtë pjesë që vlen të përmendet edhe fakti se zakonisht forma juridike me të cilën vishet kalimi i pronësisë në rastet e sponsorizimit është kontrata e dhurimit. Por, kur lidhet në formën e vet origjinale në raport me kontratën e dhurimit, ajo e sponsorizimit ka një avantazh përse i përket lirshmërisë së formave.

Përse i përket aspektit tjetër, edhe kontrata e sponsorizimit është konsideruar një kontratë e njëanshme, ku sponsori ka detyrimin t'i ofrojë mbështetje monetare ose material palës së sponsorizuar, ku kjo e fundit fiton të drejtën mbi to, pa pasur si qëllim përfitimin ekonomike, pasi në të kundërt ky lloj sponsorizimi do të ishte i pavlefshëm sipas legjislacionit shqiptar.¹⁴

Ky aspekt ka ngritur diskutime nga autorë të ndryshëm, kjo për vetë faktin se shpesh herë sponsorizimi konsiderohet një lloj dhurimi, i nxitur nga shpirti i mirësisë dhe bujarisë dhe i ndihmës reciproke. Zakonisht forma juridike me të cilën vishet kalimi i pronësisë thamë se është kontrata e dhurimit.¹⁵ Megjithatë, nisur nga fakti që kontrata e sponsorizimit sjell dobi, përfitime të ndërsjella për të dyja palët e përfshira mendoj se kjo kontratë duhet të konsiderohet kontratë e dyanshme. Në thelb, sponsori fiton shikueshmëri dhe ndërgjegjësim të shtuar për markën, ndërsa pala e sponsorizuar merr burime të vlefshme që i mundësojnë të kryejnë aktivitetet e tyre. Ky shkëmbim i ndërsjellë përfitimesh është ajo që e bën një kontratë sponsorizimi një kontratë të dyanshme.

⁹ Peri, Nicolo. “*Il contratto di sponsorizzazione nell'attività sportive*”. 2021, f. 33.

¹⁰ Propersi, Adriano. Rossi, Giovanna. *La sponsorizzazione*. Milano, 1988, f. 19.

¹¹ Acquaviva, Mariano. “*Il contratto di sponsorizzazione*”. 2019. https://www.laleggepertutti.it/299312_il-contratto-di-sponsorizzazione.

¹² Semini-Tutulani, Mariana. “*E Drejta e Detyrimeve dhe e Kontratave. Pjesa e Përgjithshme*”. Tiranë, Skanderbegbooks, 2016. f. 107.

¹³ Neni 4 i Ligjit Nr.7892, datë 21.12.1994 “Për Sponsorizimet”.

¹⁴ Neni 1 i Ligjit nr. Nr.7892, datë 21.12.1994 “Për Sponsorizimet”.

¹⁵ Semini-Tutulani, Mariana. “*E Drejta e Detyrimeve dhe e Kontratave. Pjesa e Posaçme*”. Tiranë, Skanderbegbooks, 2016. f. 30;

Në lidhje me objektin e kontratës së sponsorizimit mund të themi se vetë ligji nr. Nr.7892, datë 21.12.1994 “Për sponsorizimet”, parashikon se mund të sponsorizohen vetëm veprimtaritë e veprimtarive sociale e publike ku përfshihen veprimtaritë humanitare, kulturore e artistike, sportive, edukative, arsimore, ekologjike dhe vepra letrare, shkencore dhe enciklopedike si dhe botuesve të shtypit, të cilat kryhen nga ente, institucione, shoqata dhe organizma që janë të njohur me ligj e që janë të regjistruara si subjekte juridike. Në ligj përjashtohen në mënyrë të shprehur kryerja e sponsorizimit me qëllime të përfitimit ekonomik, sponsorizim ky i cili është i ndaluar. Pra, kontrata e sponsorizimit është një kontratë pa shpërblim.

Një element tjetër që karakterizon kontratën e sponsorizimit është autonomia e plotë e përfituesit në kryerjen e aktivitetit të tij. Në fakt, pothuajse gjithmonë përjashtohet mundësia që sponsori të ketë një pushtet vendimmarrës në drejtimin e ngjarjeve ose aktiviteteve të organizuara nga i sponsorizuari. Përkundrazi, sponsori nuk ka asnjë përgjegjësi për aspektet organizative të ngjarjeve ose aktiviteteve.

Përsa i përket kohëzgjatjes së kontratës së sponsorizimit, kontrata e sponsorizimit mund të jetë një kontratë më afat, në rast se sponsorizimi i referohet një ngjarjeje të vetme ose të izoluar. Në rastin kur sponsorizimi i referohet një aktiviteti të vazhdueshëm, pa një afat të veçantë që mund të përcaktohet nga natyra e aktivitetit (si, për shembull, sponsorizimi i një muzeu ose një vendi arkeologjik), në mungesë të një marrëveshjeje specifike, marrëdhënia mund të konsiderohet e përhershme, përveç në rast të zgjidhjes për një arsye të drejtë ose, në çdo rast, pas një njoftimi të arsyeshëm në përputhje me dispozitat e Kodit Civil të cilat i referohen zgjidhjes së kontratës.

Një ndër karakteristikat apo veçoritë e kontratës së sponsorizimit është edhe ekskluziviteti. Një klauzolë ekskluziviteti në një kontratë sponsorizimi është një dispozitë që i jep sponsorit të drejta ekskluzive në një kontekst të caktuar. Kjo do të thotë që pala e sponsorizuar pranon të mos përfshijë produkte, shërbime ose materiale promovuese nga konkurrentët e sponsorit. Në këto raste, e drejta e sponsorit për ekskluzivitet përfaqëson elementin më të rëndësishëm. Ekskluziviteti i një sponsori përfaqëson një element thelbësor të kontratës pasi nënkupton përparësinë për sponsorin që përpiqet të krijojë një dallim ndaj konkurrentit të tij të biznesin dhe për këtë arsye, për të shmangur incidente të pakëndshme gjatë fazës së ekzekutimit të kontratës, shpesh i bashkëngjitet kontratës një listë e kompanive që konsiderohen si konkurrenca të sponsorit.

3. Palët në kontratën e sponsorizimit

3.1 Sponsorizuesi

Referuar dispozitave të ligjit “Për Sponsorizimet”, neni 3 i tij parashikon se: “Sponsorizues në kuptim të këtij ligji janë vetëm subjektet që kanë cilësinë e tregtarit, qofshin këta persona fizikë ose juridikë, vendas, të huaj a me kapital të përbashkët. Subjektet buxhetore ose që përfitojnë financime buxhetore, nuk mund të jenë sponsorizues”.¹⁶

Sponsor është personi që kërkon dhe pretendon një kthim në imazh përmes kontratës së sponsorizimit. Megjithatë teorikisht, çdo person mund të përdorë kontratën e sponsorizimit për të shpërndarë një mesazh (në përputhje me çdo rregullore të sektorit), praktika kontraktuale tregon se sponsori zakonisht nuk është asgjë më

¹⁶ Vendim i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr.00-2013-2600, datë 7.11.2013. Kolegj Civil vlerëson se, pavarësisht titullit të vënë në kontratë si “kontratë sponsorizimi” apo edhe të emërtimeve të secilës prej palëve në të (si “sponsorizues” dhe “i sponsorizuar”), kontrata objekt gjykimi në përmbajtje nuk ka qenë e tillë. Në Ligjin nr.7892, datë 21.12.1994 “Për sponsorizimet”, me termin “sponsorizim” kuptohet mbështetja dhe ndihma financiare e materiale e veprimtarive humanitare, sociale, kulturore, artistike, sportive, edukative, arsimore, ekologjike dhe vepra letrare, shkencore e enciklopedike.etj. Por, në kontratën objekt gjykimi dhe, sipas fakteve që janë pranuar nga gjykatat lidhur me zbatimin e saj, palët nuk kanë synuar, nuk janë sjellë dhe as kanë realizuar ndonjëherë prej këtyre veprimtarive dhe qëllimeve që parashikon ky ligj. nga përmbajtja e kësaj kontrate, këtij Kolegj Civil i rezulton se, pas pjesëshyrëse, në të gjithë nenet vijuese të kontratës, për vetë veprimet, të drejtat e detyrimet e marra përsipër, qëllimi i vërtetë dhe i përbashkët i palëve nuk ka qenë realizimi i sponsorizimit të një veprimtarie, por kryerja e një veprimi juridik të dyanshëm, në të cilin, përkundrazi shpërblimit në të holla nga pala paditëse KESH sha, realizohet nga pala e paditur Televizioni TVA shfaqja e reklamave dhe spoteve publicitare, me formën, përmbajtjen, orarin dhe kohëzgjatjen e kërkuar e të përcaktuar nga pala paditëse.

shumë se një kompani. Për shkak të kësaj, një pjesë e doktrinës është përpjekur ta kthejë kontratën e sponsorizimit në kategorinë e atyre kontratave, të cilat presupozojnë që të paktën njëra nga dy palët të jetë sipërmarrëse.

Cilado qoftë natyra e sponsorit, detyrimi kryesor që pritet prej tij është, si rregull, pagesa e një shume parash, dhënia e një ndihme monetare dhe materiale. Sponsorit do t'i kërkohet të zgjedhë jo vetëm kë ose çfarë të sponsorizojë, por edhe me çfarë intensiteti dhe kohë zgjatjeje, në mënyrë që të maksimizohet kthimi ekonomik nga një perspektivë e saktë e biznesit. Duke qenë se sponsorizuesi paraqitet në cilësinë e një tregtari, i cili ka nevojë të regjistrohet në QKB,¹⁷ përjashtohen nga kjo kategori subjektet publike, ato që përfitojnë financime nga shteti sikurse mund të jenë bashkitë, ministritë, institucionet e tjera publike, etj.

Si rezultat i sponsorizimit, ligji i njeh te drejtën sponsorizuesit të përfitojë disa lehtësime tatimore të cilat parashikohen pikërisht në nenin 5 të këtij ligji. Në këtë mënyrë subjekteve, persona fizikë a juridikë që paguajnë tatim mbi fitimin sipas ligjit nr.7677, datë 3.3.1993 "Për tatimin mbi fitimin", shuma e sponsorizuar u njihet si shpenzim i zbritshëm deri në masën 3 për qind të fitimit para tatimit ndërsa subjekteve, personave fizikë a juridikë që paguajnë tatim mbi fitimin sipas ligjit nr.7677, datë 3.3.1993 "Për tatimin mbi fitimin", shuma e sponsorizuar për botuesit e shtypit dhe botimet e veprat letrare, shkencore, enciklopedike, si dhe për veprimtaritë kulturore, artistike e sportive u njihet si shpenzim i zbritshëm deri në masën 5 për qind të fitimit para tatimit.

3.2 Përfituesi

Përfituesi në një kontratë sponsorizimi është pikërisht pala e cila merr mbështetje, qoftë financiare, materiale apo në formën e shërbimeve, nga një sponsor. Ky mund të jetë një individ, organizatë ose ngjarje që përfiton nga kontributet e sponsorit në këmbim të promovimit të markës ose imazhit të tij. Përfituesi, në përgjithësi, është ai subjekt që zhvillon një aktivitet me interes për publikun, jo reklamues, përmes të cilit mund të përhapë emrin ose markën e sponsorit. Detyrimi që lind në ngarkim të sponsorizuarit është, pra, ai karakteristik i kontratës së sponsorizimit.¹⁸

Për shembull: Në sponsorizimin sportiv, atleti ose ekipi sportiv do të ishte një përfitues, duke marrë fonde ose burime nga një kompani në këmbim të promovimit të markës së tyre ose në sponsorizimin e një ngjarjeje, të një vepre artistike, të një festivali etj. organizatori që organizon veprimtarinë përfiton nga sponsorizimi, duke ofruar mundësi promovimi për sponsorin.

3.3. Detyrimet e palëve në kontratën e sponsorizimit

Pavarësisht, faktit që kontrata e sponsorizimit karakterizohet nga shpirti i mirësisë dhe i bujarisë si dhe ndihma që palët i japin njëra tjetrës, në përmbajtje të saj ndeshim detyrime për të dyja palët. Përsa i përket sponsorit, detyrimi kryesor konsiston në pagesën e një shume parash dhe/ose transferimin e pronësisë ose dhënien për përdorim të përkohshëm të pasurive të tjera të sponsorizuarit (p.sh., pajisje sportive, veshje, etj.) ose ofrimin e shërbimeve specifike (p.sh., transport, sekretari, etj.). Nga ana tjetër, pala e sponsorizuar (e cila mund të jetë një individ, ngjarje ose një kompani tjetër) pranon të promovojë markën e sponsorit. Ky promovim mund të marrë formë të ndryshme, si reklamimi i produkteve ose shërbimeve të sponsorit, miratimi i markës ose lidhja e emrit të sponsorit me një ngjarje.

Shpërblimi në favor të sponsorizuarit mund të përfshijë, përveç shumës fikse të përcaktuar në kontratë, gjithashtu një seri bonusesh të lidhura me rezultate dhe/ose performanca individuale sidomos nëse i referohemi sponsorizimit në fushën e sportit (p.sh., numri i golave, përmirësimet në kohëmatje, masa ose distanca, etj.). Shpeshherë, në kontratat e sponsorizimit afatgjata, parashikohet një rritje e shumës fikse bazuar në rezultatet e arritura nga i sponsorizuarit, ose, përkundrazi, në mungesë të këtyre rezultateve, një ulje e kësaj shume. Për më tepër, sponsori mund të detyrohet të ofrojë produkte të caktuara për të sponsorizuarin, me detyrimin për përdorimin e tyre në kontekste të ndryshme (gara, ngjarje, etj.).

¹⁷ Ligji Nr. 131/2015 "Për Qendrën Kombëtare të Biznesit".

¹⁸ Peri, Nicolo. "Il contratto di sponsorizzazione nell'attività sportiva". 2021. f. 33.

Detyrimet kryesore të përfituesit ose të sponsorizuesit janë:

- Pranimi për përdorimin dhe/ose shfrytëzimin tregtar të emrit, imazhit dhe të gjitha shenjave dalluese të tij, të lidhura me markën e sponsorit;

- Kryerja e veprimeve të kërkuara nga kontrata, në varësi të fushës specifike të aktivitetit (p.sh. pjesëmarrja e një atleti në një takim ose ndeshje, apo paraqitja në një event të natyrës tregtare të organizuar nga sponsori si një inaugurim, një konventë, një panair, etj, duke veshur një veshje sportive të caktuar, etj.).

Detyrimi i të sponsorizuarit është një detyrim mjetesh dhe jo rezultati: i sponsorizuari ka për detyrë vetëm të kryejë aktivitetet e parashikuara nga kontrata (dukshmëria e rënë dakord), por nuk është i detyruar të garantojë një kthim reklamues për sponsorin (në terma të volumeve të shitjeve apo rritjes së të ardhurave). Në rast se pritshmëritë e sponsorit nuk realizohen, sponsori nuk ka të drejtë të kërkojë zgjidhjen e kontratës apo dëmshpërblim nga i sponsorizuari, pasi rreziku i mosrealizimit ose i kthimit të ulët reklamues i takon sponsorit.

Prandaj, kontrata e sponsorizimit mund të konsiderohet si një kontratë aleatore, e pasigurt, pasi ekziston një pasiguri e konsiderueshme për sponsorin, i cili nuk mund të parashikojë nëse pas manifestimit do të rezultojë një përfitim proporcional me sakrificën ekonomike të bërë. Për të zvogëluar këtë pasiguri për sponsorin, në praktikë përdoren klauzola që rrisin vlerën e shpërblimit në varësi të rezultateve të arritura nga i sponsorizuari, si dhe forma të mbështetjes së sigurimeve.

Megjithatë, i sponsorizuari është i detyruar të respektojë kujdesin e nevojshëm për të mbrojtur interesin e sponsorit dhe për të shmangur çdo dëm ndaj tij, në përputhje me parimet e ndershmërisë dhe besnikërisë në përmbushjen e detyrimeve. Në fakt, qëllimi i kontratës është kthimi reklamues për sponsorin, shpërndarja e shenjave të tij dalluese, edhe pse kjo nuk është pjesë e detyrimeve të të sponsorizuarit apo të përfituesit.

I sponsorizuari duhet të veprojë në mënyrë që të lejojë realizimin e interesit primar të sponsorit (forcimi i imazhit të tij) dhe të shmangë çdo sjellje që mund të dëmtojë realizimin e këtij interesi, edhe në mungesë të parashikimeve specifike kontraktuale. Në rast të moszbatimit të detyrimeve dhe mostregimit të kujdesit të duhur nga ana e të sponsorizuarit, sponsori është i legjitimuar të kërkojë zgjidhjen e kontratës.

Në rastin e mospërmbushjes së detyrimeve kontraktore, ose në rast mosmarrëveshjeje ndërmjet palëve, ligji nr. 7892, datë 21.12.1994 “Për sponsorizimet” ka parashikuar në mënyrë të shprehur në nenin 7 të tij se: “Në bazë të veprimit juridik (kontratës) sponsorizuesi dhe përfituesi i zgjidhin të gjitha mosmarrëveshjet që kanë me mirëkuptim ndërmjet tyre. Në rast të kundërt sponsorizuesi ose përfituesi ia kalojnë çështjen për gjykim gjykatës ku ka selinë përfituesi...”¹⁹

4. Dallimi i kontratës së sponsorizimit me dhurimin

Kontrata e dhurimit është rregulluar shprehimisht nga legjislacioni shqiptar në nenin 761 të Kodit Civil, nën i cili jep dhe përkufizimin e kontratës së dhurimit, sipas të cilit: “Dhurimi është një kontratë me anë të së cilës njëra palë i kalon në pronësi pa shpërblim palës tjetër një send të caktuar ose një të drejtë reale të cilat ajo i pranon”

Dhurimi është një kontratë që synon në ndihmën dhe në humanizmin e njerëzve ndaj njëri-tjetrit. Ajo ndeshet në jetën e përditshme në formën e dhënies pa shpërblim të sendeve të luajtshme dhe të paluajtshme, veçanërisht në marrëdhëniet midis njerëzve që janë në lidhje familjare, shoqërore e të tjera, me njeri-tjetrin, ndeshet në formën e dhënies së sendeve të ndryshme në favor të institucioneve muzeale, fetare, të arkivave, bibliotekave e të tjera.²⁰

Po ashtu, me anë të dhurimit vishen edhe veprimet juridike që synojnë të kalojnë në favor të subjekteve të ndryshme fizikë dhe juridike sende ushqimore, fonde financiare,²¹ bazë materiale e të tjera, për kryerjen e aktiviteteve të ndryshme me karakter shëndetësor, arsimor, shkencor e të tjera. Shpesh herë kalimi i pronësisë pa shpërblim në formën e mësipërme quhet edhe sponsorizim.

¹⁹ Vendim i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr. 00-2018-866, datë 24.04.2018. 10. Në rastin konkret, i paditur është shoqata OJF, e cila selinë e ka në Elbasan, ku përveç kësaj është dhe përfituesja e kontratës së sponsorizimit, që do të thotë se sipas dhe parashikimeve ligjore padia duhej ngritur në atë gjykatë.

²⁰ Liçenji, Anjeza. “Kontrata e dhurimit në legjislacionin shqiptar”. Disertacion doktorature, Tiranë, 2013, f. 158.

²¹ Sirena, Pietro. “Il contratto di sponsorizzazione nell’attività sportiva”. f. 16; [https://www.rdes.it/Tesi_Period.pdf]

Sikurse thamë edhe më sipër, sponsorizimi si term juridik konsiston në dhënien pa shpërblim të një ndihme me karakter financiar dhe material në favor të një subjekti fizik ose juridik për kryerjen e një veprimtarie sociale dhe publike të caktuar nga sponsorizuesi. Kështu, mund të jepen ndihma financiare apo materiale për zhvillimin e veprimtarive me karakter humanitar, kulturor, arsimor, artistik, shkencor, sportiv, ekologjik, letrar, enciklopedik dhe edukativ.

Sponsorizimi merr fuqi juridike atëherë kur lidhet kontrata midis sponsorizuesit dhe përfituesit nga ky sponsorizim. Zakonisht, forma juridike me të cilën vishet kalimi i pronesisë në këto raste është kontrata e dhurimit. Megjithatë, nocioni sponsorizim dhe nocioni dhurim dallojnë nga njëri-tjetri, sepse sponsorizimi është më i ngushtë si koncept, në kuptimin që çdo sponsorizim është një dhurim por jo çdo dhurim është një sponsorizim.²² Sponsorizimin dhe dhurimin i bashkon qëllimi për të cilin këto veprime juridike kryhen. Ato kanë të njëjtin qëllim humanitar, sepse me anë të tyre i jepet një ndihmë financiare apo materiale një subjekt të caktuar.

Megjithatë sponsorizimi dallon nga dhurimi në këto drejtime:

1. Nisur nga subjektet e tyre, sponsorizues mund të jetë vetëm një person fizik ose juridik, vendas, i huaj ose me kapital të përbashkët që ka cilësinë e tregtarit. Të tilla mund të jenë entet, institucionet, shoqatat dhe organizmat që janë të njohura me ligj dhe që janë të regjistruara si subjekte juridike. Nuk mund të jenë sponsorizues subjektet buxhetore dhe ato që përfitojnë financime buxhetore. Ndërsa dhurimi nuk njeh asnjë kufizim për sa i përket personit që mund të paraqitet si dhurues.
2. Nisur nga qëllimi për të cilin kryen, sponsorizimi kryhet vetëm në favor të veprimtarive të parashikuara në nenin 1 të ligjit në fjalë dhe nuk mund të kryhet, për qëllime të tjera, sepse neni 2 i po këtij ligji e ndalon shprehimisht këtë gjë. Ndërsa dhurimi mund të kryhet në favor të çdo lloji veprimtarie apo subjekti pa ndonjë kufizim juridik, pavarësisht nëse kryhet në ndihmë të një personi fizik për një interes krejtësisht personal apo në ndihmë të një subjekti juridik.
3. Sponsorizimi gëzon disa lehtësi tatimore financiare krahasuar me dhurimin. Kështu, kur sponsorizues është një subjekt fizik ose juridik që paguan tatim mbi fitimin përfiton për shumën e sponsorizuar një shpenzim të zbritshëm deri në masën e përcaktuar nga ligji.²³ Tek dhurimi nuk kemi lehtësira tatimore në favor të personit që kryen dhurimin.
4. Edhe në lidhje me formën, ndryshimet janë evidente; kontrata e dhurimit duhet të bëhet me akt noterial, ndërsa në rastin e sponsorizimit është i zbatueshëm parimi i lirisë së formave.²⁴

5. Konkluzione

Sponsorizimi, megjithë problemet e shumta që mund të paraqesë, në fakt, është një nga kontratat kyçe e cila, nëpërmjet dhënies së ndihmës materiale ose monetare, ndikon në përmirësimin e imazhit të sponsorizuesit duke forcuar reputacionin dhe vlerat e perceptuara të kompanisë si dhe ndihmon në krijimin e besimit dhe besnikërisë mes konsumatorëve.

Historia e kontratës së sponsorizimit në rendin tonë juridik, ka qenë problematike për shkak të boshllëkut normativ që e karakterizon atë. Në këtë kontekst, duke pasur parasysh rëndësinë gjithnjë e më të madhe që ajo merr në fushën tregtare, do të ishte e dëshirueshme një ndërhyrje e ligjvënësit që të tipizojë kontratën dhe të zgjidhë disa probleme interpretative jo vetëm për sa i përket shpërblimit në kontratë, apo reciprocitetit të detyrimeve kontraktuale, por dhe aspekteve të tjera problematike që ndeshen në fazën ekzekutive.

Nëpërmjet trajtimit të veçantë që i është kushtuar sponsorizimit, duke parë suksesin dhe zhvillimin e tij në arenën ndërkombëtare, arrijmë të kuptojmë se sa faktor i rëndësishëm është ky i fundit në botën e biznesit. Çdo markë e cila do të korrë sukses në fushën e saj, një ndër rrugët strategjike që duhet të ndërmarrë, është pikërisht

²² Semini-Tutulani, Mariana. “E Drejta e Detyrimeve dhe e Kontratave. Pjesa e Posaçme”. Tiranë, Skanderbegbooks, 2016. f. 31.

²³ Neni 5 i ligjit, Nr. 7892, datë 21.12.1994 “Për sponsorizimet”.

²⁴ Liçenji, Anjeza. “Kontrata e dhurimit në legjislacionin shqiptar”. Disertacion doktorature, Tiranë, 2013, f. 158.

sponsorizimi në ato veprimtari ku publiku gëzon më shumë interes. Kur biznesit, markat, shoqëria zhvillohet, kjo ndikon së tepërmi në zhvillimin e gjithë shtetit. Për këto dhe shumë arsye të tjera nga ana e ligjvënësit shqiptar duhet t'i kushtohet një rëndësi më e madhe rregullimit të sponsorizimit. Këtë gjë mund ta bëjë përmes përafrimit dhe harmonizimit të ligjeve në ato shtete ku sponsorizimi është tejet i zhvilluar.

Duhet patur kujdes që të mos ngatërrohet sponsorizmi si kontratë, nga reklamat apo publiciteti, pasi të dy konceptet nuk janë në të njëjtin nivel, duke qenë se reklama është një aktivitet komunikues që pason një akt negocimi, ndërsa kontrata e sponsorizimit është një akt negocimi nga i cili rezulton një fakt komunikues. Reklama karakterizohet nga një shpërndarje “direkte” të mesazhit promovues, përmbajtja e të cilit dhe mënyrat e shpërndarjes janë të përcaktuara, drejtpërdrejt ose tërthorazi, nga subjekti promovues i reklamës në bazë të nevojave të tij.

Si përfundim, mund të themi se kontrata e sponsorizimit, megjithëse ofron përfitime të konsiderueshme ekonomike direkte për sponsorizuarin dhe indirekte për sponsorin, shpesh mund të fshehë probleme të ndryshme që rrezikojnë të kthehen kundër të dyja palëve. Si pasojë, lidhja e këtyre kontratave kërkon një njohuri të thellë të fushës dhe një analizë të kujdesshme të të gjitha rrethanave që i përkasin atyre, duke pasur parasysh mundësinë e parandalimit të shumë problemeve në fazën kontraktuale.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Propersi, Adriano, Giovanna Rossi. *La sponsorizzazione*, Milano, 1988.
2. Liçenji, Anjeza. *Kontrata e dhurimit në legjislacionin shqiptar*, Disertacion doktore, Tiranë, 2013.
3. Nuni, Ardian, Mustafaj, Ilir, Vokshi, Asim. *E Drejta e Detyrimeve* 1, Tiranë, 2008.
4. Cornwell, Bettina, Kwak, Dae Hee. *Sponsorship-Linked Marketing: Introduction to Topics*, Journal of Sport Management, 29, 2015.
5. Cheblia, Leila, Gharbi, Abderrazak. *The impact of the effectiveness of sponsorship on image and memorizing: Role of congruence and relational proximity*, Procedia - Social and Behavioral Sciences 109, 2014.
6. Acquaviva, Mariano. *Il contratto di sponsorizzazione*, 2019.
7. Semini-Tutulani, Mariana. *E Drejta e Detyrimeve dhe e Kontratave*, Pjesa e Përgjithshme, Tiranë, Skanderbegbooks, 2016.
8. Semini-Tutulani, Mariana. *E Drejta e Detyrimeve dhe e Kontratave*, Pjesa e Posaçme, Tiranë, Skanderbegbooks, 2016.
9. Bianca, Mirzia. *I contratti di sponsorizzazione*, Rimini, 1990.
10. Peri, Nicolo. *Il contratto di sponsorizzazione nell'attività sportive*, 2021.
11. Skrame, Olti. *Komentari i Kodit Civil të RSH*. Vëllimi 1, Onufri 2018.
12. Sirena, Pietro. *Il contratto di sponsorizzazione nell'attività sportive*.
13. Capri, Roberta. Tocci, Mario. *Il contratto di sponsorizzazione*, Editrice Uni Service, 2007.

Legjislacion

1. Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë.
2. Ligji nr.7892, datë 21.12.1994 “Për sponsorizimet”
3. Ligji nr.7677, datë 3.3.1993 “Për tatimin mbi fitimin”.
4. Ligji Nr. 131/2015 “Për Qendrën Kombëtare të Biznesit”.

Jurisprudencë

1. Vendim i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr.00-2013-2600, datë 7.11.2013.
2. Vendim i Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë nr. 00-2018-866, datë 24.04.2018.

UDHËTIM NË DET TË HAPUR* - A ËSHTË 2030 NJË AFAT REALIST PËR ZGJERIMIN E BE-SË?

Dr. Aida Gugu BUSHATI*

SAILING ON THE HIGH SEA: IS 2030 A REALISTIC DEADLINE FOR THE EU ENLARGEMENT?

Abstract

EU enlargement with new countries remains a challenge as the EU faces constant crises. While internal and external challenges have tested the EU's resilience, they have also fueled discussions on the future of the EU and its enlargement. The debate on strengthening the rule of law and differentiated integration reflects the challenges of balancing flexibility with maintaining unity within the EU, especially as it expands to include new member states. The EU has tried to reformulate its enlargement policy by revising existing tools (such as the new enlargement methodology) and introducing new ones (such as the new Growth Plan), aiming to strengthen the rule of law and economic development. Gradual or staged integration, although it can be effective, carries its own challenges and requires a balance between financial support and the fulfillment of reforms by candidate countries, without losing sight of the ultimate goal of EU membership. It remains to be seen whether the existing or the new instruments for "Enlargement 2030" can address the challenges and provide sustainable solutions for both the EU and candidate countries.

This article uses a multi-pronged approach, integrating desk research, legal analysis and literature review. It includes an examination of the relevant instruments launched by the EU to promote the EU integration process and the latest institutional and academic proposals on how to design the future of Europe. The research methodology includes the collection and analysis of existing research studies and academic literature related to deepening and widening the integration.

Key words: *enlargement, enlargement methodology, gradual and tiered integration, rule of law, growth plan*

1. Hyrje

“Agjenda 2030”¹ mund të jetë një togfjalësh i përshtatshëm për të vendosur në një emërues të përbashkët të gjitha zhvillimet brenda Bashkimit Evropian (BE) në drejtim të adresimit të sfidave të brendshme duke përfshirë edhe të ardhmen e zgjerimit. Dy dimensionet e integritimit në BE, thellimi dhe zgjerimi janë të pandashëm duke i dhënë kështu kuptim rolit të BE-së si një aktor sigurie dhe prosperiteti në kontinent dhe më gjerë². Ligjërata e politikës europiane mbetet e pandryshuar në këtë drejtim. Në fjalimin e saj në mbështetje të anëtarësimit të Ukrainës, Presidentja e Komisionit Evropian, Ursula von der Leyen duke e konsideruar zgjerimin si një vendim përcaktues të epokës deklaroi se: “*Bashkimi Evropian duhet t’i përgjigjet thirrjes së historisë dhe të zgjerohet me më shumë se 30 shtete*”³. Ndërkohë që Presidenti i Këshillit Evropian, Charles Michel, shkon edhe më tej duke

* Dr. Aida Gugu Bushati është pedagoge në Shkollën e Magjistraturës.

¹ Konkluzionet e Këshillit të 27 qershorit 2024 paraqesin një agjendë strategjike të BE-së (2024-2029), që synon një BE të lirë demokratike, të sigurt dhe konkurruese si edhe një Udhërrëfyes për përgatitjen e BE-së për zgjerimin me shtete të reja. Konkluzionet e mbledhjes së Këshillit Evropian, 2024, European Council meeting (27 June 2024) – Conclusions, EUCO 15/24 <https://www.consilium.europa.eu/media/qa3lblga/euco-conclusions-27062024-en.pdf>

² Fjalim i Komisionerit të Zgjerimit Oli Rehn, *A stronger Europe through deepening and widening*, në Konferencën e EPP Për zgjerimin dhe konsolidimin, 2008, Microsoft Word - s08_184.enw (europa.eu)

³ Lynch, Suzanne et al. *Von der Leyen invokes ‘call of history’ as she backs EU membership for Ukraine*. Politico, 2023,

vendosur një objektiv kohor: “*Është koha për të shmangur paqartësitë, ne duhet të jemi gati – nga të dyja anët – për t’u zgjeruar deri në vitin 2030*”⁴. Gatishmëria nga të dyja anët nënkupton reformimin në formën e enëve komunikuese, ku gatishmëria e BE-së për të pritur vende të reja, kushtëzohet nga reformimi i BE-së dhe i vendeve aspirante, dhe reformimi i vendeve aspirante kushtëzohet nga fuqia transformuese e BE-së nëpërmjet instrumenteve të politikës së zgjerimit. Jo të rralla kanë qenë gjithashtu ligjërimet politike që kanë frenuar zgjerimin në emër të thellimit të integritetit⁵. “Jo”-ja franceze për hapjen e negociatave me Shqipërinë dhe Maqedoninë e Veriut në vitin 2018, risolli edhe njëherë në vëmendje tensionin midis thellimit dhe zgjerimit⁶. Në atë kohë ligjërimet politike u fokusuan tek nevoja për reformimin e brendshëm si parakusht për zgjerimin, ndërkohë që si rrugëdalje u gjet rishikimi dhe miratimi i metodologjisë së re të zgjerimit⁷.

Në fakt tensioni midis thellimit apo zgjerimit ka qenë i pranishëm në çdo valë të zgjerimit të BE-së, sidomos pas zgjerimit të madh të vitit 2004⁸. Efektet e zgjerimit tek thellimi i integritetit dhe anasjellas janë trajtuar gjerësisht në literaturë, ndonëse nuk ka një qëndrim të konsoliduar nëse ato pengojnë apo ndihmojnë njëra-tjetrën⁹. Deri në përmbylljen e zgjerimit të madh procesi i zgjerimit dhe thellimit ka shkuar natyrshëm. Angazhimi i BE-së për tu reformuar në funksion të zgjerimit është legjitim në kushtet që BE-ja përballet me sfida të brendshme dhe unanimiteti në vendimmarrje për zgjerimin bëhet edhe më i vështirë në një BE me 27 shtete. Një BE e reformuar ngërthen në vetvete edhe një politikë zgjerimi të reformuar.

Në këtë artikull do të analizohen zhvillimet e fundit për reformimin e politikës së zgjerimit të BE-së, me fokus instrumentet e propozuara nga BE dhe pikëpamjet teorike që shoqërojnë këtë proces. Vitet që vijnë janë të një rëndësie të veçantë për BE-në për të demonstruar që ajo është gati për të pritur anëtarët e rinj, por duke garantuar mishërimin e vlerave dhe parimeve themelore mbi të cilat ajo mbështetet.

Ashtu sikurse del edhe nga analiza e mëposhtme duket se agenda 2030 përkon me nevojën për konsolidimin e shtetit të së drejtës si një parakusht për zgjerimin e BE-së. Në këtë drejtim reformimi i politikës së zgjerimit duhet të synojë një politikë që jo vetëm integron përmes harmonizimit të ligjeve, por edhe nëpërmjet përvetësimit të vlerave demokratike, të domosdoshmë për çdo shtet dhe në veçanti për shtetet aspirante.

2. Një impuls i ri për zgjerimin e BE-së

2.1 Politika e zgjerimit në restrospektivë

Politika e zgjerimit është dëshmuar si pjesë e ADN-së së BE-së¹⁰. Zgjerimi i BE-së me shtete të reja ka qenë pjesë e agjendës evropiane qysh në krye të herës. Kjo mundësi u materializua në Traktatin e Romës e më pas në traktatet e tjera¹¹. Çdo shtet Evropian mund të anëtarësohet në BE nëse zbaton vlerat evropiane, dhe punon për promovimin e tyre, pra plotëson ato që sot quhen kushtet e anëtarësimit. Ndërkohë, bisedimet për anëtarësim nuk

Von der Leyen invokes ‘call of history’ as she backs EU membership for Ukraine – POLITICO.

⁴ Euractiv, Charles Michel. *We must be ready, on both sides, to enlarge by 2030*,

<https://europeanwesternbalkans.com/2023/08/28/michel-we-must-be-ready-on-both-sides-to-enlarge-by-2030/>

⁵ Rezoluta e Parlamentit Evropian e 24 tetorit 2019 për hapjen e negociatave të anëtarësimit me Maqedoninë e Veriut dhe Shqipërinë, OJ, 24 tetor 2019, 2019/2883 RSP, Texts adopted - Opening accession negotiations with North Macedonia and Albania - Thursday, 24 October 2019 (europa.eu).

⁶ Fouéré, Erwan. *Macron’s “Non” to EU enlargement*. CEPS, 2019, Macron’s “Non” to EU enlargement – CEPS.

⁷ Këshilli i Bashkimit Evropian, *Konkluzionet e Këshillit për Zgjerimin*. 16707/23, 2023, pdf (europa.eu).

⁸ Schimmelfennig, Frank, et al, *European Union enlargement and integration capacity: concepts, findings, and policy implications*, Journal of European Public Policy, volume 24, 2017.

⁹ Menon, Anand et al, *The European Union: wider and deeper?*, Journal of European Public Policy, volume 21, issue 5, 2014, Full article: The European Union: wider and deeper? (tandfonline.com).

¹⁰ Sotiris Walldén, Axel. *The demise of EU enlargement policy*, 2017,

<https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2017/03/Enlargement-policy-1701-fin.pdf>

¹¹ Çdo shtet evropian mund të aplikojë për t’u bërë anëtar i Komunitetit (neni 237). Kjo klauzolë u përsërit në Traktatin e Amsterdimit (1997), në të cilin u shtua se që një vend të jetë pjesë e BE-së duhet të jetë demokratik dhe ky kusht është specifikuar më tej në Traktatin mbi Bashkimi Evropian (TEU) (neni 49).

mund të fillojnë e as të përfundojnë pa votën e të gjitha shteteve anëtare të BE-së. Duhet pranuar se në thelb procesi i zgjerimit është ndërqeveritarist, ku roli vendimmarrës i shteteve anëtare është i pazëvendësueshëm. Komisioni Evropian vepron në emër të shteteve anëtare për të vlerësuar progresin e reformave të shtetit që synon anëtarësimin në BE¹².

Megjithëse kjo formulë nuk ka ndryshuar, procesi i zgjerimit të BE-së është kodifikuar në përputhje me rrethanat politike dhe historike. Kështu mund të evidentojmë 2+ tipe metodologjie të përdorura nga BE-ja: (i.) atë para rrëzimit të Murit të Berlinit; (ii.) pas rrëzimit të Murit të Berlinit; përfshirë edhe metodogjinë e re për vendet e Ballkanit Perëndimor (BP).

Para rrëzimit të Murit të Berlinit dhe përfundimit të Luftës së Ftohtë në Evropë, BE-ja nuk kishte përcaktuar kushte strikte për sa i përket anëtarësimit (metodologjia e parë). Valët e para¹³ të zgjerimit e kishin fokusin tek evidentimi dhe mënyra e aplikimit të neneve të traktatit të lidhura me procesin e anëtarësimit, duke u përqendruar tek forcimi i rolit të shteteve dhe ruajtja e standardeve të *acquis* në këtë proces¹⁴. Kështu, procesi nëpër të cilin kaluan vendet e Evropës Perëndimore ishte më natyral e më i shpejtë, ku vendet që synonin anëtarësimin kaluan vetëm përmes një procesi harmonizimi me *acquis* dhe politikat e BE-së. Por, edhe në këtë grup vendesh diferencën në përjasje e bën anëtarësimi i vendeve të Evropës Jugore (Greqi, Spanjë, Portugali), të cilat për shkak se vinin nga një eksperiencë me regjime totalitare vuanin nga deficitet demokratik. Ndaj, procesi i anëtarësimit në BE ndikoi në fuqizimin e proceseve demokratike dhe zhvillimit të mëtejshëm ekonomik, për shkak të përfitimit nga politika e kohezionit dhe instrumentet financiare¹⁵.

Valët e para të zgjerimit zbuluan se procedura e parashikuar nga Traktati i Romës ishte standarde dhe se në bazë të saj shtetet mund të krijonin kushte shtesë¹⁶. Kështu në vitin 1993, u miratuan kriteret e Kopenhagenit¹⁷, të cilat i paraprinë zgjerimit të madh të vitit 2004¹⁸, duke përcaktuar rregulla dhe procedura për vendet që synonin anëtarësimin¹⁹. Tërësia e instrumentave të hartuara bëri që procesi i zgjerimit të shndërrohej në politikën e zgjerimit²⁰. BE-ja mori një rol më aktiv duke mandatuar Komisionin Evropian për të ndihmuar nga afër vendet që synonin anëtarësimin. Në këtë mënyrë, opinionet dhe raportet monitoruese periodike të Komisionit për secilin vend i detajuan më tej kriteret e Kopenhagenit. Tipologjia politike dhe metodologjike e ndryshme ka krijuar vetvetiu edhe procese të ndryshme si nga pikëpamja e “menusë” ashtu edhe afateve kohore për anëtarësimin në

¹² Neni 49 i TBE parashikon se: Çdo Shtet Evropian, i cili respekton vlerat e përmendura në nenin 2 dhe është i angazhuar për nxitjen e tyre, mund të kërkojë të bëhet anëtar i Bashkimit. Parlamenti Evropian dhe Parlamentet kombëtare njoftohen për këtë kërkesë. Shteti kërkuar ia drejton kërkesën Këshillit, i cili vepron unanimisht, pasi konsultohet me Komisionin dhe pasi merr pëlqimin e Parlamentit Evropian, i cili vepron me shumicën e deputetëve që e përbëjnë. Merren në konsideratë kushtet e pranueshmërisë të miratuara nga Këshilli Evropian. Kushtet e anëtarësimit dhe përshtatjet me Traktatet mbi të cilat është themeluar Bashkimi, që kërkon një anëtarësim i tillë, i nënshtrohen marrëveshjes midis Shteteve Anëtare dhe Shtetit kërkuar. Kjo marrëveshje paraqitet për ratifikim në të gjitha Shtetet kontraktuese, në përputhje me kërkesat kushtetuese respektive të tyre.

¹³ Vala e parë Danimarka, Irlanda dhe Mbretëria e Bashkuar (1973), vala e dytë Greqia (1981) dhe Spanja dhe Portugalia (1986), vala e tretë Finlanda, Suedia dhe Austria (1995).

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_en

¹⁴ Hillion, Christophe. *Evolution of EU enlargement policy*, 2011 f. 180

https://www.academia.edu/2105083/Evolution_of_EU_enlargement_policy

¹⁵ Sotiris Walldén, Axel, f. 2

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Këshilli Evropian i Kopenhagenit 21-22 qershor 1993, Konkluzionet e Presidencës.

<https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>

¹⁸ Lituania, Letonia, Estonia, Polonia, Republika Çeke, Sllovakia, Hungaria, Sllovenia, Malta dhe Qipro u bënë anëtare të BE-së në vitin 2004, të ndjekura nga Rumania dhe Bullgaria që ju bashkuan BE-së në vitin 2007.

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_en

¹⁹ Hillion, Christophe.

²⁰ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/#Enlargement>

BE. Ndërkohë që vetë BE-së iu desh të përshtaste strukturat e veta për të mikpritur vende të cilat pak a shumë ndanin vlera dhe histori të përbashkët me të²¹.

2.2 Politika e zgjerimit në perspektivë

2.2.1 Thellimi i integritit dhe rrathët bashkëqendrorë

Fjalët e Jean Monnet²² se “BE do të ndërtohej përmes krizave dhe se do të ishte shumatore e zgjidhjeve të tyre”, duket se i japin kuptim situatës në të cilën është gjendur BE-ja sidomos në dekadën e fundit. Ajo është përballur me kriza të tilla si: financiare (2008), humanitare (valët migratore), shëndetësore (Covid 2019), siguria (lufta në Ukrainë 2022), kriza e vlerave (cenimi i parimit të shtetit të së drejtës dhe epërsia e së drejtës së BE-së)²³, të cilat kanë ndikuar thellimin dhe zgjerimin e integritit në mënyra të ndryshme. Nëse krizat e bënë BE më të fortë apo më të dobët dhe nëse mjetet e zgjedhura ishin të duhura këto mbeten ende çështje të diskutueshme²⁴. Megjithatë cenimi i sigurisë dhe shtetit të së drejtës ka ndikuar dukshëm në politikën e thellimit dhe zgjerimit të integritit, qoftë në drejtim të rizgjidhjes të politikës së zgjerimit²⁵ dhe rolit të BE-së si aktor sigurie, qoftë në rikthimin e pyetjes së pandryshuar: *Çfarë Evrope duam të ndërtojmë dhe si duam ta ndërtojmë atë?*²⁶

Në pesë dekadat e para të ekzistencës së BE-së (1958-2009), reformimi nëpërmjet traktateve²⁷ ishte një proces i natyrshëm, që i mundësoi asaj transformimin nga një treg ekonomik, në një strukturë politike të bazuar në një monedhë të përbashkët, një politikë të brendshme dhe veprime të përbashkëta për një politikë të jashtme. Ky transformim politik u shoqërua me më shumë fleksibilitet në votime në Këshill dhe me një zhvendosje të pushtetit institucional drejt Parlamentit Evropian. Megjithatë, ky proces i vazhdueshëm reformimi nuk arriti të finalizojë vizionin *federalist*, pasi Këshilli i Ministrave dhe në veçanti Këshilli Evropian ruajtën pozicionet e tyre qendrore vendimmarrëse në BE.

Në dy dekadat e fundit (2009-2024) procesi i reformimit nëpërmjet traktateve duket gjithnjë e më shumë si një mision i pamundur. Vështirësitë i atribuohen mungesës së konsensusit politik të elitave në kushtet e një BE-je gjithnjë e më heterogjene, dhe kur influenca e qytetarëve të zakonshëm po bëhet edhe më e madhe në proceset integruese²⁸.

Kundërshtitë për të ardhmen e BE-së dhe mënyrën sesi ajo do të reformohet shfaqen edhe në mënyrën sesi institucionet e BE i përfaqësojnë reformimin²⁹. Parlamenti Evropian synon një thellim ambicioz të integritit, të

²¹ Traktati i Lisbonës përbëll një cikël diskutimesh për reformimin e thellimit dhe zgjerimit duke akomoduar kështu një Europë me 27 (28) shtete anëtare.

²² Jean Monnet, sipërmarrës dhe diplomat francez një nga pionerët dhe themeluesit e Bashkimit Evropian, Jean Monnet – EU pioneer | European Union (europa.eu).

²³ Zoll, Fryderyk et al, *Primacy of EU law and jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal*. European Parliament, B-1047, Brussels, 2022, Primacy of EU law and jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal | Think Tank | European Parliament (europa.eu).

²⁴ Shih për më shumë: Lehne, Stefan. *The EU and the Creative and Destructive Impact of Crises*. Carnegie Europe, 2022, The EU and the Creative and Destructive Impact of Crises - Carnegie Europe | Carnegie Endowment for International Peace

²⁵ BE hapi negociatat më tre vendet e partneritetit lindor, Moldavi, Gjeorgji, Ukrainë për një kohë shumë të shkurtër, vendet aplikuan në 2022 dhe në 2024 u morën vendimet për hapjen e negociatave, EU enlargement (europa.eu).

²⁶ Shih: Costa, Olivier (reporter), Schwarzer, Daniela. (Rapporteur) et al., *Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century*. Hertie School, Jacques Delors Centre, 2023, Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for | Jacques Delors Centre.

²⁷ Pesë Traktatet Reformuese të BE pas Traktatave themeluese të Parisit 1951K/TXT dhe Romës 11992M/TXT përfshijnë: Aktin Unik Evropian (OJ L 169, 1986), Traktatin e Mastroiit (OJ C 191, 1992), Traktatin e Amsterdimit (OJ C 340, 1997), Traktatin e Nicës (OJ C 80, 2001) dhe Traktatin e Lisbonës (OJ C 306, 2007).

²⁸ Teoritë e integritit dhe roli i qytetarëve të zakonshëm shih: Kuhn, Theresa. *Grand theories of European integration revisited: does identity politics shape the course of European integration?* Journal of European Public Policy, volume 26, issue 8, 2019, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2019.1622588>.

²⁹ Këshilli i Bashkimit Evropian, *Konventa për të ardhmen e Evropës*. Luxembourg, maj, 2022, Conference on the Future of Europe - Publications Office of the EU (europa.eu).

ngjashëm me konventën kushtetuese të viteve 2002-2003³⁰. Nga këndvështrimi i parlamentit, reformimi duhet të bëhet përmes ndryshimit të traktateve. Ndërkohë që, Këshilli i Ministrave vë theksin tek vështirësia e kontrollit të reformës përmes traktatit. Komisioni Evropian, përqendrohet më shumë tek *Panelet e Qytetarëve* dhe platformën digjitale si instrumente inovative për të rritur pjesëmarrjen e qytetarëve në politikën e BE-së³¹.

Në përgjigje të krizave dhe sfidave të sipërmendura, dokumenti i propozuar nga grupi i studiuesve për të ardhmen e Europës vlerëson reformimin në tre drejtime kryesore: (i) rritja e kapacitetit të BE-së për të ndërmarrë veprime dhe për të ndjekur zbatueshmërinë e tyre; (ii) forcimi i shtetit të së drejtës; dhe (iii) reformimi institucional me qëllim përgatitjen për zgjerim³².

Duhet theksuar se, parimi i shteti të së drejtës i sanksionuar në nenin 2 të TBE³³, është një parim i panegociueshëm për çdo shtet anëtar dhe për shtetet candidate³⁴. Për BE-në, parimi i shtetit të së drejtës do të thotë që, pushteti publik të ushtrohet brenda kufijve të ligjit, në përputhje me vlerat demokratike dhe të drejtat themelore, nën kontrollin e gjykatave të pavarura dhe të paanshme³⁵. Gjithashtu, zbatimi i politikave evropiane dhe shpërndarja e fondeve kushtëzohen me respektimin e parimit të shtetit të së drejtës. Pra, një shtet që nuk zbaton këtë parim, nuk mund të jetë pjesë e BE-së dhe as të përfitojë nga fondet e saj³⁶.

Për të garantuar zbatimin e këtij parimi si edhe për të parandaluar moszbatimin e tij, BE-ja ka zhvilluar disa instrumente, siç janë neni 7 i TBE³⁷, i cili parashikon mjetet e ndëshkimit në rastet e shkeljes së vlerave evropiane duke përfshirë: Rregulloren e kushtëzimit të fondeve³⁸ që kushtëzon fondet evropiane me zbatimin e shtetit të së drejtës; Raportin vjetor të shtetit të së drejtës³⁹; Tabelën e vlerësimit të drejtësisë (*EU justice scoreboard*).⁴⁰

Deri më tani BE nuk ka arritur ta aplikojë asnjëherë nenin 7 të TBE, si pasojë e paqartësive në tekstin e tij, ndonëse edhe për këtë çështje ka mendime të ndryshme.⁴¹ Nga ana tjetër, BE-ja ka arritur të zbatojë rregulloren e kushtëzimit, e cila ndalon financimet evropiane në rastet e shkeljes së të shtetit të së drejtës.⁴²

³⁰ <https://www.europarl.europa.eu/Europe2004/textes/2005-01-10-brochure-constitution-en-v02.pdf>.

³¹ Komisioni Evropian, *Platforma digjitale e qytetarëve është një hapsirë e dedikuar për debatin publik*. Citizens' Engagement Platform - European Commission (europa.eu).

³² Costa Oliver, Schwarzer Daniela (Raporter) et al. (2023), f 14.

³³ Neni 2 i TBE parashikon se: Bashkimi ka në themel vlerat e respektimit të dinjitetit të njeriut, lirisë, demokracisë, barazisë, shtetit të së drejtës dhe respektimit të të drejtave të njeriut, duke përfshirë të drejtat e personave që u përkasin pakicave. Këto vlera janë të përbashkëta për Shtetet Anëtare në një shoqëri në të cilën mbisundon pluralizmi, mosdiskriminimi, toleranca, drejtësia, solidariteti dhe barazia midis grave dhe burrave. Version i Konsoliduar i Traktateve të Bashkimit Evropian dhe Karta e të Drejtave Themelore e Bashkimit Evropian, Botim i Ministrisë së Integritetit Evropian, 9-Versioni-i-Konsoliduar-i-Traktateve-te-BE-se.pdf (punetejashtme.gov.al).

³⁴ Pech, Laurent. Grogan, Joelle. *Meaning and Scope of the EU Rule of Law*. work package 7, deliverable 2, 2020.

³⁵ Komunikimi i Komisionit për Parlamentin Evropian, Këshillin Evropian dhe Këshillin, Forcimi i mëtejshëm i sundimit të ligjit brenda gjendjes së lojës së Unionit dhe hapi i mundshëm i ardhshëm, COM/2019/163 final.

³⁶ Rregullorja (BE, Euratom) 2020/2092 e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e datës 16 dhjetor 2020 mbi një regjim të përgjithshëm kushtëzimi për mbrojtjen e buxhetit të Bashkimit, OJ L 433I, 22.12.2020.

³⁷ Neni 7 i TBE në paragrafin 1 parashikon se: Me propozimin e arsyetuar të një të tretës së Shteteve Anëtare, të Parlamentit Evropian ose të Komisionit Evropian, Këshilli me shumicë prej katër të pestave të anëtarëve të tij, pasi merr pëlqimin e Parlamentit Evropian, mund të konstatojë se ekziston një rrezik i qartë i shkeljes së vlerave të përmendura në nenin 2 nga një Shtet Anëtar. Përpara se të konstatohet ky fakt, Këshilli e dëgjon Shtetin Anëtar në fjalë dhe mund t'i japë atij rekomandime, duke vepruar në përputhje me të njëjtën procedurë.

³⁸ Rregullorja (BE, Euratom) 2020/2092.

³⁹ Komisioni Evropian, *Cikli vjetor i sundimit të ligjit*. Annual Rule of Law Cycle - European Commission (europa.eu).

⁴⁰ Csaky, Zselyke. *The EU and the rule of law: Much movement, little change*. Centre for European Reform, 2024.

⁴¹ Për një analizë shteruese të nenit 7, shih Kochenov, Dmitry. *Busting the myths nuclear: a commentary on article 7 TEU*. European University Institute, working papers, law department, 2017/10, 2017.

⁴² Këshilli ka ngrirë 6.3 miliardë euro nga fondet e kohezionit për Hungarinë, Council Implementing Decision (EU) 2022/2506 of 15 December 2022 on measures for the protection of the Union budget against breaches of the principles of the rule of law in Hungary, OJ L 325, 20/12/2022, p. 94–109.

Dy drejtimet e tjera lidhen me reformat institucionale dhe vendimmarrëse që në fakt adresojnë thellimin e integritimit dhe zgjerimin e BE-së. Në themel të këtij reformimi është rikompozimi i institucioneve politike të BE, kompetencat, vendimmarrja me shumicë të cilësuar në këshill, zbutja e mëtejshme e deficitit demokratik si edhe gjetja e burimeve mbështetëse. Duhet theksuar se BE ka një natyrë hibride politike dhe ndryshimet e propozuara do ta bënin atë të dukej më shumë si një demokraci parlamentare ku vendoset në qendër interesi i përgjithshëm i BE-së nëpërmjet Komisionit Evropian, përfaqësimit të qytetarëve në Parlamentin Evropian dhe në përfaqësimin e shteteve anëtare në Këshill⁴³.

Duke marrë në konsideratë faktin se thellimi i integritimit mund të shoqërohet me zgjerimin, ajo që tashmë është ri-hedhur⁴⁴ si menu diskutimi është integrimi me nivele apo në rrathë koncentrikë, me argumentin se një prerje (*one size fits all*) nuk i bën të gjithëve⁴⁵. Rrathët përfshijnë nivele të ndryshme integrimi. Për shembull, rrethi më i ngushtë ka më pak se 27 shtete; rrethi i dytë i BE-së aktuale përfshin 27 plus vendet kandidatë; rrethi i tretë është ai i vendeve të asociuara (vendet EEA); ndërsa rrethi i katërt mund të konsiderohet Komuniteti Politik Evropian⁴⁶. Në fakt, “rrathët” mund ta bënin Evropën me fleksibël, por rreziku për integrimin mbetet real. Kritikët e kësaj qasjeje kanë shkruar më larg duke theksuar se një marrëveshje më fleksibël e BE-së do të ishte “asgjë më pak se dorëheqja” në rrugën drejt një Bashkimi gjithnjë e më të ngushtë⁴⁷.

Në këtë tablo komplekse thëniesh dhe kundërthëniesh, nevoja e një Konvente për të ardhmen e BE-së mbetet domosdoshmëri. Hartimi i një traktati të ri mund të ishte një zgjidhje e qëndrueshme edhe pse ai do të kërkonte një angazhim edhe konsensus të gjerë politik, çka për momentin duket një mision i pamundur.

2.2.2 Metodologjia e re e zgjerimit dhe integrimi gradual

Për sa i përket anëtarësimit të vendeve të Ballkanit Perëndimor në BE, retorika politike ka mbetur e pa ndryshuar që nga Samiti i Selanikut i 21 qershorit 2003⁴⁸, ndonëse ato mbeten ende në dhomën e pritjes për anëtarësim. Anëtarësimi në BE është qëllimi final, por ka diskutime për mënyrën sesi dhe kur do të realizohet ky proces⁴⁹. Nga vendet e BP-së të kyçura në këtë projekt vetëm Kroacia është bërë anëtare e BE (2013), ndërkohë që në pritje janë gjashtë të tjerat. Kështu, nga gjashtë vendet, katër prej tyre kanë hapur negociatat për anëtarësim, Serbia, Mali i Zi, Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut. Shqipëria ka mbajtur konferencën e parë ndërqeveritare dhe ka nisur bisedimet për grupkapitullin e parë (themeloret) në tetor 2024⁵⁰. Ndërkohë që Kosova ka aplikuar për anëtarësim dhe Bosnia Hercegovina ka marrë statusin e vendit kandidat⁵¹.

Procesi i anëtarësimit të BP-së bazohet në metodologjinë e re të zgjerimit. Metodologjia e re e zgjerimit solli "një proces të ri negociues të përforcuar" që do të mbështetet nga BE-ja në aspekte të ndryshme, duke vënë gjithashtu një theks më të fortë në përfshirjen e Këshillit dhe Vendeve Anëtare si edhe strukturave të vetë shteteve kandidatë (duke i bërë ata të fitojnë besimin se kanë pronësi mbi procesin). Një risi e metodologjisë është grupimi i 33 kapitujve të *Acquis* së BE-së në gjashtë grupe tematike të ndara: 1) Themeloret ku përfshihen tema si –

⁴³ Shih për më shumë për drejtimet e reformës në BE: Costa, Oliver dhe Schwarzer, Daniela (Raporter) et al. (2023).

⁴⁴ Ideja e integritimit me rrathë centrik është hedhur që në vitin 1980 nga Presidenti Francez i kohës Mitterand, dhe u rimor në 2018 po nga Presidenti i Francës Emmanuel Macron.

⁴⁵ Weiss, Kai. *Concentric circles and flexible integration A Vision of Visions for Europe's Future*. Austrian Economics Center, May 2019, https://www.austriancenter.com/wp-content/uploads/2019/05/Vision_of_Visions_Final.pdf

⁴⁶ Costa, Oliver dhe Schwarzer, Daniela (Raporter) et al. (2023), f. 41.

⁴⁷ Shih për shembull: Chrysogelos, Angelos. *Creating a 'multi-speed Europe' would divide the EU and diminish it as a foreign policy actor*, London School of Economics and Political Science, 2017, *Creating a 'multi-speed Europe' would divide the EU and diminish it as a foreign policy actor* | EUROPP (lse.ac.uk).

⁴⁸ Këshilli i Bashkimit Evropian, *Konkluzionet e Presidencës së Këshillit Evropian të Selanikut 19 dhe 20 qershor 2003*, <https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>.

⁴⁹ Mirel, Piere. *In support of a new approach with the Western Balkans: Staged accession with a consolidation phase*. Foundation Robert Schuman, European issues, no. 633, 24th May 2022.

⁵⁰ Këshilli Evropian. *Shqipëria një hap më pranë anëtarësimit në BE*. Njoftim për shtyp, 2024, <https://hungarian-presidency.consilium.europa.eu/en/news/albania-one-step-closer-to-eu-accession/>

⁵¹ Për më shumë për statusin e secilit vend shih: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/eu-enlargement_en

mirëqeverisja, drejtësia dhe shteti i së drejtës; 2) Tregu i brendshëm që përfshin katër liritë e tregut dhe çështje të tjera financiare; 3) Konkurrueshmëria e lidhur me politikat social-ekonomike si punësimi, arsimi, kultura, media dhe shkenca; 4) Agjenda e Gjellbër që përfshin kapitujt e energjisë, transportit, infrastrukturës dhe mjedisit; 5) Burimet, bujqësia dhe kohezioni ku futen kapitujt e bujqësisë, peshkimit, sigurisë ushqimore dhe politikave rajonale; 6) Marrëdhëniet e jashtme. Po ashtu shumë e rëndësishme për këtë metodologji është edhe parimi i ‘kthimit mbrapa’. Ky parim nënkupton që në vlerësimin që do i bëhet procesit në vazhdimësi, në sajë të progresit dhe zhvillimeve mund të ketë si shpërblime ashtu edhe ‘ndëshkime’.⁵²

Mendimet mbi këtë metodologji janë të ndryshme. Si anë pozitive e saj shihet “skaneri politik” për procesin e reformave, sikundër rritja e ndërgjegjësimit nëpërmjet informimit qytetar. Padyshim grupimi në disa kapitujt i *acquis* për të organizuar politikat e ndërlidhura tematikisht ndikon në strukturimin e dialogut midis palëve dhe identifikimin e reformave prioritare⁵³. Vendosja e theksit të zbatimi i vlerave evropiane siç janë demokracia, shteti i së drejtës, mbrojtja e të drejtave themelore ka bërë që grupkapitulli i parë (themeloret) të jetë përcaktues për fatin e negociatave.

Ajo që BE-ja e vuri në jetë më anëtarësimin e Kroacisë dhe u theksua edhe në metodologjinë e re është së integrimi bazohet te parimi i meritës (*regatta principle*), duke shmangur kështu diskutimet se ai mund të jetë në grupe të mëdha, të vogla apo individuale⁵⁴. Ashtu sikurse për reformat e propozuara për thellimin e integritetit, edhe për zgjerimin janë propozuar forma të ndryshme që parashikojnë integrimin e përsheptuar, gradual ose me faza. Përkritja shkon edhe me tej, me faktin se respektimi i shtetit të së drejtës i çiftëzuar me (mos)mbështetje financiare shoqëron të dyja proceset. Projektioni i thellimit të integritetit evropian përmes rrathëve koncentrik duket sikur i jep më shumë jetë idesë së integritetit gradual me faza të vendeve të BP-së, çka do të përbente një risi edhe për vetë politikën e zgjerimit⁵⁵. Sipas mbështetësve të kësaj ideje, integrimi me faza ndihmon pozicionet e të dyja palëve duke i dhënë kohë institucioneve evropiane të plotësojnë atë që quhet kriteri i katërt i Kopenhagenit (kapacitetit përthithë i BE-së). Madje analizat shkojnë më tej duke argumentuar se shmangia e metodës hyr dhe dil (*in and out*) nuk ka nevojë për ndryshime ligjore (nënkupto traktatin) për sa kohë që deri më tani e gjithë politika e zgjerimit bazohet në dy nene (2 dhe 49) dhe gjithçka tjetër bazohet në raporte, strategji apo konkluzionet e këshillit⁵⁶. Megjithatë, kalimi nga faza e II në të III do të kërkonte një traktat hyrës, pasi implikon procesin vendimmarrës dhe pjesëmarrjen në parlament⁵⁷. Gjithashtu, rishikimi i votimit me unanimet të këshillit do të bëhet nëpërmjet klauzolës pasarele pa patur nevojë që të ndryshojë traktati. Si në rastin e thellimit të integritetit edhe në atë të zgjerimit me nivele, rreziku i humbjes së qëllimit final mbetet potencial.

Kushtëzimi për reformat me mbështetjen financiare që BE-ja i ka alokuar BP-së, bëhet edhe më i qartë tek dokumenti i Planit të Rritjes⁵⁸. Plani synon zbutjen e hendekut zhvillimor midis BE-së dhe BP-së, duke mundësuar që objektivat e integritetit të përsheptuar të paraqitura në kuadër të metodologjisë së zgjerimit të bëhen realitet⁵⁹.

⁵² Lëvizja Evropiane në Shqipëri “Përfshirja e Shoqërisë Civile në Integrimin Evropian”, 2021, https://em-al.org/wp-content/uploads/2021/04/Dokument-Politikash_Përfshirja-e-shoqerise-civile-ne-procesin-e-integritetit-europian-2.pdf

⁵³ Lalatović, Bojana. *The new methodology of negotiating with the candidate countries in the context of macron's reshaping of European Union*. Conference: EU 2020 – lessons from the past and solutions for the future, 2020.

⁵⁴ Në fakt koncepti i anëtarësimin në grup nuk po materializohet në rastin e BP-së. Këtë e tregon jo vetëm veçimi i anëtarësimin të Kroacisë 2013, por edhe në vendimin më të fundit për të ndarë Maqedoninë e Veriut nga Shqipëria për hapjen e klasterave negociuese.

⁵⁵ Emerson, Michael. et al, *A Template for Staged Accession to the EU*, CEPS, 2021.

⁵⁶ Ibid, f. 17.

⁵⁷ Ibid, f. 17.

⁵⁸ Rregullorja (BE) 2024/1449 e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e datës 14 maj 2024 për krijimin e Mekanizimit të Reformës dhe Rritjes për Ballkanin Perëndimor, OJ L, 2024/1449, 24.5.2024.

⁵⁹ Metodologjia e re e zgjerimit flet për një proces më parashikues, me të prekshëm për qytetarët duke mundësuar integrimin më të shpejtë në disa politika të BE-së (phasing in). Komisioni Evropian, *Një proces më i besueshëm, dinamik, i parashikueshëm dhe politik i anëtarësimin në BE - Komisioni paraqet propozimet e tij*. artikull lajmesh, 2020, A more credible, dynamic, predictable and political EU accession process - Commission lays out its proposals - European Commission (europa.eu)

Objektivat e përgjithshme të këtij Plani janë: (a) të mbështesë procesin e zgjerimit duke përshpejtuar përafrimin me vlerat, ligjet, rregullat, standardet, politikat dhe praktikat (*acquis*) nëpërmjet miratimit dhe zbatimit të reformave me synimin për anëtarësimin e ardhshëm në BE; (b) të përshpejtojë integrimin ekonomik rajonal dhe integrimin progresiv në tregun e përbashkët të BE-së; (c) të përshpejtojë konvergjencën socio-ekonomike të ekonomive të përfituesve me BE-në; (d) të nxisë bashkëpunimin rajonal, marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë, pajtimin dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve në BP, si dhe kontaktin mes njerëzve⁶⁰.

Ndërkohë që objektivi specifik lidhet me forcimin e mëtejshëm të bazamentit të procesit të zgjerimit, duke përfshirë sundimin e ligjit dhe të drejtat themelore, funksionimin e institucioneve demokratike, në nivel qendror, rajonal dhe vendor dhe duke përfshirë depolarizimin, administratën publike dhe përmbushjen e kriterëve ekonomike; promovimin e një gjyqësori të pavarur; forcimin e sigurisë dhe stabilitetit në rajon, forcimin e luftës kundër mashtrimit dhe të gjitha formave të korrupsionit, duke përfshirë korrupsionin dhe nepotizmin e nivelit të lartë, krimin e organizuar, krimin ndërkufitar dhe pastrimin e parave, si dhe financimin e terrorizmit, evazionin fiskal dhe mashtrimin fiskal, shmangia tatimore; rritjen e përputhshmërisë me të drejtën ndërkombëtare; forcimin e lirisë dhe pavarësisë së mediave dhe lirisë akademike; luftën kundër gjuhës së urrejtjes; duke mundësuar një mjedis për shoqërinë civile, duke nxitur dialogun social; promovimin e barazisë gjinore, dhe mbrojtjen e të drejtave themelore⁶¹.

3. Çfarë vjen më pas? - Strategjia e Zgjerimit 2030

Në Deklaratën e Granadës të 6 tetorit 2023⁶², BE-ja theksoi se zgjerimi është një investim gjeostrategjik në paqe, siguri, stabilitet dhe prosperitet dhe një shtytës për përmirësimin e kushteve ekonomike dhe sociale të qytetarëve evropianë, duke reduktuar pabarazitë ndërmjet vendeve dhe duke nxitur njëkohësisht respektimin e vlerave mbi të cilat është themeluar BE-ja.

BE-ja përballlet me një moment kritik të shënuar nga krizat e jashtme dhe kompleksiteti i administrimit të punëve të brendshme. Për arsye gjeopolitike, e lidhur veçanërisht me luftën në Ukrainë, zgjerimi i BE-së është rikthyer në agjendën politike, pavarësisht se materializimi i këtij procesi nuk është një çështje e mbyllur. Ndaj, pyetja që kërkon përgjigje është: a është BE-ja gati të mirëpresë anëtarë të rinj në gjirin e saj dhe a janë të gatshëm vendet aspirante të ndërmarrin reforma të vërteta?

Duke parë perspektivën e një BE-je të zgjeruar me gjashtë vendet e Ballkanit Perëndimor dhe me tre vendet e Fqinjësisë Lindore (Ukrainë, Moldavi, Gjeorgji), si aspirantët ashtu edhe BE-ja duhet të jenë gati për procesin dhe kohën e anëtarësimit. Puna në të dy frontet duhet të përparojë paralelisht. Vendet anëtare të BE-së duhet të përcaktojnë piketat e reformave të brendshme, duke projektuar një BE me ambicie afatgjatë, duke adresuar kështu çështjet kyçe që lidhen me prioritetet dhe politikat, sikundër me kapacitetin e BE-së për të vepruar.

BE-ja ka miratuar një agjendë strategjike 2024-2029 për reformat që duhet të ndërmarrë ajo, për t'u bërë gati për procesin e zgjerimit dhe qasjen që duhet të ndjekë me kandidatët që synojnë anëtarësimin. Udhërrëfyesi do të mbështetet në këto drejtime kryesore:

- vlerat përfshirë mjetet dhe proceset për mbrojtjen e shtetit të së drejtës;
- politikat që do të sigurojnë rolin e BE-së si aktor global konkurrues, dhe mbrojtës i interesave strategjike;
- buxheti, duke përfshirë kuadrin financiar shumëvjeçar
- qeverisja⁶³.

Udhërrëfyesi që pritet të miratohet para verës së vitit të ardhshëm duhet të parashikojë miratimin e një sërë reformash që pritet të shtyhen përpara gjatë presidencës polake ose daneze në vitin 2025. Një proces i ngjashëm

⁶⁰ Neni 3 i Rregullores 2024/1449.

⁶¹ Ibid.

⁶² <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>

⁶³ Konkluzionet e Këshillit të 27 qershorit 2024 paraqesin një agjendë strategjike të BE-së (2024-2029).

përsa i përket fushës së veprimit me “Agjendën e Berlinit” të vitit 2000⁶⁴, që përgatiti terrenin për procesin e zgjerimit të vitit 2004.

Një agjendë e tillë është e rëndësishme të përshkruajë reformat kryesore për ta bërë BE-në më konkurruese⁶⁵, për të zgjeruar e fuqizuar tregun e brendshëm⁶⁶, më të qëndrueshme ndaj krizave⁶⁷, zëvendësimin e votimit unanim me atë të shumicës së cilësuar në disa fusha të politikave të BE-së, për ta bërë këtë të fundit gati për procesin e zgjerimit. Buxheti i ardhshëm i BE-së 2028-2034 duhet t’i paraprijë përfshirjes së vendeve të reja.

Nga ana tjetër, aspirantët duhet të tregojnë vullnet politik për reforma, veçanërisht në fushën e sundimit të së drejtës. Takimet e përbashkëta të BE-së me BP-në duhet të jenë përmbajtësore, në funksion të fitimit të kohës së humbur në procesin e anëtarësimit të gjashtë vendeve të rajonit në BE, duke mos lejuar që dobësitë ekzistuese të vetë BE-së, të projektohen në rajon. Qoftë atyre që kanë lidhje me qasjen përbashkuese që i nevojitet BE-së ndaj projekteve të papërfunduara të shtetësisë, mosmarrëveshjeve dypalëshe⁶⁸, qoftë dobësive në mbrojtjen dhe promovimin e sundimit të së drejtës.

4. Konkluzione

Në dekadat e fundit BE-ja është përballur me shumë kriza, çfarë ka vënë në pah nevojën për të gjetur mënyra të reja të thellimit dhe zgjerimit të integritetit. Ndërkohë që krizat kanë testuar qëndrueshmërinë e BE-së, ato gjithashtu kanë nxitur diskutime për forcimin e bashkëpunimit bazuar edhe në reformimin institucional. Debati mbi forcimin e shtetit të së drejtës apo integritetin e diferencuar, reflekton sfidat e balancimit të fleksibilitetit me ruajtjen e unitetit brenda BE-së, sfida që bëhen edhe më komplekse me zgjerimin e BE-së me shtete të reja.

BE është përpjekur të ridimensionojë politikën e zgjerimit me rishikimin e instrumenteve ekzistuese (siç është rasti i metodologjisë së re të zgjerimit) apo ofrimit të instrumenteve të reja (siç është plani i rritjes) me synim forcimin e shtetit të së drejtës si edhe reduktimin e hendekut zhvillimor midis rajonit dhe BE-së.

Sidoqoftë, procesi i zgjerimit, ashtu si thellimi i integritetit evropian, përballat me rreziqe, përfshirë humbjen e fokusit tek qëllimi përfundimtar i anëtarësimit të plotë. Integriteti gradual apo me faza, ndonëse potencialisht efikas, mbart sfidat e veta dhe kërkon një ekuilibër të kujdesshëm midis mbështetjes financiare dhe përmbushjes së reformave nga vendet kandidatë. Nga njëra anë mbetet për t’u parë nëse një “Konventë e re” për të ardhmen e Evropës mund të sjellë zgjidhje të qëndrueshme për BE-në si një strukturë komplekse politike dhe ekonomike dhe nga ana tjetër shumëllojshmëria e instrumenteve dhe mekanizmave të ofruara nga BE-ja për vendet kandidatë nuk garanton automatikisht një BE të zgjeruar në 2030.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Chrysogelos, Angelos. *Creating a ‘multi-speed Europe’ would divide the EU and diminish it as a foreign policy actor*, London School of Economics and Political Science, 2017.

⁶⁴ Briefing No 36 “Agenda 2000 and the accession process to the European Union”, https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/36a3_en.htm

⁶⁵ Shih raportin e përgatitur nga ish kryeministri i Italisë Mario Draghi: Draghi, Mario. *The future of European competitiveness*. 2024, 97e481fd-2dc3-412d-be4c-f152a8232961_en (europa.eu)

⁶⁶ Shih raportin e përgatitur nga ish kryeministri i Italisë Enrico Letta: Letta, Enrico. *Much more than a market*. 2024, Enrico Letta - Much more than a market (April 2024) (europa.eu)

⁶⁷ Shih raportin e përgatitur nga ish presidentit të Finlandës Sauli Niinistö. Komisioni Evropian. *Deklarata për shtyp e Presidentes von der Leyen me ish-presidentin finlandez Niinistö*. Deklaratë, 2024, Press statement by the President: former President Niinistö (europa.eu)

⁶⁸ Në kuadër të politikës së saj të jashtme BE lehtëson dhe koordinon procesin e dialogut Kosovë*- Serbi, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue_en

2. Csaky, Zselyke. *The EU and the rule of law: Much movement, little change*. Centre for European Reform, 2024.
3. Fouéré, Erwan. *Macron's "Non" to EU enlargement*. CEPS, 2019.
4. Emerson, Michael., et al, *A Template for Staged Accession to the EU*, CEPS, 2021.
5. Hillion, Christophe. *Evolution of EU enlargement policy*, 2011.
6. Kochenov, Dimitry. *Busting the myths nuclear: a commentary on article 7 TEU*. European University Institute, working papers, laë department, 2017/10, 2017.
7. Kuhn, Theresa. *Grand theories of European integration revisited: does identity politics shape the course of European integration?* Journal of European Public Policy, volume 26, issue 8, 2019.
8. Lalatović, Bojana. *The new methodology of negotiating with the candidate countries in the context of macron's reshaping of European Union*. Conference: EU 2020 – lessons from the past and solutions for the future, 2020.
9. Lehne, Stefan. *The EU and the Creative and Destructive Impact of Crises*. Carnegie Europe, 2022.
10. Menon, Anand. Slapin, Jonathan., Kelemen, Daniel. *The European Union: deeper and deeper?*. Journal of European Public Policy, volume 21, issue 5, 2014.
11. Mirel, Piere. *In support of a new approach with the Western Balkans: Staged accession With a consolidation phase*. Foundation Robert Schuman, European issues, no. 633, 24th May 2022.
12. Pech, Laurent., Grogan, Joelle. *Meaning and Scope of the EU Rule of Law*. work package 7, deliverable 2, 2020.
13. Schimmelfennig, Frank., Börzel, Tanja., Dimitrova, Antoaneta. *European Union enlargement and integration capacity: concepts, findings, and policy implications*, Journal of European Public Policy, volume 24, 2017.
14. Sotiris Walldén, Axel. *The demise of EU enlargement policy*, 2017.
15. Zoll, Fryderyk. *Południak-Gierz, Katarzyna., Bańczyk, Ćojciech. Primacy of EU law and jurisprudence of Polish Constitutional Tribunal*. European Parliament, B-1047, Brussels, 2022.
16. Weiss, Kai. *Concentric circles and flexible integration A Vision of Visions for Europe's Future*. Austrian Economics Center, May 2019.
17. Euractiv, Charles Michel. *We must be ready, on both sides, to enlarge by 2030*.
18. Draghi, Mario. *The future of European competitiveness*. 2024.
19. Costa, Olivier. (reporter), Schwarzer, Daniela. (Rapporteur) et al., *Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century*. Hertie School, Jacques Delors Centre, 2023,
20. Letta, Enrico. *Much more than a market*. 2024.
21. Lëvizja Europiane në Shqipëri, *Përfshirja e Shoqërisë Civile në Integrimin Europian 2021*, https://em-al.org/wp-content/uploads/2021/04/Dokument-Politikash_Përfshirja-e-shoqerise-civile-ne-procesin-e-integrimin-europian-2.pdf
22. Lynch, Suzanne, Vinocur, Nicholas. *Von der Leyen invokes 'call of history' as she backs EU membership for Ukraine*. Politico, 2023.

Legjislacion

1. Komunikimi i Komisionit për Parlamentin Europian, Këshillin Europian dhe Këshillin, Forcimi i mëtejshëm i sundimit të ligjit brenda gjendjes së lojës së Unionit dhe hapi i mundshëm i ardhshëm, COM/2019/163 final.
2. Rregullorja (BE, Euratom) 2020/2092 e Parlamentit Europian dhe e Këshillit e datës 16 dhjetor 2020 mbi një regjim të përgjithshëm kushtëzimi për mbrojtjen e buxhetit të Bashkimit, OJ L 433I, 22.12.2020.
3. Rregullorja (BE) 2024/1449 e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e datës 14 maj 2024 për krijimin e Mekanizimit të Reformës dhe Rritjes për Ballkanin Perëndimor, OJ L, 2024/1449, 24.5.2024.
4. Versioni i konsoliduar i Traktatit për Funksionimin e Bashkimit Europian, OJ C 326, 26.10.2012.

Web faqe

1. Fjalim i Komisionerit të Zgjerimit Oli Rehn. *A stronger Europe through deepening and widening*. në Konferencën e EPP për zgjerimin dhe konsolidimin, 2008, (europa.eu)
2. Këshilli European, Konkluzionet e mbledhjes së Këshillit European, 2024, <https://www.consilium.europa.eu/media/qa3lbla/euco-conclusions-27062024-en.pdf>
3. Këshilli European. *Shqipëria një hap më pranë anëtarësimit në BE*. Njoftim për shtyp, 2024, <https://hungarian-presidency.consilium.europa.eu/en/neës/albania-one-step-closer-to-eu-accession/>
4. Këshilli i Bashkimit European, *Konkluzionet e Këshillit për Zgjerimin*. 16707/23, 2023, pdf (europa.eu)
5. Këshilli i Bashkimit European, *Konkluzionet e Presidencës së Këshillit European të Selanikut 19 dhe 20 qershor 2003*, <https://ëëë.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>
6. Komisioni European, *Cikli vjetor i sundimit të ligjit*. Annual Rule of Law Cycle - European Commission (europa.eu)
7. Komisioni European. *Deklarata për shtyp e Presidentes von der Leyen me ish-presidentin finlandez Niinistö*. Deklaratë, 2024, Press statement by the President: former President Niinistö (europa.eu)
8. Komisioni European, *Një proces më i besueshëm, dinamik, i parashikueshëm dhe politik i anëtarësimit në BE - Komisioni paraqet propozimet e tij*. artikull lajmesh, 2020, A more credible, dynamic, predictable and political EU accession process - Commission lays out its proposals - European Commission (europa.eu)
9. Komisioni European, *Platforma digjitale e qytetarëve është një hapësirë e dedikuar për debatin publik*. Citizens' Engagement Platform - European Commission (europa.eu)
10. Rezoluta e Parlamentit European e 24 tetorit 2019 për hapjen e negociatave të anëtarësimit me Maqedoninë e Veriut dhe Shqipërinë, OJ, 24 tetor 2019, 2019/2883 RSP, Texts adopted - Opening accession negotiations with North Macedonia and Albania - Thursday, 24 October 2019 (europa.eu)

MARRËVESHJET E FSHEHTA MES OPERATORËVE EKONOMIKË SI FORMË KORRUPSIONI E MASHTRIMI NË MENAXHIMIN E PROKURIMIT PUBLIK

Msc. Jona SPAHIU*
Prof. Asoc. Dr. Oriona MUÇOLLARI**

COLLUSIVE PRACTICE AMONG ECONOMIC OPERATORS AS A FORM OF CORRUPTION IN PROCUREMENT MANAGEMENT

Abstract

The procurement process is an important chain in the management of public finances to ensure that it contains competition in the market, purchased with the quality of goods or the guarantee of members of services and civil works. Considering that all public finances go through a procurement process, guaranteeing the integrity of the procurement is a guarantee for the efficiency of these funds. The integrity of the process is often compromised not only by the corruption of public officials, but also by the hidden agreements between economic operators often called as "collusive practice". The identification of collusive practices is a big challenge since the legal basis on this issue and indicators for the identification of cases are at minimal levels. In Albania, the cases of collusive data are very low meanwhile the level of corruption reflects substantially high rates, clearly showing that the mechanisms for identifying these practices are still unconsolidated and need law revision.

Key words: *collusive practice, public procurement, integrity, corruption, legislation*

1. Hyrje

Prokurimi Publik zë rreth 10%-25% të shpenzimeve publike në nivel global¹ dhe ndërkohë korrupsioni në prokurim ndikon në rritjen fiktive të kostove me rreth 10% në 30%.² Sipas studimeve të Bankës Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim (Bankës Botërore) në vendet ku ajo operon, konstatohet se format më të sofistikuar të korrupsionit të cilat sjellin një shtrenjtim të aksesit të qytetarëve në shërbime publike, shëndetësore etj, vijnë si rezultat i një kombinimi të një cikli të sofistikuar korrupsioni i cili përfshin: operatorët ekonomikë që jo vetëm realizojnë marrëveshje të fshehta midis tyre por edhe japin rryshfet të konsiderueshëm tek organet publike, institucionet publike, zyrtarët e të cilave janë të angazhuar në korrupsion si dhe tregu bankar i vendeve të zhvilluara i cili lehtëson procesin e pastrimit të parave dhe fshehjen e transaksioneve të cilat vijnë si rezultat i aferave korruptive³. Në Shqipëri sipas analizës vjetore të APP të vitit 2022, prokurimi publik për vitin 2022 zinte rreth 9,4 % të PBB, duke pësuar një rritje nga përqindja e vitit 2021, kur Prokurimi Publik zinte 8.9 % të PBB.⁴ Procesi i prokurimit është një hallkë e rëndësishme e menaxhimit të financave publike për të garantuar përdorimin me efikasitet të fondeve nëpërmjet konkurrencës në treg, blerjen me cilësi të mallrave apo garantimin e cilësisë në shërbime dhe punë civile. Duke marrë në konsideratë se financat publike kalojnë nëpërmjet këtij procesi, garantimi i integritetit të prokurimit është një garanci për përdorimin e efikasitet të këtyre fondeve. Në këtë artikull do të studiohet rëndësia që ka përmirësimi i legjislacionit në kuadër të identifikimit të rasteve të marrëveshjeve të fshehta

* Asistent lektore Fakulteti i Drejtësisë, UT, jona.spahiu@fdut.edu.al.

** Përgjegjës i Departamentit Publik, Fakulteti i Drejtësisë, UT, oriona.mucollari@fdut.edu.al.

¹ Banka Botërore (2020). Të bërit biznes 2020. Washington D.C. <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>.

² G. Ware, S. Moss, J. Campos, and G. Noone, *Korrupsioni në Prokurimin Publik: Një sfidë e përhershme*, në J. Campos dhe S. Pradhan, Fytyrat e shumta të korrupsionit: Ndjekja e dobësive në nivel sektori, Banka Botërore, 2007.

³ <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/combating-corruption>.

⁴ Analiza Vjetore e APP (2023) <https://www.app.gov.al/GetData/DownloadDoc?documentId=80bdf93-198c-4119-bfd3-a6f971cd6a3a>

të operatorëve ekonomikë si një forme e sofistikuar e mashtrimit e korrupsionit në menaxhimin e financave publike.

2. Kuptimi i termit “korrupsion në prokurim publik”

Korrupsioni në prokurimin publik ndodh në rastet e keqpërdorimit të qartë të funksioneve publike. Së pari, veprimi duhet të jetë i qëllimshëm. Së dyti, personi duhet të ketë një përfitim të dukshëm nga akti. Së treti, përfitimi i marrë duhet të reflektohet menjëherë pas aktit të korrupsionit. Korrupsioni në prokurimin publik mund të jetë politik ose burokratik⁵. Etimologjia e fjalës korrupsion rrjedh nga latinishtja që do të thotë kalbëzim, vjetërsim, imoralitet ose pavërtetësi, marrje ryshfeti. Nuk ka një përkufizim të vetëm të korrupsionit pavarësisht se korrupsioni është një term që përdoret shpesh në ligjëratat publike, politike dhe administrative. Konventa e Kombeve të Bashkuara kundër Korrupsionit, e cila është i vetmi instrument universal ligjërues i detyrueshëm kundër korrupsionit, nuk jep një përkufizim të tillë. Në vend të një përkufizimi të përgjithshëm, konventa përcakton standardet ndërkombëtare për kriminalizimin e korrupsionit duke përkufizuar vepra të veçanta. Këto akte përfshijnë ryshfetin, përvetësimin, pastrimin e parave, fshehjen dhe pengimin e drejtësisë. Konventat e Këshillit të Evropës dhe Organizatës për Bashkëpunimin dhe Zhvillimin Ekonomik (OECD) ka të njëjtën qasje. Në vend të një përkufizimi të përgjithshëm ose veprës penale të korrupsionit, konventat përcaktojnë standardet ndërkombëtare për kriminalizimin e korrupsionit duke përkufizuar vepra të veçanta. Nga ana tjetër, përkufizimet e korrupsionit për qëllime politike janë shumë më të zakonshme. Një përkufizim që përdoret shpesh dhe mbulon një gamë të gjerë aktiviteteve korruptive është “shpërdorimi i detyrës për përfitime personale” (ky përkufizim përdoret edhe nga Bashkimi Europian). Banka Botërore e përkufizon korrupsionin “si një formë mashtrimi ose një veprë penale që ndërmerret nga një person ose një organizatë të cilës i është besuar një detyrë autorizuese, me qëllim që të sigurojë përfitime të paligjshme ose të shpërdorojë detyrën për përfitime personale”⁶. Në një përkufizim alternativ, korrupsioni nënkupton “një formë të shkëmbimit të fshehtë shoqëror; nëpërmjet të cilit ata që janë në pushtet (politik ose administrativ) përfitojnë personalisht, të çfarëdo lloji, nga ndikimi që ata ushtrojnë në bazë të mandatit ose funksionit të tyre”⁷.

3. Përzgjedhja e procedurës së prokurimit si element risku për afëra korruptive

Legjislacioni për prokurimin në nivel kombëtar e ndërkombëtar njeh disa lloje procedurash të cilat mund të kategorizohen në dy grupime kryesore: procedura të hapura dhe procedura të kufizuara. Procedurat e hapura si (tender i hapur ndërkombëtar apo tender i hapur kombëtar) në të cilat thirrja për tender bëhet publike duke garantuar pjesëmarrjen e një numri të pakufizuar firmash të cilat kanë interes për procedurën, si dhe procedurat e mbyllura siç mund të jenë ftesa për ofertë, negociim pa shpallje apo kontraktim direkt ku autoriteti kontraktor fton për të paraqitur ofertë vetëm një numër të kufizuar operatorësh apo një operator të vetëm. Pavarësisht modaliteteve që ligjet e brendshme apo rregulloret e organizatave ndërkombëtare përcaktojnë, si rregull tenderat e hapur kanë një risk më të ulët të nivelit të korrupsionit sesa tenderat e zhvilluar pa garë. Megjithatë, përzgjedhja e një procedure të hapur nuk është garanci e mjaftueshme në luftën ndaj korrupsionit pasi një nga problematikat kryesore në rastin e këtyre procedurave është pikërisht marrëveshja e fshehtë e dy ose më shumë operatorëve ekonomike, pra rastet kur “*prima facie*” në procedurë marrin pjesë sia operatorë duke krijuar bindjen se tenderi përmban një procedurë konkurruese por në fakt firmat tashmë kanë përcaktuar me marrëveshje mes tyre se cili do të jetë ofertuesi fitues. Këto marrëveshje mund të realizohen për një tender të caktuar por dhe për një periudhë të caktuar ku një kompani fillon të dominojë tregun e brendshëm dhe kompanitë e tjera që operojnë në treg marin pjesë formalisht.

Lufta ndaj korrupsionit në prokurim publik shtrihet në disa elemente të cilat përcaktojnë një korinzë më të qartë të procedurës për shembull: transparencë në publikimin e njoftimit për tendera, standartizimin e dokumentave të

⁵ https://www.drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2022/12/Fjalori_Antikorrupsion_AL.pdf

⁶ Kaufmann, Daniel, Pedro C. Vicente. “Korrupsioni ligjor”. Ekonomi & Politikë 23.2 (2011): 195-219

⁷ Amundsen, Inge. Korrupsioni politik: Një prezantim i çështjeve. Chr. Instituti Michelsen, 1999.

tenderit dhe standarteve të kontratave, kontroll i detajuar dhe gjithëpërfshirës nga autoriteti kontraktor, monitorim i kontratave dhe pagesave, ngritja e sistemit të sinjalizuesve, dhe angazhimi i qytetarëve OJF-ve si dhe monitorimi i realizimit të indikatorëve për rezultatet e prokurimit.⁸ Direktivat e BE për prokurimin publik parashikojnë se “Çdo Shtet Palë, në përputhje me parimet themelore të sistemit të tij ligjor, të ndërmarrë hapat e nevojshëm për të krijuar sisteme të përshtatshme të prokurimit, bazuar në transparencë, konkurrencë dhe kritere objektive në vendimmarrje, që janë efektive, ndër të tjera, në parandalimin e korrupsionit. Të tillë sistemet, të cilat mund të marrin parasysh vlerat e duhura të pragut në to, ndër të tjera do të adresojë: (a) Shpërndarja publike e informacionit në lidhje me procedurat dhe kontratat e prokurimit, duke përfshirë informacionin mbi ftesat për tender dhe informacionin përkatës ose përkatës për dhënien e kontratave, duke lejuar potencialin ofertuesit kohë të mjaftueshme për të përgatitur dhe dorëzuar ofertat e tyre; (b) Krijimin, paraprakisht, të kushteve për pjesëmarrje, duke përfshirë kriteret e përzgjedhjes dhe dhënies së çmimit dhe rregullat e tenderimit, dhe publikimin e tyre; (c) Përdorimi i kriterëve objektive dhe të paracaktuara për vendimet e prokurimit publik, për të lehtësuar verifikimin e mëvonshëm të saktësisë zbatimin e rregullave ose procedurave; (d) Një sistem efektiv i rishikimit të brendshëm, duke përfshirë një sistem efektiv të ankimit, për të siguruar mjete juridike dhe mjete juridike në rast se rregullat ose nuk ndiqen procedurat e përcaktuara në bazë të këtij paragrafi; (e) Kur është e përshtatshme, masat për të rregulluar çështjet në lidhje me personelin përgjegjës për prokurimin, siç është deklarimi i interesit në publik të veçantë prokurimet, procedurat e shqyrtimit dhe kërkesat e trajnimit. 2.

Çdo Shtet Palë, në përputhje me parimet themelore të sistemit të tij ligjor, të marrë masat e duhura për të nxitur transparencën dhe llogaridhënia në menaxhimin e financave publike. Masat e tilla do të përfshijnë, ndër të tjera: (a) Procedurat për miratimin e buxhetit kombëtar; (b) Raportimi në kohë i të hyrave dhe shpenzimeve; (c) Një sistem i standardeve të kontabilitetit dhe auditimit dhe mbikëqyrjes përkatëse; (d) Sisteme efektive dhe efikase të menaxhimit të rrezikut dhe kontrollit të brendshëm; dhe (e) Aty ku është e përshtatshme, veprime korrigjuese në rast të mospërputhjes me kërkesat e përcaktuara në këtë paragraf. Çdo Shtet Palë do të marrë masa të tilla civile dhe administrative si mund të jetë e nevojshme, në përputhje me parimet themelore të brendshme të saj ligj, për të ruajtur integritetin e librave kontabël, regjistrimeve, pasqyrave financiare ose dokumente të tjera që lidhen me shpenzimet dhe të ardhurat publike dhe për të parandaluar falsifikimin e dokumenteve të tilla. Masa specifike të BE-së propozuar nga Parlamenti Europian përfshijnë elementët si më poshtë: Përdorimin e detyrueshëm të të dhënave të hapura dhe të standardizuara të prokurimit për të reduktuar sasinë e informacionit që mungon në njoftimet e kontratave; Promovimi i ndërveprimit të sistemeve të kontrollit të prokurimit publik të BE-së me bazat e të dhënave kombëtare dhe rajonale; Përdorimi i mjeteve të nxjerrjes së të dhënave dhe vlerësimit të rrezikut për të identifikuar flamujt e kuq; Krijimi i një sistemi të integruar, ndërveprues dhe të harmonizuar⁹ për të mbledhur, monitoruar dhe analizuar të dhënat për përfituesit e fondeve të BE-së.

4. Marrëveshja e fshehtë midis operatorëve ekonomikë

Është me të vërtetë sfiduese të sigurohet një menaxhim i shëndoshë procedural i prokurimit publik (duke siguruar që paratë publike të mos shpërdorohen përmes keqmenaxhimit dhe joefikasitetit). Arsyeja kryesore është pikërisht risku ndaj dy kërcënimeve thelbësore: korrupsionit dhe marrëveshjeve të fshehta midis firmave, me të cilin dy ose më shumë firma të pavarura bashkëpunojnë për të manipuluar ofertat e tyre në proceset e tenderimit. Pra, prokurimi i fondeve publike përfaqëson një nga aktivitetet me rrezikun më të lartë

⁸ Bajpai, Rajni; Myers, C. Bernard. *Rritja e efektivitetit dhe transparencës së qeverisë: Lufta kundër korrupsionit* (anglisht). Uashington, D.C.: Grupi i Bankës Botërore. <http://documents.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption>

⁹ Referoju vendimit të Gjykatës Europiane të Drejtësisë C-37/20 ku GJED-ja vuri re fillimisht se, duke qenë se të dhënat në fjalë përfshijnë informacione për individët e identifikuar, përkatësisht pronarët përfitues të kompanive dhe subjekteve të tjera juridike të inkorporuara brenda territorit të Shteteve Anëtare, qasja e çdo anëtarit të publikut të gjerë në këto të dhëna cenon të drejtën themelore për respektimin e jetës private. Përveç kësaj, vënia e këtyre të dhënave të disponueshme për publikun e gjerë përfshin përpunimin e të dhënave personale. Bërja e të dhënave personale të disponueshme për publikun e gjerë në një mënyrë të tillë përbën një ndërhyrje serioze në të drejtat themelore të parashikuara në Art. 7 dhe 8 Karta e të Drejtave Themelore (CFR), pavarësisht nga përdorimi i mëvonshëm i informacionit të komunikuar.

të korrupsionit jo vetëm për shkak të korrupsionit të subjekteve shtetërore, është veçanërisht i ndjeshëm ndaj marrëveshjeve të fshehta të furnizuesve dhe se këto praktika çojnë në dëmtime të gjera pasi dëmtojnë konkurrencën rrisin koston e tyre, reduktojnë inovacionin ose sasinë dhe cilësinë e mallrave të prokuruar si për shembull shërbimet dhe infrastruktura duke dëmtuar në këtë formë drejtpërdrejtë cilësinë e shërbimeve publike¹⁰.

Një nga format më të shpeshta të korrupsionit në prokurime i referohet pikërisht marrëveshjeve të fshehta midis firmave. Që në koncept, nuk ka një përshkrim shterues se cilët janë elementët që përbëjnë një marrëveshje të fshehtë dhe për rrjedhojë as një listë konkrete indikatorësh që duhen plotësuar në një porces prokurimi për të kategorizuar d yose më shumë oferta të paraqitura si oferta korruptive të hartuara në kushtet e marrëveshjes së fshtë midis operatorëve ekonomikë. Nëse i referohemi përkufizimit në nivel ndërkombëtar, IBRD e cilëson amrrëveshjen e fshehtë si “një marrëveshje midis dy ose më shumë palëve e krijuara për të arritur një qëllim të papërshtatshëm, duke përfshirë ndikimin e gabuar në veprimet e një pale tjetër¹¹”. Ndërkohë legjislacioni European parashikon se “Ndalohen si të papajtueshme me tregun e brendshëm: të gjitha marrëveshjet ndërmjet ndërmarrjeve, vendimet nga shoqatat e ndërmarrjeve dhe praktikatat e bashkërenduara që mund të ndikojnë në tregtinë ndërmjet Shteteve Anëtare dhe që kanë si objekt ose efekt parandalimin, kufizimin ose shtrembërimin e konkurrencës. brenda tregut të brendshëm, dhe në veçanti ato që: (a) të përcaktojnë drejtpërdrejt ose tërthorazi çmimet e blerjes ose të shitjes ose çdo kusht tjetër tregtimi; (b) të kufizojë ose të kontrollojë prodhimin, tregjet, zhvillimin teknik ose investimin; (c) ndajnë tregjet ose burimet e furnizimit; (d) të zbatojë kushte të ndryshme për transaksionet ekuivalente me palët e tjera tregtare, duke i vendosur kështu ato në një disavantazh konkurrues; (e) t'i nënshtrojnë lidhjen e kontratave pranimi nga palët e tjera të detyrimeve shtesë, të cilat, nga natyra e tyre ose sipas përdorimit tregtar, nuk kanë asnjë lidhje me objektin e këtyre kontratave...¹²” Marrëveshja e fshehtë mund të përkufizohet si “një marrëveshje ndërmjet dy ose më shumë palëve të krijuara për të arritja e një qëllimi të papërshtatshëm, duke përfshirë ndikimin e gabuar në veprimet e tjetrit parti.” Ky përkufizim përfshin skemat e ofertave të fshehta në të cilat dy ose më shumë ofertues pranoni të manipuloni procesin e ofertave, p.sh., të rregulloni çmimet. Këto skema janë të dizajnuara për të minuar ofertën konkurruese, një gur themeli i prokurimit publik. Kur skemat e marrëveshjeve të fshehta të ofertave janë në gjendje të funksionojnë, rezultati është në mënyrë të pashmangshme kosto më të larta si çmimet janë fryrë artificialisht¹³

Meqenëse në legjislacion nuk ka një përcaktim të qartë mbi elementët dhe indikatorët që përkufizojnë një marrëveshje të fshehtë, kjo vështirëson identifikimin e saj në praktikë. Një element shumë i rëndësishëm mbi identifikimin e këtyre marrëveshjeve është mënyra e të provuarit dhe vërtetimi i ekzistencës së kësaj marrëveshjeje. Në përgjithësi, në doktrinën juridike njihen disa forma të marrëveshjes së fshehtë si: oferta të cilat dërgohen tek autoriteti kontraktor në të njëjtën kohë, përdorimi i fjalëve dhe terminologjisë së ngjashme, gabime të njëjta në të njëjtën ofertë, çmime të njëjta apo çmime të larta mbi treg, çmimi më i ulët refuzon kontratën, ofertuesit qëllimisht dërgojnë oferta me mangësi dokumentacioni etj. Pra të gjithë këto elementë sjellin një besim të arsyeshëm se mund të jemi para kushteve të një marrëveshjeje të fshehtë mes firmave por në asnjë rast nuk ka një përcaktim të qartë.

Kjo e bën më të vështirë dhe marrjen e masave nga Autoriteti Kontraktor (AK) pasi në rast hipotetik ku AK mund të fillojë një hetim administrativ për këtë çështje, kompanitë do të prapësonin me mungesë evidence dhe mungesë të bazës ligjore të përcaktimit të konceptit të marrëveshjes së fshehtë. Bashkëpunimi midis firmave mund të jetë aq i strukturuar dhe sofistikuar veçanësisht në sektorë ku nuk operojnë shume operatorë ekonomikë për shembull në rastin e medikamenteve kur për një medikament të caktuar ka një numër të kufizuar operatorësh të

¹⁰ Bernatt, Maciej, Jones, Alison “Populizmi dhe prokurimi publik: një përgjigje e BE së ndaj rritjes së rreziqeve të korrupsionit dhe marrëveshjeve të fshehta në Hungari dhe Poloni, Libri vjetor i së drejtës evropiane, 2022, 41, 11- 47

¹¹ Prokurimi në financimin e projekteve të investimeve për mallra, punë, shërbime jokonsulente dhe konsulente Botimi i katërt Nëntor 2020, Shtojca IV. Mashtrimi dhe Korrupsioni faqe 67.

¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A12008E101>

¹³ Udhëzues për ndërgjegjësimin për mashtrimin dhe korrupsionin Një manual për nëpunësit civilë të përfshirë në prokurimin publik Copyright © 2013 nga Banka Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim/Banka Botërore

autorizuar për tregëtimin e tyre nga Agjencia Kombëtare e Barnave (Agjencia Kombetare e Barnave dhe Pajisjeve Mjekesore). Regjistri i subjekteve të autorizuara është publik dhe për rrjedhojë risku i bashkëpunimit në një treg me numër të ulët ofertuesish ka risk më të lartë. Në rastin kur në treg veprojnë një numër i lartë kompanish p.sh kompani ndërtimi, risku i bashkëpunimit mbetet më i ulët dhe publikimi i njoftimeve të prokurimit në sa më shumë kanale kombëtare dhe ndërkombëtare ul riskun e bashkëpunimit pasi shume firma njoftohet mbi mundësitë për tendera.

5. Kontrolli administrativ nga Agjencia e Prokurimit Publik për rastet e marrëveshjeve të fshehta

Në zbatim të Ligjit Nr. 162/2020 “Për prokurimin publik” (LPP), APP verifikon (ex post) zbatimin e ligjshmërisë së procedurave të prokurimit publik, pas fazës së nënshkrimit të kontratës së prokurimit ose anulimit të procedurës. Verifikimi mund të nisë nga APP për disa arsye: kryesisht nga APP; denoncim nga palë të treta, identifikimi rasteve në bashkëpunim me autoritetet kontraktore, indicie nga organe audituese etj. Në bazë të auditimeve të realizuara nga KLSH, në autoritete të ndryshme kontraktore si dhe në refererim të sistemit të prokurimit elektronik (SPE) të app.gov.al, u konstatua se, ka raste kur operatorë ekonomikë ofertojnë me dokumenta të rregullta ligjore, financiare, teknike, dhe më pas tërhiqen në mënyrë të njëanshme pas hapjes dhe leximit të ofertave, duke bërë që këta operatorë, automatikisht s’kualifikohen nga procedura e prokurimit nga komisionet e vlerësimit të ofertave (KVO).

Krahas tyre, janë evidentuar operatorë ekonomik të shpallur fitues, të cilët tërhiqen përpara afatit të përcaktuar për nënshkrimin e kontratës, duke sjellë në disa raste dështimin e procesit të realizimit të procedurës të prokurimit ose shpalljen e operatorit ekonomik të radhës fitues me vlerë më të lartë se operatori ekonomik i vetëtërhequr nga procedura. Në të dyja rastet e mësipërme, veprimet janë si pasojë e vakumit ligjor dhe nënligjor, të ligjit nr. 9643/2006 “Për Prokurimin Publik”, i ndryshuar dhe VKM-së nr. 914, datë 29.12.2014 “Për miratimin e rregullave të prokurimit publik” i ndryshuar, të cilët nuk parashikojnë penalitete administrative dhe ekonomike, çka e bën procesin e vlerësimit të ofertave subjektiv dhe lehtësisht të manipulueshëm.

Në bazë të auditimeve të realizuar nga KLSH, në autoritete të ndryshme kontraktore, në refererim të Sistemit të Prokurimit Elektronik (SPE) KLSH ka konstatuar se, operatorët ekonomikë të cilët ofertojnë me dokumente të rregullta ligjore, financiare, teknike, tërhiqen në mënyrë të njëanshme pas hapjes së ofertave pasi legjislacioni i prokurimit public nuk percaktonte sanksion në rast terheqje nga tenderi¹⁴. Gjithashtu, ndonëse, në lidhje mbi këtë problematikë, nga Agjencia e Prokurimeve Publike, është miratuar Vendimin nr. 2, datë 8.03.2019 “Miratimi shtesa në setet e DST” është shtuar Shtojca “Deklaratë për paraqitje oferte të pavarur”, në bashkëpunim me institucionin e Autoritetit të Konkurrencës, me qëllim, për ndalimin e marrëveshjeve “të fshehta” në oferta ndërmjet operatorëve ekonomikë, në formën e konsultimeve, komunikimeve, marrëveshjeve apo kontratave me ndonjë konkurrent, në lidhje me cilësinë, sasinë, specifikimet apo dërgesa të veçanta të produkteve apo shërbimeve, përsëri numri i rasteve të tilla nuk kishte ndryshuar¹⁵. Gjatë vitit 2019 2 (dy) operatorë ekonomikë janë përjashtuar për shkak të vendimit të dhënë nga Autoriteti i Konkurrencës për marrëveshje të fshehta në oferta. Gjatë vitit 2023, rezulton se APP ka ka shqyrtuar një total prej 60 kërkesash për informacione për përjashtimin e operatorëve ekonomikë nga procedurat e prokurimit publik¹⁶.

Me miratimin e ligjit Nr. 162/2020 “Për Prokurimin Publik” përkatësisht Neni 83 “Sigurimi i ofertës” është adresuar kjo çështje duke përcaktuar detyrimin ligjor për sigurimin e ofertës: “Autoriteti kontraktor duhet të kërkojë paraqitjen e sigurimit të ofertës nga ofertuesit në të gjitha llojet e procedurave të prokurimit, me përjashtim të procedurave të prokurimit me vlerë të vogël. Në rastin e kontratave sektoriale, enti kontraktor duhet të kërkojë paraqitjen e sigurimit të ofertës në të gjitha llojet e procedurave të prokurimit mbi kufirin e lartë monetar, ndërkohë që mund të kërkojë paraqitjen e këtij sigurimi edhe në procedurat nën kufirin e lartë monetar, me përjashtim të procedurave të prokurimit me vlerë të vogël....3. Autoriteti ose enti kontraktor konfiskon sigurimin e ofertës në rast të: a) tërheqjes së ofertës pas afatit përfundimtar për paraqitjen e ofertave; b) refuzimit për nënshkrimin e

¹⁴ Raporti Përfundimtar i Auditimit (Auditim i Përputhshmërisë) “Agjencia E Prokurimit Publik” Tiranë.

¹⁵ Raporti Përfundimtar i Auditimit (Auditim i Përputhshmërisë) “Agjencia E Prokurimit Publik” Tiranë.

¹⁶ Analiza vjetore e APP për vitin 2023 : <https://www.app.gov.al/rreth-nesh/analizat-vjetore/>.

kontratës së prokurimit. c) mosparaqitjes së sigurimit të kontratës, kur oferta është shpallur fituese, ose mosplotësimit të ndonjë kushti tjetër përpara nënshkrimit të kontratës së përcaktuar në dokumentet e tenderit. 5. Autoriteti ose enti kontraktor raporton pranë Agjencisë së Prokurimit Publik rastet e tërheqjes së operatorit ekonomik sipas parashikimeve të këtij neni”¹⁷.

Rregullimi ligjor më sipër garanton sanksion të natyrës financiare ku autoriteti kontraktor ka mundësinë të arkëtojë në mënyrë të menjëhershme garancinë e ofertës në vlerën 2 % të fondit limit si dhe ofron një garanci administrative të shtuar pasi duke raportuar në APP për rastet e tërheqjes së operatorëve, APP mund të ketë një historik të saktë të rasteve për të bërë dhe një analizë më të thelluar të rasteve duke mbajtur një regjistër për këtë çështje. Në të njëjtin standard veprohet dhe në prokurimet në nivel ndërkombëtar ku mund ti referohemi për analogji prokurimeve sipas rregullores së Bankës në dokumentin standard kërkohet dorëzimi i garancisë së ofertës e cila bllokohet në rast se ofertuesi tërhiqet nga gara para afatit ose refuzon të nënshkruajë kontratën në rastin kur shpallet fitues. Garancia ofertës vlerësohet si element thelbësor nga ana e IBRD dhe përbën dhe rast skualifikimi në rast se nuk dorëzohet si pjesë e dosjes së tenderit. Në procedurat e IBRD meqenëse tenderët nuk zhvillohen nëpërmjet një sistemi elektronik por me dosje fizike, si pjesë e procedurës së hapjes së tenderi lexohet me zë të lartë emri i secilit ofertues/propozues/konsulent që ka dorëzuar Ofertat/Propozimet, prania ose mungesa e zarfeve të mbyllura me çmimin Oferta/Propozimi, prania ose mungesa e një garancie të ofertës/deklaratës për sigurimin e ofertës, nëse kërkohet, dhe informacione të tjera që konsiderohen të përshtatshme¹⁸ Gjithashtu ky nen parashikon se në rast se ofertuesi fitues nuk bën sigurimin e kontratës ose nuk nënshkruan kontratën, autoriteti kontraktor bën konfiskimin e sigurimit të ofertës.

Shqipëria, vitet e fundit kanë shënuar një zhvillim pozitiv në uljen e numrit të procedurave të mësipërme. Rënia më e konsiderueshme është shënuar në vitin 2018, kur nga 31.81% që ishte përqindja e tyre në raport me numrin total të procedurave të përfunduara me fitues në vitin 2017, u ul në 9.4%. Ulja drastike e numrit të procedurave me negociim pa njoftim paraprak, brenda një viti lidhet me detyrimin për herë të parë, në fund të vitit 2017, të autoriteteve kontraktore për ta zhvilluar këtë lloj procedure nëpërmjet sistemit të prokurimit elektronik, duke mundësuar monitorimin dhe gjurmimin e tyre në kohë reale Ndërkohë, në vitin 2021 është shënuar numri më i ulët i kësaj lloj procedure, që nga viti 2010¹⁹

6. Praktika gjyqësore si simbol i vështirësisë së politikave anti korrupsion

Në çështje Siemens, u vërtetua se si skema e korrupsionit nëpërmjet marrëveshjeve të fshehja dhe korrupsionit të punonjësve shtetëror mund të jetë e struktura dhe të veprojë për vite me rradhë në mënyrë sistematike dhe në novel ndërkombëtar. Siemens, një nga kompanitë më të mëdha në botë të inxhinierisë elektrike, u vërtetua se kishte kryer veprën penale të korrupsion në një vlerë prej 1.4 miliardë dollarë zyrtarëve qeveritarë në Azi, Afrikë, Evropë, Lindjen e Mesme dhe Amerikë. Përpara skandalit të korrupsionit, reputacioni i Siemens ishte jashtëzakonisht i mirë. Për vite të tëra kompania kishte pretenduar të bënte biznes sipas standardeve më të larta etike dhe ligjore. Të paktën që nga viti 1991, Siemens kishte zhvilluar norma të korporatës kundër korrupsionit, kode të bukura të sjelljes dhe udhëzime strikte biznesi. Madje u zgjodh për t'u bërë anëtare e korporatës së kapitullit gjerman të Transparency International në 1998 - një organizatë joqeveritare e krijuar për të luftuar korrupsionin.

Realiteti ishte krejt ndryshe. Të paktën që nga vitet 1990, Siemens kishte organizuar një sistem global të korrupsionit për të fituar pjesën e tregut dhe për të rritur çmimin e tij. Ajo ishte në gjendje të shpëtonte nga kjo për shkak të zbrazëtirave të mëdha në sistemet ligjore të një morie vendesh, përfshirë Gjermaninë. Për shumë dekada, ryshfetet u bënë norma e pranuar e biznesit në Siemens. Ato u kanalizuan përmes llogarive bankare të fshehura, ndërmjetësve të panjohur dhe pseudo "konsulentëve". Kur llogaritnin koston e një projekti, punonjësit e Siemens

¹⁷ Neni 83 i ligjit Nr. 162/2020 “Për Prokurimin Publik”.

¹⁸ Rregullore e Prokurimit të Bankës Botërore për Huamarrësit e IPF (Nëntor 2020) paragrafi 5.44.

¹⁹ Raporti vjetor kombëtar për antikorrupsionin 2021 <https://www.sipermarrja.gov.al/wp-content/uploads/2023/08/Raport-Vjetor-Kombetar-per-Antikorrupsionin.pdf>.

përdorën "nützliche aufwendungen", një term i zakonshëm tatimor i përkthyer fjalë për fjalë si "shpenzime të dobishme" ose i kuptuar nga brenda si "ryshfet".

Ky realitet ndryshoi në vitin 1999 kur vendi më në fund solli ligjin e tij në përputhje me Konventën e OECD-së të vitit 1997 mbi Luftën kundër Korrupsionit. Kjo e bëri të paligjshme korrupsionin e zyrtarëve të huaj për një kompani gjermane. Më 5 korrik 2000, Siemens lëshoi një qarkore të re korporative që kërkonte grupet operative dhe kompanitë rajonale të sigurojnë që një klauzolë e re kundër korrupsionit do të përfshihej në të gjitha kontratat me agjentët, konsulentët, ndërmjetësit ose palë të tjera të treta. Një vit më pas ajo nxori udhëzime të reja që përcaktuan: Asnjë punonjës nuk mund të ofrojë ose të japë në mënyrë të drejtpërdrejtë ose të tërthortë avantazhe të pajustificuara për të tjerët në lidhje me marrëdhëniet e biznesit, as në formë monetare dhe as si ndonjë avantazh tjetër. Dhe me marrjen e një listimi në bursën e Nju Jorkut në 2001, kompania iu nënshtroi Aktit të Praktikës së Korrupsionit të Huaj të vitit 1977. Për më tepër, nga nëntori 2003, kompania ishte e detyruar të respektojte Aktin Sarbanes-Oxley, me një kod etike që kërkonte nga zyrtarët kryesorë financiarë dhe drejtuesit e biznesit të vepronin me përgjegjësi dhe integritet dhe të tregonte se lufta kundër korrupsionit ishte më në fund një prioritet dhe në kundërshtim me parimet e integritetit të kompanisë.

Me masat e 8 shtatorit 1999, 10 nëntorit 1999 dhe 3 shkurtit 2000, Autorità garante della concorrenza e del mercato (autoriteti italian i konkurrencës) filloi procedimin për shkelje të nenit 2 të ligjit italian të konkurrencës (Ligji nr. 287/90). Ndaj kompanive të ndryshme të sigurimit, përfshirë edhe tre të pandehurit në çështjen kryesore. Ata akuzohen se kanë lidhur një marrëveshje të fshehta në kundërshtim me legjislacionin në fuqi me qëllim shitjen e produkteve të ndryshme nëpërmjet shëmbimit paraprak të informacionit midis kompanive konkurente. Rastet objekt i këtij gjykimi lidhen vetëm me praktikën e fundit. Autoriteti i konkurrencës ka konstatuar se në periudhën 1994-1999 rritja e primeve të sigurimit të automjeteve RC (përgjegjësi civile) në Itali, ndryshe nga pjesa tjetër e Evropës, ishte e tepruar dhe e jashtëzakonshme. Duke qenë se një sigurim i tillë është i detyrueshëm, kërkesa për të është joelastike. Për konsumatorët që përballen me një rritje të primeve, zgjedhja është të mos përdorin automjetin e tyre ose të paguajnë primin më të lartë. Autoriteti i konkurrencës ka vënë në dukje gjithashtu se është gjithashtu evidente nga informacioni i gjerë i mbledhur nga autoriteti i konkurrencës se shumë kompani sigurimesh kanë shkëmbyer informacion në një shkallë të konsiderueshme për të gjitha aspektet e atij aktiviteti, përkatësisht çmimet, zbritjet, faturat, koston e dëmeve, kostot e shpërndarjes etj. Hetimet përfundimisht rezultuan në masën e 28 korrikut 2000. (3) Në atë masë, autoriteti italian i konkurrencës deklaroi se kompanitë e sigurimeve të përfshira kishin miratuar një marrëveshje të paligjshme, në kundërshtim me rregullat e konkurrencës, për qëllimin e shkëmbimit të informacionit mbi sektori i sigurimeve i cili u mundësoi atyre të koordinojnë dhe kontrollojnë çmimet e primeve të automjeteve dhe t'u imponojnë konsumatorëve, në mënyrë koherente, rritje të primeve të cilat nuk justifikoheshin nga kushtet e tregut dhe të cilave konsumatorët nuk mund t'u shpëtonin.²⁰

Kërkuesit në padinë kryesore ngritën një padi përpara Giudice di pace di Bitonto kundër kompanive të sigurimit në fjalë, duke kërkuar ripagimin e rritjes së primit që ata u detyruan të paguanin si rezultat i marrëveshjes së paligjshme konkurrense të identifikuar nga autoriteti i konkurrencës. Sipas urdhrit për referencë, kërkohet shlyerja, për shkak të disavantazhit të pësuar, për periudhën nga viti 1997 deri në vitin 2001. Nga shkresat para gjykatës del qartë se primet kanë qenë mesatarisht 20% më të larta se sa do të ishte nëse marrëveshja nuk do të ishte arritur nga shoqëritë e sigurimit. Gjykata referuese konsideron se çdo palë e tretë, duke përfshirë konsumatorin dhe përdoruesin fundor të një shërbimi, ka të drejtë të mbështetet në pavlefshmërinë e një marrëveshjeje karteli të ndaluar sipas nenit 81(1) KE dhe të kërkojë dëmshpërblim kur ka një shkak kauzal. Marrëdhëniet ndërmjet dëmit të pësuar dhe marrëveshjes së ndaluar. Është në dritën e efektivitetit të nenit 81(1) KE që Gjykata ka deklaruar se duhet të jetë e mundur që çdokush të kërkojë dëmshpërblim nëse ai ka pësuar dëm të shkaktuar nga një veprim që kufizon konkurrencën.

Një nga pyetjet që u ngrit në gjykatë ishte nëse palët e treta që kanë një interes juridik përkatës mund të mbështeten në pavlefshmërinë e një marrëveshjeje të ndaluar dhe të kërkojnë dëmshpërblim kur ekziston një

²⁰ Prakika gjyqësore europiane C-295/04, C-296/04, C-297/04 and C-298/04 Vincenzo Manfredi (C-295/04) v Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA and Antonio Cannito (C-296/04) v Fondiaria Sai Assicurazioni SpA and Nicolò Tricarico (C-297/04) Pasqualina Murgolo (C-298/04) v Assitalia Assicurazioni SpA.

marrëdhënie shkakësore midis marrëveshjes ose praktikës dhe dëmit të pësuar. Përgjigja për këtë pyetje mund të rrjedh nga praktika gjyqësore ekzistuese. Në këtë kontekst, bëhet një dallim midis pasojave të së drejtës civile që rrjedhin drejtpërdrejt nga Traktati (aspekti i pavlefshmërisë) dhe pasojave të tjera të së drejtës civile (siç është aspekti i dëmit). Përmbarimi privat luan ose mund të luajë një rol po aq të rëndësishëm sa përmbarimi administrativ, duke pasur parasysh pasojat e së drejtës civile të shkeljes së nenit 81 KE ose 82 KE. Gjykatat kombëtare kanë një rol për të luajtur në këtë drejtim. Mbi 30 vjet më parë, Gjykata vendosi se ndalimet e përcaktuara nga ato që janë tani nenet 81 KE dhe 82 KE prodhojnë, nga natyra e tyre, efekt të drejtpërdrejtë në marrëdhëniet ndërmjet individëve dhe krijojnë të drejta drejtpërdrejtë në lidhje me individët në fjalë, të cilat gjykatat kombëtare duhet t'i mbrojnë. Rëndësia e respektimit të ndalimit të përcaktuar në nenin 81(1) KE nënvizohet gjithashtu nga fakti se çdo marrëveshje ose vendim i ndaluar në bazë të nenit 81(2) KE do të jetë automatikisht i pavlefshëm. Gjykata e ka kujtuar dhe gjithashtu e ka shpjeguar më tej këtë në një numër vendimesh. Një pavlefshmëri e tillë është absolute dhe mund të mbështetet nga kushdo. Pra, në rastin e kësaj marrëveshje të fshehtë jo vetëm që u godit marrëveshja si akt por gjykata njohu të drejtën e personave të dëmtuar të dëmshpërbleheshin për rastin.

7. Konkluzione dhe rekomandime

Një regjim prokurimi i krijuar në përputhje me legjilacionin dhe praktikën ndërkombëtare duke përfshirë dhe stimuluar procedura prokurimi procese konkurruese me qëllim minimizimin e mundësive të korrupsionit dhe marrëveshjeve të fshehta si dhe keqmenaxhimit të fondeve është kusht thelbësor për të garantuar luftën ndaj korrupsionit. Mekanizmat shtetërorë në luftën ndaj korrupsionit të cilat garantojnë indikatorë të mirëpërcaktuar për identifikimin e procedurave të prokurimit me risk të lartë korrupsioni dhe përcaktimi i masave administrative dhe penale të forta si sanksione në rastet e korrupsionit përbëjnë gjithashtu një parakusht për procedura transparente. Gjithashtu zbatimi i ligjit nga fuksionarët publikë dhe mbrojtja gjyqësore e rasteve përbëjnë garanci që kaudri ligjor dhe institucional të veprojnë dhe të realizojë qëllimin për të cilin është krijuar.

Mungesa e integritetit dhe prania e korrupsionit në prokurim e shfaqur në formën e marrëveshjes së fshehtë midis operatorëve ekonomikë, mund të nxisin inflacionin, të minojnë sundimin e ligjit, të lejojnë të ardhurat e krimit të hyjnë në ekonominë legjitime, shkaktojnë mosbesim ndaj qeverisë dhe institucionet publike dhe nxisin pakënaqësinë publike. Ato gjithashtu shpërdorojnë burimet që qeveria përndryshe mund t'i investonte në mënyrë produktive në investime publike.

Për të plotësuar këto hapa, mekanizmat që janë të disponueshëm në legjislacionin shqiptar, duhet të zhvillohen më tej për të mbrojtur integritetin e proceseve të prokurimit publik dhe për të parandaluar shfaqjen e shkeljeve, dhe keqpërdorimin e fondeve kryesisht duke vendosur rregulla më strikte në procedurat e identifikuar si me rrezik të lartë nga mjetet e vlerësimit të rrezikut të korrupsionit ose integritetit; zhvillimin e një sistemi më parimor dhe transparent të zbulimit dhe përjashtimit të hershëm për subjektet që përfaqësojnë një rrezik për interesat financiare të shtetit.

Procesi i korrupsionit në prokurime publike është një proces i cili përfshin: operatorët ekonomikë që jo vetëm realizojnë marrëveshje të fshehta midis tyre por edhe japin rryshfet të konsiderueshëm tek organet publike, institucionet publike, zyrtarët e të cilave janë të angazhuar në korrupsion si dhe tregu bankar i vendeve të zhvilluara i cili lehtëson procesin e pastrimit të parave dhe fshehjen e transaksioneve të cilat vijnë si rezultat i aferave korruptive, për rrjedhojë masat nuk duhet të fillojnë shtrirjen në nivel politik dhe ligjvënës, por duhet të shtrihen deri tek procedurat administrative të realizimit të një procedure prokurimi. Vetëdeklarimi për dorëzimin e një ofertë të pavarur nuk përbën një mekanizëm të mjaftueshëm për si pjesë e Dokument standard të tenderit, pavarësisht se deklarimi ngarkon me përgjegjësi ligjore deklaruesin, por nuk mbron procedurën e prokurimit në rast se nuk ka një indicie specifike për hetimin e procedurës së prokurimit në fjalë. Për shembull, në rast se dy familjarë të shkallës së dytë aplikojnë si përfaqësues të dy firmave të ndryshme në të njëjtën procedurë prokurimi a do të cilësohej kjo si një situatë e marrëveshjes së fshehtë? Legjislacioni është i heshtur për situata konkrete duke lënë hapësirë për interpretim rast pas rasti, megjithatë në këtë situatë hipotetike pavarësisht se ligjërisht të afërmit nuk ndalohen të marrin pjesë në të njëjtën procedurë për sa kohë është plotësuar deklarimi për ofertë të pavarur,

për publikun do të përbënte një rast për hulumtim pasi në pamje të parë pjesëmarrësit mund të cilësoheshin si kompani që kanë risk për zhvillimin e marrëveshjeve të fshehta mes tyre. Një masë e rëndësishme në drejtim të identifikimit të kompanive që angazhohen në marrëveshje të fshehta midis tyre mund të përbëjë dhe mbajtja e një regjistri nga APP jo vetëm për firmat e përjashtuara nga përfitimi i kontratave publike për një periudhë të caktuar, por dhe një regjistër të të gjithë ratseve të identifikuar si marrëveshje e fshehtë mes firmave apo raste të një dyshimi të arsyeshëm për marrëveshje të fshehtë në mënyrë që APP nëpërmjet të dhënave statistikore të mund të analizojë se cilat janë kompanitë që mund të jenë të angazhuara në këtë formë mashtrimi.

Një element tjetër i papërcaktuar në nivel ligjor apo dokumentash standarte, është rasti i krijimit të shoqërive të thjeshta (joint venture) midis operatorëve ekonomikë. Si rregull, çdo document standat tenderi apo thirrje për shërbime konsulence, lejon krijimin e shoqërive të thjeshta nëpërmjet një kontrate bashkëpunimi (formë shoqërie tregtare që e njeh dhe legjislacioni shqiptar), por vlen të analizohet në rast se një tender dy kompani aplikojnë së bashku duke pasur një marrëveshje bashkëpunimi, a mund të aplikojnë veç e veç një procedurë tjetër në një autoritet tjetër kontraktor? Legjislacioni është i heshtur në këtë drejtim, dhe nuk përcakton një periudhë brenda të cilës anëtarët e një joint venture nuk mund të cilësohen si konkurrentë realë në tendera të tjerë. Pavarësisht se legjislacioni nuk ndalon apo lejon një fenomen të tillë, vlen për tu analizuar veçanërisht për rastet ku kompanitë aplikojnë bashkë në një tender me financim të brendshëm ku APP ka një resgjitër unik procedurash dhe paralelisht në një tender tjetër me financim të huaj ku APP nuk ka shkëmbim të dhënash. Kjo padyshim është një situatë që krijon një dyshim të arsyeshëm së kompanitë mund të jenë duke realizuar një marrëveshje të fshehtë dhe pjesëmarrja në një tender të caktuar është vetëm për pjesëmarrje fiktive. Pavarësisht këtij fakti, procedura ligjore për tu ndjekur në këtë rast është e papërcaktuar dhe e lë të hapur zgjidhjen që do të ndjekë autoriteti kontraktor në këtë rasta psi vihet në peshë liria ekonomike e operatorëve për tu angazhuar në Joint Venture dhe interesi i autoriteteve kontraktore për të identifikuar rastete e marrëveshjeve me firmave dhe luftën ndaj këtij lloj mashtrimi. Baza ligjore në këtë drejtim është e dobët dhe lë hapësirë të gjerë interpretimi.

Për sa më sipër, detajimi i kornizës ligjore të prokurimit në lidhje me marrëveshjen e fshehtë midis operatorëve ekonomik si mjet për luftën ndaj mashtrimit dhe korrupsionit në prokurim publik mbetet një sfidë e rëndësishme në menaxhimin e financave publike. Gjithahstu përcaktimi i një seti indikatorësh që të identifikojnë rastet e marrëveshjeve të fshehta do të ishte një mjet avangard për autoritetet kontraktore dhe punonjësit publike që ndjekin procesin e prokurimit pasi me plotësimin e disa indikatorëve të përcaktuar ligjërisht, organi administrative (autoriteti kontraktor) do të kishte tagër ligjor për të kryer një hetim të thelluar mbi dyshimet për marrëveshjeve midis firmave. Disa nga indikatorët mund të jenë përdorimi i fjalëve dhe terminologjisë së ngjashme, gabime të njëjta në të njëjtën ofertë, çmime të njëjta apo çmime të larta mbi treg, çmimi më i ulët refuzon kontratën, ofertuesit qëllimisht dërgojnë oferta me mangësi dokumentacioni etj. Pa një bazë ligjore më të detajuar dhe thelluar, identifikimi i këtyre marrëveshjeve është sporadik dhe formal.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Amundsen, Inge. *Korrupsioni politik: Një prezantim i çështjeve*. Chr. Instituti Michelsen, 1999.
2. Bernatt, Maciej, Jones, Alison. "Populizmi dhe prokurimi publik: një përgjigje e BE së ndaj rritjes së rreziqeve të korrupsionit dhe marrëveshjeve të fshehta në Hungari dhe Poloni".
3. Bajpai, Rajni, Myers, C. Bernard. *Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption* (English). Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption>
4. *Fraud and Corruption Awareness Handbook A Handbook for Civil Servants Involved in Public Procurement* Copyright © 2013 by International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank
5. G. Ware, S. Moss, J. Campos, and G. Noone. *Corruption in Public Procurement: A perennial Challenge*, in J. Campos and S. Pradhan, *The Many Faces of Corruption: Tracking Vulnerabilities at the Sector Level*, World Bank, 2007.

6. Kaufmann, Daniel dhe Pedro C. Vicente. *“Korrupsioni ligjor”*. Ekonomi & Politikë 23.2 (2011): 195-219
7. Procurement in Investment Project Financing Goods, Works, Non-Consulting and Consulting Services Fourth Edition November 2020.
8. S. Saussier, J. Tirole, Strengthening the Efficiency of Public Procurement, notes du conseil d'analyse économique 22(3), 2015, pp. 1-12; Transparency and Public Procurement, UNOPS, 2011. Supplement to the 2011 Annual Statistical Report on United Nations Procurement. United Nations Office for Project Services. 90 See Annex, Section 4.1.
9. World Bank. (2020). Doing Business 2020. Washington D.C.

Legjislacion

1. Analiza vjetore e APP për vitin 2023.
2. Ligji nr 162/2020 datë 23 12 2020 “Për prokurimin publik”.
3. VKM 285 datë 19 05 2021 “Për rregullat e Prokurimit Publik”.
4. Ligji Model i UNCITRAL it për Prokurimin e Mallrave dhe Ndërtimit Punëve” (1993).
5. Ligji Model i UNCITRAL it për Prokurimin e Mallrave, Punëve dhe Shërbimeve” (1994).
6. VKM Nr. 285, datë 19.5.2021 Për miratimin e rregullave të prokurimit publik”.
7. Direktiva 2014 24 /BE e Parlamentit Europian dhe Këshillit, datë 26 shkurt 2014 “Për prokurimin publik dhe që shfuqizon Direktivën 2004 18/e ndryshuar” Numri CELEX 32014 L 0024 Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, Seria L, nr 94 datë 28 3 2014 fq 65-242.
8. Direktiv a 2014 25 /BE e Parlamentit Europian dhe Këshillit, datë 26 shkurt 2014 “Për prokurimin nga entet që veprojnë në sektorët e ujit energjisë, transportit dhe shërbimeve postare dhe që shfuqizon Direktivën 2004/17/ e ndryshuar” Numri CELEX 32014 L 0025 Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, Seria L, nr 94 datë 28 3 2014, fq 243-374.
9. Direktiva e Këshillit 896/65/datë 21 dhjetor 1989 “Mbi koordinimin e ligjeve, rregulloreve dhe dispozitave administrative në lidhje m zbatimin e procedurave të rishikimit për dhënien e kontratave të furnizimit publik dhe punëve publike”, e ndryshuar” Numri CELEX 31989 L 0665 Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, Seria L, nr 395 datë 30 12 1989 fq 33-35.
10. Direktiva e Këshillit 92 13 / datë 25 shkurt 1992 “Mbi koordinimin e ligjeve, rregulloreve dhe dispozitave administrative në lidhje me zbatimin e rregullave të Komunitetit për procedurat e prokurimit të enteve që operojnë në sektorët e ujit, energjisë, transportit dhe telekomunikacionit”, e ndryshuar” Numri CELEX 31992 L 0013 Fletorja Zyrtare e Bashkimit Europian, Seria L, nr 76 datë 23 3 1992 fq 14-20.

Jurisprudencë

1. Prakika gjyqësore europiane C-295/04, C-296/04, C-297/04 and C-298/04 Vincenzo Manfredi (C-295/04) v Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA and Antonio Cannito (C-296/04) v Fondiaria Sai Assicurazioni SpA and Nicolò Tricarico (C-297/04) Pasqualina Murgolo (C-298/04) v Assitalia Assicurazioni SpA.

SFIDAT AKTUALE NË RREGULLIMIN E ÇËSHTJEVE TË SË DREJTËS SË PRONËSISË NË SHQIPËRI

Refleksione mbi risitë e legjislacionit aktual për regjimin e pronave

Doktorant Donalb XIBRAKU*
Prof. Asoc.Dr. Ilda MELO**

CURRENT CHALLENGES IN REGULATING PROPERTY LAW ISSUES IN ALBANIA *(Reflections on the innovations of the current legal framework on the property regime)*

Abstract

The issue of protection and guarantee of property rights still remains a problem that will accompany Albania in this process for at least a decade. Over the years, the factors that brought about this situation have been identified and documented. The change of the political system, the demographic factor, the population movements within the territory of the Republic of Albania from rural areas near to the main cities, the pursuit of policies not well studied brought very important developments in the field of property rights. These policies and these factors resulted in the change of the legal regime of the land. The problems in terms of guaranteeing property rights, and the disputes created and accumulated over the years resulted in the frequent change of legislation, reflecting also in the dynamic change of the legal regime of the land. Legal packages on the regulation of the legal regime of land, in order to resolve disputes, respect the rights of owners, have not achieved their goal. Often times, citizens have found themselves at a crossroads, without any solution for their claims on the violation of property rights. The approval of the new legal framework, law no. 20/2020, "On the termination of transitional ownership processes in the Republic of Albania" is the challenge of the new decade. The new legal framework aims to provide effective and complete solutions to all problems related to the guarantee of property rights.

Key words : *property rights, digitalization, property transition process, land regime, legalization, inventory, AMTP*

1. Hyrje

Në këtë artikull do të trajtojmë disa nga çështjet më kryesore të cilat lidhet me paketën ligjore në fuqi që rregullon regjimin e tokës në Republikën e Shqipërisë, ku në veçanti, i kushtojmë vëmendje në disa risive të ligjit të ri nr. 20/2020, "*Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë*". Gjatë tre dekadave dinamika dhe transformimet e vazhdueshme të vendit tonë, në aspektin e shtet formimit por edhe regjimit ekonomik, kanë diktuar politika ligjore të caktuara në drejtim të shpërndarjes së titujve të pronësisë. Kjo ka sjellë edhe nevojën e krijimit të një regjimi mbi tokën e cila duhej t'i përshtatej nevojave dhe modelit të ri ekonomik. Megjithatë transformimi ekonomik dhe përshtatja me një model të ri si në aspektin e qeverisjes ashtu edhe të ekonomisë krijoi një situatë të pasigurisë juridike të shkaktuar nga këto çështje. Vakumi ligjor, veprimtaria e pasaktë apo e pa rregullt në disa raste të organeve të ngarkuar nga ligji që do të rregullonin regjimin juridik të tokës, kanë sjellë ndër vite praktika të parregullta. Një ndër problematikat e konstatuara ka qenë edhe pengesa për regjistrimin e Akteve të Marrjes së Tokës në Pronësi(AMTP) për shkak të pengesave ligjore të legjislacionit të mëparshëm duke përmendur ligjin nr. 33/2012 "*Për Regjistrimin e Pasurive të paluajtshme*", i cili nuk parashikonte asgjë në lidhje me regjistrimin e AMTP-ve, dhe Vendimi i Këshillit të Ministrave nr. 994 "*Për procedurën e*

* Msc. Donalb Xibraku , Asistent lektor me kohë të plotë pranë Departamentit të së Drejtës Civile, Fakulteti i Drejtësisë, UT.

** Prof.Asoc.Dr. Ilda Melo, Pedagoge me kohë të plotë pranë Departamentit të së Drejtës Civile, Fakulteti i Drejtësisë, UT.

regjisitrimin e akteve të marrjes së tokës” (i ndryshuar)¹, gjithashtu dhe ligji “Për shqyrtimin e vlefshmërisë ligjore të krijimit të titujve të pronësisë mbi tokën bujqësore”². Gjendja faktike e hartave dhe dokumenteve në regjimin e mëparshëm shkaktonte probleme në çështjen e saktësisë dhe njohjes së të drejtave të pronësisë. Saktësimi i sipërfaqeve në dokumentet e pronësisë dhe në hartat kadastrale, përfitimi i sipërfaqeve pronë shtetërore të cilat subjektet e interesuara i posedojnë por nuk disponojnë për to dokumente pronësie, trajtimi i veçantë për poseduesit e ndërtimeve që ndodhen në proces legalizimi ose që nuk mund të legalizohen, si dhe trajtimi i favorizuar i objekteve për të cilat nuk disponohen tituj pronësie. Këto janë disa nga çështjet që ligji i ri, dhe disa nga aktet normative në fuqi synojnë të ofrojnë zgjidhje përfundimtare me qëllim arritjen e objektivave të synuara dhe të marra përsi për në kuadër të garantimit të të drejtave të pronësisë.

2. Tradita historike e regjimit juridik të tokës dhe risitë e ligjit të ri

Regjimi i tokës në Republikën e Shqipërisë ashtu si edhe në vende të tjera ka një traditë historike e cila ka lënë gjurmë në fushën e së drejtës së pronësisë. Fundi i viteve 1980, solli një qasje të re të ndryshme nga transformimi masiv në lidhje me menaxhimin e regjimit juridik të tokës. Vendi ynë nuk ishte i vetmi që po përjetonte një ndryshim të këtij lloji. Shumë vende të Evropës lindore po pësonin ndryshime rrënjësore në mënyrën e organizimit të shtetit. Në Shqipëri po instalohesh një sistem i ri ekonomik i cili do të bazohej në lirinë e tregut dhe i iniciativën e lirë. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë fillimisht me dispozitat kryesore kushtetuese do të garantonte këtë sistem ekonomik duke garantuar pronën publike dhe private në të njëjtin nivel.³ Ndryshimi i sistemit politik dhe të qeverisjes solli edhe ndryshime në të drejtën e pronësisë. Sistemi i pronësisë mbi tokën u reformua dhe u nënshtruar një kapitulli të ri riorganizimi. Në vitin 1991 u miratua ligji “Për dispozitat kryesore kushtetuese”, ligj i cili do të sanksiononte vendosjen e një sistemi të ri ekonomik, atë kapitalist. Ky ishte hapi i ndërmarrjes së reformave të tjera të mëtejshme ligjore të cilat do të sanksionimin zhvillimin e ekonomisë së tregut, njohjen e pronësisë private dhe sanksionimin e normave që do të duhet të shërbenin në funksion të mbrojtjes së saj⁴. Ligji nr.7501 datë 19.07.1991, “Për Tokën” solli shpërndarjen e organizatave kooperativiste e të fermave bujqësor dhe rishpërndarjen e pronësisë, duke mos lejuar shitblerjen e tyre⁵. Pavarësisht qëllimit të ligjit për të rikthyer pronën private, rezultati nuk ishte ai që pritej. Ky ligj është i pari i cili ligjëroi plotësisht kalimin e të drejtës së pronësisë mbi tokën nga pronë e shtetit në pronë e personave fizikë dhe juridikë⁶. *Ekonomia e vendit bazohet në shumëllojshmërinë e pronave në iniciativën e lirë të të gjithë subjekteve ekonomike nën rolin rregullator të shtetit. Iniciativa ekonomike e personave fizikë apo juridikë nuk mund të zhvillohet në kundërshtim me interesin shoqëror dhe nuk mund të çenojë sigurinë lirinë dhe dinjitetin e njeriut.*⁷ Ndryshimi i sistemit kërkonte domosdoshmërinë e hartimit të planeve të veprimtari në mënyrë që të krijohej në urë lidhëse midis sistemit të kaluar dhe sistemit të ri. Kjo solli dhe nevojën e miratimit të njësisë Menaxhuese të Projektit NMP për sistemin e Regjistrimit të Pasurive të Paluajtshme, e cila ishte një strukturë në varësi të Ministrisë së Bujqësisë⁸. Ky projekt vazhdoi edhe pas miratimit të ligjit në vitin 1994, dhe më pas u mbyll me një vendim të mëvonshëm të Këshillit të Ministrave⁹. Kjo

¹ Shih (Vendimi i Këshillit të Ministrave (VKM) nr.994 “Për procedurën e regjisitrimin e akteve të marrjes së tokës” (i ndryshuar), F.Z 218 date 17/12/2015, 2015).

² Shih nenin 17 të ligjin nr. “Për shqyrtimin e vlefshmërisë ligjore të krijimit të titujve pronësisë mbi tokën bujqësore F.Z nr. 122/2008.

³ Interpretim marrë nga Olldashi, Enkeleda, Saliaj, Elona “Pasuritë e Paluajtshme dhe sistemi i regjistrimit në Republikën e Shqipërisë”, Botime Mediaprint, Tiranë 2015 (Olldashi & Saliaj , 2015).

⁴ Melo, Ilda. “E drejta e Tokës” Botime “Lilo Printing” Tiranë 2017 f. 39.

⁵ Po aty f. 40.

⁶ Meçani, D, “Pronësia mbi Tokën”, f. 65.

⁷ Shih nenin 10 të ligjit nr.7491 datë 29.04.1991 “Për dispozitat kryesore Kushtetuese”.

⁸ VKM nr.505 date 26.10.1993 “Për krijimin e Njesive të menaxhimit të projektit që kishte për synim regjistrimin e pasurive të paluajtshme” (Vendim i Këshillit të Ministrave, 1993).

⁹ VKM nr.159 datë 21.03.2006 “Për mbylljen e Njesisë së Menaxhimit të projektit për sistemin e regjistrimit të pasurive të paluajtshme dhe transferimin e funksioneve të saj zyrës qendrore të regjistrimit të pasurive të paluajtshme (VKM159)

ishte një sfidë për krijimi i një sistemi për regjistrimin e pasurive të paluajtshme, e cila për herë të parë u realizua në bazë të ligjit nr.7843 datë 13.07.1994, “Për regjistrimin e pasurive të paluajtshme”¹⁰. Deri në këtë periudhë kemi funksionimin e dy sistemeve të regjistrimit dhe konkretisht sistemi kadastral ku pasqyrohej prona bujqësore “tokë bujqësore” duke ju referuar vendodhjes dhe pozicionimit të saj gjeografik dhe të dhënat e pronarit që kishte në pronësi këtë tokë dhe sistemi i hipotekës ku regjistroheshin pronat e ndodhura në zonat urbane (trojet dhe ndërtesat).

3. Inventarizimi dhe regjistrimi i tokave

Çështja e inventarizimit dhe regjistrimit të tokave bujqësore paraqitet shqetësuese në shumë zona në territorin e Republikës së Shqipërisë¹¹. Ligji i ri ndërmerr nismën e krimit të sistemit modern të inventarizimit dhe regjistrin e kadastrës digjitale. Më parë inventarizimin e pronave e bënin Drejtoritë e Administrimit dhe Mbrotjes së Tokës (DAMT) të cilat ishin struktura të këshillave komunar dhe bashkiak¹². Megjithatë, mungesa e sistemit të digjitalizimit sillte si rrjedhojë që shumë harta në shumë zona kadastrale të ishin të pasakta, të kishte mbivendosje midis pronave të pronarëve, duke sjellë shtimin e rasteve të mosmarrëveshjeve juridiko-civile. “Një ndër qëllimet që ligji i ri synon është “ përfundimin e procesit të inventarizimit të pronave të paluajtshme të shtetit, përditësimin e inventarëve të pronave të paluajtshme të pushtetit qendror dhe atyre të transferuara njësive të vetqeverisjes vendore përpara hyrjes në fuqi të këtij ligji, si dhe të regjistrimit në regjistrin publik”¹³

Në Republikën e Shqipërisë gjenden ende troje të pa privatizuara, prona të cilat gjenden në pronësi shtetërore dhe për të cilat mund të ekzistojnë marrëdhëniet e dy pronësisë. Marrëdhëniet e dy pronësisë nënkuptojmë prona të cilat rezultojnë të regjistruara në pronësi të shtetit por që ju janë njohur ish subjekteve të shpronësuar dhe nuk janë kthyer apo kompensuar akoma, për faktin se nuk janë të lira dhe janë të zëna me ndërtime të tjera në pronësi të personave të tretë. Ligji synon përfundimin e procesit të privatizimit të trojeve të paprivatizuara mbi të cilat janë ngritur ndërtesa në bazë të lejeve të ndërtimit të lëshuara nga organet e qeverisjes vendore pas datës 10.08.1991 e në vazhdim bazuar në ligjin Për sanksionimin dhe mbrojtjen e pronës private të nismës së lirë, të veprimtarive private të pavarur dhe privatizimit”¹⁴, si dhe trojet e objekteve apo ndërtesave, ish-pronë e ish kooperativeve bujqësore, gjithashtu edhe prona mbi të cilat janë ngritur ndërtesa dhe që këto të fundit janë të privatizuara¹⁵. Koordinimin e proceseve kalimtare në procesin e trajtimit të pronave të parashikuara në legjislacionin për trajtimin e pronës është një tjetër objektivi i tij dhe si rrjedhojë e kësaj duhet të përfundohet edhe procesi i kompensimit të pronave. Procesi i shqyrtimit të dosjeve vazhdon sipas përcaktimeve të ligjit nr. 133/2015, “Për trajtimin e pronës” . “Të gjitha subjekteve që disponojnë një vendim përfundimtar kompensimi do të duhet të shqyrtohet brenda një afati 3 vjeçar nga hyrja në fuqi e ligjit”. Ky proces do të duhet të përfundojë nga ATP brenda këtij afati, Megjithatë, nëse ATP-ja nuk e përmbush detyrimin për të trajtuar kërkesat e përcaktuara në pikën 1 të këtij neni brenda afatit 3 vjeçar, subjektet kanë të drejtën të drejtohen gjykatës së shkallës së parë për të trajtuar kërkesën e tyre¹⁶. Ndodhur në kushtet ku afati i parë i ligjit nuk arriti të shqyrtonte të gjitha dosjet, procesi i shqyrtimit të dosjeve, që janë aplikuar përpara hyrjes në fuqi të këtij ligji dhe që janë në proces shqyrtimi pranë Agjencisë,

¹⁰ Shih ligjin nr nr.7843 date 13.07.1994. “Për regjistrimin e pasurive të paluajtshme në Republikën e Shqipërisë”.

¹¹ Shih Kreun IV (Ligji nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë” Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

¹² VKM nr.505 date 26.10.1993 “Për krimin e Njesive te menaxhimit te projektit qe kishte per synim regjistrimin e pasurive te paluajtshme” (Vendim i Keshillit te Ministrave, 1993).

¹³ Shih neni 2/d I ligjit 20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”.

¹⁴ Shih neni 2 pika “i” i cili referon tek ligji nr. 7512, datë 10.8.1991, “Për sanksionimin dhe mbrojtjen e pronës private të nismës së lirë, të veprimtarive private të pavarur dhe privatizimit” (i shfuqizuar).

¹⁵ Shih po aty, neni 2 pika (iii) (Ligji nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë” Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

¹⁶ Shih neni 34 të ligjit 133/2015 “Për trajtimin e pronës (Ligji nr.133/2015 “Për Trajtimin e Pronës dhe përfundimin e procesit të kompensimit” FZ. 255 viti 2015, 2015).

përfundon brenda datës 31.12.2024, sipas ndryshimeve ligjore të bëra me ligjin ligjin nr. 77/2022, datë 17.11.2022¹⁷.

Ligji nr. 133/2015, "Për trajtimin e Pronave" ndikoi thelbësisht në ndryshimin e kuadrit ligjor që do të rregullonte këtë proces duke sjellë si pasojë shfuqizime të shumta. Ky është një obligim për shtetin shqiptar i cili rrjedh nga Vendimi i GJEDNJ (*Manushaqe Puto vs Shqipërisë*)¹⁸. Është një moment historik për vendin tonë fakti se si pikërisht ky vendim vjen në momentin më kritik, dhe ndikon thellë në ndryshimin e kuadrit ligjor, që vendos përpara përgjegjësisë shtetin duke i sjellë në vëmendje shkeljet e kryera. Megjithatë pavarësisht këtij fakti shteti shqiptar ndodhet në vonesë sa i përket çështjeve së njohjes dhe regjistrimit të titujve të pronësisë. Shkelja e të drejtave të pronësisë, po shoqërohet edhe me mosekzekutimin apo ekzekutimin e zgjatur të vendimeve përfundimtare që ligji kishte parashikuar në funksion restaurimit të të drejtave të shkelura. Problemi i ekzekutimit të tejzgjatur ishte evident, pavarësisht parashikimeve ligjore në skemën e re të kompensimit. Në një vendim tjetër, në çështjen *Beshiri kundër Shqipërisë*¹⁹, Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut (GJEDNJ) pranoi, pas një analize të hollësishme të skemës së re të kompensimit, se kjo skemë ofron një zgjidhje përfundimtare për problematikat e ngritura. Skema, e miratuar me ligjin nr. 133/2015, e formuluar në kuadër të vendimit pilot të përmendur më sipër, ka siguruar mjete efektive ligjore për trajtimin e çështjeve të pronësisë. Sidoqoftë, GJEDNJ vuri re se në disa raste, nivelet e kompensimit financiar ishin tejet të ulëta. Për këtë arsye, GJEDNJ vendosi se skema nuk mund të lejojë kompensimin e subjekteve pretenduese të të drejtave pronësore në një vlerë më të vogël se 10% e vlerës së pronës, që ish-pronarët do të përfitonin nëse vlerësimi financiar do të bëhej mbi bazën e vlerës kadastrale aktuale të pronës së shpronësuar. Përtej kësaj mase kompensimi, GJEDNJ nuk gjeti ndonjë faktor tjetër që mund të vinte në dyshim përshtatshmërinë e skemës së kompensimit të parashikuar në ligjin e vitit 2015 "Për Trajtimin e Pronave."

Në përputhje me interpretimin e GJEDNJ-së në vendimin e mëvonshëm të Gjykatës Kushtetuese, u refuzuan kërkesat e palëve për pezullimin e ligjit, masa e kompensimit prej 10% u konsiderua e arsyeshme. Kjo masë u ofron aplikantëve, që kanë përmbushur kriteret e ligjit, mundësinë për të kërkuar rregullimin e kompensimit në përputhje me arsyetimin e vendimit të GJEDNJ-së²⁰.

4. Problematikat e titujve mbi tokën bujqësore, risia e ligjit të ri për regjistrimin e Akteve të Marrjes së Tokës në Pronësi (AMTP)-ve

Në analizën ligjore që i bëjmë ligjit nr. 7501 jemi të mendimit se ky ligj gjithmonë ka ardhur haptazi në kundërshtim me Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë dhe Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut për të garantuar të drejtat e pronësisë në një nivel. Këto të drejta, janë të afirmuara nga Konventa Evropiane e të Drejtave të Njeriut por edhe nga Kushtetuta konkretisht nenit 41 i saj. "*Shtetëzimet shpronësimet dhe kolektivizimi i bujqësisë që zbatoi shteti totalitar, goditën pikërisht këtë nerv jetësor këtë të drejtë themelore*"²¹. Ligji 7501/1991, i ka hequr pronarëve të ligjshëm dhe u ka dhënë të tjerëve, pa një nga mënyrat e caktuara në Kushtetutë, të drejtën e pronësisë. Sipas këtij mendimi nëse i referohemi edhe dispozitave kryesore kushtetuese, e bëjnë atë një burim konflikti. Megjithatë ligjvënësi pavarësisht qëllimit antidemokratik të këtij ligji nuk e shfuqizoi kurrë atë. Gjykata Kushtetuese kishte rastin të bënte të mundur shfuqizimin e këtij ligji, megjithatë nuk e shfuqizoi, duke e justifikuar me argumentin se: "*Reforma agrare nuk është një veprim juridik civil i cili lidhet kurdoherë me vullnetin e lirë të subjekteve por është masë ligjore me karakter detyrues e cila përfshihet në të drejtën agrare, dhe në kushtet e shtetit të së drejtës ka si synim të ndërtojë një sistem juridik të pronësisë mbi tokat bujqësore sipas parimeve të*

¹⁷ Shih nenin 34 po aty të ndryshuar me ligjin nr.77/2022 Për disa shtesa dhe ndryshime në ligjin nr. 133/2015 "Për trajtimin e pronës dhe përfundimin e procesit të kompensimit të pronave", me datë 30.12.2022.

¹⁸ Çështja Manushaqe Puto vs Shqipërisë Ankimi nr.609/07 datë 20 korrik 2010 (Çështja Manushaqe Puto dhe te tjerë vs Shqipërisë (Aplikimi nr. 604/07, 43628/07, 46684/07 and 34770/09, 2012).

¹⁹ Shih Agim Beshiri vs Shqipërisë dhe 11 të tjerë Aplikimi nr.29026/06, 2020).

²⁰ Agim Beshiri vs Shqipërisë dhe 11 të tjerë Aplikimi nr.29026/06, 2020).

²¹ Prof.Dr.Ismet Elezi, "Ligji 7510 i vitit 1991 Për tokën është ligj antinjerëzor, ligj antidemokratik, ligj antikushtetues, ligji burim konfliktesh sociale".

drejtësisë shoqërore dhe të ligjeve objektive të ekonomisë së tregut (shih vendimin nr.7 datë 14.09.1994 i Gjykatës Kushtetuese)²².

Ligji nr.20/2020, “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë” synon të japë zgjidhje shumë çështjeve rezultat i të cilave duhet të jetë garantimi i të drejtave të pronësisë. Fillimisht, duhet theksuar se zbatimi i këtij ligji i është ngarkuar Agjencisë Shtetërore të Kadastrës, pasi kjo agjenci është e autorizuar edhe për zbatimin e ligjit nr. 111/2018 “Për Kadastrën”.²³ Ky organ ka kapacitetin e duhur në procesin e administrimit të procesve kalimtare të regjistrimit të titujve të pronësisë. Agjencia bashkëpunon me organet e qeverisjes qendrore dhe vendore apo ndërmjet strukturave në përbërje të tij në funksion të përbjlljes së këtyre procesve. Ndër këto problematika, disa kanë të bëjnë edhe me regjistrimin e AMTP-ve²⁴. Shumë akte të marrjes së tokës në pronësi nuk ishin të regjistruara. Me hyrjen në fuqi të ligjit të ri, përfundojnë proceset kalimtare administrative-ligjore të regjistrimit të titujve të pronësisë. Realizimi i kalimit të këtyre pronave bëhet vetëm mbi ato prona të cilat kanë qenë toka të ndërmarrjeve bujqësore, ish-kooperativave dhe ish-ndërmarrjeve bujqësore. Ky proces shpesh herë krijon paqartësi, me procesin e kalimit të pronësisë së pasurive të paluajtshme sipas kuptimit të Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë. Të gjithë “Aktet e Marrjes së Tokës në Pronësi” (AMTP), të cilat janë përfituar por nuk janë regjistruar do të jenë objekt i aplikimit të këtij ligji. E drejta e pronësisë në thelb dhe procesi administrativ i regjistrimit të titujve të cilët prodhojnë pasoja civile janë dy institute te ndryshme të cilat bashkëjetojnë me njëri-tjetrin në funksion të garancisë që jep parimi i sigurisë juridike në kuadër të mbrojtjes së të drejtave të pronësisë. Për të kuptuar më qartë rolin plotësues të këtij ligji, duhet domosdoshmërisht konsolidimi i marrëdhënieve të pronësisë mbi tokën bujqësore. Rezultatet e pasukseshme, konfliktet e krijuara, mos arritja e objektivave të synuara të ligjeve të mëparshme, synohen të korrigjohen dhe të plotësohen me këtë kuadër ligjor.

Ligji synon përfundimisht t’u japë zgjidhje një sërë çështjesh, për të cilat shtrohen disa pyetje. Pikë së pari, *Çfarë zgjidhje parashikon ligji për regjistrimin e titujve të cilat janë lëshuar për të njëjtën pasuri tokë?* Pra, kemi të bëjmë me tituj paralelë pronësie mbi paracela të caktuara. Në këto raste çështja referohet për zgjidhje në gjykatë, ku secila prej palëve mund të parashtrojë pretendimet e saj në lidhje me fitimin e titullit të pronësisë me anë të AMTP-së. Ajo që duhet të kuptojmë është fakti se, regjistrimi i AMPT-së brenda afatit 6 muor që përcakton ligji i ri nuk konsiston në humbjen apo fitimin e të drejtave të pronësisë së parcelës së tokës të përcaktuar në AMPT. Arsyeja përse në nenin 6, ligjit i ri ka vendosur afatin prekluziv është për efekt të mbylljes së procesit të regjistrimit të AMTP-ve. Kjo nuk nënkupton mohim të të drejtave të pronësisë të subjekteve të cilët nuk kanë ardhur për t’i regjistruara ato. Pretenduesit e të drejtave të pronësisë mund të kërkojnë rivendosjen në afat në funksion të përmbushjes së qëllimit të tyre për të regjistruar titullin e pronësisë²⁵. Kjo do të thotë që nëse shtrohet çështja se kur fillon zbatimi i afatit 6 muor që shtron ligji ky afat do të fillojë me hyrjen në fuqi të akteve që vendosin në zbatim ligjin. Pra afati fillon me hyrjen në fuqi të Vendimit të Këshillit të Ministrave nr.1174/2020 “Për procedurat e regjistrimit të AMTP-ve. Sot kemi edhe një ndryshim sa i përket metodës së aplikimit për të regjistruar AMTP-vë. Në dallim nga akti ligjor i mëparshëm, aplikimi realizohet në mënyrë të dixhitalizuar “on lines në zbatim të parashikimeve ligjore të përcaktuar në vendimin e Këshillit të Ministrave të lartpërmendur, i cili përcakton se: “Subjektet përfituese të AMTP-së apo trashëgimtarët aplikojnë për regjistrimin e saj, në rrugë digjitale on-line, nëpërmjet platformës e-Albania, sipas vendimit të Këshillit të Ministrave që përcakton listën dhe tarifat e

²² Shih (Vendimi nr.17/2010 i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë, 2010)

²³ Ligji nr. 111/2018 “Për Kadastrën”.

²⁴ Neni 4 i ligji 20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”, AMTP – Akti i Marrjes së Tokës në Pronësi “është akti administrativ ilëshuar përpara hyrjes në fuqi të ligjit 20/2020 nga organet kompetente të kohës të përcaktuara në aktet ligjore dhe nën ligjore për pronësinë mbi tokën bujqësore, që kishte për qëllim kalimin e pronësisë mbi tokën shtetërore në favor të subjekteve private.

²⁵ Shih Komenentarin e Ligjit 20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”, f. 45 në interpretim të nenit 6 të ligjit nr.20/2020 (Këshilli, 2021).

shërbimeve kadastrale. Me aplikimin depozitohet edhe AMTP-ja origjinale ose fotokopje dhe, sipas rastit, dokumentacioni i parashikuar në pikën 11, të këtij vendimi.²⁶

5. Trajtimi i tokave me AMTP të cilat nuk mund të regjistrohen

Sjellim në vëmendje faktin se një pjesë e konsiderueshme e qytetarëve shqiptarë nuk i kishin regjistruar Aktet e Marrjes së Tokës në pronësi bazuar në ligjit 7501 “Për Tokën”, duke sjellë si rrjedhojë mos pasqyrimin e tyre në regjistrin kadastral. Pavarësisht ndryshimeve ligjore që iu bënë ligjit “Për Tokën” duke parashikuar detyrimin e komisionit të tokave të fshatrave për të dorëzuar dokumentacionin e ndarjes së tokës në seksionin e kadastrës së rrethit sipas dispozitave dhe kriterëve të përcaktuara.²⁷ Arsyet se përse këto akte nuk ishin regjistruar kanë qenë të ndryshme. Së pari, theksojmë se një pjesë e këtyre akteve, kishin të meta nga pikëpamja formale, gabime materiale, mungesa e datës, vulës, nënshkrimit të njërit prej anëtarëve të komisionit, mungesa e identitetit të ndonjërit prej anëtarëve të familjes bujqësore, apo edhe mos bashkëlidhja e hartës treguese të parcelës për të cilën ishte lëshuar kjo AMTP, duke bërë të paqartë përcaktimin e kufinjve të pronës, apo mos evidentimin e saktë të kufitarëve të kësaj pasurie toke bujqësore. Këto akte kanë probleme nga pikëpamja e vlefshmërisë. Praktika njeh raste kur shumë AMTP janë të rregullta, por pasqyrimi i pasurisë në hartat treguese ka sjellë si rrjedhojë shumë raste me mbivendosje. *Kategoria e dytë* e problemeve ligjore që evidentohen kanë të bëjnë me mungesën e udhëzimeve për zyrat e regjistrimit, për mënyrën se si do të trajtoheshin këto akte të cilat kishin mungesë të theksuar dokumentacionesh shoqëruese. Kjo pengonte “titullarët” që pronat e tyre të regjistroheshin në regjistrin kadastral. Sigurisht që regjistrimi nuk u cënonte familjeve bujqësore të drejtat e pronësisë mbi pronën, por pengonte hyrjen e kësaj pasurie në qarkullim civil, duke krijuar edhe vonesa të pajustificuara, të cilat përktheheshin në kosto për subjektin përfitues. Pra, Zyrat e Regjistrimit ndodheshin përpara këtij hendeku.

A krijon ligji i ri mundësinë që këto akte të regjistrohen, dhe si zgjidhen problemet që kanë të bëjnë me diskutimin e titullit të pronësisë?

Qëllimi dhe objekti pse ky ligj u krijua ishte për të rrëzuar në parim çdo pengesë që çonte në mosregjistrim të AMTP-ve. “Akti i marrjes së tokës në pronësi i fituar përpara hyrjes në fuqi të këtij ligji i paregjistruar, në regjistrin e pasurive të paluajtshme nuk i nënshtrohet verifikimit të vlefshmërisë nga ASHK. Ai regjistrohet në regjistrimin e pasurive të paluajtshme nëse plotësohen kriteret²⁸ (shih neni 7 të ligjit 20/2020). Përfituesi i AMTP, ka qenë një subjekt i legjitimuar për të përfituar tokën sipas akteve ligjore dhe nënligjore në fuqi. Referuar kësaj dispozite ligjore dhe në interpretim të këtij parashikimi ligjor vërejmë se ligji ka krijuar mundësinë e subjekteve për të aplikuar dhe për të plotësuar me dokumentacione shoqëruese AMTP-të të cilat nuk janë të regjistruar duke lënë edhe afatet përkatëse, respektivisht 45 ditë për subjektin e interesuar, dhe 30 ditë për ASHK për të marrë në shqyrtim dhe për të dalë me vendim në lidhje me vlefshmërinë e aktit. Procedura e sanksionuar për regjistrimin e AMTP-së së pa regjistruar bazohet në respektimin e parimit të një “procesit të rregull ligjor”²⁹. Kjo do të thotë që ASHK nuk mund të vendosë nëse një AMTP është e vlefshme apo jo. Organi kompetent që vendos në lidhje me vlefshmërinë ose jo të AMPT-së është gjykata. Në dallim nga ligji i mëparshëm ky parashikim ligjor sjell efekte pozitive dhe zgjidh ngërçin e krijuar nga legjislacioni i mëparshëm i shfuqizuar tashmë. Nëse i referohemi nenit 7 na rezulton që një AMTP nuk do të mund të regjistrohet nëse toka ka qenë vepër e infrastrukturës publike, apo tokë truall. Nëse provohet se AMTP është lëshuar më parë se toka të ndryshonte destinacion ekonomik, dhe pronari nuk është shpërblyer më parë, atëherë ai ka të drejtën e kompensimit sipas legjislacionit në fuqi³⁰. Kjo dispozitë

²⁶ Shih VKM nr.1174 date 24.12.2020 “Për procedurat e Regjistrimit të AMTP-ve (Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.1174/2020 “Për procedurat e regjistrimit të AMTP-ve, saktësimin e kufijve e sipërfaqeve, si dhe normat për sipërfaqet shtetërore shtesë e pronat shërbyese” Fz.18, 2020).

²⁷ Shih nenin 5/a (Ligji 7501 date 19.07.1991 “Për Tokën”, 1991).

²⁸ Shih neni 7 të ligjit nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”.

²⁹ Shih nenin 41 i Ligjit nr.76/2016 të Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë (Ligji 76/2016 Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë (e ndryshuar), 2016).

³⁰ Shih nenin 8 të ligjit 20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”.

ka parashikuar që edhe Zyra e kadastrës ka detyrimin ligjor të pajisë subjektin me vërtetim për të vijuar procedurën e kompensimit. Nëse do ta lexojmë dispozitën e nenit 7 të lidhur me atë të nenit 8 të ligjit, vërejmë që edhe pse AMTP mund të përmbajë elementë të cilët pengojnë regjistrimin e saj nuk nënkupton që ky akt është i pavlefshëm. Çëshjta e mos regjistrimit është e ndarë nga çëshjta e vlefshmërisë së aktit. Një nga mundësitë që ligji ofron është aksesimi në kundërshtimin e vendimmarrjes refuzuese të ASHK-së për regjistrimin e AMTP-së.

Nëse kemi të bëjmë me kundërshtimin e vendimmarrjes së ASHK për regjistrimin e AMTP-së, atëherë natyra juridike e kërkesë padisë është administrative³¹. Kompetente për zgjidhjen e këtij konflikti është Gjykata Administrative referuar rasteve të parashikuara nga ligji për Kadastrën dhe ligji nr.49/2012 “Për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve administrative”. Paditë kundër veprimit administrativ shqyrtohen në gjykatën administrative të shkallës së parë, që përfshin territorin, në të cilin organi publik ka kryer veprimin administrativ që kundërshtohet. *“Në rastet kur organi administrativ më i lartë, pas ankimit administrativ, e ndryshon aktin administrativ të organit vartës, padija ngrihet në gjykatën që përfshin territorin ku ka qendrën organi administrativ më i lartë”*³². Referuar dispozitave të dy ligjeve kompetente për gjykimin e çështjes është Gjykata Administrative Tiranë³³. Sa i përket orgnizimit dhe drejtimit të ASHK-së, ligji “Për kadastrën” ka sanksionuar se organi më i lartë vendimarrës kompetent për zgjidhjen e çështjes dhe ezaurimin e rrugës administrative është Drejtoria e Përgjithshme në Tiranë³⁴. Kur organi më i lartë administrativ që është Drejtori i Përgjithshëm, shfuqizon një akt administrative të drejtorive nën varësi, gjykimi i çështjes do të realizohet në Gjykatën Administrative të Shkallës së Parë Tiranë. Në arsyetimin e parashikimit ligjor të këtyre dispozitave theksojmë se nëse vendimarrja e drejtorive vendore të Agjencisë Shtetërore të Kadastrës është lënë në fuqi nga Drejtori i Përgjithshëm, duhet ti referohemi paragrafit 3 dhe 5 të ligjit “Për organizimin dhe funksionimin e Gjykatës Administrative”... Tekstualisht në këtë paragraf theksohet se ...3. *Paditë për mosmarrëveshjet administrative, që kanë për objekt mbrojtjen e të drejtave dhe interesave të ligjshëm, që rrjedhin nga sendet e paluajtshme, shqyrtohen në gjykatën administrative të shkallës së parë, që përfshin territorin në të cilin ndodhet sendi ose pjesa më e madhe e tij. 5. Kur kompetenca tokësore nuk mund të përcaktohet në këtë mënyrë, atëherë kompetente është gjykata, në territorin e së cilës ka qendrën organi publik i paditur.*³⁵ Pra e thënë ndryshe çështja e kompetencës tokësore të Gjykatës Administrative që do të zgjidhi mosmarrëveshjen do të kushtëzohet nga tre komponentë. Së pari nëse kemi të bëjmë me një vendimarrje të natyrës shfuqizuese të vendimmarrjeve të drejtorive me të ulëta nga Drejtoria e Përgjithshme. Sic e sqaruam lart, në këtë rast kompetente është Gjykata Administrative Tiranë. Së dyti, nëse kemi të bëjmë me një vendimarrje të Drejtorisë vendore e cila nuk është prishur nga organi epror. Në këtë rast Gjykata Administrative është Gjykata ku ndodhet prona e paluajtshme. Dhe rasti i tretë ka të bëjë me faktin se vendodhja e pronës së paluajtshme nuk është e njëjtë me organin publik të paditur, por përfshihet në juridiksionin e tij dhe në këtë rast vlen rregulli i Gjykatës ku ka vendodhjen vetë organi publik. Kjo është sa i përket gjykimit të çështjes në aspektin administrativ.

Dispozita e nenit 8 të ligjit 20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”, njeh mundësinë edhe të ngritjes së një padie civile sipas rastit. Padia e natyrës civile do të shikohet rast pas rasti. Në përgjithësi ky objekt padie është e lidhur ngushtë me pretendimet e së drejtës së pronësisë së fituar nga lëshimi i AMPT-së. Akti i Marrjes së Tokës në Pronësi është një akt i cili ka një natyrë të veçantë. Është një akt administrativ, i cili prodhon pasoja civile. E thënë me ndryshe, AMTP, është një titull pronësie, njeh të drejta pronësie dhe në kuptimin e dispozitave të Kodit Civil është një mënyrë e veçantë e fitimit të pronësisë. *Pronësia fitohet nëpërmjet mënyrave të caktuara në këtë Kod dhe mënyrave të tjera të caktuara me ligj të*

³¹ Shih nenin 8 pika 4 e ligjit nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”.

³² Shih neni 11 (Ligji nr.49/2012 "Për organizimin dhe funksionimin e gjykatave administrative dhe gjykimin e mosmarrëveshjeve administrative" Fz. 53 dt 16.05.2012) referuar edhe nenit 7 (Ligji nr.111/2018 "Për Kadastrën" Fz.28 dt 6.03.2019).

³³ Shih VKM Nr. 495, datë 21.7.2022, “Për riorganizimin e rretheve gjyqësore dhe kompetencave tokësore të gjykatave” FZ 107/2022, ku janë parashikuar vetëm dy gjykata administrative të shkallës së parë, Tirane dhe Lushnje.

³⁴ Po aty neni 7 (Ligji nr.111/2018 "Për Kadastrën" FZ.28 dt 6.03.2019).

³⁵ Shih nenin 11 të (Ligji nr.49/2012 "Për organizimin dhe funksionimin e gjykatave administrative dhe gjykimin e mosmarrëveshjeve administrative" Fz. 53 dt 16.05.2012)

veçantë”³⁶. Lëshimi nga organet kompetente të kohës së Akteve të Marrjes së Tokës në Pronësi, krijojnë të drejta pronësie për përfituesit e tyre. Pra jemi përpara gjendjes së faktit që një akt administrative prodhon pasoja civile. Si rrjedhojë këto akte administrative referuar Kodit Civil janë akte të cilat do të regjistrohen në kartelën e pasurisë së paluajtshme. Sipas parashikimit të nenit 193 të Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë citohet se: *«Vendimet e gjykatave ose organeve kompetente shtetërore që përkatësisht përmbajnë fitimin ose njohjen e pronësisë mbi pasuritë e paluajtshme, pjestimin e pasurive të paluajtshme ose që deklarojnë të pavlefshme veprimet juridike për kalimin e pronësisë të regjistruar më parë rregullisht, si dhe aktet e përmbarrimit gjyqësor për sekuestrimin e pasurisë së paluajtshme ose shitjen në ankant të tyre»*³⁷. Nga këto dispozita kuptojmë që pronësia mund të fitohet në mënyrë origjinale dhe të prejardhur ose me ligj të posaçëm. Megjithatë praktika gjyqësore shqiptare njihet raste të konflikteve gjyqësore midis palëve për të njëjtën pronë. Për këtë arsye duhet të kërkohet fitimi i të drejtave të pronësisë me anë të procesit gjyqësor civil. “Problematike në këtë rast është çështja e legjitimitetit aktiv dhe pasiv. Këto procese shoqërohen me vështirësi procedurale. Në rast se kemi një subjekt i cili pretendon pronësinë mbi tokën për të cilën disponon AMTP por ky akt administrativ nuk është regjistruar në regjistrin publik, i lipset subjektit të kërkojë njohjen e së drejtës së pronësisë me anë të parashkrimit fitues, me titull sipas parashikimeve të Kodit Civil. Problemi në këtë rast ka të bëjë me faktin se kujt do t’i kundër drejtohet padia e fitimit të pronësisë me parashkrim fitues. Në këtë rast është e vështirë të klasifikohet se cili është pronari i tokës. Cili subjekt do të ketë legjitimitet pasiv në këtë rast?”³⁸ Reforma për tokën synonte të transferonte të drejtat e pronësisë nga shteti (Republika e Shqipërisë) tek individit pronar, anëtar i familjes bujqësore, i cili plotësonte kriteret e parashikuara nga ligji i kohës në fuqi. Nëse do të ndodhemi përpara faktit që AMTP nuk mund të regjistrohet, atëherë do të kemi vështirësi në përcaktimin e legjitimitetit pasiv të palës së paditur e cila do të paditet nga paditësi që pretendon të drejta pronësie me parashkrim fitues me titull (Fullani, 2021). Kolegji Civil i Gjykatës së Lartë ka vendosur se në pasuritë e paluajtshme të lira në qarkullimin civil përfshihen pasuritë pronë private, ndërsa për pasuritë shtetërore të tjetërsueshme qarkullimi civil është i kufizuar pasi organet shtetërore i administrojnë dhe disponojnë këto pasuri vetëm pas plotësimit të kushteve të parashikuara në ligje të posaçme. Pra liria e disponimit të pasurive të paluajtshme ekziston vetëm për pronat private pasi mënyra e disponimit të tyre rregullohet vetëm nga dispozitat e Kodit Civil³⁹. Në fakt ne i qëndrojmë mendimit se vete objekti i padisë është i pamundur kur prona i takon publikut. Pretendimi i legjitimitetit pasiv është i pabazuar. Kjo padi nuk mund të ngrihet. Referuar nenit 4 pika 19 e ligjit 20/2020 “Pronë publike e patjetërsueshme” janë pasuritë publike që nuk mund të kalohen në pronësi të subjekteve të së drejtës private, sipas dispozitave të Kodit Civil dhe të legjislationit për pronat e paluajtshme të shtetit. Këto prona kuresesi nuk mund të fitohen me parashkrim fitues⁴⁰.

Vendimi i mosregjistrimit të AMTP-së, duhet të arsyetohet duke parashtruar në të, të gjitha shkaqet për të cilat nuk mund të regjistrohet vendimi. Megjithatë mos regjistrimi i titullit të pronësisë të fituar me anë të AMTP-së nuk mund të çënojë vlefshmërinë e AMTP-së. Në këtë rast shënohet vetëm një shënim në kartelën e pasurisë së paluajtshme e cila nuk përbën kufizim të fortë.

Nëse do të ndodhemi përpara rastit kur kemi të bëjmë me një pronë e cila është fituar me anë të ligjit “Për tokën” dhe më pas është transferuar tek persona të tretë, a do të ndodheshim përpara rasteve të kërimit të të drejtave të pronësisë nga shteti shqiptar në rast se provohet se AMTP ka qenë e pavlefshme? Si rregull, një veprim juridik absolutisht i pavlefshëm nuk mund të prodhojë pasoja⁴¹. Akti i marrjes së tokës në pronësi nuk është një veprim juridik, por një akt administrativ. Referuar komentarit të ligjit të ri dhe mendimit të eksperëve të fushës

³⁶ Shih nenin 163 dhe 193 paragrafi dh, të Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë. (Ligji nr. 7850 date 29.07.1994 "Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, (i azhurnuar), 1994).

³⁷ Shih nenin 193 po aty (Ligji nr. 7850 date 29.07.1994 "Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, (I azhurnuar), 1994).

³⁸ Shih Komentarin për ligjin e ri "Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë"

³⁹ Shih vendimin nr. (00-2024-934) 95, datë 06.03.2024 Kolegjit Civil të Gjykatës së Lartë.

⁴⁰ Shih nenin 4 pika 19 (Ligji nr.20/2020 "Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë" Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

⁴¹ Shih nenin 92 i Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë (Ligji nr. 7850 date 29.07.1994 "Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, (I azhurnuar), 1994).

parashtrohet mendimi se kur titulli i pronësisë u ka kaluar të tretëve, çka parashikohet në nenin 9(2)(a) të ligjit 20/2020. Në këtë rast, padia u kundërdrejtohet edhe personave të cilëve u ka kaluar titulli i pronësisë. Kjo dispozite duhet të lexohet në interpretim të nenit 7 (1)(c), i cili ka të bëjë me tokën publike, pra një tokë ku të drejtat e pronësisë nuk mund të ekzistojnë, as për shtetin, por i përkasin publikut shqiptar. Shteti në këtë rast ka vetëm të tagrin e administrimit dhe jo të disponimit, pasi e drejta për të disponuar nuk mund të ekzistojë dhe nuk mund të ushtrohet⁴². Padia në këtë rast e cila mund të ngrihet nga Avokatura e Shtetit për të konstatuar pavlefshmërin absolute të aktit administrativ⁴³, nuk mund të shtrijë pasojat mbi personin e tretë, pasi personi i tretë nuk është palë në këtë akt administrativ i cili kërkohet të shfuqizohet. Ndodhur në kushtet kur do të kemi të bëjmë me një padi të natyrës civile duke kërkuar njohjen e së drejtave të pronësisë për shkak të pavlefshmërisë absolute, gjykata ka mundësinë që të bëjë një hetim të thelluar duke diskutuar në lidhje me ligjshmërinë e titujve të pronësisë. Në përfundim vendimi përfundimtar dhe i formës së prerë, i gjykatës që ka gjykuar çështjen, mund të regjistrohet në ASHK nga pala gjyqfuese, i cili ka saktësuar qartë të drejtat e tij të pronësisë mbi pronën objekt gjykimi. Dispozita e nenit 10 të ligjit të ri parashikon tekstualisht edhe rastet apo situatat të cilat nuk mund të regjistrohet AMTP-ja. Në fazën e regjistrimit paraqiten për t'u regjistruar më shumë se një pronar. Mund të ndodhemi edhe përpara rasteve kur nga përmirësimi i hartave kadastrale, të rezultojë e regjistruar me një titull tjetër pronësie mbi këtë pasuri. Në lidhje me këto raste, kur kemi të bëjmë me konkurrencë të titujve të pronësisë, rruga gjyqësore për zgjidhjen e çështjes në themel sa i takon të drejtave të pronësisë, ligji referon në zgjidhje rrugën gjyqësore⁴⁴. Rasti tjetër i refuzimit ndodh në rastin e referuar nga legjislacioni në fuqi për regjistrimin e pasurive të paluajtshme. Është e rëndësishme të dimë se sistemi ynë kadastral bazohet mbi disa parime. Disa prej parimeve janë të reflektuar edhe në ligjin për kadastrën⁴⁵. Ndërsa sa i përket parimit të prioritetit në kohë është një parim i cili e ka konfirmuar gjykata Kushtetuese⁴⁶. Konkretisht parimi i prioritetit në kohë nënkupton se akti që regjistrohet i pari në regjistrin publik ka vlerë mbizotëruese. Parimi i prioritetit në kohë ose i përparësisë së pronësive të regjistruara, buron nga kërkesat ligjore për të evidentuar në regjistrin sendet e paluajtshme dhe faktet që kanë të bëjnë me gjendjen e tyre juridike⁴⁷. Ligji aktual për kadastrën, i analizuar në krahasim me ligjin për përfundimin e proceseve kalimtare, tregon se, në rastet kur ekzistojnë dy tituj pronësie që njohin ose konfirmojnë të drejta pronësie mbi të njëjtën pasuri, titulli i mëvonshëm nuk mund të regjistrohet nëse nuk vjen në përputhje kronologjike me titullin e mëparshëm të regjistruar⁴⁸. Në këto raste palët orientohet të zgjidhin në rrugë gjyqësore pretendimet e tyre në lidhje me pronësinë mbi këto pasuri. Një rast tjetër, i cili pamundëson regjistrimin e AMTP-ve është edhe rasti kur kemi të bëjmë me një mbivendosje fiktive të krijuar për shkak të gabimeve në sistem. Në këto raste do të ishte tërësisht e panevojshme ndjekja në rrugë gjyqësore e çështjeve me mbivendosje. Ligji për përfundimin e procesit kalimtar të regjistrimit të pasurive ka parashikuar disa dispozita të cilat nuk ishin në ligjet e mëparshme, në lidhje me regullimin e rasteve kur kemi mbivendosje fiktive. Megjithatë përgjigja në të tilla raste është dhënë, dhe është parashikuar në nenin 65 ku citohet shprehimisht se: *“Kur për një pasuri të paluajtshme në një zonë kadastrale, që i është nënshtruar regjistrimit fillestar, para hyrjes në fuqi të këtij ligji, paraqitet kërkesë për regjistrim titulli pronësie, që mbivendoset në hartë, tërësisht ose pjesërisht, me një titull tjetër të regjistruar më parë, drejtoria vendore e ASHK-së kontrollon hartën kadastrale për të identifikuar nëse mbivendosja buron nga gabime ose pasaktësi në pozicionimin e titullit të regjistruar në hartën kadastrale. Nëse është e nevojshme, drejtoria vendore evidenton në terren pasuritë. Kur mbivendosja buron nga pasaktësi në hartën kadastrale, sipas rastit, drejtoria vendore vepron si vijon: a) nëse gabimi ose pasaktësia në hartën kadastrale ka të bëjë vetëm me një pasuri dhe nuk cenon pasuritë kufitare, korrigjon gabimin në hartë dhe njofton pronarët mbi korrigjimin, duke vijuar*

⁴² Shih “Komentarin për ligjin nr.20/2020” (Fullani, 2021),f.54.

⁴³ Shih nenin 17 (Ligji nr.49/2012 "Për organizimin dhe funksionimin e gjykatave administrative dhe gjykimin e mosmarrëveshjeve administrative" Fz. 53 dt 16.05.2012).

⁴⁴ Shih nenin 10/3 të (Ligji nr.20/2020 "Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë" Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

⁴⁵ Shih nenin 5 dhe nenin 36 tek (Ligji nr.111/2018 "Për Kadastrën", Fz.28 dt 6.03.2019).

⁴⁶ Shih (Vendimi nr.17/2010 i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë, 2010).

⁴⁷ Shih Vendimi nr.17.2010 të Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë (Vendimi nr.17/2010 i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë, 2010) fq. 18-19.

⁴⁸ Shih neni 24 të (Ligji nr.111/2018 "Për Kadastrën" Fz.28 dt 6.03.2019).

procedurat e regjistrimit të titullit për të cilin është paraqitur kërkesë. Në të tilla raste shqyrtimi i rasteve konkrete fillon vetëm me kërkesën e palëve, dhe nuk mund të fillojë nga Agjencia Shtetërore e Kadastrës kryesisht.

6. Saktësimi i sipërfaqeve dhe përfitimi i sipërfaqeve pronë shtetërore

Praktika gjyqësore, por edhe administrative na tregon se edhe subjekteve të tjerë të ligjit, të cilët kanë përfituar tokë me AMTP, jo rrallë herë janë ndeshur me probleme sa i përket përcaktimit të saktë të sipërfaqeve takuese të tokës bujqësore. Në shumë raste qytetarët shqiptar nuk kanë gjetur zgjidhjen, në momentin e regjistrimit të AMPT-ve. Kjo për faktin se mungojnë dokumentet hartografike për të cilat nuk pasqyrohet saktë sipërfaqja në mënyrë faktike, e cila përputhet me sipërfaqen e përcaktuar në AMTP. Shumë subjekte posedojnë “de facto” tokë më pak, ose nuk janë trajtuar fare me tokë krahasuar me sipërfaqen e përcaktuar në AMTP. Kemi dhe raste kur subjektet janë pajisur me AMTP por sipërfaqja “de facto” e poseduar tejkalon sipërfaqen “de jure” të përcaktuar në këtë akt. Këto janë çështje të cilat legjislacioni i mëparshëm nuk jepte një zgjidhje duke e lënë problemin pa zgjidhje. Për ti dhënë zgjidhje problemeve të parashtruara më sipër, procesi i digjitalizimit të hartave kadastrale ka sjellë si rrjedhojë detyrimin e ASHK për të përditësuar AMTP në momentin e regjistrimit duke e pajisur këtë akt me elemente të hartografisë, duke marrë iniciativën për të korrigjuar dhe për të saktësuar sasinë e tokës dhe sipërfaqen e saj e cila do të duhet të pasqyrohet në hartën kadastrale. Referuar parashikimeve ligjore të nenit 10 sanksionohet se⁴⁹ *gjatë procedurave të regjistrimit ose përmirësimit të regjistrimit të pasurive të paluajtshme, ASHK-ja plotëson me elementet hartografike AMTP-të që nuk janë të shoqëruara me dokumentacion hartografik, ose saktëson dokumentin hartografik. 2. ASHK-ja verifikon nëse të gjithë përfituesit e tokës bujqësore në territorin e ish-kooperativës dhe/ose ish-ndërmarrjes bujqësore kanë në posedim aq sipërfaqe sa është përcaktuar në AMTP. Nëse ka subjekte që posedojnë më pak dhe të tjerë më shumë sesa është përcaktuar në AMTP, Agjencia përcakton ose korrigjon kufijtë e sipërfaqeve, sipas sasisë së AMTP-ve dhe i pasqyron ato në hartën kadastrale. ASHK-ja i ofron subjektit që posedon më pak se sipërfaqja e përcaktuar në AMTP, mundësinë për t’u plotësuar me këto sipërfaqe, deri në sasinë e përcaktuar në AMTP, në rastet kur korrigjimi, sipas kësaj pike, nuk mund të realizohet dhe në territorin e ish-kooperativës dhe/ose ish-ndërmarrjes bujqësore ka sipërfaqe të lira shtetërore*⁴⁹. Ky parashikim ligjor i shërben subjekteve të cilat nuk kanë përfituar tokë ose kanë përfituar më pak tokë se subjektet e tjera. Në rast se gjatë shqyrtimit të hartës kadastrale, ASHK vëren se pozicionimi i tokës në hartë është i pamundur atëherë Zyra e Kadastrës udhëzon përfituesin për të zgjidhur në rrugë gjyqësore mosmarrëveshjet për të njëjtën sipërfaqe toke ose për një pjesë të saj në rast se ka mbivendosje me një ose më shumë pronarë⁵⁰. Megjithatë mund të ndodhemi edhe përsëri rasteve kur pasaktësia mund të ketë ardhur për shkaqe të tjera të cilat nuk kanë lidhje me rastet e larpërmendura. Përmendëm rastet e mbivendosjeve fiktive të cilat në pikën e parë të dispozitës së neni 65 të ligji nr.20/2020, jepeshin alternativat e zgjidhjes. Kur kemi të bëjmë raste të thjeshta atëherë ASHK e administron çështjen duke bërë verifikimet përkatëse në funksion të rregullimit të gabimeve që mund të kenë ndodhur duke garantuar maksimalisht njohjen e të drejtave të pronësisë. Në rastin parashikuar në paragrafin e dytë të pikës së parë dhe në paragrafin 2 të së njëjtës dispozitë do të kemi një trajtim të ndryshëm. Kur mbivendosja buron nga pasaktësi në hartën kadastrale, sipas rastiit, drejtoria vendore vepron si vijon: a) nëse gabimi ose pasaktësia në hartën kadastrale ka të bëjë vetëm me një pasuri dhe nuk cenon pasuritë kufitare, korrigjon gabimin në hartë dhe njofton pronarët mbi korrigjimin, duke vijuar procedurat e regjistrimit të titullit për të cilin është paraqitur kërkesë⁵¹; Kuptojmë që në asnjë rast korrigjimi i pasaktësive nuk mund të ndodhi nëse nuk ka iniciativë të palëve. ASHK vendoset në lëvizje vetëm me kërkesë të palëve. b) nëse gabimi ose pasaktësia në hartën kadastrale kërkon ripozicionimin e shumë titujve të keqpasqyruar, drejtoria vendore zbaton procedurat e përmirësimit të zonës kadastrale, sipas kreut VI të ligjit “Për kadastrën”⁵². Pavarësisht faktit se ligji parashikon

⁴⁹ Shih nenin 10 I Ligjit nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”(Ligji nr.20/2020 "Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë" Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

⁵⁰ Shih po aty.

⁵¹ Shih nenin 65 paragrafi 1 po aty.

⁵² Po aty pika b.

mundësinë e referimit tek ligji “Për Kadastrën”, sa herë kemi të bëjmë me raste të mbivendosjeve, ligji për kadastrën në këtë krah ku ligji referon nuk përmban asnjë dispozitë që ka të bëjë me përmirësimin e hartës kadastrale. *2. Kur gabimi ose pasaktësia qëndron tek elementet hartografike të vetë titujve të pronësisë, sipas rastit, ASHK-ja vepron si vijon: a) për titujt e miratuar përpara hyrjes në fuqi të këtij ligji nga institucionet shtetërore, korrigjon gabimet, njofton palët e interesuara dhe vijon me regjistrimin e titullit; b) për gabimet hartografike që e kanë origjinën në vendime gjyqësore të formës së prerë, korrigjimi mund të kryhet vetëm me pëlqimin e palës përfituese të të drejtave, sipas vendimit gjyqësor. Në çdo rast korrigjimi, sipas kësaj pike, nuk mund të çënojë të drejtat e pronarëve të pasurive kufitare*⁵³. Edhe në rastin e parashikuar nga pika (a), nuk mund të realizohet kryesisht nga ASHK.

Për herë të parë përcaktohet shprehimisht rruga ligjore që duhet të ndjekin subjektet e interesuara në rast mosmarrëveshje dhe mbivendosje me pronarët e pronave kufitare, apo me çdo lloj pretendimi në lidhje me të drejtën e pronësisë ndaj çdo subjekti tjetër. Në rast se subjekti posedon sipërfaqe shtesë nga ajo që është përcaktuar në AMTP, ligji ka dhënë zgjidhje, duke i dhënë mundësinë çdo subjekti (qoftë edhe pasi saktësohen sipërfaqet sipas pikës 2 të kësaj dispozite) që të aplikojë për të marrë në pronësi këto sipërfaqe. Ky akt nënligjor është nxjerrë në funksion për të zgjidhur përfundimisht pretendimet në lidhje me pjesë shtesë të tokës bujqësore të përfituar vetëm në posedim por jo në disponim. Vendimi i Këshillit të Ministrave ka parashikuar shprehimisht se “*Subjektet që posedojnë më shumë se sipërfaqet e parashikuara në AMTP, iu lind e drejta për të përfituar truallin e pronësisë për një sipërfaqe shtesë deri në një masë jo më shumë se 20% e vlerës së parashikuar në AMTP kundrejtë pagesë së vlerës së tokës sipas cmimit të tokës bujqësore*.”⁵⁴

7. Trajtimi i ndërtimeve informale dhe problematika me njësitë ndërtimore që nuk mund të regjistrohen

Një tjetër objekti i ligjit nr. 20/2020 synon të përfundojë procesin e legalizimit. Procesi i legalizimeve është një proces i cili ka zgjatur në kohë. Numri i konflikteve në këtë fushë ka qenë i lartë, shqetësues madje dhe duke kapërcyer kufinjë e shtetit shqiptar⁵⁵. Pavarësisht krijimit të lehtësirave ligjore, që kanë tentuar të realizojë legjislatori në ndryshimet ligjore në këtë fushë përsëri kemi patur konflikte të vazhdueshme në kohë, midis ish pronarëve, poseduesve të ndërtimeve pa leje. Ndryshimet demografike, ekzistenca e një administrate të dobët të organeve të vetqeverisjes vendore, dhe qëndrore ndër vite ka sjellë si pasojë, prodhimin e gjendjes së faktit që ka të bëjë me ndërtimin e zonave informale, ndërtimeve pa leje, ose ndërtimeve që janë ngritur në pronat e të tretëve, apo edhe ndërtime apo shtesa të cilat kanë devijuar nga përcaktimet teknike të bërë në lejen e ndërtimit. Ky ligj synon të zgjidhë këtë situatë, për të krijuar mundësinë që edhe subjekte të cilët kanë ndërtuar në shkelje apo pa një leje ndërtimi të disponojnë ligjërisht një titull pronësie për këto ndërtime. Procesi i legalizimeve pa leje është një proces i cili jo vetëm që nuk ka ngelur pa trajtuar por është dhe një ndër gangrenat më të mëdha, dhe një pjesë e rëndësishme e cila ka ndikuar në mënyrë thelbësore në regjimin juridik të tokës. Ligji i mëparshëm i legalizimeve parashikonte se ndërtimet pa leje të ndërtuara për funksione banimi dhe veprimtari ekonomike dhe funksione të tjera social-kulturore të cilat disponohen nga individë apo persona juridikë të regjistruar, përfshihë dhe ndërtimet pa leje për të cilat subjektet nuk kanë kryer procedurën e vetëdeklarimit sipas afateve të përcaktuara në ligj.⁵⁶ Ky proces është ndërmarrë nga shteti shqiptar me qëllim për të trajtuar të gjithë ato objekte informale në një numër masiv. Ky ligj ka synuar t’i japë një trajtim të barabartë të gjithë atyre shtresave të cilët si rrjedhojë e neglizhencës, mos ndërhyrjes, dhe ekzistencës së një administrate të dobët të vetëqeverisjes vendore, kanë lejuar ekzistencën e

⁵³ Shih neni 65/1 paragrafi 2 dhe pika 2 i Ligjit nr.20/2020 “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”.

⁵⁴ Po aty. (Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.1174/2020 "Për procedurat e regjistrimit të AMTP-ve, saktësimin e kufijve e sipërfaqeve, si dhe normat për sipërfaqet shtetërore shtesë e pronat shërbyese" Fz.18, 2020).

⁵⁵ Shqipëria ka një numër të konsiderueshëm çështjesh në GJEDNJ, për të cilat jo rrallë herë shteti shqiptar jo rrallë herë është gjetur nga Gjykata Evropiane e të drejtave të Njeriut në shkelje të KEDNJ.

⁵⁶ Shih nenin 2 të ligji nr.9482 datë 03.04.2006 “Për legalizimin, urbanizimin dhe integrimin e ndërtimeve pa leje” (I ndryshuar dhe i shfuqizuar).

kësaj gjendje fakti, kanë bashkëjetuar me të për vite me rradhë. Numri i ndërtimeve të cilat janë ndërtuar nga këto subjekte, kanë qenë të tilla sa dhe vetë ligji ka përcaktuar për to edhe ndarjen në kategori.

Në interpretim të ligjit për legalizimeve ,dhe akteve në funksion të tij, në tërësi kuptojmë që ndërtimet pa leje do të kategorizohen sipas disa kriterëve. *Së pari, vendodhja e ndërtimit informal. Së dyti, destinacioni dhe funksioni i ndërtimit informal*, dhe *së fundmi* struktura e tij. Vendodhja ka të bëjë me faktin nëse një ndërtim është ndërtuar në zona formale apo bllokun e zonave informale. Vendodhja lidhet ngushtësisht edhe adresën e objektit informal. Objekti informal mund të ndodhet brenda vijave kufizuese, në qytet por gjithashtu mund të ndodhet edhe jashtë vijave kufizuese, (psh: në park, në fshat, në tokë bujqësore, në tokë pyll livadh etj). Strukturat e ndërtuara pa leje bazuar në destinacionin e tyre, mund të përdoren për qëllime banimi, ose për funksion social- ekonomik. Sa i përket strukturës ndërtimi informal mund të jetë një strukturë, shtesë e lejes së ndërtimit, shtesë e ndërtuar në lartësi, ose shtesë anësore e ndërtimit të pajisur me titull pronësie, ose një strukturë monolit e ndërtuar në pronën e poseduesit të ndërtimit informal apo në pronën e të tretit. Ligji i mëparshëm kishte parashikuar që për të gjitha ndërtimet që nuk legalizoheshin si pasojë e mos plotësimit të kriterëve të nenit 2 pika 1 dhe 3 të ligjit të sipërpërmendur do të trajtoheshin bazuar në ligjin nr.9780 datë 06.07.2007, “Për inspektimin e ndërtimit”(i ndryshuar)⁵⁷. Pra, ndërtimet pa leje që nuk janë në fushën e zbatimit të nenit të lartpërmendur, do të shemben pasi janë ndërtime të pakualifikuara nga ligji i legalizimeve. Me shfuqizimin e ligjit “Për Legalizimin,urbanizimin dhe integrimin e ndërtimeve pa leje” do të duhet t’i jepej një zgjidhje kësaj situate problematike. Zgjidhja e kësaj situate ndikon pozitivisht në garantimin e të drejtave të një interesi publik të gjerë, dhe nuk krijon kosto për shtetin. Ligji parashikon kushte favorizuese për poseduesit e ndërtimeve pa leje të cilat nuk legalizohen. Për herë të parë për ndërtimet që nuk mund të legalizohen shteti garanton trajtimin e subjekteve nëpërmjet shpërbërimit financiar programeve sociale dhe formave të tjera alternative të trajtimit. Kjo rrit sigurinë juridike për të gjithë ata subjekte të cilët posedojnë një ndërtim i cili skualifikohet nga procedurat e legalizimit.⁵⁸ Nëse do t’i referohemi ligjit të ri në përkufizimin që ligji i ri bën shikojmë që ka dallim midis nocioneve që të dy ligjet sanksionojnë. *Pikë së pari* cfarë do të konsiderohet një ndërtim pa leje në kuptimin e ligjit aktual në dallim nga ligji i mëparshëm? Në ndërtimin pa leje referuar qëllimit të ligjit 20/2020 ka të bëjë me atë ndërtim në të cilën kishte përfunduar karabinaja, ndërsa në ligjin aktual ky lloj specifikimi nuk gjendet. Është e nevojshme dhe e mjaftueshme që ndërtimi informal të ketë lidhje pazgjidhshëmrisht me token. Një tjetër dallim sa i takon seleksionimit të ndërtimeve pa leje, nuk specifikohen llojet e destinacioneve të këtyre ndërtimeve. Nuk përbën fakt të rëndësishëm se cfarë destinacioni ka ndërtimi informal. Ndërsa ligji i mëparshëm e bënte një specifikim të tillë, duke i ndarë sipas destinacionit të përdorimit të ndërtimit ⁵⁹. Pavarësisht faktit të vendosjes në prioritet të subjekteve posedues, në rast kur kemi ndërtim informale të ndërtuara në pronën e pronarëve, të drejtat e pronarëve nuk janë rivendosur në mënyrën e duhur. Një tjetër pikë shumë e rëndësishme, ka të bëjë pikërisht me legalizimin e objekteve në shkelje të lejes së ndërtimit⁶⁰.

Në këtë rast vendimi i Këshillit të Ministrave na referon tek kriteret e legalizimit në nenin 18 të ligjit 20/2020⁶¹. Problematika në këtë rast ka të bëjë me faktin kur ndërtuesit kanë shkelur rregullat e lejes së ndërtimit. Në këtë rast ligji parashikon dy raste të zgjidhjes së problematikës. Rasti i parë ka të bëjë me struktura ndërtimore të cilat janë të lidhura me ndërtimin kryesor por mund të trajtohen si shtesa anësore ndërtimit ose si një shtesë kati. Në këto raste nëse njësia ndërtimore ndahet dhe ka mundësi të trajtohet më vetë, atëherë legalizohet vetëm kjo shesë. Nëse nuk ekziston mundësia e trajtimit të shtesës anësore më vete atëherë ajo do të legalizohet në tërësi së bashku me ndërtimin ekzistues. Legalizimi i ndërtimeve sipas këtyre rasteve teorikisht mund të duket i zgjidhshëm. Megjithatë në praktikë është e vështirë pasi shtesa anësore e një godine shumë katëshe me leje ndërtimi që i

⁵⁷ Ligji nr.9780 date 16.07.2007 "Për Inspektimin e Ndërtimit" (i ndryshuar), 2007.

⁵⁸ Shih nenin 33 të ligjit 20/2020 “Për Përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë”.

⁵⁹ Shih nenin 3/a të Ligjit nr.9482date 03.04.2006 "Per legalizimin, urbanizimin dhe integrimin e ndertimeve pa leje" (i ndryshuar), 2006 .

⁶⁰ Shih piken 2.1 nënparagrafin 3, VKM nr.1040 datë 25.11.2020 (Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.1040 dt 25.11.2020 "Për përcaktimin e rregullave të zbatimit të kriterëve të legalizimit dhe miratimin e modelit të aktit të legalizimit për ndertimet pa leje, 2020.)

⁶¹ Shih nenin 18 të ligjit 20/2020 “Për Përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë”.

bashkëlidhet lejes së ndërtimit, ku çdo kat në lartësi i ndërtimit është një njësi më vete, nuk mund t'i nënshtrohet legalizimit si një njësi me vete. Kjo për faktin se shtesa anësore e cila i korrespondon katit në lartësi, nuk arrin të përfshihet në sipërfaqen totale të njësisë së ndërtimit në katin në lartësi. E thënë më ndryshe, në një ndërtim shumë katësh, të cilit i është bashkëlidhur një shtesë anësore në lartësinë e objektit, trajtohet më vete nëse kjo njësi nuk ka komunikim me njësinë ndërtimore me leje ndërtimi. Por nëse shtesa anësore realizohet në funksion të shtimit të sipërfaqes ndërtimore të ambienteve të ndëtuara me leje ndërtimi, atëherë i gjithë objekti do të duhet të legalizohet në tërësi, pasi do të konsiderohet i gjithi pa leje. Në ditët e sotme, shumë ndërtime, objekte banimi dhe shërbimi shumëkatëshe, të ndëtuara në territorin e Republikës së Shqipërisë, duke qenë në shkelje të lejes së ndërtimit të lëshuara nga organet kompetente, nuk kanë arritur të pajisen me aktet e kolaudimit nga ana e autoriteteve të pushtetit vendor (Bashkitë), dhe për to nuk është lëshuar as leja e shfrytëzimit. Pavarësisht këtij fakti, objekti apo njësitë ndërtimore vazhdojnë të shfrytëzohen maksimalisht, nga pronarët e njësive ndërtimore të cilët këto njësi i kanë pëfituar nëpërmjet kontratave të sipërmarrjes të lidhura midis tyre dhe sipërmarrësit ndërtues, ose investitor. Banorët e këtyre godinave e disponojnë pronën nëpërmjet kontratave të sipërmarrjes apo porosisë. Por ata nuk kanë arritur të regjistrojnë pronën e tyre apo njësinë ndërtimore të blerë nga ana tyre pasi, nuk kanë arritur të përfundojnë kontratat përfundimtare të shitjes së njësive ndërtimore. Ky ngërç, ka ardhur si pasojë e shkeljes së rregullave të ndërtimit, dhe devijimit të projektit nga ana e ndërtuesit për përfitime personale. Këto veprime kanë shkaktuar refuzimin nga autoritetet kompetente të pajisjes së subjekti ndërtues me aktin e kolaudimit, dhe për rrjedhojë nuk është përfunduar regjistrimi përfundimtar i pasurisë së paluajtshme në Agjencinë Shtetërore të Kadastrës. Kjo sjell një efekt zinxhir i cili reflektohet edhe në mos pajisjen me dokumente pronësie të subjekteve të interesuara të cilët kanë investuar në blerjen e njësive ndërtimore. Zgjidhjen e jep ligjvënësi me anë të VKM nr.1180/2020 “Për përcaktimin e procedurave të veçanta të legalizimit në favor të poseduesve të objekteve me shkelje të lejes së ndërtimit, si dhe rregullat për përfundimin e procedurës nga subjektet dhe ose shoqëritë ndërtuese apo investitore”. Fillimisht referuar pikës 7 të VKM nr. 1180/ 2020, ligjvënësi i jep mundësi subjekti ndërtuese të legalizojë ndërtimin në emrin e tij dhe më pas të finalizojë kontratat përfundimtare të kalimit në pronësi për subjektet që kanë blerë ose prenotuar njësitë ndërtimore në ndërtimin e ri. Praktikisht investitori nuk aplikon për legazimin e ndërtimit të tij për faktin se nuk ka asnjë interes të disponojë ato. Investitori i ka tjetërsuar sipërfaqet ndërtimore dhe pagesën për njësi ndërtimore e ka pëfituar. Pra praktikisht ai e ka shitur ndërtimin në shkelje të lejes së ndërtimit. Nuk ka asnjë interes për të vijuar më tej, për më tepër të paguaj taksa dhe tarifa të panevojshme. Së dyti, shkelja e lejes së ndërtimit jo gjithmonë mund të jetë bërë nga ndërtuesi, por modifiket e njësive ndërtimore mund të jenë bërë nga pronarët e njësive të banimit duke realizuar shtesa anësore ose në lartësi duke ndikuar në modifikimin e projektit të miratuar me leje ndërtimit. Për këtë arsye ligjvënësi urdhëron Drejtoritë vendore të ASHK-së, pas kryerjes së procedurave të evidentimit në terren, hartojnë listat e ndërtimeve të ngritura nga subjektet që gjenden në kushtet e pikave 7 ose 8, të këtij vendimi, si dhe listën e poseduesve të njësive individuale, dhe i afishojnë ato në faqen zyrtare të ASHK-së, në ambientet e drejtorive vendore dhe të objekteve që do t'i nënshtrohen procesit të legalizimit, si dhe pranë njësive të vetëqeverisjes vendore. Për këtë arsye Poseduesit e njësive individuale duhet të dorëzojnë, brenda 30 (tridhjetë) ditëve nga data e afishimit publik, dokumentacionin që provon marrëdhënien juridiko-civile me subjektin ndërtues/investitor⁶².

Drejtoria vendore miraton fillimisht aktin e legalizimit për objektin në shkelje të lejes së ndërtimit në favor të të gjithë poseduesve. Nëse objekti është ngritur në truall të të tretëve ata do të pëfitojmë pjesë përkatëse nga objekti kryesor, edhe në rast se për këto njësi investitori i ka tjetërsuar tek të tjerët. ASHK ndjek parimin e përparësisë ku fillimisht pajis me leje legazimi pronarët e truallit dhe më pas poseduesit e tjerë sipas rradhës së kontratave. Në rast se ka konkurrim midis dy ose më shumë kontratave do të verifikohet rast pas rasti. Për ato sipërfaqe që nuk janë lidhur kontrata porosie ose sipërmarrje legalizohen në favor të ndërtuesit⁶³.

⁶² Shih pikën 7- 11. të VKM nr.1180/2020 “Për përcaktimin e procedurave të veçanta të legalizimit në favor të poseduesve të objekteve me shkelje të lejes së ndërtimit, si dhe rregullat për përfundimin e procedurës nga subjektet dhe ose shoqëritë ndërtuese apo investitore”, 2020).

⁶³Shih pikat 14-26 po aty.

8. Trajtimi i favorizuar i objekteve për të cilat nuk disponohen tituj pronësie

Për nga vetë natyra e sistemit ekonomik të aplikuar para viteve 90, sistemi i regjistrimit të pasurive të paluajtshme nuk ka qenë shumë funksional përfshirë këtu banesat dhe oborret tyre. Duke filluar nga viti 1976 pas kalimit të të gjithë kategorive të tokave në pronësi shtetërore në praktikë ndodhte që në rast tjetërsimi të pronësisë private në favor të personave të tretë ky kalim nuk shoqërohej edhe me kalimin e pronësisë mbi truallin sipërfaqe ndërtimore dhe oborrit e saj. Trualli dhe oborri banesës regjistrohej si truall dhe oborr në përdorim. Pas viteve 90, lindi domosdoshmëri rregullimi ligjor i kësaj situate dy pronësie. Si rrjedhojë e mosregjistrimit të banesave nuk lejohej tjetërsimi i banesave tek personat e tretë⁶⁴. Kuadri i parë ligjor i cili sanksionoi dhe favorizoi kalimin e tokës truall të banesave në pronësi private ishte ligji nr. 7512, datë 10.08.1991, *“Për sanksionimin dhe mbrojtjen e pronësisë private”*. *“Personat juridikë a fizikë vendas pronarë të ndërtesave ekzistues të çdo lloji janë edhe pronarë të truallit që zënë këto ndërtesa”*⁶⁵. Megjithatë, pavarësisht parashikimeve ligjore që ligji i lartë përmendur kishte sanksionuar, problemetika qëndronte në momentin e regjistrimit të këtyre trojeve në regjistrat publikë. Mosregjistrimi sillte probleme në momentin kur pronarët e ndërtimeve kërkonin të tjetëronin pronat e tyre. Edhe pse ligji krijoi bazën ligjore për të zgjidhur këtë situatë, përsëri kishte mungesë aktesh ligjore dhe nënligjore që do të përcaktonin se cila do të ishte procedura e duhur që do të ndiqej për kalimin e pronësisë së truallit.

Kemi raste kur poseduesit e ndërtimeve qofshin këto me leje ose pa lejen e organeve kompetente nuk disponojnë asnjë titull pronësie. Sfida aktuale e ligjin e ri, kërkon t'i japë përfundimisht zgjidhjen e kësaj gjendje të faktit. *“Për objektet pa titull pronësie, trojet e tyre funksionale si dhe oborret në përdorim ASHK do të miratojë dokumentet e pronësisë në favor të poseduesve”*⁶⁶. Nëse poseduesi ka kryer ndërtime pa leje nga objekti me titull pronësi, oborret në përdorim evidentohen nga ASHK-ja, dhe kalimi i pronësisë së truallit realizohet pa pagesë deri në sipërfaqen 300 metra katrorë, kur prona është në pronësi të shtetit. Ndërsa kur prona është në pronësi të subjekteve private persona të tretë, atëherë çmimi që do të aplikohet do të jetë bazuar në përcaktimet e nenit 22 të tij⁶⁷. Për të përfituar dokumentet e pronësisë, dhe për t'u njohur pronar duhet te plotësohen dy kushte. Së pari mos ekzistenca e nje dokumenti pronësie apo të ndonjë akti që të ketë njohur të drejta pronësie. Së dyti, ndërtimi të jetë provuar me anë të një vendimi gjyqësor vërtetimi fakti të pronësisë i cili nuk është regjistruara përpara vitit 1994. Pronat që nuk kanë tituj pronësie duhet të jenë të përfshira edhe në fondin e trojeve dhe pasurive të cilat nuk janë regjistruar më parë. Prona e cila kërkohet të regjistrohet mund të jetë edhe një pasuri, për të cilën ekziston një dokument pronësie, por titulli i pronësisë përmban të meta thelbësore, që e bëjnë atë të paregjistrueshëm.⁶⁸ Në këtë rast pretenduesi i të drejtave të pronësisë nuk ka nevojë të investojë gjykatën civile për të kërkuar fitimin e pronësisë me anë të parashkrimit fitues. Ky lloj procesi do të kërkojë një kohë të konsiderueshme. Ligjvënësi, e zgjidh këtë rast për të garantuar pronarin në të drejtat e tij të pronësisë pa shkaktuar vonesa. *Po në rastet kur pronat për të cilat nuk disponohen të drejta pronësie, por janë tjetërsur, duke kaluar në posedim të personave të tjerë?* Në këto raste, edhe pse ndodhemi përpara faktit se pronësia ka kaluar personave të tretë përpara hyrjes në fuqi të këtij ligji⁶⁹, regjistrimi i aktit të fitimit të pronësisë do të regjistrohet. I qëndrojmë mendimit se në aspektin formal ky parashikim ligjor që bën VKM 827/2020 është katërcipërisht në kundërshtim me Kodin Civil. *Fitimi i pronësisë me anë të veprimit juridik, (kontratë shitje), e cila është lidhur midis subjekteve të interesuara për të realizuar kalimin e pronësisë së një pasurie e cila nuk ka titull pronësie, është një veprim juridik absolutisht i pavlefshëm.* Nenin 92 i Kodit Civil ka parashikuar se, *“Veprimet juridike të cilat vijnë në kundërshtim me një dispozitë*

⁶⁴ Melo, Kovaci, Ilda *“E drejta e Tokës”* f. 120.

⁶⁵ Shih neni 21 të Ligjit nr.7512 datë 10.08.1991 *“Për sanksionimin dhe mbrojtjen e pronësisë private”*.

⁶⁶ Shih neni 34 të ligji 20/2020 *“Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”*.

⁶⁷ Shih neni 34 të ligjit nr.20/2020 *“Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”* Fz. 70 dt 22.04.2020, 2020).

⁶⁸ Shih kreun II të VKM nr.827 date 30.09.2020; (Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.827 date 30.09.2020 *“Për Përcaktimin e rregullave të hollësishëm për miratimin e dokumentit të pronësisë, të objekteve pa titull pronësie, trojeve të tyre funksionale dhe të oborreve në përdorim”*, 2020).

⁶⁹ Shih neni 59 i ligjit nr.20/2020 *“Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë”*.

*urdhëruese të ligjit janë të pavlefshme*⁷⁰. Në rastin konkret një kontratë shitje me palë shitëse që nuk provon titullin e pronësisë, nuk mund të bëhet e vlefshme. Doktrina në lidhje me pavlefshmërinë absolute të veprimit juridik, ka kristalizuar qëndrimin saj duke dalë në përfundimin se pavlefshmëria absolute është forma më e rëndë e pavlefshmërisë së veprimit juridik. Kjo do të thotë se ky veprim juridik nuk mund të korrigjohet, dhe nuk mund të rikuperohet pasi veprimi juridik absolutisht i pavlefshëm nuk prodhon pasoja. Në këtë rast ASHK nuk mund të veprojnë me regjistrimin e titullit të pronësisë me të meta, por të regjistrojë pronësinë me procedurën e regjistrimit fillestar sipas dispozitës së nenit 30 të ligjit nr.111/2018 “Për Kadastrën”.

9. Konkluzione

Paketa ligjore për regjimin juridik të pasurive të paluajtshme, dhe ligji i ri “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë” në veçanti, mbetet një domosdoshmëri. Pavarësisht problematikave, ky kuadër ligjor forcon parimin e sigurisë juridike. Ligji i ri “Për Kadastrën” dhe Ligji “Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë”, së bashku me aktet nëligjore në fuqi, arrijnë të garantojnë në një masë të konsiderueshme të drejtat e pronësisë. Ky kuadër ligjor ka arritur të japë zgjidhje shumë problematikave dhe rasteve, të cilat legjislacionet e mëparshme nuk rezultuan të sukseshëm. Rrisë që ligji ka sjellë janë të shumta. Përmendëm krijimin e një sistemi inventarizimi, dhe përditësimi më të shpeshtë në kohë, krijimin e kadastës digjitale, dhënies së mundësisë së subjekteve të interesuara për të regjistruar pronat e tyre, nëse për to disponohet ose jo titull pronësie. Këto angazhime inkurajojnë dhe bëjnë pjesë të kësaj reforme një kategori më të gjerë subjektësh, të cilat kanë pritur me vite për të zgjidhur problemet e tyre të pronësisë, e cila do të sillte si rrjedhojë vënien në dispozicion të tyre të një titulli pronësie. Ligji i ri jep mundësinë e regjistrimit të AMTP-ve edhe në rast se këto AMTP kanë probleme në aspektin formal apo material. Në përfundim të trajtimit të risive dhe problematikave në lidhje me përfundimin e procesit kalimtar të pronësisë, jemi të mendimit se pavarësisht shmangies së shumë hallkave penguese sa i përket mundësinë e regjistrimit të AMTP-ve që nuk plotësojnë kushtet e regjistrimit, ky kuadër ligjor mund të krijojë një konflikt të ri në lidhje me një mbivendosje fiktive të titujve të pronësisë. Ekziston mundësia për abuzim. Shfuqizimi i shumë filtrave kontrollues për regjistrimin e një titulli pronësie, ka avantazh pasi nuk i orienton palët menjëherë në dyert e gjykatës për të nisur procese gjyqësore në funksion të vërtetimit të së drejtës së tyre të pronësie. Palët i drejtohen gjykatës vetëm për ato raste kur ndërhyrja e organeve administrative nuk rezulton efektive. Propozimet ligjore që anashkalojnë problematikën ligjore të akteve të lëshuara nga organet e mëparshme të cilat nuk mund të regjistroheshin, vjen në unison me frymën e ligjit për të mbyllur përfundimisht pretendimet e subjekteve të interesuar për regjistrimin dhe njohjen e të drejtave të tyre të shkelura në vite. Megjithatë të pranosh ligjërimin e një akti administrativ i cili nga pikëpamja formale ka probleme esenciale, është e paprecedentë. Kur një akt administrativ, ka mungesë të elementeve thelbësorë të tij, kjo e bën këtë akt absolutisht të pavlefshëm. Sa i takon çështjes së regjistrimit të këtyre akteve, ligji i ri, rikuperon pavlefshmëritë relative të këtyre akteve administrative, duke pasur në qëllim të tolerojë në funksion të njohjes së të drejtave të pronësisë. Pra, jemi të mendimit, se ligji do të marrë në shqyrtim vetëm ato akte pavlefshëmria e të cilave është relative dhe jo absolute. Kjo do të thotë që titullari i së drejtës së pronësisë me AMTP, provon interesin e ligjshëm të këtij akti. Ligji i ri duhet të rregullojë vetëm rastet e pavlefshmërisë relative. Sigurisht theksojmë se subjektet që kërkojnë të regjistrojnë këto akte nuk shkarkohen plotësisht nga detyrimi për të plotësuar me dokumentacion titujt e tyre të pronësisë, megjithatë ligji nuk krijon pengesa për ta, për t'i plotësuar ato brenda afateve ligjore. Një tjetër çështje e parë me vëmendje në këtë artikull ka të bëjë edhe me situatën e ndërtimeve informale. Rregullimi statusit juridik të këtyre ndërtimeve nuk është një punë e lehtë për ligjvënësin, për shkak se përplasen një sërë interesash. Pavarësisht, gjendjes problematike të situatës së ndërtimeve informale, që nuk mund të kualifikohen, për herë të parë, kemi një kuadër ligjor i cili ka një marzh tolerancë shumë të lartë, në çështjen e përfshirjes së shumë objekteve pavarësisht destinacionit ekonomik, për t'u përfshirë në procedura legalizimi. Këtu vlen të marrim në konsideratë parashikimet ligjore që ligji ka bërë në rastin e ndërtimeve pa leje të llojeve objekt apo shtesë në shkelje të lejes së ndërtimit. Përpara miratimit të ligji dhe hyrjes në fuqi të tij dhe akteve nënligjore, situata ishte e pazgjidhshme. Në të tilla

⁷⁰ Shih nenin 92 të Kodit Civil të Republikës së Shqipërisë (Ligji nr. 7850 date 29.07.1994 "Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, (I azhurnuar), 1994).

raste, kishim gjithmonë një proces gjyqësor midis porositësve të sipërfaqeve ndërtimore dhe sipërmarrësit (ndërtues) me objekt përmbushjen e detyrimit kontraktor dhe pajisjen me dokumente pronësie për sipërfaqet ndërtimore. Gjykata ndodhej në vështirësi në marrjen e vendimit. Pavarësisht vendimit të gjykatës, për të pranuar ose jo, padinë e subjekteve të interesuara, vendimi gjyqësor praktikisht do të konsiderohej i pa ekzekutueshëm. Kjo pasi ndërtuesi nuk është i aftë të rregullojë strukturën e objektit të ndërtuara pa leje dhe sidomos në rastet kur këto shtesa apo ndryshime, apo ndërhyrje në lejen e ndërtimit e kanë filluesën që në strukturën e objektit. Pavarësisht vënies përpara përgjegjësisë, civile, administrative, apo penale të subjekteve përgjegjës, kjo nuk e zgjidh situatën e krijuar.

Për këtë arsye, lindi nevoja e miratimit të këtij kuadri ligjor për t'i dhënë përfundimisht zgjidhje të drejtave të pronësisë së këtyre subjekteve, të cilët nuk ishin pajisur me dokumente pronësie. Kjo nisëm e cila manifestohet me vënin në zbatim të kuadri të ri ligjor ndikon pozitivisht në forcimin e parimit të sigurisë juridike. Në përfundim mund të themi se sfidat që priten në kuadër miratimit të kuadrit të ri ligjor janë një provim i vështirë për vendin tonë në kuadër të garantimit të të drejtave të pronësisë.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Olldashi, Enkelejda, dhe Elona Saliaj , *Pasuritë e Paluajtshme dhe sistemi i regjistrimit në Republikën e Shqipërisë* (Vol. I). Media Print, 2015.
2. Elezi , Ismet. "Ligji 7510 i vitit 1991 Për tokën është ligj antinjerëzor, ligj antidemokratik, ligj antikushtetues, ligji burim konfliktesh sociale". *Voice of Albanians*, 27 gusht 2017. Marrë nga <https://www.voal.ch/ligji-7501-vitit-1991-per-token-ligji-antinjerezor-ligji-antidemokratik-ligji-antikushtetues-ligji-burim-konfliktesh-sociale-nga-prof-ismet-elezi/>
3. Fullani, Arjana. *Komentar i ligjit nr.20/2020 "Për përfundimin e procesve kalimtare te pronësisë në Republikën e Shqipërisë"*. Marrë nga <https://rm.coe.int/komentar-press/1680a490ea>.
4. Melo, Kovaci, Ilda . *E drejta e Tokës* (Vol. I) Lilo Printing, 2017.
5. Meçani, D. (s.j.). *Pronesia mbi Token*. Albpaper.

Legjislacion

1. *Ligji nr.7512 datë 10.08.1991 "Për sanksionimin dhe mbrotjen e pronësisë private"*. (1991, Gusht 10). Marrë nga <https://euralius.eu/index.php/sq/biblioteke/prona/ligje?task=download.send&id=44&catid=364&m=0>
2. *Ligji nr.49/2012 "Për organizimin dhe funksionimin e gjykatave administrative dhe gjykimin e mosmarrëveshjeve administrative"* Fz. 53 dt 16.05.2012. (s.j.). Marrë nga <https://qbz.gov.al/eli/fz/2012/53/ec90ff46-2a1e-48fb-817f-aed847667fee>
3. *Ligji nr.7501 date 19.07.1991 "Për Tokën"*. (1991, Korrik 19). Marrë nga <https://euralius.eu/index.php/sq/biblioteke/prona/ligje?task=download.send&id=70&catid=364&m=0>
4. *Ligji nr.133/2015 "Për Trajtimin e Pronës dhe përfundimin e procesit të kompensimit"* Fz. 255 viti 2015 marrë nga <https://atp.gov.al/wp-content/uploads/2023/08/Ligji-nr-133-2015-Fletore-Zyrtare.pdf>
5. *Ligji nr.111/2018 "Për Kadastrën"* Fz.28 dt 6.03.2019: www.qbz.gov.al
6. *Ligji 76/2016 Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë (e ndryshuar)*. (2016, Korrik 22). Marrë nga http://www.pp.gov.al/web/kushtetuta_2016_1082.pdf
7. *Ligji nr.9482date 03.04.2006 "Per legalizimin, urbanizimin dhe integrimin e ndertimeve pa leje" (i ndryshuar)*. (2006 , Prill 3). Marrë nga *Ligji nr.9482date 03.04.2006 "Per legalizimin, urbanizimin dhe integrimin e ndertimeve pa leje" (i ndryshuar):* <https://www.ashk.gov.al/wp-content/uploads/2014/05/ligji-9482-i-azhornuar-Viti-2015.pdf>

8. *Ligji nr.20/2020 "Për përfundimin e proceseve kalimtare të pronësisë në Republikën e Shqipërisë"* Fz. 70 dt 22.04.2020. (2020, Mars 5). Marrë nga <https://qbz.gov.al/eli/ligj/2020/03/05/20/3f807e17-b5c9-4316-8e51-0b156847d15d>
9. *Ligji nr.9780 date 16.07.2007 "Për Inspekitmin e Ndërtimit" (i ndryshuar)*. (2007 , Korrik 16). Marrë nga <https://planifikimi.gov.al/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=5048&token=338f08ffd677bccd8972d008688b7aec15fa1bb3>
10. *Ligji nr. 7850 date 29.07.1994 "Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, (I azhornuar)*. (1994, Korrik 29). Marrë nga <https://qbz.gov.al/preview/f010097e-d6c8-402f-8f10-d9b60af94744>
11. Vendim i Këshillit të Ministrave. (1993, tetor 26). *"Per Krijimin e Njesive te menaxhimit te Projektit qe kishte per synim regjistrimin e pasurive te paluajtshme*. Tirane: Qenda e Botimeve Zyrtare.
12. *Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.1174/2020 "Për procedurat e regjistrimit të AMTP-ve, saktësimin e kufijve e sipërfaqeve, si dhe normat për sipërfaqet shtetërore shtesë e pronat shërbyese"* Fz.18 . (2020, Dhjetor 24). Marrë nga <https://www.ashk.gov.al/2021/06/02/vkm-nr-1174-date-24-12-2020-per-procedurat-e-regjistrimit-te-amtp-ve-saktesimin-e-kufijve-te-siperfaqeve-si-dhe-normat-per-siperfaqet-shteterore-shtese-e-pronat-sherbyese/>
13. *Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.827 date 30.09.2020 " Për Përcaktimin e rregullave të hollësishëm për miratimin e dokumentit të pronësisë, të objekteve pa titull pronësie, trojeve të tyre funksionale dhe të oborreve në përdorim"*. (2020, Shtator 30). Marrë nga <https://www.ashk.gov.al/2021/06/02/vkm-nr-827-date-30-09-2020-per-percaktimin-e-rregullave-te-hollesishme-per-miratimin-e-dokumentit-te-pronesise-te-objekteve-pa-titull-pronesie-trojeve-te-tyre-funksionale-dhe-te-oborreve-n/>
14. *Vendimi i Këshillit të Ministrave nr.1040 dt 25.11.2020 "Për përcaktimin e rregullave të zbatimit të kriterëve të legalizimit dhe miratimin e modelit të aktit të legalizimit për ndërtimet pa leje*. (2020, Nëntor 25). Marrë nga <https://planifikimi.gov.al/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=5769&token=10976de5a1f45dae0bf2a8620c3c4f61eda53262>
15. VKM Nr. 495, datë 21.7.2022, "Për riorganizimin e rretheve gjyqësore dhe kompetencave tokësore të gjykatave" FZ 107/2022

Jurisprudencë

1. Vendimi nr. 1180, datë 24.12.2020 I Këshillit të Ministrave "Për përcaktimin e procedurave të veçanta të legalizimit në favor të poseduesve të objekteve me shkelje të lejes së ndërtimit, si dhe rregullat për përfundimin e procedurës nga subjektet dhe ose shoqëritë ndërtuese apo investitore"<https://planifikimi.gov.al/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=6736&token=5319ec15083e6de6a55f4f4e9c1da7536a4ccca6>.
2. *Vendim i Gjykatës Kushtetuese nr.7 dt 14 shtator 1994 .* (1994, Shtator 14). Marrë nga http://www.gjk.gov.al/web/Vendime_perfundimtare_100_1.php
3. *Vendimi nr.17/2010 i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë*. (2010, Prill 23). Marrë nga https://www.gjk.gov.al/web/Vendime_perfundimtare_100_1.php.
4. *Agim Beshiri vs Shqipërisë dhe 11 të tjerë Aplikimi nr.29026/06*. (2020, Mars 17). Marrë nga <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202475>.
5. *Çështja Manushaqe Puto dhe te tjerë vs Shqipërisë (Aplikimi nr. 604/07, 43628/07, 46684/07 and 34770/09*. (2012, Korrik 31). Fz.97 date 18.07.2014, Marrë nga:<https://ëëë.qbz.gov.al/eli/fz/2014/97-e/3eb1ed4e-c499-44a4-8347-929b480e6c9e;q=23.%09%C3%87%C3%ABshtja%20Manushaqe%20Puto%20dhe%20te%20tjer%C3%AB%20vs%20Shqip%C3%ABris%C3%AB%20>

PËRKUJDESJA SHËNDETËSORE E TË MITURVE NË SISTEMIN PENITENCIAR

Doktorant Emiliano LIKAJ*

Prof. Asoc. Dr. Skerdian KURTI**

HEALTHCARE FOR MINORS IN THE PENITENTIARY SYSTEM

Abstract

The right to healthcare for prisoners, particularly for incarcerated minors, constitutes an essential aspect of respecting prisoners' rights. Ensuring the rights of minors and guaranteeing their access to healthcare present significant challenges within the effective functioning of the criminal justice system in Albania.

This paper aims to analyze the right to healthcare for minors within the penitentiary system, framed by international standards and principles, while emphasizing the special treatment they require due to their unique physical and psychological needs. The analysis begins with an evaluation of the intake procedures and healthcare provisions in penal institutions, including assessments of mental and physical health, as well as access to professional healthcare services when necessary.

Additionally, the paper addresses the challenges faced by minors during their deprivation of liberty, highlighting the need to respect their rights at every stage of this process. Just as for all prisoners, the primary focus in executing penal sentences for minors should be on education and rehabilitation, with the right to healthcare being paramount in this context.

The significance of specialized psychological and healthcare treatment for this group of prisoners is crucial to ensuring equal opportunities for their reintegration into society upon the completion of their sentences.

Through this study, we aim to provide a clear analysis of the implementation of the right to healthcare within the Albanian penitentiary system for minors, accompanied by necessary recommendations for improving the current situation. This will underscore the importance of adhering to international standards for healthcare provisions for incarcerated minors.

Key words: *penitentiary system, minors, rights of incarcerated minors, right to healthcare, rehabilitation of offenders, respect for human rights*

1. Hyrje

Sipas një pjese të doktrinës, ndëshkimi me burg përbën ndëshkimin më të ashpër të shkelësve dhe ka për qëllim të frenojë sjelljen e tyre kriminale në të ardhmen (teoria e parandalimit specifik). Ky mendim e ka bazën tek teoria ekonomike e sjelljes kriminale sipas së cilës krimi është rezultat i një procesi racional vendimmarrjeje, në të cilin shkelësit llogaritin si kostot ashtu edhe përfitimet që lidhen më sjelljen kriminale¹. Bazuar në parimet e shkollës klasike të kriminologjisë², kjo pjesë e doktrinës argumentojnë se njerëzit kërkojnë situata që sjellin kënaqësi dhe shmangin ato që u shkaktojnë dhimbje. Nëse kostot e krimit, në rastin tonë dënimi me burgim, janë më të mëdha se përfitimet nga krimi, një person i arsyeshëm do të zgjedhë të mos e kryejë krimin; gjithsesi, nëse shpërblimet e mundshme të krimit i tejkalojnë kostot, ai person vendosë që ta kryejë atë akt kriminal.

* Doktorant, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës, e-mail: emiliano_likaj@yahoo.com

** Pedagog, Departamentit të së Drejtës Penale, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës, e-mail: skerdian.kurti@fdut.edu.al

¹ Kurti, Skerdian. *Ekonomia dhe kriminaliteti*. Tiranë: Agimi, 2018, f. 20.

² Kurti, Skerdian. *Teoritë kriminologjike në rrugën e zhvillimit historik*. Tiranë: Gent Grafik, 2024, f. 24.

Në kontrast të plotë me këtë teori, studiues të tjerë pretendojnë se institucionet e vuajtjes së dënimit në të vërtetë e përkeqësojnë edhe më shumë problemin që përpiqen të zgjidhin. Burgjet shihen si një përvojë kriminogjene që ndryshon rrënjësisht dhe negativisht jetën shoqërore të një personi. Kur dënohen me burg, autorët hiqen nga shoqëria e lirë dhe vendosen në një komunitet tjetër brënda burgut. Në këtë mjedis institucional, autorët ekspozohen ndaj një sërë faktorësh kriminogjenë rreziku. Për më tepër, pas lirit, të dënuarit e kanë të vështirë të rihyjnë në shoqërinë e lirë për shkak të stigmës kriminale që u ngjitet, duke e kthyer në makth gjetjen e një pune dhe rivendosjen e marrëdhënieve me njëri-tjetër³.

Në këtë kuadër ne mendojmë se të miturit nuk mund ti përkasin kategorisë së personave racionalë për shkak të moshës së tyre dhe mbi ta nuk mund të përdoren parimet e teorisë së parandalimit specifik të përmendur më sipër. Nga ana tjetër, është e vërtetë se burgjet shërbejnë si përvojë kriminogjene jo vetëm për të rriturit por në mënyrë të veçantë për të miturit. Për pasojë, në lidhje me të miturit, burgu duhet të jetë alternative e fundit e dënimit për veprën penale të kryer por nëse dënimi me burgim do të ishte zgjedhje e pashmangshme atëherë fokusi kryesor do të binte tek zbatimi në mënyrën më të mirë të mundshme të parimeve të sanksionuara në dokumenta të ndryshëm në lidhje me trajtimin e të miturve të burgosur, një ndër të cilat është edhe e drejta për përkujdesje shëndetësore. Kjo është një e drejtë e rëndësishme, çënim i së cilës mund të sjellë pasoja të rënda në jetën dhe shëndetin e të burgosurve duke cënuar nenin 2 dhe nenin 3 të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut⁴.

Ky punim ka për objektiv kryesor përshkrimin e të drejtës së të miturve të burgosur për përkujdesje shëndetësore duke pasuruar pasuruar mendimet e studiuesve të fushës në lidhje me këtë aspekt. Ky përshkrim do të fokusohet në paraqitjen e standarteve ndërkombëtare që udhëheqin të drejtën për përkujdesje shëndetësore të të miturve të burgosur, për të kaluar më pas në ekspozimin e të drejtës së brendshme që në momentin e pranimit të të miturit në institucion dhe duke vazhduar më pas për të gjithë kohën e vuajtjes së dënimit.

2. Standardet ndërkombëtare dhe kujdesi shëndetësor i të miturve në sistemin penitenciar

Të miturit që ndodhen në institucione të ekzekutimit të vendimeve penale përballen me sfida të shumta që lidhen me shëndetin e tyre fizik dhe mendor. Qëllimi përfundimtar i një sistemi penitenciar të shëndetshëm duhet të jetë riedukimi dhe rehabilitimi i këtyre individëve, me objektivin që ata të ri-integrohen në shoqëri në mënyrë të suksesshme.

Janë të shumta instrumentet ndërkombëtare që vendosin standarte minimale dhe detyruese sa i përket trajtimit të të miturit të vendosur në institucionet e vuajtjes së dënimit në përgjithësi dhe të drejtës për përkujdesje shëndetësore në veçanti. Një pjesë e këtyre instrumentave kanë karakter të fortë detyrues dhe pjesa tjetër qëndrojnë në kuadrin e rekomandimeve, duke dhënë kështu një kontribut të rëndësishëm për krijimin e një sistemi që garanton të drejtën për përkujdesje shëndetësore të të miturit në konflikt me ligjin. Disa nga standartet e drejtësisë penale për të miturin që janë bërë pjesë e brendshme e legjislacioneve të shteteve të ndryshme mund të përmendim: njohja e të drejtave të fëmijëve pa asnjë lloj diskriminimi, mbrojtja e interesit më të lartë të fëmijës, trajtimi i veçantë dhe dinjitoz i çdo fëmije të dyshuar apo që ka shkel ligjin penal, ndalimi i dënimit me vdekje apo me burgim të përjetshëm, vuajtja e dënimit në ambjente të veçuara nga të rriturit, shqyrtimi i çështjes pa vonesa dhe sa më shpejtë të jetë e mundur, zbatimi i dënimit me burgim si masë e fundit kur të gjitha masat e tjera janë të papërshtatshme⁵. Sipas mendimit tonë, zbatimi i të gjitha standarteve të vendosura do të ishin të pakuptimta nëse të miturit nuk do i garantohej e drejta për përkujdesje shëndetësore, qoftë ky i arrestuar në komisariat dhe policisë, në ambjentet e paraburgimit apo edhe i dënuar me burg.

³ Jonson, Cheryl Lero. *Efektet e burgimit*, në Manuali i Oksfordit për teoritë në kriminologji, redaktuar nga Francis Cullen dhe Pamela Wilcox, Oxford University Press, Botuar në shqip nga Fakulteti i Drejtësisë (UT), 2023, f. 699.

⁴ Në zbatim të nenit 2 dhe 3 KEDNJ autoritetet e shteteve anëtare kanë detyrimin pozitiv të shmangim veprime që dëmtojnë ose rrezikojnë shëndetin e individëve por gjithashtu të marrin masat e duhura për të mbrojtur jetën e atyre që janë brenda juridiksionit të tyre. Vendim i GJEDNJ, datë 16.04.2019, Miliukas kundër Lituanisë.

⁵ Bode, Jola dhe Podgorica, Ela. *Sistemi i dënimeve për të miturit, zhvillimet e reja dhe sfidat në zhvillim*, në Konferencën Shkencore Kombëtare “Drejtësia penale shqiptare mes vlerave të traditës, meritës së ndryshimeve dhe largpamësisë së ligjit dhe shoqërisë”, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës, Onufri, Tiranë, 2018, f. 155-157.

Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut nuk përmban asnjë dispozitë që lidhet në mënyrë specifike me situatën e personave të privuar nga liria, veçanërisht kur kanë probleme shëndetësore. Sipas jurisprudencës së Gjykatës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, në vlerësimin e gjendjes së shëndetit të një të burgosuri, përfshirë këtu edhe të burgosurit e mitur, është sanksionuar se mungesa e ofrimit të kushteve në përputhje me gjendjen shëndetësore, mungesa e një trajtimi mjekësor të përshtatshëm për problemin shëndetësor si dhe shkalla e lartë e vuajtjes dhe kohëzgjatja e saj përbëjnë trajtim ç'njerëzor dhe degradues⁶

Sipas Komitetit Evropian për Parandalimin e Torturës dhe të Trajtimin ose Dënimit Çnjerëzor dhe Poshtëruës (KPT), është veçanërisht me rëndësi që shërbimi i kujdesit shëndetësor që u ofrohet të miturve të jetë pjesë përbërëse e programit shumëdisiplinor (mjeko-psikosocial). Kjo, mes të tjerash, nënkupton se, pas pranimit, të gjithë të miturit duhet t'i nënshtrohen një vlerësimi të gjithanshëm individual mjekësor, psikologjik të nevojave dhe se duhet të ketë gjithnjë bashkërendim të afërt midis punës së ekipit të kujdesit shëndetësor të institucionit (mjekë, infermierë, psikologë, etj.) dhe profesionistëve të tjerë, përfshi edukatorët e specializuar, punonjësit socialë dhe mësuesit, të cilët kanë kontakte të rregullta me të dënuarit. Objektivi duhet të jetë që të sigurohemi se kujdesi shëndetësor që iu ofrohet të miturve të dënuar është pjesë e një rrjeti të pashkëputur mbështetjeje dhe terapie⁷. Ndërsa sipas nenit 50 të Rregullave të Kombeve të Bashkuara për Mbrojtjen e Të Miturve, të cilëve u është hequr liria (Rregullat e Havanës), çdo i mitur ka të drejtën të ekzaminohet nga një mjek menjëherë me pranimin e tij në mjediset ku mbahen të ndaluar, me qëllim regjistrimin e ndonjë të dhëne për keqtrajtim të mëparshëm dhe identifikimin e ndonjë gjendjeje fizike ose mendore që kërkon vëmendje mjekësore⁸. Në interpretim të këtij rregulli, të gjithë të miturit që vendosen në një institucion penitenciar duhet të intervistohen në mënyrën e duhur dhe të ekzaminohen nga një mjek (sipas KPT ekzaminimi mund të bëhet edhe nga një infermier i kualifikuar që i raporton mjekut, sa më shpejt) pas pranimit të tyre në qendrën e vuajtjes së dënimit; preferohet që kjo të kryhet ditën e mbërritjes. Nëse kryhet si duhet, ky kontroll mjekësor në momentin e hyrjes duhet ta lejojë shërbimin e kujdesit shëndetësor të institucionit të identifikojë të rinjtë me probleme të mundshme shëndetësore (p.sh., varësia nga droga, abuzimi seksual dhe prirjet vetëvrasëse). Identifikimi i këtyre problemeve në një fazë të hershme mjaftueshëm do të lehtësojë ndërmarrjen e veprimeve parandaluese, në kuadrin e programit të kujdesit mjeko-psiko-social të institucionit. Sipas nenit 49 të Rregullave të Havanës, çdo i mitur duhet të marrë kujdes të mjaftueshëm shëndetësor, si parandalues ashtu edhe kurues, duke përfshirë, kujdes shëndetësor dentar, kujdes oftalmologjik të syve, mendor, si dhe produkte farmaceutike dhe dieta speciale sipas përshkrimit të mjekut. I gjithë ky kujdes shëndetësor, ku është e mundur, duhet t'u sigurohet të miturve nëpërmjet mjediseve dhe shërbimeve të përshtatshme shëndetësore të komunitetit në të cilin ndodhet qendra, ku mbahen të ndaluar, me qëllim parandalimin e stigmatizimit të të miturve dhe promovimin e respektit për veten si dhe integritetin në komunitet. Në rregullat e tjera përcaktohet se i mituri që vuan nga një sëmundje mendore, duhet të trajtohet në një institucion të specializuar nën drejtim të pavarur mjekësor. Qendrat, ku mbahen të ndaluar të miturit, duhet të kenë programe të specializuara të parandalimit dhe rehabilitimit për abuzimin me drogat, të administruara nga një personel i kualifikuar. Këto programe duhet të përshtaten sipas moshës, seksit dhe kërkesave të tjera të të miturve në fjalë, si dhe duhet të jenë të disponueshme mjedise dhe shërbime detoksikimi me personel të kualifikuar për të mitur me varësi ndaj drogës ose alkoolit. Medikamentet duhet të administrohen vetëm për trajtim të domosdoshëm për arsye mjekësore dhe kur është e mundur, pasi të jetë marrë miratimi i informuar i të miturit në fjalë. Në veçanti, ato nuk duhen administruar me qëllim nxjerrjen e informacionit apo rrëfimin si ndëshkim apo si mjet shtrëngimi. Të miturit në asnjë rast nuk do të jenë objekt testimi në përdorime dhe trajtime eksperimentale të medikamenteve.

⁶ Vendim i GJEDNJ, datë 13.03.2018, Ebedin Abi kundër Turqisë; Vendim i GJEDNJ, datë 10.07.2001, Price kundër Mbretërisë së Bashkuar.

⁷ Këshilli i Evropës, Komiteti European për Parandalimin e Torturës dhe të Trajtimin ose Dënimit Çnjerëzor dhe Poshtëruës (KPT), *Të miturve që iu është hequr liria sipas legjislacionit penal*, Pjesë nga raporti i 24-të i Përgjithshëm, publikuar në vitin 2015.

⁸ Hysi, Vasilika. *Penologjia*. Tiranë: Kristalina – KH, 2015, f. 360. Rregullat e Havanës, nga 49 tek 55, rregullojnë në mënyrë të detajuar kujdesin shëndetësor për të miturin. Rregullat janë të njëjta sikurse për të rriturit por në mënyrë të veçantë theksi vihet tek evidentimi i mundësisë së vetëdëmtimit të të miturve dhe parandalimit të rasteve të tilla.

Administrimi i çdo medikamenti duhet të jetë gjithmonë i autorizuar dhe i zbatuar nga një personel mjekësor i kualifikuar.

Konventa për të Drejtat e Fëmijës (KDF)⁹, në nenin 24 të saj, garanton të drejtën e fëmijës për të gëzuar një gjendje shëndetësore sa më të mirë dhe për të përfituar nga shërbimet për trajtimin e sëmundjes dhe riaftësimin e shëndetit. Asnjë fëmijë, qofshin këta në gjendje të lirë apo në kushtet e kufizimit të lirisë personale, nuk duhet ti mohohet e drejta për të pasur këto shërbime të kujdesit shëndetësor. Sipas nenit 37 të kësaj Konvente, asnjë fëmijë nuk duhet ti nënshtrohet torturës, as trajtimeve ose dënimeve mizore, çnjerëzore ose poshtëruese. Fëmijët e privuar nga liria duhet të trajtohen në mënyrë njerëzore dhe me respektin që i takon dinjitetit të njeriut dhe në mënyrë të tillë që të kihet parasysh nevojat e personave të moshës së tij. Një trajtim i tillë zhvillon te fëmija ndjenjën e dinjitetit dhe të vlerës së personit, përforcon tek ai ndjenjën e respektit për të drejtat dhe liritë themelore të njeriut si dhe ndihmon riintegrimin e tij në shoqëri në mënyrë të tillë që të luajë një rol konstruktiv në gjirin e saj¹⁰. Pavarësisht se kjo Konventë nuk specifikon gamën e saktë të shërbimeve shëndetësore që fëmijët duhet të kenë akses, ajo kërkon nga shtetet anëtare që të sigurojnë shërbime shëndetësore të standartit më të lartë. Sipas mendimit tonë, specifikimi i shërbimeve që duhet të gëzojnë fëmijët dhe i mekanizmave që sigurojnë aksesin në shërbimin shëndetësor do të përbënte një garanci të shtuar jo vetëm përsa i përket aksesit në shërbimin shëndetësor por edhe përsa i përket të drejtës për tu kuruar dhe rehabilituar sipas standarteve më të larta¹¹.

Sipas nenit 26 të Rregullave të Pekinit¹², trajtimi i të miturve të vendosur në institucione ka si objektiv kryesor sigurimin e ndihmës, mbrojtjes, edukimit dhe zhvillimin e aftësive profesionale të tyre në mënyrë që ata të kenë një rol konstruktiv dhe produktiv në shoqëri. Të rinjtë e vendosur në institucione do të duhet të marrin ndihmë, mbrojtje dhe të gjithë ndihmën e nevojshme sociale, arsimore, profesionale, psikologjike, shëndetësore dhe fizike, duke pasur parasysh moshën, gjininë, personalitetin e tyre dhe në interesin më të lartë të mirërritjes së tyre. Pavarësisht shumëllojshmërisë së instrumentave të krijuar në arenën ndërkombëtare, Komisioni Evropian për të Drejtat e Njeriut ka evidentuar në praktikë problematika të shumta lidhur me të drejtën për përkujdesje shëndetësore të personave të cilëve u është hequr liria në shumë prej vendeve që i kanë ratifikuar konventat. Përgjithësisht, të miturve të cilëve u është hequr liria hasin vonesa në aksesin tek mjeku, pamjaftueshmëri të mjeteve dhe medikamenteve për të diagnostikuar problemin e tyre shëndetësor dhe mjekimin e tij. Edhe më e komplikuar paraqitet situata kur i burgosuri duhet të shtrohet në spital. Instrumentat ndërkombëtare flasin për standartin shëndetësor më të lartë të arritshëm por asnjë prej tyre nuk përmban një përkufizim se cilat janë standartet më të larta të arritshme të shëndetit mendor dhe fizik në burg. Një përkufizim i tillë do të ndihmonte të kuptonim se cilat veprime nga ana e organeve shtetërore do të përbënin cënim të së drejtës për përkujdesje shëndetësore apo trajtim degradues e çnjerëzor në kontekstin e kujdesit shëndetësor. Kjo mangësi u lejon shteteve dhe organeve lokale të zbatimit të ligjit diskrecion të konsiderueshëm në interpretimin e standarteve në lidhje me ofrimin e kujdesit shëndetësor¹³. Për këtë arsye në shumë deklare, rekomandime, rregulla, standarte apo udhëzime të cilat nuk janë detyruese për shtetet është parashikuar që të burgosurit duhet të kenë të njëjtën përkujdesje shëndetësore si qytetarët e lirë, edhe pse një parashikim i tillë nuk përcaktohet specifikisht për të miturit. Duke shtuar dhe faktin që përkujdesja shëndetësore për të miturit e burgosur nuk bazohet plotësisht në vullnetin e lirë të tyre pasi mjeku caktohet zakonisht nga autoritetet e burgjeve, krijohet bindja se është i nevojshëm krijimi i mekanizmave detyruese më specifik, të cilët do të garantonin të drejtën për përkujdesje shëndetësore të të miturve në konflikt me ligjin.

⁹ Ligji Nr.7531, datë 11.12.1991 “Për ratifikimin e Konventës për të drejtat e fëmijës”, Botuar në Fletoren Zyrtare nr. Ekstra 89, datë 20 nëntor 2013.

¹⁰ Kelly, Tess dhe të tjerë (grup autorësh). *Ensuring the highest attainable standard of health for children deprived of their liberty (Sigurimi i standartit më të lartë shëndetësor të arritshëm për fëmijët e privuar nga liria)*, Korrik 2023, f. 8.

¹¹ Palm, Willy. *Children’s universal right to healthcare in the EU (E drejta universale e fëmijëve për përkujdesje shëndetësore në Bashkimin Evropian)*, Eurohealth OBSERVER, Vol.23, Nr.4, 2017, f. 2 – 3.

¹² United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules), Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985.

¹³ Pont, Jorg dhe Harding, Timothy Wilfrid. *Organisation and management of health care in prisons (Organizimi dhe menaxhimi i përkujdesjes shëndetësore në burg)*, Council of Europe, 2019, f.16.

3. Pranimit i të burgosurve të mitur në institucion

Sipas nenit 23 DTDBP, të miturit e kryejnë dënimin në institucione për ekzekutimin e vendimeve penale për të mitur dhe në pamundësi, në seksione të veçanta të institucioneve të tjera. I pandehuri i mitur, ndaj të cilit caktohet masa e sigurimit “arrest me burg”, vendoset vetëm në seksionin për të mitur në mjediset e paraburgimit. I burgosuri i mitur vendoset veçmas nga i burgosuri i rritur. Të burgosurat e mitura vendosen veçmas nga të burgosurit e mitur. Në mënyrë që të sigurohet mjedisi i sigurt për të miturit në institucionin apo seksionin për ta, të miturit ndahen në bazë të grup-moshës, llojit dhe rëndësisë së veprës penale, riskut të përsëritjes së veprës, zhvillimit fizik e mendor, si dhe karakteristikave të tjera, duke mbajtur parasysh interesin më të lartë të të miturit. Sipas nenit 110 KDPM, i pandehuri i mitur, ndaj të cilit caktohet paraburgimi si masë sigurimi, duhet të vendoset vetëm në seksionin për të mitur në mjediset e paraburgimit, ndërsa i mituri i dënuar me burgim vendoset në institucion për ekzekutimin e vendimeve penale të posaçëm për të miturit.

Në Institucionet e Ekzekutimit të Vendimeve Penale për të mitur funksionon një grup multidisiplinar i cili realizon vlerësimin fillestar, mbi bazën e të cilit hartohet plani individual. Në momentin e pranimit, i mituri informohet për rregulloren e brendshme të institucionit dhe për të drejtat dhe detyrimet e tij në një gjuhë dhe mënyrë të kuptueshme. Për të burgosurit e mitur që nuk dinë shkrim e lexim, komunikimi i akteve bëhet me gojë nga personeli përgjegjës, sipas shërbimeve. Njoftimi i vendosjes së të miturit në institucion, si edhe informimi mbi rregulloren e institucionit apo çdo informacion tjetër i nevojshëm, i jepet menjëherë prindërve apo përfaqësuesit ligjor të të miturit.

Menjëherë pas pranimit në mjediset e institucionit çdo i mitur duhet të ekzaminohet nga një mjek, me qëllim identifikimin dhe regjistrimin e ndonjë shenje të ndonjë keqtrajtimi të mëparshëm ose ndonjë dëmtimi fizik ose mendor që kërkon kujdes mjekësor. Pas ekzaminimit të të miturit, mjeku përgatit një raport, në të cilin përshkruan faktin nëse tek i mituri konstatohen ose jo shenja të keqtrajtimit ose të dëmtimit të përshkruara më sipër.

Çdo i mitur duhet të intervistohet jo më vonë se 24 orë nga momenti i pranimit, nga një psikolog ose punonjësi social dhe të përgatitet një raport psikologjik dhe social, në të cilin të identifikohet dhe përshkruhet çdo faktor që lidhet me llojin dhe nivelin e kujdesit dhe programit që nevojitet për trajtimin e të miturit. Raportet e përmendura më sipër, i jepen drejtuesit të institucionit për të mitur, me qëllim që të përcaktohet vendosja sa më e përshtatshme e të miturit brenda mjediseve dhe lloji e niveli i kujdesit dhe programit që duhet ndjekur. Kur është i nevojshëm trajtimi dhe rehabilitimi i posaçëm dhe kohëzgjatja e qëndrimit në mjedis e lejon, personeli i mjedisit, i trajnuar për këtë qëllim, përgatit një plan individual të trajtimit, duke specifikuar objektivat dhe kohën, mjetet, fazat dhe hapat me të cilat ato objektiva duhet të trajtohen. I mituri e kryen dënimin, pikërisht, sipas këtij plani individual. Një punonjësi social caktohet si menaxher rasti dhe është përgjegjës për zbatimin e planit individual. I mituri pyetet dhe jep pëlqimin për planin individual.

4. Legjislacioni i brendshëm dhe përkujdesja shëndetësore e të miturit

Legjislacioni shqiptar është i përshtatur më së miri me standardet ndërkombëtare për drejtësinë ndaj të miturve. Vendi ynë ka ratifikuar një numër të konsiderueshëm konventash ndërkombëtare që lidhen me të drejtat e njeriut në përgjithësi dhe të drejtat e fëmijëve në veçanti ku përfshihet dhe e drejta për përkujdesje shëndetësore. Këto instrumente ndërkombëtare, në të cilat Shqipëria është palë, shërbejnë si një bazë e rëndësishme për ndërtimin e një sistemi ligjor të efektshëm në qendër të të cilit vendoset i mituri. Aktet ndërkombëtare përmbajnë një sërë normash juridike që rregullojnë mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve në vendin tonë referuar dhe fuqisë ligjore që kushtetuta jonë i ka njohur këtyre të fundit në sistemin tonë ligjor¹⁴. Siç e shpjeguam dhe më sipër, këto akte

¹⁴ Neni 116 i Kushtetutës: 1. Aktet normative që kanë fuqi në të gjithë territorin e Republikës së Shqipërisë janë: a) Kushtetuta; b) marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara; c) ligjet; ç) aktet normative të Këshillit të Ministrave. 2. Aktet që nxirren nga organet e pushtetit vendor kanë fuqi vetëm brenda juridiksionit territorial që ushtrojnë këto organe. 3. Aktet normative të ministrave dhe të organeve drejtuese të institucioneve të tjera qendrore kanë fuqi në të gjithë territorin e Republikës së Shqipërisë brenda sferës së juridiksionit të tyre.

vendosin standartet minimale të detyrueshme për tu respektuar nga shtetet anëtare duke garantuar kështu respektimin e të drejtave themelore të njeriut pjesë e të cilave është dhe përkujdesja shëndetësore e të miturve në konflikt me ligjin.

Kushtetuta është ligji themelor apo akti juridik kryesor i vendit tonë. Sipas nenit 54 të Kushtetutës, *fëmijët, të rinjtë, gratë shtatzëna dhe nënat e reja kanë të drejtën e një mbrojtjeje të veçantë nga shteti*. Ndërsa sipas nenit 55 të Kushtetutës, *shtetasit gëzojnë në mënyrë të barabartë të drejtën për kujdes shëndetësor nga shteti dhe kushdo ka të drejtë për sigurim shëndetësor sipas procedurës së caktuar me ligj*. E drejta për përkujdesje shëndetësore në rrafshin kushtetues i drejtohet të gjithëve në mënyrë të barabarë pa bërë dallime apo specifikime të mëtijshme për një kategori të veçantë si ajo e të miturve. Kjo e drejtë do të garantohet nga instrumentat ndërkombëtar të ratifikuar nga vendi ynë dhe nga aktet e brendshme ligjore në përputhje me standartet ndërkombëtare dhe parimet themelore të sanksionuara në Kushtetutë.

Në kuadër të përkujdesjes shëndetësore të të miturve të burgosur, kushtetuta dhe instrumentat ndërkombëtar që tashmë janë pjesë e sistemit tonë të brendshëm ligjor, së bashku me Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur, me Rregulloren e Përgjithshme të Burgjeve dhe me ligjin për të drejtat dhe trajtimin e të dënuarve me burgim dhe të paraburgosurve përbëjnë kuadrin ligjor më të rëndësishëm për të garantuar një të drejtë themelore si përkujdesja shëndetësore.

4.1. Ligji për trajtimin e të dënuarve me burgim dhe të paraburgosurve

Ky ligj synon të sigurojë që të gjithë individët që ndodhen në sisteme të ndalimit dhe vuajtjes së dënimit të trajtohen me respekt dhe të kenë akses e të drejta të barabarta, duke promovuar rehabilitimin dhe reduktimin e recidivizmit. Ligji ka për qëllim gjithashtu që të ndihmojë në ri-integrimin e individëve në shoqëri pas vuajtjes së dënimit. Në ndryshim nga Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur, i cili është i dedikuar specifikisht për trajtimin e të miturve që ndodhen në konflikt me ligjin duke përcaktuar procedurat ligjore, masat rehabilituese dhe parimet që duhet të respektohen në procesin penal për të miturit por edhe në fazën e ekzekutimit të vendimit, ligji për të drejtat dhe trajtimin e të dënuarve me burgim dhe paraburgosurve¹⁵ ka një aplikim më të gjerë dhe i referohet të gjithë individëve që janë të dënuar ose të paraburgosur, duke përfshirë të rriturit dhe të miturit dhe rregullon trajtimin e të gjithëve në mënyrë më të përgjithshme.

Edhe sa i përket përkujdesjes shëndetësore, nëse Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur përmban rregulla specifike për vlerësimin e nevojave individuale të të miturve dhe për trajtimin e tyre, duke marrë parasysh zhvillimin e tyre psikologjik dhe emocional, Ligji për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar dhe të paraburgosur, ndonëse gjithashtu ka rregulla për kujdesin shëndetësor dhe trajtimin, nuk e ka këtë fokus të veçantë në aspektet zhvillimore dhe rehabilituese për të miturit.

Sipas nenit 6 të Ligji Nr. 81/2020, *“Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”*, paragrafi 3, personeli i institucioneve të ekzekutimit të vendimeve penale u kushton vëmendje të veçantë mbrojtjes së dinjitetit, nevojave fizike, sociale, profesionale, shëndetësore dhe psikologjike të të burgosurave të mitur¹⁶. Personeli i institucionit të ekzekutimit të vendimeve penale për të mitur harton një program rehabilitimi dhe riintegrimi në bashkëpunim me të miturin, familjen e tij dhe strukturat e mbrojtjes së të miturit. Programi i rehabilitimit dhe riintegritit të të miturit hartohet dhe njoftohet sipas rregullave të parashikuara në Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur. Prane institucioneve të paraburgimit dhe të ekzekutimit të vendimeve penale për të mitur funksionon një grup shumëdisiplinor, i përbërë nga mjek, infermier, psikolog dhe punonjës

¹⁵ Ligji Nr. 81/2020, *“Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”*.

¹⁶ Një gjë e tillë parashikohet dhe në Neni 12 të Ligjit Nr. 81/2020, *“Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”* sipas të cilit *“Në rastin e të burgosurit të mitur, personeli i institucioneve të ekzekutimeve të vendimeve penale, i ofron të miturit ndihmë sociale, edukative, arsimore, psikologjike, mjekësore në përshtatje me nevojat individuale dhe në përputhje me grup-moshën, gjininë dhe personalitetin e tij, me qëllim rehabilitimin dhe riintegrimin e tij në jetën shoqërore”*.

social. Në këto institucione punësohet personel i mjaftueshëm psikologësh dhe punonjësish socialë, të specializuar dhe të trajnuar për këto mosha¹⁷.

Në paragrafin e dytë të nenit 14, ligji vendos detyrimin që të ketë një përkujdesje të veçantë sa i përket përkujdesjes shëndetësore dhe grupmoshës nga 18-21 vjeç, personave me çrregullime të shëndetit mendor, të pasura ose të fituara gjatë burgimit, personave me aftësi të kufizuara, personave me orientim seksual të ndryshëm, personave me sëmundje kronike ose nën varësi të drogës, të moshuarve, personave të dënuar me dënime afatgjata, personave që u përkasin pakicave kombëtare, shtetasve të huaj dhe personave pa shtetësi¹⁸.

Në kuadër të përkujdesjes shëndetësore ky ligj i kushton rëndësi dhe mënyrës së ushqyerjes së të miturit pasi është një element i cili ndikon drejtpërdrejtë në shëndetin e tij. Në neni 36 të tij parashikohet se të miturit të burgosur i sigurohet ushqimi në përputhje me moshën, gjendjen dhe nevojat e veçanta të tij, sipas parashikimeve të Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur.

Sipas nenit 42 paragrafi 4 i Ligji Nr. 81/2020, “Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”, të miturve të burgosur u sigurohet kujdesi dhe trajtimi mjekësor në përputhje me Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur. Ndërsa sipas paragrafit të pestë të të njëjtit nen parashikohet se grave dhe të miturave të burgosura u ofrohen programe dhe shërbime specifike në përputhje me moshën dhe gjininë e tyre. Ato informohen me një gjuhë të kuptueshme për kujdesin shëndetësor, për parandalimin e sëmundjeve të ndryshme, për higjienën vetjake, për format e dhunës dhe për çdo lloj abuzimi. Gratë dhe të miturat, që kanë pasur përvoja të dhunës fizike, psikologjike e seksuale u nënshtrohen programeve të kujdesit shëndetësor për trajtimin dhe rehabilitimin e tyre.

Sipas Nenit 70 të Ligjit në rastin e të dënuarve të mitur, forca dhe mjetet e shtrëngimit fizik përdoren vetëm në përputhje me rastet e jashtëzakonshme dhe kufijtë e përcaktuar në Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur. Forca dhe mjetet e tjera shtrënguese nuk mund të përdoren në asnjë rast për të miturën shtatzënë, përveç rastit kur ajo ka për qëllim të vetëdëmtohet. Në të tilla raste i burgosuri i mitur, duhet t’i nënshtrohet ekzaminimit dhe trajtimit mjekësor.

4.2. Kodi i Drejtësisë për të Mitur dhe e drejta për përkujdesje shëndetësore

Vitet e fundit, Shqipëria ka bërë përparime të dukshme në përshtatjen e legjislacionit kombëtar me standardet ndërkombëtare për drejtësinë e të miturve. Kjo është reflektuar në nevojën për të adresuar mangësitë në instrumentat ligjore që mbrojnë të drejtat e fëmijëve në konflikt me ligjin, me fokus të veçantë në ri-integrimin e tyre përmes edukimit, trajnimit dhe punësimit. Garantimi i një qasje të plotë dhe të drejtë ndaj sistemit të drejtësisë për të miturit nënkupton respektimin dhe efektivitetin e zbatimit të të gjitha të drejtave të fëmijëve brenda këtij sistemi. Drejtësia për të miturit duhet të jetë e aksesueshme, e përshtatur sipas moshës, dhe e fokusuar në nevojat dhe të drejtat e fëmijëve. Duke qenë i vetëdijshëm për nevojën për një ndërhyrje emergjente në këtë fushë, legjislatori shqiptar ka miratuar Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur. Qëllimi i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur është të sigurojë një kuadër ligjor që është në përputhje me Kushtetutën dhe me standardet ndërkombëtare, duke mbrojtur efektivisht interesin më të lartë të fëmijës, siç parashikohet në nenin 2/1 të këtij Kodi¹⁹ e ndër të

¹⁷ Neni 30, paragrafi I 6, i Ligjit Nr. 81/2020, “Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”.

¹⁸ Neni 14 i Ligjit Nr. 81/2020, “Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve”: 1. Pas procesit të vlerësimit hartohet plani individual i trajtimit në bashkëpunim me të burgosurin. Ky plan duhet të përfshijë programin e trajtimit, të rehabilitimit dhe riintegrimin për çdo të burgosur. Për kategoritë e veçanta të të burgosurve plani individual i trajtimit hartohet duke mbajtur parasysh edhe nevojat specifike të tyre. 2. Rëndësi e veçantë i kushtohet trajtimit psikosocial të të burgosurve të mitur, të rinjve të moshës 18 deri 21 vjeç, grave, personave me çrregullime të shëndetit mendor, të pasura ose të fituara gjatë burgimit, personave me aftësi të kufizuara, personave me orientim seksual të ndryshëm, personave me sëmundje kronike ose nën varësi të drogës, të moshuarve, personave të dënuar me dënime afatgjata, personave që u përkasin pakicave kombëtare, shtetasve të huaj dhe personave pa shtetësi.

¹⁹ Neni 2 i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur: Qëllimi i këtij Kodi është: 1. Të garantojë një kuadër ligjor mbi drejtësinë penale për të mitur që është në përputhje me Kushtetutën, Konventën e Organizatës së Kombeve të Bashkuara (OKB) për të

tjera të garantojë dhe të drejtën për përkujdesje shëndetësore të të miturit në çdo hallkë të sistemit të drejtësisë penale ku ai gjendet për shkak të përfshirjes së tij në aktivitete kriminale.

Kodi i të Drejtësisë Penale për të Miturit parashikon se arrestimi në burg për të miturit duhet të jetë masa e fundit, duke i dhënë përparësi alternativave më të buta dhe më rehabilituese. Arresti në burg mund të vendoset vetëm në rastet kur i mituri akuzohet për kryerjen e një veprë penale që parashikon dënim me burgim prej më shumë se 7 vjet, ose kur lënia e tij në liri përbën një rrezik serioz për të dhe/ose për të tjerët, dhe ky rrezik nuk mund të menjanohet me masa alternative. Gjykata, gjithashtu, ka mundësinë të vendosë lirin e të miturit, nën kushtin e mbikëqyrjes nga prindërit ose të afërmit, ose duke e dërguar atë në një shërbim të specializuar, duke kërkuar pëlqimin e të miturit përpara marrjes së vendimit. Nëse i mituri nuk përmbush detyrimet e vendosura, ai mund të dërgohet në një qendër disiplinore për një periudhë deri në një muaj. Nëse gjykata vendos që i mituri të qëndrojë i arrestuar, ai duhet të vendoset në një institucion për të miturit, në mënyrë që të sigurohet ndarja e tij nga të rriturit, duke garantuar kështu një trajtim më të përshtatshëm dhe në përputhje me nevojat e tij zhvillimore dhe rehabilituese²⁰.

Në nenin 22 të Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur²¹ parashikohet detyrimi i organeve kompetente për të bërë një vlerësim individual të të miturit me qëllim, ndër të tjera, përcaktimi e gjëndjes së tij shëndetësore. Ky hap është mjaft i rëndësishëm së pari për të përcaktuar shkallën e përgjegjësisë së të miturit dhe së dyti në kuadër të përkujdesjes shëndetësore, pasi vetëm në këtë mënyrë do të garantohet përkujdesje shëndetësore e përshtatshme për të miturin. Fakti që i mituri i përfiton të gjitha shërbimet pa pagesë krijon një lehtësi sa i përket aksesit në sistemin e përkujdesjes shëndetësore²².

Neni 115 i Kodit të Drejtësisë Penale për të mitur vendos rregulla që synojnë të sigurojnë një trajtim human dhe të përshtatshëm për të miturit në sistemin e drejtësisë penale, duke mbrojtur të drejtat dhe shëndetin e tyre nëpërmjet parashikimit të një game të gjerë masash për sigurimin e kujdesit dhe trajtimit mjekësor për të miturit në paraburgim ose të dënuar. Këto masa përfshijnë shërbime psikiatrike, rehabilitimin nga varësitë, trajtime dentare dhe oftalmologjike, si dhe kujdesin për shëndetin seksual dhe riprodhimin. Institucionet ku vendosen të miturit duhet të kenë akses të menjëhershëm në objekte mjekësore të përshtatshme dhe staf të trajnuar për

Drejtat e Fëmijëve dhe standardet e normat e tjera ndërkombëtare që kanë për qëllim mbrojtjen e të miturit dhe mbrojtjen efektive të interesit më të lartë të të miturit. 2. Të promovojë riintegrimin e të miturit në konflikt me ligjin penal dhe që i mituri të luajë në shoqëri një rol sa më të dobishëm. 3. Të garantojë rishoqërimin dhe rehabilitimin e të miturit që ka kryer vepër penale. 4. Të mbrojtë të drejtat e të miturit në rastet kur është dëshmitar dhe/ose viktimë e veprës penale. 5. Të parandalojë riviktimizimin dhe viktimizimin e dytë të të miturit, i cili më parë ka qenë viktimë e një veprë penale. 6. Të parandalojë përsëritjen e veprave penale prej të miturit. 7. Të mbrojtë parimet e rendit publik në procesin e administrimit të drejtësisë penale për të mitur. 8. Të rrisë përgjegjshmërinë dhe profesionalizmin e organeve kompetente në administrimin e çështjeve të drejtësisë penale për të mitur. 9. Të garantojë masa edukative dhe parandaluese për të miturit që kryejnë vepra penale dhe të sigurojë ngritjen e mekanizmave mbikëqyrës për zbatimin e tyre.

²⁰ Hysi, Vasilika dhe Kolmarku, Ardita. *Për parandalimin e sjelljeve të kundraligjshme tek fëmijët dhe njohjen e tyre me drejtësinë penale*, 2023, f. 16.

²¹ Neni 22 i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur: 1. Në çdo fazë të drejtësisë penale për të mitur, organi që administron procesin e trajton të miturin me kujdes dhe vëmendje të veçantë. 2. Në çdo vendimmarrje në lidhje me të miturin, merren në konsideratë rrethanat individuale të tilla si: moshë, niveli i zhvillimit, kushtet e jetesës, mënyra e rritjes dhe e zhvillimit, edukimi dhe arsimimi, gjendja shëndetësore, gjendja familjare dhe rrethanat e tjera, të cilat lejojnë vlerësimin individual. 3. Gjykata/prokurori, përpara marrjes së ndonjë vendimi mbi të miturin, thërret, sipas rastit, një ekspert ose grup ekspertësh të disiplinave të ndryshme për vlerësimin e rrethanave individuale, shëndetësore, familjare, sociale dhe mjedisore të të miturit në mënyrë që të kuptojë personalitetin, përgjegjshmërinë dhe shkallën e përgjegjësisë së tij. 4. Në qoftë se gjykata/prokurori, pas përfundimit të vlerësimit individual konstaton se i mituri vuan nga çrregullime të shëndetit mendor, që e bëjnë atë të papërgjegjshëm, i mituri përjashtohet nga përgjegjësia penale dhe, nëse është e nevojshme, vendoset në një institucion mjekësor të pavarur dhe të specializuar, sipas parashikimeve të Kodit të Procedurës Penale.

²² Neni 23 i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur: 1. Të miturit në konflikt me ligjin ose viktimë përfitojnë pa pagesë shërbimet që ofrohen sipas këtij Kodi dhe legjislacionit në fuqi. 2. Pagesat e këtyre shërbimeve mbulohen nga buxheti i institucioneve dhe ekzekutohen nga institucionet përkatëse, pranë të cilave realizohet shërbimi në përputhje me legjislacionin në fuqi. 3. Procedura e ofrimit të shërbimeve për të miturit në sistemin e drejtësisë penale rregullohet sipas parashikimeve të këtij Kodi dhe legjislacionit në fuqi, për aq sa nuk parashikohet ndryshe në këtë Kod.

emergjencat. Në rast se kujdesi i nevojshëm nuk ofrohet brenda institucionit, i mituri ka të drejtë të kërkojë trajtim jashtë. Çdo trajtim mjekësor kërkon pëlqimin e të miturit, përveç rasteve emergjente, kur është e nevojshme të ndërhyhet pa pëlqim e tij. Për më tepër, mjekët duhet të raportojnë çdo rast të abuzimit fizik ose seksual, dhe të dhënat e trajtimit regjistrohen dhe mbahen në fashikullin personal të të miturit, duke u siguruar transferimi i tyre në institucione të tjera kur është e nevojshme²³.

Në aspektin e përkujdesjes shëndetësore nuk duhet të shikojmë vetëm shërbimet që të miturit i ofrohen kur ai paraqet simptoma apo shqetësimi lidhur me shëndetin e tij. Sigurimi i kushteve të veçanta jetese për të miturin e dënuar ose të paraburgosur është thelbësor për të garantuar mirqënien shëndetësore të tij. Kushtet e jetesës duhet të përputhen me moshën dhe nevojat specifike të të miturve, duke përfshirë ambiente të përshtatshme sanitare dhe mundësi për të lëvizur lirshëm brenda institucionit²⁴. I mituri ka të drejtë të ketë një shtrat individual, mjedise higjienike dhe mundësinë për të veshur rrobat e tij, përveçse lehtësitë që sigurojnë ushqim dhe ujë të mjaftueshëm me vlera ushqyese. Këto masa synojnë jo vetëm ruajtjen e shëndetit fizik, por gjithashtu promovimin e mirëqenies emocionale dhe psikologjike të të miturve, duke siguruar një ambient që respekton dinjitetin e tyre gjatë vuajtjes së dënimit.

Gjatë vuajtjes së dënimit, në rastet kur e kërkojnë nevojat e të miturit, ky i fundi mund të transferohet përkohësisht në një vend tjetër për të garantuar sigurinë e tij. Në këto raste, menjëherë pas transferimit i mituri i nënshtrohet sërish një kontrolli mjekësor në bazë të të cilit do të hartohet plani individual i vuajtjes së dënimit²⁵. Nga kontrollet në këto institucione janë konstatuar vonesa në transferimin e personave me masën e sigurisë “arrest me burg”. Këto vonesa vijnë si pasojë e neglizhencës në veprime të hallkave të ndryshme të sistemit, por edhe për shkak të kushteve të vështira infrastrukturore dhe mangësive në kapacitete. Tejkalimi i afateve të mbajtjes së të paraburgosurve në ambientet e policisë ka sjellë si pasojë mos respektimin e të drejtave të këtyre personave, mbipopullim të ambienteve të dhomave të sigurisë, si dhe mos përmbushjen e detyrimeve të përcaktuara në aktet rregullatorë²⁶.

Garantimi i kujdesit shëndetësor dhe kushteve të përshtatshme të jetesës është thelbësor për rehabilitimin dhe ri-integrimin e tyre në shoqëri. Me një fokus të qartë në nevojat individuale të çdo të mituri, Kodi siguron që ata të kenë akses në shërbime mjekësore dhe mbështetje të specializuar, duke u dhënë atyre mundësinë për të zhvilluar një jetë të shëndetshme pas përfundimit të dënimit. Këto përpjekje janë një hap i rëndësishëm drejt krijimit të një sistemi drejtësie që jo vetëm ndëshkon, por gjithashtu promovon rehabilitimin dhe ndihmon në rikthimin e të miturve në rrugën e duhur, duke respektuar dinjitetin e tyre dhe duke kontribuar në zhvillimin e një shoqërie më të drejtë dhe më të barabartë.

4.3. Rregullorja e Përgjithshme e burgjeve

Një akt thelbësor në ushtrimin e veprimtarisë nga institucionet e ekzekutimit të vendimeve penale dhe mbrojtjen e të drejtave të personave të vendosur në institucionet e ekzekutimit të vendimeve penale është Rregullorja e Përgjithshme e Burgjeve. Kjo rregullore është hartuar në përputhje me Ligjin Nr.81/2020 “Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve” dhe ka si objektiv përcaktimin e rregullave për organizimin dhe funksionimin e sistemit të burgjeve, si dhe disiplinën e brendshme në këto institucione.

Neni 49 i Rregullores së Përgjithshme të Burgjeve parashikon procedura për menaxhimin e dëmtimeve traumatike të të mituri dhe për të siguruar mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve. Kur mjeku konstaton dëmtime, ai regjistron detajet në një procesverbal të veçantë, i cili përfshin përshkrime të hollësishme të dëmtimeve, deklaratat e të miturit mbi gjendjen shëndetësore dhe pretendimet për keqtrajtime, si dhe përfundimet e ekzaminimit objektiv. Ky procesverbal, i cili ruhet në kartelën mjekësore, përfaqëson një dokument të rëndësishëm për të garantuar

²³ Kurti, Skerdian. *Kriminologji & Penologji*. Tiranë: Wisdom, 2022, f. 185.

²⁴ Neni 116 i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur, Kushtet e jetesës dhe të ushqimit për të mitur.

²⁵ Neni 122 dhe Neni 123 i Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur.

²⁶ Kontrolli i Lartë i Shtetit, “Raport Auditimi i Performancës”, 2022, f. 60.

transparencën dhe përgjegjësinë. Fotografimi i dëmtimeve dhe shpërndarja e kopjeve të procesverbalit për të miturin, prindin, kujdestarin dhe mbrojtësin ligjor janë hapa të rëndësishëm për të siguruar informimin e duhur dhe mbrojtjen ligjore. Gjithashtu, referimi i menjëhershëm i të miturit te psikologu dhe raportimi i rasteve të dëmtimeve te drejtorët e institucioneve dhe prokurorët, kontribuon në një trajtim të duhur dhe në ndihmën e shpejtë për të miturit, duke promovuar një mjedis më të sigurt dhe mbështetës brënda sistemit të drejtësisë penale.

Neni 51 i Rregullores së Përgjithshme të Burgjeve rithekson dhe një herë individualizimin e trajtimit të të miturit nëpërmjet hartimit të një plani individual në bazë të nevojave individuale psikologjike, shoqërore, gjinore, moshës, gjendjes shëndetësore, orientimit seksual ose identitetit gjinor, situatës kulturore dhe ekonomike, mjedisit ku ka jetuar i mituri, veprës penale dhe faktorëve të riskut, dhe motivimit për t'u përfshirë në veprimtaritë që organizohen në institucion. Nga interpretimi i kësaj dispozite kuptojmë se në bazë të ecurisë së të miturit si përgjigje e trajtimit bazuar në planin individual, punonjësi i ngarkuar nga ligji ka detyrimin të bëjë rivlerësimin dhe ndryshimin e programit. Ky detyrim ligjor shtrihet për autoritetin kompetent dhe në kuadrin e përkujdesjes shëndetësore.

Përveç sa më sipër, kemi rregullime të njëjta të parashikuara në këtë akt si tek Kodi i të Drejtësisë Penale për të Miturit. Ky i fundit dhe Rregullorja e Përgjithshme e Burgjeve ndajnë një frymë të ngjashme, e cila fokusohet në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve dhe promovimin e rehabilitimit të tyre. Të dy dokumentet theksojnë rëndësinë e trajtimit të veçantë dhe të përshtatshëm për të miturit, duke marrë parasysh moshën, gjendjen shëndetësore dhe nevojat e tyre sociale. Kodi i të Drejtësisë Penale për të Miturit përcakton parimet e drejtësisë rinore, me theks në rehabilitimin dhe riintegrimin e të miturve në shoqëri, duke u dhënë përparësi masave alternative ndaj dënimeve të rënda. Nga ana tjetër, Rregullorja e Burgjeve trajton aspektet praktike të trajtimit të të miturve në institucionet e burgjeve, duke garantuar kushte të përshtatshme për jetesë dhe zhvillim, si dhe akses në arsim dhe shërbime shëndetësore. Të dyja janë në përputhje me standardet ndërkombëtare për të drejtat e fëmijëve dhe kërkojnë që çdo veprim në sistemin e drejtësisë të jetë në interesin më të mirë të të miturve, duke promovuar një qasje që synon rehabilitimin dhe uljen e recidivizmit. Kjo frymë e përbashkët është thelbësore për sigurimin e një sistemi të drejtësisë që mbështet zhvillimin e shëndetshëm dhe të sigurt të të miturve.

5. Konkluzione

Punimi mbi të drejtën për përkujdesje shëndetësore të të miturve të burgosur ka përshkruar rëndësinë e garantimit të kushteve të duhura shëndetësore dhe trajtimit të përshtatshëm për këtë grup të ndjeshëm. Analiza e standardeve ndërkombëtare ka treguar se ato krijojnë një bazë të fortë për të siguruar që të miturit të kenë akses në shërbime shëndetësore cilësore, trajtim dinjitoz dhe mbrojtje nga çdo formë keqtrajtimi. Këto standarde janë të domosdoshme për të ndihmuar në rehabilitimin dhe riintegrimin e të miturve në shoqëri.

Përsa i përket trajtimit të të miturve dhe pranimi të tyre në institucione, është e qartë se procedurat e duhura dhe ambientet e përshtatshme janë thelbësore për garantimin e mirëqenies së tyre. Legjislacioni kombëtar, përfshirë Kushtetutën, Ligjin për Trajtimin e të Miturve në Burgim dhe të Paraburgosurve, Kodin e Drejtësisë Penale për të Miturit dhe Rregulloren e Përgjithshme të Burgjeve, ofron një kornizë të nevojshme ligjore për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve në institucione penitenciare. Megjithatë, zbatimi efektiv i këtyre ligjeve dhe rregulloreve mbetet një sfidë e rëndësishme. Raporte të ndryshme siç është Raporti i Auditimit të Kontrollit të Lartë të Shtetit i cili ka evidentuar nevojën për një reformë të thellë në sistemin e kujdesit shëndetësor për të miturit dhe të rinjtë në institucionet e ekzekutimit të vendimeve penale. Identifikimi i mungesave në trajtimin e problemeve të kujdesit shëndetësor dhe pamundësia për të ofruar kushte të përshtatshme për shërbimin mjekësor nxjerr në pah urgjencën për krijimin e një Institucioni Mjekësor të Posaçëm nga ana e Ministrisë së Drejtësisë dhe Drejtorisë së Përgjithshme të Burgjeve, i cili do të ofronte shërbime të denja dhe të specializuara për të miturit. Kjo është e nevojshme për të garantuar që të miturit të marrin kujdesin e nevojshëm për të mbrojtur shëndetin e tyre fizik dhe mendor.

Mungesa e stafit mjekësor dhe vakancat e shumta në pozitat kyçe janë barriera të rëndësishme që ndikojnë negativisht në ofrimin e shërbimeve shëndetësore. Gjithashtu raportet, kanë vënë në dukje se shpërndarja e stafit mjekësor nuk është proporcionale me numrin e të burgosurve, duke sjell si pasojë shërbime shëndetësore të pamjaftueshme. Është e nevojshme të bëhet një vlerësim i detajuar i nevojave për staf mjekësor në çdo institucion, duke mbushur vakancat dhe duke siguruar që secili prej institucioneve që trajton të miturit në institucionet e

vuajtjes së dënimit të ketë një numër të mjaftueshëm mjekësh dhe specialistësh. Gjithashtu, mungesa e autoambulancave për transportin e emergjencave tregon për një nevojë të madhe për përmirësimin e infrastrukturës shëndetësore. Për më tepër, institucionet e paraburgimit dhe burgimit duhet të sigurojnë akses efektiv në shërbimet mjekësore për të gjithë individët. Të miturit, pavarësisht statusit të tyre ligjor, duhet të kenë akses të barabartë në shërbimet mjekësore, përfshirë trajtimin parandalues dhe trajtimin e specializuar. Këto masa do të kontribuonin në një trajtim më të denjë dhe më njerëzor për të miturit e burgosur, duke respektuar dinjitetin dhe të drejtat e tyre. Në përgjithësi e drejta për përkujdesje shëndetësore e të miturve në konflikt me ligjin ka një rregullim sipas kërkesave të instrumentave ndërkombëtar dhe në lartësinë e kërkuar nga ana e standarteve ndërkombëtare. Edhe pse kuadri ligjor kërkon disa rregullime jo madhore siç është shpjeguar në këtë punim, ajo çka paraqitet shqetësuese në kuadrin e përkujdesjes shëndetësore të të miturve qëndron në respektimin e parashikimeve të kuadrit ligjor nga institucionet kompetente dhe krijimin e infrastrukturës së përshtatshme për të garantuar respektimin e tyre.

Në përfundim, përmirësimi i kushteve për përkujdesje shëndetësore dhe trajtimi i të miturve në burgje kërkon një angazhim të vazhdueshëm nga ana e institucioneve kompetente, gjithmonë duke ju referuar standardeve ndërkombëtare. Vetëm përmes një qasjeje të integruar dhe të koordinuar, mund të sigurohet që të miturit të kenë akses në një përkujdesje shëndetësore cilësore, që është themelor për rehabilitimin e tyre dhe për ndihmën në procesin e riintegritimit në shoqëri. Kjo do të kontribuonte jo vetëm në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, por gjithashtu në ndërtimin e një sistemi të drejtësisë më efektiv dhe human.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Bode, Jola dhe Podgorica, Ela. *Sistemi i dënimeve për të miturit, zhvillimet e reja dhe sfidat në zhvillim*, në Konferencën Shkencore Kombëtare “Drejtësia penale shqiptare mes vlerave të traditës, meritës së ndryshimeve dhe largpamësisë së ligjit dhe shoqërisë”, Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës, Onufri, Tiranë, 2018.
2. Hysi, Vasilika. *Penologjia*, Kristalina – KH, Tiranë, 2015
3. Hysi, Vasilika dhe Kolmarku, Ardita. *Për parandalimin e sjelljeve të kundraligjshme tek fëmijët dhe njohjen e tyre me drejtësinë penale*, 2023
4. Jonson, Cheryl Lero. *Efektet e burgimit*, në Manuali i Oksfordit për teoritë në kriminologji, redaktuar nga Francis Cullen dhe Pamela Wilcox, Oxford University Press, Botuar në shqip nga Fakulteti i Drejtësisë (UT), 2023.
5. Kelly, Tess dhe të tjerë (grup autorësh). *Ensuring the highest attainable standard of health for children deprived of their liberty (Sigurimi i standartit më të lartë shëndetësor të arritshëm për fëmijët e privuar nga liria)*, Korrik 2023.
6. Kurti, Skerdian. *Ekonomia dhe kriminaliteti*. Tiranë:Agimi, 2018.
7. Kurti, Skerdian. *Kriminologji & Penologji*. Tiranë: Wisdom, 2022
8. Kurti, Skerdian. *Teoritë kriminologjike në rrugën e zhvillimit historik*. Tiranë:Gent Grafik, 2024.
9. Palm, Willy. *Children’s universal right to health care in the EU (E drejta universale e fëmijëve për përkujdesje shëndetësore në Bashkimin Evropian)*, Eurohealth OBSERVER, Vol.23, Nr.4, 2017.
10. Pont, Jorg dhe Harding, Timothy Wilfrid. *Organisation and management of healthcare in prisons (Organizimi dhe menaxhimi i përkujdesjes shëndetësore në burg)*, Council of Europe, 2019.
11. Këshilli i Evropës, Komiteti Europian për Parandalimin e Torturës dhe të Trajtimit ose Dënimit Çnjerëzor dhe Poshtëruar (KPT), Të miturve që iu është hequr liria sipas legjislacionit penal, Pjesë nga raporti i 24-të i Përgjithshëm, publikuar në vitin 2015
12. Kontrolli i Lartë i Shtetit, “Raport Auditimi i Performancës”, 2022.

Legjislacion

Emri i Autorit

1. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë.
2. Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut.
3. Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur.
4. Ligji Nr.81/2020 “*Për të drejtat dhe trajtimin e personave të dënuar me burgim dhe të paraburgosurve*”.
5. Rregullore e Përgjithshme e Burgjeve.
6. Rregullat e Havanës.
7. Ligji Nr.7531, datë 11.12.1991 “*Për ratifikimin e Konventës për të drejtat e fëmijës*”, Botuar në Fletoren Zyrtare nr. Ekstra 89, datë 20 nëntor 2013.
8. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules), Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985.

Jurisprudencë

1. Vendim i GJEDNJ, datë 16.04.2019, Miliukas kundër Lituanisë.
2. Vendim i GJEDNJ, datë 13.03.2018, Ebedin Abi kundër Turqisë.
3. Vendim i GJEDNJ, datë 10.07.2001, Price kundër Mbretërisë së Bashkuar.

KONTRATAT E BOTIMIT TË VEPRËS. BALANCIMI I TË DREJTAVE NDËRMJET AUTORIT DHE BOTUESIT

Msc. Eneja ALLMUÇA*
Prof. Asoc. Dr. Anjeza LIÇENJI**

PUBLISHING AGREEMENTS. STRIKING A BALANCE BETWEEN AUTHOR AND PUBLISHER RIGHTS

Abstract

This paper examines publishing contracts as fundamental instruments that formalize agreements between authors and publishers in the realm of intellectual property law. The contract serves as a guarantor of the property/moral rights not only of the author but also of the publisher. This paper aims to identify the key challenges in the implementation of publishing contracts, with a particular focus on the emerging issues arising from globalization and recent economic and technological advancements.

This article aims to provide a clear analysis of the rights enjoyed by each party, and whether these contracts guarantee a fair balance between author and publisher. Often the authors feel compelled to give up a set of rights such as the right to benefit from translations or from the benefit of the work in its digital formats.

The methodology employed involves comparative legal analysis combined with the critical and logical interpretation of publishing contracts. Through a qualitative analysis of the Albanian legal framework and the relevant jurisprudence, the most controversial issues have been examined, emphasizing the need for proper balancing of the interests involved.

This paper answers a series of questions such as: Should there be a legal limit to the rights from which the author can give up? How can the interest of the authors in these contracts be better protected? How can we ensure that the author receives fair remuneration in the event of global success? Finally, we will analyze whether there is a need for effective legal mechanisms to protect author's rights and guarantee the enforcement of contracts they conclude with publishers.

Key words: *intellectual property, copyright, publisher's rights, publishing contract*

1. Hyrje

Të drejtat pronësore janë pjesë e të drejtave themelore që gëzon çdo individ, duke u mbrojtur kështu nga kushtetutat bashkëkohore dhe nga një sërë aktesh me vlerë ndërkombëtare. Sigurisht që, koncepti i pronësisë ka evoluar me kohën, duke u zhvilluar kështu edhe pronësia mbi krijimet e mendjes njerëzore ose siç përdoret në terminologjinë juridike: *pronësia intelektuale*.

Lindja dhe zhvillimi i këtij instituti kaq të rëndësishëm në pikëpamjen e krijuesit, por edhe në atë të zhvillimit ekonomik dhe teknologjik të shoqërisë, ka sjellë me vete një sërë çështjesh të diskutueshme mbi përkatësinë juridike të këtyre krijimeve. Pronësia intelektuale lindi si një nevojë për t'i dhënë mbrojtje këtyre krijimeve por edhe për të garantuar të drejtat e autorit.

E drejta e autorit është një nga aspektet më kryesore të pronësisë intelektuale, duke qenë pjesë e pandashme e saj dhe duke formësuar një kuadër ligjor me karakteristika të veçanta. Objekt i këtij punimi janë kontratat e botimit

* Juriste, praktikante në Gjykatën Administrative të Shkallës së Parë, Tiranë.

** Pedagoqe në Departamentin e të Drejtës Civile, Fakulteti i Drejtësisë, UT.

të veprës, si instrumentet kryesore në rregullimin e të drejtave të autorit dhe botuesit. Meqënëse botimet e veprave në këtë kohë janë të shprehura në format digjital, risqet dhe sfidat që paraqet kjo formë janë objekt diskutimi në këtë punim. Qëllimi i këtij punimi është interpretimi ligjor logjik i elementeve kryesore të kontratave të botimit të veprës dhe evidentimi i nevojës për balancim ndërmjet të drejtave të autorit dhe botuesit.

2. Kuptimi i pronësisë intelektuale

Pronësia intelektuale u zhvillua si një fushë e së drejtës për t'i dhënë mbrojtje krijuesve të veprave. Pronësia intelektuale ka të bëjë me të drejtat ligjore, të cilat burojnë nga aktiviteti krijues i njeriut në fushën shkencore, letrare, artistike dhe industriale. Ajo i referohet krijimtarisë së mendjes dhe përfshin shpikjet, punët artistike dhe letrare, simbolet, emrat, imazhet dhe vizatime të përdorura në tregti.¹

Pronësia intelektuale tradicionalisht është ndarë në dy fusha kryesore: *e drejta e autorit* dhe *pronësia industriale*. Në këtë punim, objekt trajtimi nga ana jonë do të jetë kontrata e botimit të veprës, e cila përfaqëson një aspekt kyç në gëzimin e të drejtave të autorit. Kjo marrëdhënie kontraktore ka si qëllim garantimin e të drejtave ligjore të autorit duke u siguruar që autorët kanë kontroll mbi veprat e tyre. Ky kontroll nënkupton përcaktimin e kushteve kontraktore të qarta, për mënyrën se si vepra të shfrytëzohet nga palët e treta.

Në punimin e tij të vitit 1988, *Justin Hughes* ka theksuar dhe ka parashikuar që format jo të zakonshme të pronës, si pronësia intelektuale, do të fitojnë gjithnjë e më shumë rëndësi, në krahasim me format klasike të pronës, siç mund të jenë pasuritë e paluajtshme. Nëpërmjet interpretimit historik dhe kronologjik të kësaj qasjeje, mund të theksojmë se kjo formë pronësie i ka rrënjët e forta që në atë kohë, duke bërë të mundur parashikimin e impaktit që do të kishte në ditët e sotme. Me kalimin e vëmendjes nga pronësitë materiale drejt atyre jomateriale, mund të pritet një zhvillim i dukshëm i jurisprudencës në lidhje me këtë fushë të së drejtës.²

Pronësia intelektuale është tërësia e të drejtave ligjore që gëzon subjekti krijues, autori mbi veprën e krijuar. Një nga aspektet më të rëndësishme për t'u analizuar është natyra jomateriale e pronësisë intelektuale. Megjithëse, nuk ka një formë fizike, pronësia intelektuale është e tjetërsueshme dhe mund të blihet, shitet, licensohet apo të shkëmbehet ashtu si çdo pronë tjetër.

Duhet theksuar se mosmaterializimi i kësaj forme të pronësisë dhe mungesa e formës fizike ka të bëjë me konceptin që qëndron në themel të kësaj pronësie, siç është *krijimtaria e mendjes njerëzore*. Ky koncept, i cili karakterizohet nga abstraksioni, gëzon mbrojtje ligjore nga të gjitha vendet si në rang kombëtar, edhe në atë ndërkombëtar. Pra, në vetvete, mbrojtja i atribuohet krijimtarisë së mendjes njerëzore, apo mënyrën si janë shprehur *idetë* dhe jo objektit në të cilin është materializuar dhe konkretizuar ky krijim intelektual, siç mund të jetë libri. Libri shërben si një mjet për të konkretizuar krijimin dhe për të garantuar mbrojtjen efektive të të drejtave të autorit që nga krijimi.

Parimi që individët duhet të gëzojnë mbrojtje të plotë të integritetit të tyre personal dhe pronësor është një parim që udhëheq të drejtën e pronësisë intelektuale. Sidoqoftë, me kalimin e kohës, është e domosdoshme të përcaktohet sërish natyra dhe shtrirja e kësaj mbrojtjeje. Ndryshimet sociale, ekonomike dhe teknologjike kanë sjellë qasje të reja, dhe e drejta, duke qenë pasqyrim i kushteve shoqërore, duhet të përshtatet që të përmbushë nevojat e shoqërisë.³

Kjo përshtatje e së drejtës me qëllim mbrojtjen e të drejtës së autorit duhet të përfshijë rregulla të reja që reflektojnë transformimet teknologjike, duke bërë të mundur mbrojtjen e veprave. Në këtë kuadër, kontratat e botimit të veprës jo vetëm që sigurojnë mbrojtjen e të drejtave pasurore të autorit, por gjithashtu garantojnë mbrojtjen e të drejtave morale, duke siguruar që integriteti personal i autorit të respektohet.

¹ WIPO. “*Intellectual Property Handbook*”. Publikimi i WIPO Nr. 489 (E), WIPO. 2004, f. 3.

² Hughes, Justin. “*The Philosophy of Intellectual Property*”; Geo. LJ 77; 1988; f. 1.

³ Roeder, Martin A. “*The Doctrine of Moral Right: A Study in the Law of Artists, Authors and Creators.*”; Harvard Law Review 53; nr. 4 (1940); fq.554–578. Marrë nga: [https://doi.org/10.2307/1333995]; Aksesimi i fundit më datë 22 nëntor 2024.

2.1 E drejta e autorit si pjesë e pronësisë intelektuale

Po të analizojmë zhvillimin historik që ka pësuar fusha e së drejtës së autorit, do të shohim se krijimtaria në fushat letrare, muzikore, në artet e bukura dhe të tjera, ka lindur shumë kohë më parë sesa kuadri ligjor i hartuar dhe i sanksionuar për të rregulluar mbrojtjen e saj. Në të drejtën romake nuk kanë ekzistuar norma që mbrojnë të drejtën e autorit. Pra, në atë periudhë autorësia e një krijimi njihej në aspektin jopasuror dhe atë pronësor, por nuk njihej e drejta e autorit si një tërësi normash dhe rregullash juridike morale dhe ekonomike.⁴

Nevoja për mbrojtjen e të drejtave të autorit lindi si pasojë e zbulimit të shtypit të shkruar, kohë në të cilën filluan të materializoheshin dhe shpërndareshin veprat e krijimtarisë intelektuale. Kjo erdhi për shkak se, shtëpitë e botimit, shtypshkronjat dhe libraritë filluan të kishin përfitim ekonomik të konsiderueshëm si pasojë e publikimit të veprave, kryesisht të librave dhe teksteve, ndërkohë autorit nuk gëzonin të drejtën e përfitimit nga shfrytëzimi i tyre. Pra, në këtë periudhë autori ishte një subjekt i lënë në hije, i cili nuk mund të përfitonte nga riprodhimi dhe shpërndarja e krijimit të tij. Këto përfitime u takonin kryesisht botuesve.

Kjo bëri të mundur që, në fundshekullin e 18-të, si rezultat i ndërthurjes së autorësisë me komercializmin, autorët të kërkonin zbatimin e të drejtave pasurore mbi veprat e tyre. Për herë të parë e drejta e autorit u njoh dhe u rregullua me ligj, kryesisht e drejta e përfitimit pasuror material si rrjedhojë e shfrytëzimit të krijimit të tyre.⁵

Në vitin 1710, Parlamenti Britanik miratoi, të ashtuquajturin Statuti i Anës, i cili kishte si qëllim kufizimin e fuqizimit të botuesve dhe të njihte të drejtat e autorëve, duke u dhënë atyre dhe trashëgimtarëve të tyre të drejtën ekskluzive për të botuar një libër për një periudhë prej 14 vitesh pas botimit të tij fillestar. Ky statut shërbeu si frymëzim për Kushtetutën e Shteteve të Bashkuara, duke u konsideruar një nga aktet e para që ka formuar bazat e ligjit modern të të drejtave të autorit në sistemet juridike kombëtare dhe më gjerë në nivel ndërkombëtar.⁶

E drejta e autorit përfaqëson një të drejtë pronësore, që i jep autorit një monopol të përkohshëm mbi shfrytëzimin e veprës së tij. Nëpërmjet kësaj të drejte realizohet nga ana e autorit kontrolli ekskluziv në lidhje me riprodhimin dhe bërjen publike të krijimit të tij. Të drejtat e shfrytëzimit ekonomik të veprës, të njohura ndryshe si të drejta pasurore të autorit, datojnë që nga *Revolucioni Francez*, konkretisht dekretet e vitit 1792 dhe 1793, që i pajisi autorët me të drejtat ekskluzive për publikimin dhe shfaqjen e veprave të tyre në publik.⁷

Referuar këndvështrimit historik në vendet e Europës, duhet filluar patjetër me Francën dhe Italinë, të cilat konsiderohet si vendet udhërrëfyese në fushën e të drejtës së pronësisë intelektuale në përgjithësi, dhe të drejtës së autorit në veçanti. Tërësia e normave që rregullonin të drejtën e autorit fillimisht rregullonte vetëm të drejtat pasurore të autorit, duke lënë të patrajtuara të drejtat personale jopasurore. Këto rregulla shërbenin si një mekanizëm ligjor garantues për shpërblimet që i takonin autorëve nga krijimtaritë e tyre.⁸

Tashmë e drejta e autorit është një fushë e konsoliduar e së drejtës, e përfshirë në institutin e pronësisë intelektuale. Megjithatë, e drejta e autorit është afirmuar si aspekt i veçantë dhe shumë i rëndësishëm i së drejtës, ekzistojnë akoma dilema ligjore dhe problematika lidhur me gëzimin e të drejtave të autorit, transferimin e këtyre të drejtave dhe ekzekutimin e kontratave midis autorit dhe palëve të treta, siç është rasti i kontratave të botimit të veprës, objekt studimi i këtij punimi.

2.2 Baza ligjore e së drejtës së autorit në Shqipëri

Mbrojtja e të drejtës së autorit mund të themi se është një detyrë e re për burimet juridike shqiptare. Kushtetuta, ligji themeltar i çdo shteti, ka sanksionuar se: “*E drejta e pronës private është e garantuar*”. Ky përcaktim nuk i

⁴ Semini, Mariana. *E drejta e autorit në Shqipëri*. Scanderbegbooks; Tiranë; (2009); f. 17-18.

⁵ Semini, op. cit.; shënimi 6; f. 18.

⁶ Qadraku, Majlind. “*E drejta e autorit, rregullimi ligjor dhe ndërkombëtar i saj*”. Temë dizertacioni; 2020; fq. 5. Marrë nga [https://knowledgecenter.ubt-uni.net/etd/1998]; Aksesuar për herë të fundit 22 nëntor 2024.

⁷ Sarraute, Raymond. “*Current Theory on the Moral Right of Authors and Artists under French Law*”. The American Journal of Comparative Law 16, nr. 4; 1968; f.465. Marrë nga: [https://doi.org/10.2307/838764]; Aksesuar për herë të fundit 22 nëntor 2024.

⁸ Semini, op. cit.; shënimi 6; f. 21–23.

referohet vetëm pronës në kuptimin e saj klasik, por edhe pronësisë mbi krijimet intelektuale. Gjithashtu, në nenin 58 të Kushtetutës Shqiptare është sanksionuar, si një e drejtë themelore dhe e pandashme nga qenia njerëzore, liria e krijimit artistik dhe kërkimit shkencor, duke garantuar përdorimin e lirë të tyre dhe përfitimin prej arritjeve të tyre. Në të njëjtën dispozitë, në paragrafin e dytë të saj është parashikuar se: “*E drejta e autorit mbrohet me ligj*”. Ky rregullim nuk vjen në kuadrin e objektivave sociale të cilat shteti synon ti garantojë brenda mundësive të tij, por si një detyrim kushtetues i mirëfilltë.

Gjithashtu, e drejta e autorit mbrohet edhe në aspektin ligjor penal, përmes neneve 148 dhe 149, duke parashikuar dënime me natyrë penale për shkelje si: botimi i veprës me emrin e dikujt tjetër, ose riprodhimi pa leje i saj. Këto dispozita ofrojnë një mbrojtje të veçantë për autorësinë, duke theksuar edhe njëherë rëndësinë e tyre si të mira publike, që mbrohen edhe në aspektin penal.⁹ Dispozitat e Kodit Civil do të gjejnë zbatim në rastin e shkakut të dëmit civil material ose jomaterial, si pasojë e përdorimit të padrejtë të veprës, kryesisht nga subjektet në fushën e botimeve që ushtrojnë veprimtari ekonomike fitimprurëse. Nenet 635 dhe 640 trajtojnë dëmet jopasurore që lidhen me emrin, personalitetin e një personi ose publikimet mashtruese.¹⁰

Ligji shqiptar i ka trajtuar gjerësisht të drejtat e autorit nëpërmjet miratimit të një ligji të posaçëm “*Për të drejtat e autorit dhe të drejtat e tjera të lidhura me to*”. Ky ligj përcakton se: “*Objekt i së drejtës së autorit është çdo krijim intelektual origjinal në fushën e letërsisë, artit dhe shkencës, i cili mbart karakteristikë individuale, pavarësisht nga mënyra ose forma e shprehjes së tyre, objektivi, rëndësia, për aq sa nuk parashikohet ndryshe në këtë ligj*.”¹¹

Përveç kuadrit ligjor kombëtar, Parlamenti Shqiptar ka ratifikuar një sërë aktesh ndërkombëtare, duke garantuar kështu mbrojtjen e autorit në një nivel ndërkombëtar, megjithëse e mbrojtja e autorit ka karakter kombëtar. Në këtë mënyrë, ratifikimi i këtyre marrëveshjeve shërben si një moment që përcakton hyrjen në fuqi të këtyre marrëveshjeve dhe bërjen e tyre si pjesë integrale të legjislacionit shqiptar.

Ndër aktet më të rëndësishme që mund të përmendim në kuadrin e kontratave të botimit janë:

- a. Konventa e Bernës e vitit 1886, një prej akteve më të rëndësishme për mbrojtjen e pronësisë artistike e ratifikuar me dekretin nr.487, datë 09.03.1993;
- b. Traktati i Organizatës Botërore të Pronësisë Intelektuale “Për të drejtën e autorit”, ratifikuar me ligjin nr.8838, datë 22.11.2001.

3. Tërësia e të drejtave të autorit

Lidhja që ka autori me krijimin e tij artistik është e një natyre mjaft të veçantë dhe të fortë, lidhje e cila sfidon çdo lloj raporti tjetër pronësor dhe afektiv që një individ mund të ketë me një send në përgjithësi.¹²

Të drejtat e autorit shfaqin një interes si në aspektin e zhvillimit kulturor, por edhe atë ekonomik të një vendi. Krijimtari të mendjes nuk duhen konsideruar thjesht si një shprehje e caktuar e mbrojtur e një ideje, por duhet t’u jepet rëndësi për shkak të ndikimit që mund të ketë në zhvillimin e një shoqërie. Nga ana tjetër industria e shtypshkronjave vazhdon të mbetet një sektor biznesi që arrin të krijojë të ardhura fitimprurëse.

E drejta e autorit nënkupton atë pjesë të legjislacionin të një vendi që ofron mbrojtje për një vepër të caktuar, duke i garantuar autorit të saj një sërë të drejtash ekskluzive dhe duke ndaluar të tjerët nga përdorimi pa leje i veprës për një periudhë kohe të caktuar. Pas përfundimit të kësaj periudhe vepra kalon në domenin publik, të cilën çdokush mund ta përdorë pa lejen e autorit. Në këtë mënyrë, të drejtat e autorit garantojnë që autori të ketë kontroll të plotë mbi veprën e tyre, por nga ana tjetër duke vendosur një kufizim kohor në funksion të interesit publik.

⁹ Torremans, Paul, Tutulani, Mariana, Dedi, Mariana. *Pronësia Intelektuale*; 2005; f. 56–57.

¹⁰ Torremans; et al., op. cit.; shënimi 11; f. 57.

¹¹ Neni 8 i ligjit “Për të drejtën e autorit dhe të drejtat e lidhura me to”, miratuar me ligjin nr.35/2016, datë 31.03.2016 të Kuvendit të Shqipërisë, Fletorja Zyrtare (FZ) nr.64/2016, i ndryshuar me ligjin nr.37/2022, datë 12.04.2022.

¹² Spiro, Oltion. “*Karakteristikat dhe veçoritë e kontratave të të drejtës së autorit*”; *Balkan Journal of Interdisciplinary Research* 1, nr. 3; Janar 2026; f.105.

Marrë nga: [https://www.academia.edu/77262893/BJIR_Vol_1_No_3_January]; Aksesuar për herë të fundit më datë 22 nëntor 2024.

Tërësia e të drejtave të autorit, si subjekti themelor i kësaj fushe të së drejtës, garantojnë shpërblimin e autorit për përpjekjet dhe krijimtarinë e tij dhe nga ana tjetër, respektojnë integritetin moral të tij. Doktrina, dhe jo vetëm, i ka klasifikuar të drejtat e autorit në dy grupe: *të drejta vetjake jopasurore (morale)* dhe *të drejta pasurore*.

Në doktrinën juridike ka dy qëndrime juridike në lidhje me natyrën e këtyre të drejtave. Normat e sistemit *common law* pranojnë qasjen dualiste, sipas së cilës të drejtat pasurore dhe të drejtat morale janë dy grupime të veçanta, të cilat së bashku përbëjnë të drejtën e autorit. Ndërsa qëndrimi tjetër, ai monist, i konsideron këto dy lloje të drejtash të lidhura me njëra-tjetrën në mënyrë të pazgjidhshme duke përbërë një grup unik të drejtash.

3.1 Të drejtat vetjake jopasurore (morale)

Raymond Sarraute në punimin e tij analizon dy aspekte kryesore të të drejtave të autorit në ligjin francez, të drejtat pasurore dhe të drejtat morale. Ashtu siç e përmendëm më lart, Franca konsiderohet djepi i zhvillimit të së drejtës së autorit, për këtë arsye është e rëndësishme të analizojmë këtë aspekt për të kuptuar më mirë natyrën e të drejtave morale.

E drejta morale e autorit është një koncept më kompleks, i cili nuk gëzonte një rregullim specifik në ligjet e hershme. Ky koncept u zhvillua gradualisht nëpërmjet vendimeve gjyqësore të gjykatave franceze që nga mesi i shekullit të XIX. Të drejtat morale përfshijë disatribute që nuk kanë natyrë pronësore, dhe prej tyre nuk mund të nxirret ndonjë përfitim ekonomik i drejtëpërdrejtë.¹³

Këto të drejta sigurojnë mbrojtjen e lidhjes personale që ekziston midis veprës dhe personalitetit të autorit. Kështu, të drejtat jopasurore synojnë të mbrojnë jo vetëm veprën, por edhe personalitetin dhe integritetin e autorit. Ky përfundim vjen edhe si pasojë e analizimit të karakterit të përhershëm dhe të patjetërsueshëm të të drejtave morale, duke reflektuar kështu edhe mbrojtjen e thellë të personalitetit të autorit përtej kufizimeve ekonomike.¹⁴

Në kuadër të kësaj analize, të drejtat morale janë konceptuar si një mjet mbrojtës i autorëve nga çdo cënim i integritetit të veprës së tyre, si dhe për të garantuar respektimin e personalitetit të tyre krijues. Këto mund të konsiderohen të drejta negative që detyrojnë çdo person të tretë për të mos kryer ato veprime që deformojnë ose dëmtojnë veprën apo integritetin personal të autorit. Të drejtat vetjake jopasurore nuk përbëjnë objekt dorëheqjeje, nuk janë të transferueshme, të licencueshme, të tjetërsueshme dhe nuk parashkruhen.

Legjislacioni shqiptar mbi të drejtën e autorit njeh këto të drejta morale: “1. E drejta e njohjes dhe përmendjes së autorësisë (e drejta e paternitetit), për të vendosur emrin e tij në çdo kopje; 2. E drejta që të mbetet anonim ose të përdorë një pseudonim duke fshehur emrin e tij të vërtetë; 3. E drejta që të kundërshtojë çdolloj shtrembërimi, heqje apo ndryshimi dhe çdo veprim tjetër përçmues ndaj veprës, gjë që do të cënonte nderin dhe emrin e tij (E drejta e nderit, personalitetit dhe reputacionit); 4. E drejta për të kundërshtuar autorësinë në një vepër, kur kjo është vendosur në mënyrë arbitrare nga të tjerët për shkak të ndryshme. 5. E drejta për të vendosur kur dhe ku do të publikojë veprën (E drejta e bërjes publike të veprës).”¹⁵

3.2 Të drejtat pasurore

Të drejtat pasurore garantojnë që krijuesi (autori) të shfrytëzojë veprën e tij në mënyrë ekskluzive dhe i pashqetësuar nga të tjerët. Në këtë mënyrë ai mund të gëzojë frytet e veprës së tij, duke i dhënë një kontroll mbi mënyrën se si vepra përdoret. Këto të drejta i japin autorit një gamë të gjerë të mundësive për të shfrytëzuar veprën e tij. Këto përfshijnë të drejtën për të vendosur se kush do të publikojë veprën, se si do të shpërndalet, se në cilat gjuhë do të përkthehet, dhe në çfarë forme do t’i prezantohet publikut.

¹³ Sarraute, op. cit.; Shënimi 9; f. 465.

¹⁴ Po aty.

¹⁵ Nenet 21-24 të ligjit “Për të drejtën e autorit dhe të drejtat e lidhura me to”, miratuar me ligjin nr.35/2016, datë 31.03.2016 të Kuvendit të Shqipërisë, (FZ) nr.64/2016, i ndryshuar me ligjin nr.37/2022, datë 12.04.2022.

Autori gëzon të drejtën ekskluzive të shfrytëzimit të veprës së vet në çdo formë dhe mënyrë. Ekskluziviteti, do të thotë që, kjo e drejtë i takon vetëm autorit, duke përjashtuar çdo person tjetër, të ndryshëm nga pronari i veprës.

E drejta e shfrytëzimit të veprës nënkupton tagrin e gëzimit dhe disponimit të saj. Frytet e saj (duke qenë se ajo mishëron krijimtarinë intelektuale) janë si materiale ashtu dhe jo materiale. Pra e thënë ndryshe autori shfrytëzon krijimin e tij si në planin material dhe atë jomaterial. Kjo nënkupton, riprodhimin e drejtëpërdrejtë ose të tërthorë të veprës, shpërndarjen në publik të origjinalit apo kopjeve të veprës (duke e shitur, duke e dhënë me qera, duke e dhënë hua, ose duke e dhuruar), importim dhe eksportim të kopjeve të veprës, e drejta për të përkthyer veprën, e drejta për të bërë përshtatje, sistemime e transformime të saj, e drejta për ta përcjellë në publik veprën.

Autori i një vepre letrare, artistike ose shkencore gëzon të drejtën e shpërblimit për çdo rast dhe për çdo mënyrë shfrytëzimi të veprës, të lejuar apo jo nga vetë ai, edhe nëse heq dorë nga kjo e drejtë. Më hollësisht, sipas nenit 25 të ligjit shqiptar “Për të drejtën e autorit”, të drejtat ekskluzive pasurore janë:

- a) e drejta e riprodhimit të veprës;
- b) e drejta e shpërndarjes së veprës;
- c) e drejta e komunikimit në publik të veprës;
- ç) e drejta për të bërë vepra të prejardhura.

Çdo mënyrë e shfrytëzimit të origjinalit të një vepre ose të kopjeve të saj, pa lejen e autorit/trashëgimtarit/ose personit mbajtës të të drejtave të autorizuar prej tij (në rastin e kontratës së botimit të veprës është botuesi), do të konsiderohet e paligjshme, me përjashtim të rasteve të parashikuara në këtë ligj.¹⁶

Çfarë janë kopjet e veprës? Në ligjin tonë nuk ka ndonjë përkufizim për to. Sipas ligjit amerikan, këto janë objekte materiale, në të cilat fiksohet vepra nëpërmjet çfarëdolloj metode, si ato që njihen, ashtu dhe ato që do të shpikën më vonë, dhe nga të cilat vepra mund të përceptohet, riprodhohet ose të komunikohet në ndonjë mënyrë tjetër të drejtëpërdrejtë ose me ndihmën e ndonjë makine. Sigurisht, që gjëja e parë, që të vjen ndërmend kur mendon për kopje të veprës, janë kopjet fizike të saj.

Mirëpo, në realitetin e sotëm ndeshet shumë shpesh edhe një lloj kopjeje tjetër e veprës, që është kopja elektronike, që edhe ajo, në fakt, është kopje materiale. Kështu p.sh, kur gjen një libër në internet, të cilën e merr dhe e shkarkon atë në kompjuterin tënd, ti nuk bën gjë tjetërveçse krijon një kopje të saj. Në qoftë se ky veprim bëhet pa lejen e autorit, atëherë kjo përbën shkelje të së drejtës së autorit dhe, pikërisht, shkelje të së drejtës së tij për të riprodhuar veprën.

E drejta për ta importuar veprën i përket si tagër ekskluzivisht autorit, e cila nënkupton të drejtën e shitjes apo blerjes së një vepre në një vend të huaj me qëllim shpërndarjen në publik. Çdo person tjetër që e importon pa lejen e tij, kryen një shkelje të së drejtës së autorit. Sigurisht, kjo dispozitë nuk pengon blerjen e kopjeve të veprës jashtë shtetit dhe futjen e saj në vendin e origjinës kur kjo bëhet për përdorim personal. Ligji synon të pengojë vetëm ato importime që bëhen për qëllime fitimi, pra, për rishpërndarjen e veprës publikut.

E drejta për të përkthyer veprën edhe përkthimi i veprës, duke qenë se është një nga të drejtat e autorit, nuk mund të bëhet pa lejen e tij. Shpesh shohim në treg përkthimin e veprave të autorëve të ndryshëm të huaj. Ato janë të paligjshme dhe mund të bëhen objekt konflikti në gjykatë, nëse për to nuk është marrë më parë leja e autorit. Në përgjithësi, autorët e huaj e japin këtë pëlqim kundrejt një shume simbolike për tregje të tilla të vogla dhe të pa eksploruara si Shqipëria, prandaj është e këshillueshme për këdo që dëshiron të përkthejë një vepër të një autori të huaj, që të kërkojë më parë autorizimin e tij. Sigurisht, përkthimi i një libri të huaj dhe botimi i tij pa emrin e autorit, duke lënë të kuptohet që përkthyesi është edhe autori, është një shkelje shumë e rëndë. Një veprim i tillë do të përbënte jo vetëm shkelje civile, në bazë të ligjit për të drejtën e autorit, por edhe kundravajtje penale në bazë të nenit 148 të Kodit Penal.

Përshtatja, sistemimi apo transformimi që mund t'i bëhet një vepre sjell krijimin e një vepre të re, e prejardhur nga e para, që mbrohet edhe ajo me të drejtë autori për ata elemente që janë origjinale në krahasim me veprën e parë.¹⁷ E drejta për të krijuar këto lloj veprash të prejardhura i takon autorit të veprës fillestare. Vetëm

¹⁶ Nenet 21-24; cit.op.; Shënimi 17.

¹⁷ Dega, Fatos. *Pronësia Intelektuale*. Morava; nr. 2; 2008.

ai ka të drejtë ti autorizojë të tjerët të kryejnë këto veprime. Bërja e përshtatjeve, sistemimeve, transformimeve janë disa nga mënyrat kryesore të eksplorimit të veprës fillestare dhe që i sjellin përfitime të konsiderueshme autorit të veprës fillestare. Kështu, shpesh nga romanet krijohen filma, apo pjesë teatrale. Kjo do të thotë se ai mund të autorizojë persona të tjerë të krijojnë një film tjetër bazuar mbi veprën e tij. Producentët e dy filmave do vazhdojnë të ruajnë secili të drejtën e autorit tek filmat e vet, por kjo e drejtë do të shtrihet vetëm tek elementet origjinal që ka secili film, dhe jo tek ata elementë që janë pjesë të romanit. P.sh., elementë të tillë origjinale mund të jenë skenat e xhirimit, lidhja e tyre me njëra-tjetrën, kostumet, etj.¹⁸

E drejta e shfaqjes ose e deklarimit të veprës para publikut nënkupton bërjen publike për të tretët të krijimit. Për sa i përket termave “shfaqje” dhe “deklarim” ligji nuk jep ndonjë përkufizim, por, duke e parë këtë të drejtë në harmoni me të drejtat e tjera ekonomike që parashikon neni 25, që ta shfaqësh veprën, do të thotë që të tregosh një kopje të saj në publik në mënyrë të drejtpërdrejtë ose nëpërmjet proceseve dhe aparaturave (p.sh rasti i filmave që shfaqen në kinema). Shfaqja, ose deklarimi i veprës para publikut, në këtë kuptim, do të thotë ofrimi i kopjeve fizike të veprës për shitje, dhënie me qera, ose forme tjetër shpërndarjeje, si dhe ekzekutimi ose shfaqja e një veprë para publikut. Në ligj nuk jepet ndonjë përkufizim se çfarë e përbën “publikun”, sa njerëz duhen për të përcaktuar nëse vepra është shfaqur në publik. Kjo është një çështje që do të mbetet në vlerësimin e gjykatës.¹⁹

4. Kuptimi i kontratës së botimit të veprës

Ashtu siç u analizua në çështjet e mësipërme, autori gëzon një sërë të drejtash për shfrytëzimin e veprës së tij sipas disponimit të tij të lirë. Të drejtat ekonomike përbëjnë thelbin e të drejtës së autorit, të cilat ai mund t’i transferojë ato tek persona të tretë. Autori këtë mund ta bëjë sipas mënyrave të përcaktuara nga legjislatori, duke përfshirë: lidhjen e kontratave, transferimin nëpërmjet institutit të trashëgimisë dhe licensimin (ekskluziv ose joekskluziv).

Kontrata nuk është burim i lindjes së autorësisë, por është akti ku autori merret vesh me të tjerët për kushtet e kalimit dhe shfrytëzimit të veprës etj, por jo për lindjen e të drejtës së autorit. Një rregullim i mirë ligjor nuk nënkupton vetëm njohjen e të drejtës së autorit, por edhe garantimin e kësaj të drejte. Dhe si e bën këtë legjislatori? Një nga mënyrat kryesore të garantimit është rregullimi kontraktor i këtyre marrëdhënieve. Kontrata shërben si një mjet i sigurt për qarkullimin civil të të drejtave të autorit, ashtu edhe si një instrument që garanton përmbushjen e të drejtave të palëve.

Kontrata e botimit të veprës përfaqëson marrëveshjen mes autorit dhe shtëpisë botuese, nëpërmjet së cilës autori i jep të drejtën e riprodhimit dhe shpërndarjes së kopjeve të veprës së tij, tërësisht apo pjesërisht. Si pasojë e kalimit të këtyre të drejtave nga autori tek botuesi, ky i fundit detyrohet të publikojë veprën dhe t’i japë autorit shpërblimet (honoraret) që i takojnë, sipas kushteve të përcaktuara në kontratë.²⁰

Ligji ka përcaktuar shtypshkrimin si mënyrën e riprodhimit të këtyre veprave, si dhe çdo mënyrë tjetër të ngjashme. Asnjë dispozitë e ligjit nuk ka përcaktuar se çfarë do të kuptojmë me mënyrë tjetër të ngjashme. Nëpërmjet interpretimit të zgjeruar të këtij përcaktimi, mund të themi se mënyrë tjetër e ngjashme me shtypshkrimin është botimi elektronik.

Botimi elektronik nuk ka gjetur një rregullim të mirëfilltë në këtë ligj, duke mos përcaktuar kritere apo kushte të veçanta të kësaj mënyre publikimi. Një përkufizim më i mirë është i nevojshëm, duke marrë parasysh rolin që ka teknologjia në ditët e sotme. Ky përcaktim evaziv mund të shërbejë si katalizator i keqkuptimeve të ndryshme midis botuesit dhe autorit.

4.1 Subjektet e kontratës së botimit

Palët kontraktuese në një kontratë botimi janë *autori* dhe *botuesi*. Autori konsiderohet si figura qendrore e kësaj marrëdhënie juridike, duke iu kushtuar një vëmendje e veçantë në kuadër të përcaktimit të të drejtave dhe

¹⁸ Colston, Catherine. “Principles of Intellectual Property Law”; Cavendish Publishing Limited; f. 345.

¹⁹ [http://www.epo.org/topics/innovation-and-economy/handbook/novelty/novelty.html]

²⁰ Neni 55 cit.op.; Shënimi 17.

detyrimeve të secilës palë pjesëmarrëse në marrëveshje. Duke qenë se krijimtaria është akt i autorit, për këtë arsye një trajtim i kujdesshëm i duhet kushtuar kësaj pale, si rrjedhojë e vulnerabilitetit që e karakterizon atë.

Diskutimet moderne mbi të drejtën e autorit shpesh injorojnë figurën e autorit, çka çon në një humbje të prespektivës së kësaj fushe të së drejtës. Kur flasim për të drejtën e autorit, duhet të marrim në konsideratë se gjithçka fillon me krijuesin. Në kuadër të këtij punimi, autori është zemra e kontratës së botimit të veprës. Ai është personi që me imagjinatën dhe përpjekjet e tij sjell në jetë një vepër të re, duke përfaqësuar jo vetëm veprën por edhe veten e tij përmes saj.

Është e domosdoshme që të rikthejmë vëmendjen tek autorët-subjektet kushtetuese të së drejtës së autorit, si një kuadër ligjor që ka si synim zhvillimin e njohurive publike, dhe në të njëjtën kohë duke inkurajuar përpjekjet për krijime të reja. Në këtë kontekst, rëndësia e autorit si subjekt i këtyre kontratave është thelbësore për të interpretuar kushtet kontraktore të kontratës së botimit. Një qasje që injoron autorin e zvogëlon kuptimin e kontratës së botimit të veprës, si një mjet garatues i të drejtave të palëve të përfshira.²¹

Nga ana tjetër, botuesi është një subjekt i rëndësishëm në këtë marrëdhënie kontraktore, kryesisht për plotësimin e interesave të autorit. Botuesi është personi që ndërmerr publikimin e një vepre, duke vënë në dispozicion të publikut kopjet e veprës, me anë të kontratës së shitjes. Ai mund të konsiderohet një “partner” i rëndësishëm për autorin, pasi ai luan një rol kyç në promovimin dhe shpërndarjen e veprës së tij. Kjo palë kontraktore ofron një mbështetje të padiskutueshme ndaj autorëve në të gjitha fazat e procesit të botimit, duke përfshirë redaktimin, riprodhimin, reklamimin dhe shpërndarjen.

4.2 Objekti i kontratës së botimit

Objekti kryesor, i cili është përcaktuar edhe nga ligji është: *kalimi i së drejtës së prodhimit, riprodhimit dhe shpërndarjes së veprës* nga autori tek botuesi. Objekt tjetër, që për nga natyra konsiderohet dytësor, është kalimi të drejtës së përkthimit dhe i përshtatjes së veprës, nëse kjo gjë mund të realizohet nga vetë botuesi. Ashtu siç e kemi përcaktuar edhe mësipër, autori gëzon këto të drejta ekskluzive mbi veprën e tij, por në këtë rast nëpërmjet vullnetit të tij të lirë, ja kalon një të treti, në rastin në fjalë ja kalon botuesit.

Në rastin e përkthimeve dhe përshtatjeve, kur autori ia ka kaluar këtë të drejtë botuesit, ai duhet ta realizojë këtë proces vetë dhe pa ndërhyrjen e një pale të tretë. Në rastin e anagazhimit të një të treti, kemi të bëjmë me një kontratë të re, të pavarur nga kontrata e botimit, dhe në çdo rast duhet të jepet miratimi i shprehur i autorit.

Duhet theksuar që autori nuk i kalon botuesit të drejtën e pronësisë, ky tagër i autorit vazhdon t’i mbetet ekskluzivisht atij. Autori vazhdon të mbetet pronar i krijimit të tij, pavarësisht kalimit të disa të drejtave kryesore pasurore si e drejta e riprodhimit dhe e shpërndarjes së veprës. Është pikërisht e drejta e tij e pronësisë mbi veprën që mundëson shpërblimin dhe gëzimin e fryteve të saj.

Në aspektin e kontratës së botimit, objekt material do të konsiderohet çdo krijim intelektual origjinal në fushën e letërsisë, artit dhe shkencës që mbart karakteristika individuale të autorit, pavarësisht nga mënyra ose forma e shprehjes së tyre, objektivi, rëndësia. Vepra që do të konsiderohen objekt i kontratave të botimit, pavarësisht llojeve të veprave të tjera të përcaktuara në ligjin e posaçëm për të drejtat e autorit janë:

- i. *Veprat letrare si: romane, tregime, ese, poezi, përmbledhje letrare dhe çdo tekst i shkruar nga autori;*
- ii. *Veprat shkencore si: libra shkencorë, artikuj akademikë, studime kërkimore dhe materiale të ndryshme shkencore;*
- iii. *Veprat dramatike si: Skenare për filma, drama, pjesë teatrale, dhe shkrime të tjera për performanca të ndryshme;*
- iv. *Veprat muzikore si: tekste këngësh.*
- v. *Përkthimet;*
- vi. *Përshtatjet.*

²¹ Ginsburg, Jane C. “The Concept of Authorship in Comparative Copyright Law”. DePaul Law Review 52, nr. 4; 2003; f. 1063. Marrë nga:
[https://www.academia.edu/121031522/The_Concept_of_Authorship_in_Comparative_Copyright_Law];
Aksesuar për herë të fundit më datë 22 nëntor 2024.

Gjithashtu objekt kontrate mund të jenë titujt dhe personazhet e shprehur tek krijimet e mësipërme, që në vetvete reflektojnë krijimin intelektual të autorit. Nuk mund të jenë objekt veprat e përfshira në domenin publik, pra në këtë rast kemi të bëjmë me pamundësi juridike të objektit.

4.3 Përmbajtja e kontratës

Kontrata e botimit është një kontratë me afat, në të cilën përcaktohen të drejtat dhe detyrimet e secilës palë gjatë gjithë periudhës që ajo është në fuqi. Legjislacioni shqiptar ka rregulluar nëpërmjet ligjit të posaçëm, kushtet kryesore që duhet të ketë kjo lloj kontrate. Neni 55 i ligjit ka sanksionuar se kohëzgjatja e së drejtës së botimit duhet të jetë e përcaktuar detyrimisht në kontratë. Nga analizimi i kësaj norme, mund të konkludojmë se mospërcaktimi i kohëzgjatjes përbën shkak për pavlefshmërinë e veprimit juridik.

Kjo kontratë duhet të përmbajë një sërë kushtet të tjera si:

- i. Shpërblimi i autorit (honorari);
- ii. Kushtet e botimit dhe të shpërndarjes së botimit;
- iii. Periudhën kohore kur autori duhet të dorëzojë kopjen përfundimtare dhe origjinale të veprës për botim;
- iv. Tirazhi i botimit;
- v. Botimi i veprës me numër ISBN-je.

Këto kushte janë në dobi të autorit, dhe mospërmbushja e pajustificuar e njërit prej tyre i jep të drejtën autorit të kërkojë tërheqjen nga kontrata dhe shpërblimin e dëmit të shkaktuar. Gjithashtu, autori ka të drejtë të bëjë kurdoherë ndryshime tek vepra e tij dhe botuesi është i detyruar ta lejojë, në rast ribotimit, me kusht që këto ndryshime nuk i rrisin ndjeshëm shpenzimet e botuesit, si edhe të mos ndryshojnë thelbin e veprës.

Autori, pavarësisht se ka transferuar një pjesë të të drejtave ekonomike, ai duhet të ketë kontroll të plotë mbi shfrytëzimin e krijimit të tij. Autori ka të drejtë që në çdo kohë të kërkojë nga botuesi të dhëna arkivore dhe dokumentacione të tjera të biznesit të botuesit, për të verifikuar saktësinë e informacionit që i është paraqitur prej tij. Në rast se botuesi ka angazhuar një palë të tretë për riprodhimin e veprës, me pëlqimin e shprehur të autorit, atëherë këtij të fundit i lind e drejta të kërkojë informacion lidhur me numrin e kopjeve të bëra për veprën e tij nga ky person i tretë, i cili detyrohet të sjellë informacion të plotë dhe të vërtetë.²²

Përsa i përket shpërblimit, në varësi të metodës së përzgjedhur, e cila mund të jetë një përqindje e çmimit të shitjes për çdo vepër të ekzemplarëve të shitur, në kontratën e botimit duhet të specifikohet një numër minimal i kopjeve të botimit të parë dhe një shpërblim minimal, të cilin botuesi detyrohet t'ia paguajë autorit pavarësisht nga numri i kopjeve të shitura. Nëse shpërblimi përcaktohet si shumë totale, në kontratën e botimit duhet të specifikohet numri total i kopjeve, për të cilat është rënë dakord për t'u printuar. Nëse palët nuk kanë rënë dakord për këtë numër dhe vetëm nëse rezulton ndryshe nga praktikata e ndershme të biznesit dhe rrethanat e rastit, botuesi mund të botojë jo më shumë se 500 kopje të veprës.²³

Në nenin 60 të ligjit rregullohen në mënyrë të detajuar disa nga kushtet thelbësore që duhet të parashikohen në një kontratë botimi, duke synuar kështu një ekuilibër të drejtash dhe detyrimesh ndërmjet autorit dhe botuesit. Një kontratë botimi duhet të përmbajë afate të qarta për sa i përket dorëzimit të dorëshkrimit nga autori dhe afate në lidhje me botimin dhe shpërndarjen e veprës nga ana e botuesit. Nëse afatet nuk përcaktohen në kontratë, gjen zbatim prezumimi ligjor 1 vjeçar për secilën palë. Kjo dispozitë ka për qëllim që procesi i botimit të mos zvarritet në mënyrë të paarsyeshme dhe që të dyja palët të jenë të mbrojtura.

Një aspekt tjetër shumë i rëndësishëm ka të bëjë me numrin e autorizuar të kopjeve dhe afatin për botimet e ardhshme pas mbarimit të botimit të parë. Kjo dispozitë shërben si një mekanizëm mbrojtës për autorin, duke garantuar që botuesi të mos prodhojë më shumë kopje sesa është rënë dakord në kontratë.

²² Paragrafi i dytë i nenit 57 “Verifikimi i saktësisë së informacionit”; op. cit.; shënimi 17.

²³ Neni 59 “Përcaktimi i shumës së shpërblimit” cit.op.; Shënimi 17.

Një tjetër parashikim kyç i këtij ligji ka të bëjë me të drejtën e pronësisë mbi dorëshkrimet dhe materialet origjinale. Autori, përveç rasteve kur ka rënë dakort ndryshe, mbetet pronar i këtyre materialeve. Kjo dispozitë i mbron autorët nga abuzimet e mundshme të botuesit dhe siguron që autorët të kenë kontroll mbi veprat e tyre. Pavarësisht lidhjes së kontratës së botimit, dhe kalimit të një sërë të drejtash ekonomike, autori ka një kontroll moral dhe ekonomik të pandashëm me krijimin e tij. Mungesa e një prej kushteve të sipërpërmendura i jep të drejtën palës së interesuar të tërhiqet nga kontrata dhe të kërkojë shpërblim për dëmin e shkaktuar. Si rrjedhojë, kjo normë siguron një mekanizëm mbrojtës për të drejtat e autorit, duke e vendosur atë në një pozitë të favorshme në rast se botuesi dështon në përmbushjen e detyrimeve të tij kontraktore.

Personi që ka shërbyer si burim informacioni për një vepër apo autorësinë e saj, është një subjekt që mbrohet dhe gëzon disa të drejta nga ligji për të drejtën e autorit. Më konkretisht, botuesi ose prodhuesi i një vepre, në bazë të kërkesës së personit, që ka shërbyer si burim informacioni e ka të ndaluar të nxjerrë në publik sekretin e burimit të informacionit, që është përdorur në vepër dhe të botojë ndonjë material të lidhur me të. Nxjerrja në publik e sekretit lejohet vetëm në bazë të marrëveshjes së personit që pranon shprehimisht një gjë të tillë ose me vendim përfundimtar të gjykatës kompetente.

4.4 Forma e kontratës

Në mungesë të një parashikimi ligjor të veçantë për formën e kontratës së botimit, nuk ka një format të caktuar të detyrueshëm për vlefshmërinë e saj ligjore. Megjithatë, bazuar në praktikën ndërkombëtare dhe literaturën e huaj, është e rekomandueshme që kontrata e botimit të realizohet në formë shkresore. Shkresa e nënshkruar prej palëve kontraktore shërben si një mjet verifikimi në rast mosmarrëveshjes midis palëve.

Paragrafi 4 i nenit 55 të ligjit, sanksionon se: “Kontrata e botimit, që ka si objekt botimin e artikujve, ilustrimeve ose kontributeve të tjera të autorit në shtyp ose në botimet e përditshme dhe periodike, nuk ka nevojë të bëhet në formë të shkruar”. Pra, kontratat e tjera kanë nevojë për formë të shkruar, por nuk përcaktohet se çfarë efektesh ligjore zbatohen në rast mosrespektimi të këtij rregulli. Nga interpretimi juridik i normës, mund të themi se forma shkresore në rastin e kontratave që nuk janë përmendur nga dispozita, është e nevojshme për efekt provueshmërie. Një kontratë botimi veprë e shkruar garanton transparencën dhe dakortësinë e arritur midis autorit dhe botuesit për kushtet kontraktore të caktuara në këtë shkresë. Shkresa i jep mundësi të dyja palëve të mbrojnë interesat e tyre ligjore në rast konflikti, duke shërbyer si siguri ligjore e shtuar.

Kontrata e botimit të veprës dhe të drejtat që i kanë kaluar botuesit janë të vlefshme dhe i fillojnë efektet vetëm pas regjistrimit dhe certifikimit në Zyrën Shqiptare për të Drejtat e Autorit dhe përfundojnë pas afatit për të cilin është rënë dakort në marrëveshje ose pas shpërndarjes së plotë të kopjeve të botimit.

5. Balancimi i të drejtave të palëve

Palët pjesëmarrëse në këtë kontratë nëpërmjet këtij rregullimi ligjor i është garantuar një mekanizëm i plotë dhe i balancuar për të drejtat dhe detyrimet e palëve të përfshira në këtë marrëdhënie kontraktore. Autori ka një lidhje të veçantë me veprën e tij, pavarësisht kalimit të të drejtave pasurore shumë të rëndësishme në ushtrimin e të drejtës pronësore të autorit, kjo lidhje kaq intime nuk mund të mohohet.

Në këtë kuadër, nëpërmjet dispozitave ligjore dhe kontraktore me qëllim vënien e tyre në qarkullimin civil, autori gëzon një arsenal juridik të përshtatshëm dhe mbrojtës, në mënyrë që vepra e tij artistike “*të jetojë*”. Me anë të kontratës së botimit, autori gëzon të drejtën të shpërndajë, riprodhojë, kalojë apo të liçensojë të drejtat që lidhen me veprën e tij artistike.²⁴

Kontrata është mburoja ligjore që mbron veprën e autorit dhe i siguron atij të drejtat ekskluzive për shfrytëzimin e saj. Në këtë mënyrë autori gëzon një mjet juridik të fuqishëm për të kontrolluar fatin e veprës së tij, duke i dhënë asaj një vlerë të qëndrueshme në treg dhe duke e bërë një pasuri të trashëgueshme.

Në ditët e sotme, ku veprat artistike dhe letrare sjellin fitime të mëdha, kontratat e botimit të veprës luajnë një rol kyç në garantimin e të drejtave të krijuesit. Këto kontrata nuk janë thjesht një formalitet i panevojshëm,

²⁴ Spiro, op. Cit.; shënimi 14; f.106.

nëpërmjet tyre mund të garantohet që autorët të përfitojnë nga produkti i tyre intelektual dhe të kenë kontroll mbi mënyrën se si shfrytëzohet vepra. Në këtë kuadër, kontrata përfaqëson një instrument të rëndësishëm që siguron një ekuilibër të drejtë të palëve kontraktore (autorit dhe botuesit).

Nga analiza e mësipërme e dispozitave ligjore në lidhje me të drejtat e secilës palë, mund të themi që ligji i sipërtrajtuar ofron një kuadër mbrojtës të plotë të palëve pjesëmarrëse. Madje mund të themi se autori është figura qendrore e këtyre marrëdhënieve kontraktore, duke iu siguruar një sërë të drejtash ligjore. Megjithatë, si pasojë e zhvillimit të vazhdueshëm teknologjik, shumë aspekte, si botimi elektronik, nuk gjejnë rregullim. Në botën e sotme, ku interneti po ngërthen çdo fushë të së drejtës, edhe tregu i botimeve nuk ka mbetur i pandikuar. Legjislatori duke mos miratuar asnjë dispozitë në lidhje me botimin elektronik, e lë këtë aspekt të marrëdhënieve kontraktore, në vullnetin e plotë të palëve pjesëmarrëse në marrëveshje.

Nga ana tjetër, ky mosparashikim, ka anën tjetër të monedhës, atë negative. Nëpërmjet mosrregullimit ligjor të këtij aspekti, botuesit mund të riprodhojnë dhe të shpërndajnë veprën edhe në ambientet elektronike, për sa kohë që autori i ka kaluar të drejtën e riprodhimit dhe shpërndarjes së veprës, pa specifikuar mjetet dhe mënyrën e shpërndarjes së saj.

6. Praktikë gjyqësore në lidhje me kontratat e botimit

6.1 Cilësia e botimit si shkak për zgjidhjen e kontratës së botimit të veprës

Një çështje mjaft interesante në kuadër të marrëdhënieve kontraktore midis autorit dhe botuesit është çështja Margarit Nilo kundër Shtëpisë Botuese “ADA” sh.p.k, objekt i së cilës është zgjidhja e kontratës së botimit të veprës, kthimin e shumës së paguar dhe asgjësimin e kopjeve të librit për shkak të mosrespektimit të kriterëve teknike dhe cilësisë së parashikuar në marrëveshje. Jemi të mendimit se kjo çështje nxjerr në pah një pyetje thelbësore: A përbën cilësia shkak për zgjidhjen e kontratës së botimit të veprës?

Paditësi kishte lidhur dy marrëveshje me shtëpinë botuese, nëpërmjet të cilave Shtëpia Botuese “ADA” sh.p.k angazhohej që të shtypte 500 dhe 2000 kopje, duke specifikuar edhe detajet për cilësinë e letrës dhe formatin. Për shkak të ngarkesës së punës, shtëpia botuese nuk arriti të përmbushte afatin e përcaktuar në kontratë dhe e shtyu me dakortësinë e palës paditëse. Në çastin e dorëzimit të kopjeve, paditësi konstatoi gabime të mëdha teknike, të cilat përfshinin: mbivendosje të rreshtave në shumë faqe, gabime drejtshkrimore dhe devijime nga cilësia e përcaktuar në kontratë. Në këto rrethana autori iu drejtua Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Tiranë me objektin e sipërcituar.

Gjykata e Rrethit Gjyqësor Tiranë pranoi padinë e autorit duke vendosur zgjidhjen e kontratës, kthimin e shumës dhe asgjësimin e kopjeve të prodhuara. Gjykata u shpreh se: “...Konkretisht cilësia e botimit të librit është e papërshtatshme për tu nxjerrë në qarkullim për shkak të gabimeve të mëdha gramatikore, mbivendosjeve të fjalëve, të cilat disa herë edhe nuk lexohen. Libri ka vlerë të madhe për paditësin dhe cilësia e tij është një kusht primar dhe thelbësor për të lejuar shitjen e tij në treg. Mospërmbushja e detyrimeve nga ana e palës së paditur është thelbësore dhe si e tillë, e detyron paditësin të kërkojë zgjidhjen e marrëveshjes, pasi cilësia shkakton për të, mosrealizimin e qëllimit për të cilin e lidhi marrëveshjen. Në nenin 690 të K.Civil, ndër të tjera është parashikuar se: “kontrata e lidhur ka forcën e ligjit për palët”. Në këtë kuadër, palët kanë qenë të detyruara të përmbushin me korrektësi dhe kujdes detyrimet kontraktuale. Në rastin konkret, pala e paditur për sa u arsyetua më sipër, nuk ka përmbushur detyrimin kryesor të marrëveshjes, cilësinë e librit. Në të tilla rrethana, gjykata arrin në konkluzionin se pretendimet e paditësit janë të drejta dhe të bazuara...”²⁵

Shtëpia Botuese “ADA” sh.p.k apeloj vendimin e gjykatës së shkallës së parë. Gjykata e Apelit vendosi lënien në fuqi të vendimit nr. 102124, datë 14.10.2013 të Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Tiranë. Kjo gjykatë ka përdorur të njëjtin arsyetim si edhe gjykata e rrethit gjyqësor, duke evidentuar që në rastin objekt shqyrtimi, pala e paditur ka shkelur parashikimet ligjore. Gjithashtu, Shtëpia Botuese ka ushtruar rekurs duke kundërshtuar disponimin e

²⁵ Gjykata e Lartë e Republikës së Shqipërisë, Kolegji Civil, vendimi nr. 00-2020-690, çështja nr. 11243-00468-00-2015 Regj. Themeltar.

dy gjykatave të shkallëve më të ulëta. Kolegji Civil i Gjykatës së Lartë vlerëson se në rekursin e paraqitur nga pala e paditur në këtë gjykim, Shtëpia Botuese “ADA” sh.p.k, nuk ekzistojnë shkaqet ligjore të parashikuara në nenin 472 të K.Pr.Civile, të cilat, ta bëjnë të cënueshëm vendimin e gjykatës më të ulët.

6.2 Legjitimiteti i shtëpisë botuese për ngritjen e padisë në rast cënimi të të drejtave të autorit, me të cilin ka lidhur kontratë botimi ekskluzive

Një çështje që mund të ngrihet në diskutim ka të bëjë me legjitimitimin aktiv për ngritjen e padisë në rast cënimi të së drejtës së autorit, nga shtëpia botuese si subjekt kontraktues që gëzon ekskluzivitetin në riprodhimin dhe shpërndarjen e veprës. Praktika gjyqësore shqiptare ka hasur një situatë të tillë duke i dhënë zgjidhje situatës nëse shtëpia botuese gëzon legjitimitim aktiv për ngritjen e padisë në rast cënimi të së drejtës së autorit për veprën objekt kontrate me autorin.

Një vendim shumë i rëndësishëm që trajton në thelb, aspektin e legjitimitimit aktiv të shtëpisë botuese është vendimi i Gjykatës së Lartë me palë paditëse, në cilësinë e të dëmtuarit akuzues/ paditës civil Shtypshkronja “Morava” dhe i akuzuar/i paditur civil Shtëpia Botuese “Dritan” sh.p.k. Në vitin 2008, i dëmtuari akuzues nënshkroi një kontratë ekskluzive me “Random House Children's Books” për ribotimin dhe shpërndarjen e veprave të letërsisë për fëmijë të autores amerikane Meri Pop Osborn në tregun shqipfolës, kontratë e regjistruar në Zyrën për të Drejtën e Autorit sipas ligjit shqiptar. Pasi botoi disa nga librat, ai zbuloi se libra të njëjtë ishin shpërndarë nga Shtëpia Botuese “Dritan” sh.p.k.²⁶

Në këto rrethana Shtypshkronja “Morava” i është drejtuar organeve të policisë së shtetit, të ngarkuara me luftën kundër krimit ekonomik pranë Drejtorisë së Policisë Tiranë, si dhe ka ushtruar ankim në Zyrën Shqiptare për të Drejtën e Autorit. Gjithashtu përpara kësaj gjykate është ngritur edhe padia civile me objekt shkaktimin e dëmit ekonomik dhe moral ndaj palës së dëmtuar akuzuese/paditës civil.

Gjykata e Rrethit Gjyqësor Tiranë me vendimin nr. 1198, datë 07.09.2012, ndër të tjera ka vendosur: *“Deklarimin fajtorë të të akuzuarës Shtëpia Botuese "Dritan" sh.p.k për kryerjen e veprës penale të Riprodhimit pa të drejtë të veprës së tjetrit. Pranimin e padisë civile për shkaktimin e dëmit ekonomik dhe rrëzimin e pjeshëm të padisë në lidhje me pretendimet për shkaktimin e dëmit moral, si të pabazuar në ligj dhe në prova.”*

Në arsyetimin e saj Gjykata u shpreh se: *“....objekti i kundërvajtjes penale është konsumuar tërësisht, pasi të dëmtuarit akuzues i është cenuar e drejta e botimit, riprodhimit dhe e shpërndarjes së veprave të letërsisë për fëmijë, të cilën e ka fituar nëpërmjet kontratës së ekskluzivitetit prill 2008, të lidhur midis 'Random House Children's Books' dhe Shtypshkronjës 'Morava'. I akuzuari Shtëpia Botuese 'Dritan', pa asnjë lloj të drejte apo kontrate ka botuar disa libra të cilat pala e dëmtuar akuzues ka të drejtën e botimit riprodhimit etj nëpërmjet kontratës së mësipërme, ndërsa e akuzuara pa asnjë lloj të drejte të autorit i ka botuar këto libra. Pra, me veprime aktive të kundërligjshme i akuzuari ka shkaktuar dëm ekonomik. Bazuar në nenin 640 të Kodit Civil e çmon se kjo kërkesëpadi duhet pranuar pjesërisht dhe konkretisht për dëmin e shkaktuar shtypshkronjës 'Morava', nga ana e Shtëpisë botuese 'Dritan', nga botimi dhe shpërndarja e librave për të cilat kjo e fundit ka ekskluzivitetin nëpërmjet kontratës së lidhur në prill të vitit 2008. Përsa i përket pjesës tjetër të objektit të kërkesëpadisë, që ka të bëjë me dëmin moral gjykata e gjen të pabazuar një pretendim të tillë.*

Ndërkohë Gjykata Administrative e Apelit me vendimin nr. 304, datë 27.03.2013 prishi vendimin penal dhe pushoi çështjen për shkak të Ligjit për Amnistinë (Ligji nr.107/2012), i cili mbulonte kundërvajtjet penale me dënime deri në 2 vjet burgim. Për rrjedhojë kjo gjykatë ka vendosur edhe pushimin e padisë civile me arsyetimin se: *“...ky gjykim nuk mund të shqyrtohet duke i lindur e drejta palës paditëse në procesin penal të ndjekë rregullat e ngritjes padisë në gjykatën civile pasi kjo vendimmarrje është kushtëzuar me atë se padia civile është ngritur në procesin penal e për shkak të tij është pranuar nga gjykata faktit për gjykimin ndërsa në këtë shkallë gjykimi (në apel) akuza penale bie sepse është amnistuar...”*

Ndaj këtij vendimi është ushtruar rekurs dhe Gjykata e Lartë me vendimin nr. 84, datë 20.05.2016 ka disponuar se vendimi i gjykatës së apelit duhet të priset dhe çështja të dërgohet për shqyrtim në gjykatën e apelit me tjetër

²⁶ Gjykata e Lartë e Republikës së Shqipërisë, Kolegji Penal, vendimi nr. 00-2022-130, çështja nr. 53208-00691-00-2016 Regj. Themeltar.

trup gjykues. Në arsyetimin e saj Gjykata e Lartë u shpreh se: “...gjykata e apelit duhet të vendoste në lidhje me ankimin për efektet civile të vendimit penal dhe jo të prishte vendimin e shkallës së parë me të cilin është pranuar padia civile, kur shkaqet e pushimit nuk nënkuptojnë dukshëm pafajësinë e të pandehurit, por kanë të bëjnë me shuarjen për shkak të amnistisë apo parashkrimit të ndjekjes penale. Vendimi i gjykatës së apelit objekt rekursi është rrjedhojë zbatimit të gabuar të ligjit procedural, konkretisht të nenit 68 paragrafi 2 i Kodit të Procedurës Penale, i cili duhet interpretuar në këtë rast për vazhdimin e gjykimit të ankimit për padinë civile me të cilën ishte shprehur gjykata e shkallës së parë, qoftë edhe mbasi është zbatuar ligji për amnistinë...”

Pas rishqyrtimit të çështjes nga Gjykata e Apelit, ajo vendosi lënien në fuqi të vendimit të Gjykatës së Shkallës së Parë për padinë civile. Shtëpia Botuese “Dritan” dëmtoi interesat materiale të “Morava”-s dhe nuk paraqiti prova për të hequr përgjegjësinë. U vërtetua lidhja shkakësore ndërmjet veprimeve të saj dhe dëmit të shkaktuar. Në përfundim, u pranuar padia civile për dëmin material dhe fitimin e munguar dhe u pushua çështja penale për shkak të amnistisë.

Kundër këtij vendimi ka bërë rekurs Shtëpia Botuese “Dritan”, nëpërmjet të cilit ka kërkuar ndryshimin e vendimit të mësipërm të Gjykatës së Apelit Tiranë dhe të Gjykatës së Rrethit Gjyqësor Tiranë dhe rrëzimin e padisë.

Një nga pretendimet e ngritura lidhej me faktin se përgjegjësia civile nuk mund të ekzistojë pasi dënimi penal ishte amnistuar. Megjithatë në lidhje me këtë pretendim, Kolegji u shpreh se: “...përgjegjësia civile ndryshon nga ajo penale dhe përgjegjësia penale nuk është kusht që të jemi para institutit të dëmit jashtëkontraktor, që rregullohet nga neni 608 e vijues i Kodit Civil. Në rastin konkret, vendimi gjyqësor që ka deklaruar fajtor të akuzuarin është prishur për shkak se dënimi penal është amnistuar, nga veprimi i ligjit “Për amnistinë”, por kjo nuk kushtëzon përgjegjësinë e të paditurit për dëmin civil që ka shkaktuar, dëm që ka rezultuar i provuar në të gjitha elementet e tij, në gjykimin pranë gjykatave të faktit.”

Në përfundim Kolegji vlerësoi se: rekursi i paraqitur nga kërkuuesi shtëpia botuese “Dritan” kundër vendimit nr. 1037 nr. 272, datë 04.03.2016, të Gjykatës së Apelit Tiranë nuk përmban ndonjë prej shkaqeve të përcaktuara në ligj dhe për rrjedhojë nuk mund të pranohet.

6.3 Mbrojtja e interesave pasurore të autorit dhe shtëpisë botuese

Një vendim tjetër i Gjykatës së Lartë trajton shkeljen e kontratës së botimit dhe të të drejtave të autorit nga Shtëpia Botuese “O”. Pala paditëse, shkrimtarja “R.Xh.” dhe Shtëpia Botuese “D” kërkuar: “Detyrimin e palës së paditur, Shtëpia Botuese “O”, të heqë nga tregu botimet “Preja e një martese të lodhur” të R. Xh., dhe “Nuk kam frikë” të Nikola Amantit. Shpërblimin e dëmit të shkaktuar në vlerën 3.475.000 lekë, si dhe ndalimin e konkurrencës së pandershme.”

Midis paditëses R. Xh. dhe palës së paditur, Shtëpia Botuese “O”, në dhjetor të vitit 2003 është lidhur një kontratë me objekt botimin e librit (romanit) me titull “Preja e një martese të lodhur”. Në kontratë janë parashikuar detyrimet ku botimi i romanit do të bëhej me tirazh 1.000 kopje, çmimi i kopertinës, i cili është vendosur në bashkëpunim me autoren, në masën 500 lekë.

Në pikën “c” të kontratës është theksuar se kjo marrëveshje lidhet vetëm për një botim. Ndërsa në pikën “e” të kontratës është përcaktuar kohëzgjatja dhe vlefshmëria, ku thuhet se “Kjo kontratë lidhet me vullnet të plotë mes dy palëve dhe është e vlefshme deri në 1.5 vjet, deri në mbarimin e plotë të tirazhit të këtij botimi.”

Me mbarimin e kësaj kontrate, e cila ka pasur vlefshmërinë deri në 1 vit e gjysmë, autorja, pra paditësjja R. Xh., gëzon të drejtën e administrimit të plotë të veprës. Siç u provua dhe gjatë gjykimit, nga ana e palës së paditur/kundërpaditëse, Shtëpia Botuese “O”, romani i mësipërm, pra “Preja e një martese të lodhur”, është botuar pesë herë, katër herë me pëlqimin verbal të autores. Botimi i pestë ka dalë në qarkullim në mars të vitit 2004, siç u provua nga kopjet e këtij romani të cilat u administruan si provë.

Pra, në këto kushte, vlefshmëria e kontratës ka mbaruar në gusht të vitit 2005. Me vullnetin e saj të lirë, paditësjja R. Xh., dy muaj pasi kishte mbaruar vlefshmëria e kontratës me palën e paditur, më datë 01.10.2005, ka nënshkruar me palën tjetër paditëse, Shtëpia Botuese “D”, një kontratë botimi për botimin e romanit “Preja e një martese të lodhur”.

Pala e paditur/kundërpaditëse, pa pëlqimin e paditëses, autores së librit, ka botuar për të gjashtë herë romanin “Preja e një martese të lodhur”. Në këto kushte, paditësja/kundërpaditësja R. Xh. duhet të shpërblehet nga pala e paditur/kundërpaditëse në shumën 75.000 lekë, që përbën 15% të vlerës së kopertinës për 1.000 kopje (sipas aktit të ekspertimit të ndodhur në dosje).

Pala e paditur/kundërpaditëse shiste romanin e paditëses R. Xh. me një çmim 40% më të ulët se çmimi i kopertinës në një tezgë në panair. Kjo ka dëmtuar interesat e paditëses dhe të Shtëpisë Botuese “D”, që kishte botuar romanin e paditëses në bazë të një kontrate të lidhur me të.

Kështu, kjo situatë i ka shkaktuar paditëses R. Xh. një dëm pasuror, duke i cënau emrin e mirë si autore dhe reputacionin e romanit. Prandaj, pala e paditur/kundërpaditëse, duke shitur një botim jashtë kontrate dhe pa pëlqimin e autores, ka cënau të drejtat e saj si autore dhe duhet të shpërblejë paditësen për dëmin jo pasuror në masën 300.000 lekë.

Gjatë hetimit gjyqësor rezultoi e provuar se pala paditëse, Shtëpia Botuese “D”, ka blerë të drejtën për botimin e romanit “Nuk kam frikë” të shkrimtarit Nikola Amantiti. Pala e paditur/kundërpaditëse, Shtëpia Botuese “O”, e ka botuar në gjuhën shqipe librin pa pasur të drejtën e botimit të tij.

Gjykata u shpreh se: *“...Me botimin e këtij libri, pala e paditur/kundërpaditëse i ka shkaktuar palës paditëse/kundërpaditëse, Shtëpia Botuese “D”, një dëm të llogaritur sipas aktit të ekspertimit në vlerën 141.000 lekë, si dhe fitimin e munguar në shumën 204.000 lekë, duke shkaktuar një dëm ekonomik total prej 345.000 lekësh. Pala paditëse/kundërpaditëse, Shtëpia Botuese “D”, me fitimin e të drejtës së botimit në gjuhën shqipe të romanit “Nuk kam frikë”, ka pasur ekskluzivitetin për botimin si dhe detyrimin për mbrojtjen e autorit. Në këtë rast konkret, pala e paditur/kundërpaditëse i ka shkaktuar Shtëpisë Botuese “D” dëm pasuror, si dhe uljen e reputacionit dhe të besimit, prandaj ajo duhet ta shpërblejë këtë të fundit në masën 200.000 lekë për dëmin jo pasuror...”*

Praktika e analizuar tregon se gjykatat shqiptare kanë vendosur një standart të rëndësishëm për mbrojtjen e interesave të autorëve dhe shtëpive botuese, duke siguruar mbrojtjen e interesave pasurorë dhe jopasurorë të subjekteve juridike.

7 Konkluzione

Në kulturën popullore, sidomos në Shqipëri, procesi i publikimit të një vepre, qoftë ajo artistike apo e çfarëdo natyre tjetër nuk njihet mjaftueshëm mirë. Përgjithësisht, janë vetëm autorët, botuesit dhe persona të tjerët të integruar në industrinë editoriale që e njohin procesin dhe rregullimin ligjor të publikimit. Pjesa tjetër e popullsisë, që për marrëveshje fjale mund t’i referohemi si lexuesit, janë të interesuar vetëm për produktin final.

Megjithatë, është e rëndësishme të kemi parasysh se prej momentit të ngjizjes së një vepre deri në publikim e saj, ka një varg procesesh që i japin formë, për të cilat rregullimi ligjor është i rëndësishëm. Mbrojtja e të drejtave të autorit dhe veprës, regjistrimi i tyre, dhënia e ekskluzivitetit për botim, ndarja e fitimit prej shitjes së veprës; paraqesin të gjitha aspekte të një marrëdhënieje kontraktuale ku subjekt kryesor është autori, dhe objekt vepra, si pronësi intelektuale.

Njohja e këtij kuadri ligjor është e rëndësishme për të vetëdijësuar individët rreth formave të pronësisë intelektuale, për ta mbrojtur atë dhe tërthorazi, për të përtëritur mendësinë se veprat intelektuale nuk janë pronë e mirëfilltë e individit, e cila këtu tek ne shihet ende me një lente të ngushtë perceptimi.

Të drejtat e autorit nuk janë vetëm një mjet për të bërë para, por edhe një mënyrë për të mbrojtur krijimtarinë dhe për të inkurajuar njerëzit të vazhdojnë të krijojnë. Duke i dhënë autorit të drejta të forta, ne i japim atij mundësinë për të kontrolluar mënyrën se si vepra e tij përdoret dhe për të vazhduar të krijojë. Kjo është thelbi i së drejtës së autorit.

Kontrata e botimit përfaqëson një figurë qendrore e të drejtës së autorit. Rëndësia e saj vihet re në ditët e sotme, duke marrë parasysh ndikimin ekonomik që ka produkti intelektual në të gjitha fushat e krijimtarisë njerëzore. Kontrata e botimit paraqet një lidhje të ngushtë me parimet e përgjithshme të së drejtës civile, ku parimi kryesor është barazia e palëve pjesëmarrëse një një marrëdhënie juridike midis privatëve. Gjithashtu ajo mbart karakteristika unike. Këto dy këndvështrime, si lidhja e saj me parimet e përgjithshme kontraktore, po ashtu edhe veçantitë unike të kësaj kontrate, janë thelbësore për të kuptuar përmbajtjen e saj dhe balancimin e mbrojtjes së të drejtave të autorit dhe botuesit.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Colston, Catherine. “*Principles of Intellectual Property Law*”. Cavendish Publishing Limited.
2. Dega, Fatos. *Pronësia Intelektuale*. Morava; nr. 2; 2008.
3. Ginsburg, Jane C. “*The Concept of Authorship in Comparative Copyright Law*”. DePaul Law Review 52, nr. 4; 2003.
4. Hughes, Justin. *The Philosophy of Intellectual Property*. Geo. LJ 77; 1988.
5. Qadraku, Majlind. “*E Drejta e Autorit, Rregullimi Ligjor dhe Ndërkombëtar i Saj*”. Temë dizertacioni; 2020.
6. Roeder, Martin A. “*The Doctrine of Moral Right: A Study in the Law of Artists, Authors and Creators*.” Harvard Law Review 53, nr. 4 (1940).
7. Sarraute, Raymond. “*Current Theory on the Moral Right of Authors and Artists under French Law*”; The American Journal of Comparative Law 16, nr. 4; 1968.
8. Semini, Mariana. *E drejta e autorit në Shqipëri*. Scanderbegbooks, Tiranë, (2009).
9. Spiro, Oltion. “*Karakteristikat dhe Veçoritë e Kontratave të të Drejtës së Autorit*”. Balkan Journal of Interdisciplinary Research 1, nr. 3; Janar 2026.
10. Torremans, Paul; Tutulani, Mariana; Dedi, Mariana. *Pronësia Intelektuale*. 2005.
11. WIPO. “*Intellectual Property Handbook*”. Publikimi i WIPO Nr.489 (E); WIPO; 2004.

Legjislacion

1. Ligji “Për të drejtën e autorit dhe të drejtat e lidhura me to”, miratuar me ligjin nr.35/2016, datë 31.03.2016, i ndryshuar.
2. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, miratuar me ligjin nr. 8417, datë 21.10.1998.
3. Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, miratuar me ligjin nr. 7850, datë 29.07.1994, i ndryshuar.
4. Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë, miratuar me ligjin nr. 7895, datë 27.1.1995, i ndryshuar.

Jurisprudencë

1. Gjykata e Lartë e Republikës së Shqipërisë, Kolegji Civil, vendimi nr. 00-2020-690, çështja nr. 11243-00468-00-2015 Regj. Themeltar.
2. Gjykata e Lartë e Republikës së Shqipërisë, Kolegji Penal, vendimi nr. 00-2022-130, çështja nr. 53208-00691-00-2016 Regj. Themeltar.

Web faqe

<http://www.epo.org/topics/innovation-and-economy/handbook/novelty/novelty.html>.

**E DREJTA PËR GJYKIMIN E ÇËSHTJEVE BRENDË NJË AFATI TË ARSYESHËM
SIPAS KONVENTËS EVROPIANE PËR MBROJTJEN E TË DREJTAVE DHE LIRIVE
THEMELORE TË NJERIUT**

Dr. Alfred ÇEREPI *

**THE RIGHT TO TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME ACCORDING THE
EUROPEAN CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND
FUNDAMENTAL FREEDOMS**

Abstract

This paper aims to analyze the right to trial within a reasonable time as a fundamental human right provided for in Article 6 paragraph 1 of the ECHR and in Article 42 paragraph 2 of the Constitution of the Republic of Albania. Our analysis is focused on the impact the processual delays produce on the quality of justice, on strengthening the rule of law and on increasing the confidence of citizens in Albanian courts. This analysis takes on particular importance in the current context of reform in the justice system and the negative consequences created for Albanian citizens by the excessive duration of judicial processes.

By highlighting the distinctive features and the purpose of its provision in the text of the ECHR and the Albanian legislation, the right to trial within a reasonable time becomes tangible and applicable in the practice of legal professionals and becomes understandable and acceptable to citizens in their daily struggles with the negative consequences produced by the excessive duration of judicial proceedings. For this reason, I consider that the theoretical approach to the right to trial within a reasonable time constitutes a cornerstone for a clearer understanding of the juridical relations created by its provision in the Albanian legislation and serves as an important premise for finding technical solutions and the most efficient practical ways, in dealing with the unprecedented situation the Albanian judicial system is currently facing.

Key words: *reasonable time, Article 6§1 of the Convention, technical-legal solutions, democracy, rule of law*

1. Hyrje

Vonesat në përfundimin e proceseve gjyqësore përballin çdo ditë profesionistët e së drejtës por edhe qytetarët e thjeshtë me pasojat tepër të rënda që sjell shkelja e afatit të arsyeshëm në hetimin dhe gjykimin e çështjeve. Përballë këtij realiteti, të shumta kanë qenë konsultimet, debatet dhe kontestimet e zhvilluara në tryezat politike apo të shoqërisë civile shqiptare, të cilat kanë vënë në dukje pasojat që ka prodhuar procesi i vetting-ut dhe ndryshimi i hartës gjyqësore, për sa i përket kohëzgjatjes së procedurave gjyqësore. Gjithashtu, teoricienë apo praktikienë të së drejtës, në mënyrë të vazhdueshme, kanë vënë në dukje nevojën për zbatimin e një sërë masash urgjente me qëllim rritjen likuidimit të stokut të çështjeve të pazgjidhura ende nga gjykatat shqiptare¹.

Megjithatë, panorama aktuale në lidhje me shpejtësinë në gjykimin e çështjeve nuk duket aspak optimiste. Të dhënat statistikore të ofruara nga organe të specializuara si dhe parashikimet për kohëzgjatjen e periudhës në të

* Doktor në Shkencat Juridike, diplomuar në Fakultetin e Drejtësisë, Universiteti i Kraiovës, Rumani. Aktualisht punon në Ministrinë për Evropën dhe Punët e Jashtme.

¹Për më tepër shih Kalaja, Florjan, Fullani, Arjana. "Gjykimi në Gjykatën e Lartë", Fondacioni Shoqëria e Hapur për Shqipërinë, Tiranë, 2019 dhe Mërkuri, Erind "Monitorimi i Zbatimit të Reformës në Drejtësi" Fakulteti Drejtësisë, Universiteti Tiranës, 2019. Konsultuar në faqen <https://www.osfa.al/sites/default/files/raport-monitorimi-i-zbatimit-te-reformes-ne-drejttesi.pdf>

cilën stoku i çështjeve do të mund të likuidohet në të ardhmen tregojnë se qytetarët shqiptarë do të duhet të përballen me këtë fenomen për një kohë relativisht të gjatë². Ndër problematikat e evidentuara nga ekspertët e nivelit të lartë në Analizën e Sistemit të Drejtësisë në Shqipëri³ dhe që ndikojnë negativisht në gjykimin e shpejtë të çështjeve përmenden: numri i lartë i çështjeve për gjyqtarë, mosplotësimi i vendeve vakante të gjyqtarëve, delegimi i gjyqtarëve për çështje të veçanta në gjykata të ndryshme nga ato ku ushtrojnë detyrën, mungesa e mbështetjes së mjaftueshme me staf administrativ, infrastruktura e papërshtatshme fizike dhe teknologjike, shtyrja e seancave gjyqësore si pasojë e vështirësive në njoftimin e palëve dhe pjesëmarrësve të tjerë në proces, mungesën e parashikimit të formave të ndryshme procedurale të gjykimit për lloje të ndryshme të çështjes në varësi të rëndësisë së tyre etj.⁴

Për të përballuar me efektivitet situatën në të cilën ndodhet aktualisht sistemi gjyqësor shqiptar është i domosdoshëm të realizohet një orientim i duhur i politikave legislative në përputhje me standardet e KEDNJ-së duke pasur si qëllim kryesor sigurimin e një administrimi të mirë të drejtësisë nëpërmjet gjetjes të zgjidhjeve tekniko-ligjore të mirë menduara. Ky orientim kërkon një analizë të thelluar të të drejtës për tu gjykuar brenda një afati të arsyeshëm, analizë e cila mund të realizohet nëpërmjet përdorimit të teknikave të kërkimit sasior dhe cilësor në lidhje me jurisprudencën e GJEDNJ-së dhe praktikën më të mira administrative dhe gjyqësore të atyre shteteve anëtare të Këshillit të Evropës, të cilët kanë arritur të ndërtojnë sisteme gjyqësor që funksionojnë në mënyrë efektive dhe që iu sigurojnë qytetarëve të tyre zbatimin efektiv të të drejtës për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm. Në këtë kuadër, një vend të veçantë në punimin tonë do ti kushtojmë analizës të krahasuar të jurisprudencës evropiane me atë të vendin tonë, duke sjellë në vëmendje praktikën gjyqësore të Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë për këtë çështje. Përdorimi i metodës analitike dhe asaj krahasuese në trajtimin teorik të këtij problemi përbën një gur themeli për të kuptuar më qartë këtë parim themelor të procesit të rregullt ligjor dhe shërben si një premisë e rëndësishme për të gjetur zgjidhje teknike dhe mënyra praktike sa më efikase në përballjen me situatën në të cilën ndodhet aktualisht sistemi gjyqësor shqiptar.

Afatit të arsyeshëm është një nga parimet më abstrakte dhe komplekse të parashikuara në Konventën Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut. Për shkak të natyrës së tij tejet dinamike dhe shumëdimensionale, çdo përpjekje për të përkufizuar qartë dhe në mënyrë gjithëpërfshirëse do të përballej me problemin e fiksimit në mënyrë të strukturuar të karakteristikave përbërëse dhe veçorive të saj dalluese. Megjithatë, e drejta për tu gjykuar brenda një afati i arsyeshëm, si çdo parim tjetër juridik, i nënshtrohet një qasjeje objektive dhe subjektive, për të përcaktuar përmbajtjen dhe veçoritë kryesore të tij.

2. Aspekti objektiv i të drejtës për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm

2.1 Afati i arsyeshëm sipas Konventës Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut

Analizën tonë në lidhje me këtë të drejtë do ta fillojmë duke iu referuar vendit apo pozicionit të saj në kuadër të KEDNJ. E drejta për tu gjykuar brenda një afati të arsyeshëm është pjesë përbërëse e së drejtës për një proces të rregullt ligjor, e drejtë e cila parashikohet në nenin 6 paragrafi 1 i Konventës. Në Vendimin Golder kundër Mbretërisë së Bashkuar⁵ të datës 21 shkurt 1975, e drejta për një proces të rregullt ligjor përshkruhet si një e drejtë

²INFOCIP “Raporti monitorues për Gjykatën e Lartë”, 2017. Konsultuar në faqen <http://www.infocip.org/al/wp-content/uploads/2017/08/raporti-monitorues-per-gjykatën-e-Lartë.pdf>.

³Kuvendi i Shqipërisë, Komisioni i Posaçëm Parlamentar për Reformën në Sistemin e Drejtësisë “Analiza e Sistemit të Drejtësisë në Shqipëri”, Qershor 2015, f. 107.

⁴Qendra për Nisma Ligjore Qytetare dhe Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës “Manual trajnimi: Përfshirja e mësimit praktik të të drejtave të njeriut në programet mësimore”, Tiranë, 2019, f. 58.

⁵ Në këtë vendim, Gjykata e Strasburgut u shpreh se “në kuadrin e nenit 6§1 të Konventës parashikohen disa të drejta të veçanta dhe të dallueshme, të cilat e kanë origjinën në një ide themelore të përbashkët dhe që në tërësinë e tyre përbëjnë një të drejtë të vetme: kështu e drejta e aksesit në gjykatë shoqërohet me një sërë garancish të vendosura... në lidhje me

komplekse dhe e përbërë nga disa komponentë të cilat Gjykata e Strasburgut i konsideron, në njërin anë, si një tërësi të drejtash të dallueshme nga njëra-tjetra, ku secila prej tyre mbron një aspekt të veçantë të procesit të rregullt ligjor dhe në anën tjetër si një grup garancish procedurale që kanë një qëllim final të përbashkët⁶.

Nisur nga ky formulim, në doktrinën juridike argumentohet se “procesi i rregullt ligjor përbën një parim themelor në dhënien e drejtësisë dhe përfaqëson tërësinë e garancive procedurale nëpërmjet të cilave bëhet i mundur verifikimi i të gjitha të drejtave të mbrojtura nga Konventa⁷. Ky lloj procesi tenton të bëhet një model universal procesi gjyqësor, duke u projektuar përmes katër kategorive të mëdha garancish: gjykim i drejtë dhe publik, gjykim brenda një afati të arsyeshëm, gjykim nga një gjykatë e caktuar me ligj dhe gjykim nga një gjyqtari pavarur dhe i paanshëm⁸”. Për sa i përket rëndësisë që ka e drejta për gjykimin e çështjes brenda njëafati të arsyeshëm në kuadrin e zhvillimit të një procesi të rregullt ligjor, doktrina juridike është shprehur në sensin që “ndonëse në pamje të parë, shpejtësia në kryerjen e procedurave duket të jetë një garanci e parëndësishme në mesin e shumë aspekteve të tjera më të ndritshme dhe të mirënjohura të së drejtës siç janë; aksesin në drejtësi, e drejta për një gjykatë të pavarur etj., rezultojnë se e drejta për një kohëzgjatje të arsyeshme të gjykimit bie në kontakt të drejtpërdrejtë me një nga qëllimet më të rëndësishme të shtetit të së drejtës, që është besimi i publikut tek drejtësia⁹”. Për këtë arsye, në jurisprudencën e saj, Gjykata Evropiane e Strasburgut ka argumentuar se “duke imponuar standardin e gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm, Konventa vendos theksin në faktin që vonesat në dhënien e drejtësisë mund të rrezikojnë efektivitetin dhe besueshmërinë e saj¹⁰.

Natyra komplekse e të drejtës për një proces të rregullt ligjor e bën të detyrueshme analizën e marrëdhënies që ekziston midis garancive të përfshira në nenin 6 paragrafin 1 të Konventës. Në lidhje me natyrën e kësaj marrëdhënieje, Gjykata e Strasburgut pohon se “fakti që e drejta për një kohëzgjatje të arsyeshme të gjykimit është pjesë përbërëse e së drejtës për proces të rregullt ligjor nuk i jep asaj një vlerë të paracaktuar në krahasim me garancitë e tjera procedurale të mbrojtura nga neni 6§1 i Konventës. Për të zbatuar siç duhet të gjitha kërkesat e vendosura nga kjo dispozitë, asnjë nga këto garanci nuk duhet të mbizotërojë mbi të tjerat. Në këtë kuptim, në bazë të zbatimit të drejtë të parimit të administrimit të mirë të drejtësisë, përparësia në zbatimin e secilës prej garancive të parashikuara në nenin 6§1 të Konventës do të përcaktohet rast pas rasti, duke pasur parasysh natyrën e mosmarrëveshjes. Sidomos në çështjet penale me persona të paraburgosur, duke pasur parasysh faktin se koha është një faktor presioni i rëndësishëm mbi personin e privuar nga liria, garantimi i përfundimit të procesit penal brenda një afati të arsyeshëm duhet të marrë një përparësi të veçantë.

Megjithatë, zgjidhja e shpejtë e procesit penal nuk duhet të ndikojë në respektimin e garancive të tjera të parashikuara nga Konventa, në veçanti të drejtën për të pasur kohën dhe lehtësitë e nevojshme për përgatitjen e një mbrojtjeje efektive në proces¹¹”. Duke pasur parasysh marrëdhënien fluide që ekziston ndërmjet garancive të përcaktuara në nenin 6§1 të KEDNJ, konkluzioni i parë që mund të nxjerrim, në lidhje me rolin dhe rëndësinë e së drejtës për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm në kuadër të së drejtës për një proces të rregullt ligjor, është se shpejtësia në zhvillimin e procedurave gjyqësore duhet të respektojë të gjitha garancitë e tjera procedurale të parashikuara në dispozitat e nenit 6§1 të Konventës¹². Në anën tjetër, duke iu referuar faktit se midis

organizimin dhe përbërjen e gjykatës si dhe me zhvillimin e gjykimit. Këto të drejta të veçanta por të marra në konsideratë në tërësinë e tyre, përbëjnë të drejtën për një proces të rregullt ligjor”.

⁶Edel, Frederic. “*The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights*”, Human rights files, No. 16, Council of Europe Publishing, 2007, Strasbourg, France, f. 5.

⁷Dedja, Bashkim. “*Disa elementë të kontrollit kushtetues sipas jurisprudencës shqiptare*” referat i mbajtur në Konferencën “*Kontrolli kushtetues: doktrina dhe praktika*” zhvilluar në Moske Rusi, 28-30 tetor 2011.

https://www.gjk.gov.al/web/2_kontrolli_kushtetues_doktrina_dhe_praktika_1189.pdf.

⁸Omari, Luan, Anastasi Aurela. “*E drejta kushtetuese*”. Shtëpia botuese “Dajti 2000”, Tiranë, 2017.

⁹Chiriță, Radu., *Dreptul la un proces echitabil*, Tomul 1, Editura Universul Juridic, 2008, Bukuresht, Rumani, pag. 201.

¹⁰GJEDNJ, çështja *Moreira de Azevedo kundër Portugalisë*, datë 23 tetor 1990 dhe çështja *H. kundër Francës*, datë 24 tetor 1990.

¹¹Për më tepër shih çështjen *Pretto dhe të tjerët kundër Italisë*, datë 8 dhjetor 1983, §31 dhe çështjen *Frylander kundër Francës*, datë 27 qershor 2000, §43.

¹²Duke iu referuar procesit të rregullt ligjor, Gjykata e Strasburgut pohon se “Neni 6§1 i Konventës u imponon Shteteve Kontraktuese detyrimin për të organizuar sistemet e tyre gjyqësore në mënyrë të tillë që tu mundësojë gjykatave të brendshme

garancive të vendosura nga neni 6 paragrafi 1 i Konventës nuk ekziston vetëm një marrëdhënie mekanike pjesë-tërësi dhe se ato janë të ndërthurura në mënyrë të pandashme me njëra-tjetrën, konkluzioni i dytë që mund të nxjerrim është se gjykimi i çështjeve brenda një afati të arsyeshëm kontribuon në mënyrë thelbësore në arritjen e qëllimit të tyre të përbashkët, që është pikërisht zhvillimi i një procesi të rregullt ligjor¹³.

2.2 Mënyrat e vlerësimit të afatit të arsyeshëm sipas jurisprudencës së GJEDNJ-së

Nisur nga terminologjia e përdorur në Konventë të krijohej përshtypja se afati i arsyeshëm, njësoj si çdo afat tjetër, ka të bëjë me një matje sasiore dhe lineare të kohës procedurale. E vërteta është se afati i arsyeshëm është projektuar për të qenë më shumë se kaq, sepse ka për qëllim të realizojë një vlerësim sasior dhe njëkohësisht cilësor të kohëzgjatjes të procesit. Për shkak se kohëzgjatja e procesit nuk mund të vlerësohet si e arsyeshme ose jo duke u bazuar vetëm në faktin se ajo është në përputhje apo tejkalon një afat të përcaktuar në mënyrë abstrakte në legjislacionin e brendshëm, Gjykata Evropiane vendosi rregullin e përgjithshëm sipas të cilit “karakteri i arsyeshëm i kohëzgjatjes së procedurave gjyqësore që përfshihen në objektin e veprimtarisë të nenit 6§1 të Konventës, duhet të vlerësohet rast pas rasti, duke marrë parasysh rrethanat konkrete të çështjes¹⁴”. Në anën tjetër, bazuar në parimin e mbrojtjes efektive të të drejtave të njeriut, Gjykata e Strasburgut thekson se “vlerësimi i kohëzgjatjes të procesit nuk mund të jetë objekt i një rregulli të vetëm, por duhet të varet nga të gjitha rrethanat dhe faktorët e zbatueshëm për zgjidhjen e çështjes gjyqësore në fjalë¹⁵”. Për këtë arsye, në procesin e zhvillimit të jurisprudencës së saj, GJEDNJ aplikon dy metoda specifike të vlerësimit të kohëzgjatjes së procesit, të cilat janë plotësisht autonome dhe ndryshojnë rrënjësisht nga mënyrat me të cilat sistemet kombëtare kanë vlerësuar tradicionalisht kohëzgjatjen e proceseve gjyqësore.

Metoda e parë është ajo e vlerësimit “*in globo*” të kohëzgjatjes të gjykimit të çështjes që është një metodë kryesisht sasiore, e cila përdoret nga Gjykata e Strasburgut në rast se vetë kohëzgjatja e procesit të marrë në shqyrtim e bën të vështirë vlerësimin si të arsyeshëm të afatit për zgjidhjen e mosmarrëveshjes. Pra, kur periudha e gjykimit të çështjes është qartësisht shumë e gjatë, Gjykata e Strasburgut – pa hyrë në analizën e detajeve, shpesh shumë komplekse të shkaqeve të vonësive të gjetura – vlerëson se kjo kohëzgjatje përbën një arsye të mjaftueshme për të konstatuar shkeljen e standardit të afatit të arsyeshëm të parashikuar nga neni 6§1 i Konventës¹⁶.

Megjithatë, në shumicën e rasteve është shumë e vështirë për të dalë në konkluzionin se afati i gjykimit është i pa arsyeshëm, bazuar vetëm në kohëzgjatjen “*prima facie*” të periudhës së marrë në shqyrtim. Në këto raste, Gjykata e Strasburgut përdor kriteret objektive, nëpërmjet të cilave ka mundësinë të realizojë një analizë më të thellë të shkaqeve që kanë ndikuar në zvarritjen e procedurave. Shpeshtësia në aplikimin e këtyre kriterëve objektive në jurisprudencën e GJEDNJ-së dëshmon se metoda kryesore e përdorur nga Gjykata Evropiane për të vlerësuar karakterin e arsyeshëm të kohëzgjatjes së proceseve gjyqësore është pikërisht metoda e vlerësimit “*in concreto*”. Kjo metodë vlerësimi konsiston në përdorimin e “një testi kumulativ të përbërë nga katër kriterë; dy nga këto kriterë, të cilat kanë të bëjnë me natyrën e procesit gjyqësor, janë kompleksiteti faktik dhe procedural i çështjes si dhe rëndësia/interesi i paditësit për çështjen, ndërsa dy kriteret e tjera kanë të bëjnë me sjelljen e subjekteve të përfshirë drejtpërdrejt ose tërthorazi në procesin gjyqësor. Këto kriterë janë: sjellja e autoriteteve

të respektojnë në mënyrën e duhur, të gjitha garancitë e tij” (çështja *Abdoella kundër Holandës*, datë 25 nëntor 1992 §24; çështja *Dobbertin kundër Francës*, datë 25 shkurt 1993, §44 dhe çështja *Wasserman (nr. 2) kundër Rusisë*, datë 10 prill 2008, § 47).

¹³ Në çështjen *Vernillo kundër Francës*, datë 20 shkurtit 1991, §38, Gjykata e Strasburgut përcakton se “përpjekjet e bëra nga autoritetet gjyqësore për të përshpejtuar procesin luan një rol të rëndësishëm në sigurimin që palët ndërgjyqëse të marrin të gjitha përfitimet dhe mbrojtjen e ofruara nga garancitë e përfshira në dispozitat e nenit 6§1”.

¹⁴ EdelFredericibidem, f. 37.

¹⁵ GJEDNJ, çështja *Ibrahim dhe të tjerë kundër Mbretërisë së Bashkuar*, datë 13 shtator 2016, §250.

¹⁶ Në çështjen *J-M F kundër Francës të datës 1 qershor 2004*, Gjykata Evropiane arriti në përfundimin se “një periudhë totale prej më shumë se 14 vjetësh është e mjaftueshme në vetvete për ta konsideruar kohëzgjatjen e procesit si të papajtueshme me standardin për të gjykuar çështjet brenda një afati të arsyeshëm”.

shtetërore, përfshirë këtu dhe sjelljen e autoriteteve gjyqësore si dhe sjellja e vetë ankuesit që i është drejtuar Gjykatës Evropiane me kërkesën për konstatimin e shkeljes të afatit të arsyeshëm¹⁷”.

2.3 Afati i arsyeshëm në legjislacionin shqiptar

E drejta për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm nuk përbën një risi në legjislacionin shqiptar të pas vitit 1990, pasi ajo është parashikuar në nenin 42 paragrafin 2 të Kushtetutës si një nga garantitë themelore të procesit të rregullt ligjor dhe ka të njëjtën përmbajtje me parashikimet e nenit 6§1 të KEDNJ. Në të njëjtën frymë, Gjykata Kushtetuese e Republikës së Shqipërisë vlerëson rast pas rasti kohëzgjatjen e gjykimit bazuar në kërkesat e paraqitura nga individët, duke përdorur ekzaktesisht të njëjtat kritere të posaçme të krijuara në jurisprudencën e GJEDNJ-së për vlerësimin e afatit të arsyeshëm dhe atëherë kur konstaton se palës së interesuar i është cenuar e drejta për tu gjykuar brenda një afati të arsyeshëm, e trajton atë si shkelje të KEDNJ-së dhe të Kushtetutës¹⁸. Kriteret e përdorura nga Gjykata Kushtetuese për vlerësimin e afatit të arsyeshëm në gjykimin e çështjeve janë: a) kompleksiteti i gjendjes faktike dhe juridike të çështjes¹⁹; b) sjellja e palës ankuese në gjykim²⁰; c) sjellja e autoriteteve gjyqësore gjatë procesit²¹ dhe d) rëndësia që ka çështja për ankuesin.

Vlen të theksohet fakti se kufijtë e shqyrtimit të çështjes përcaktohen nga vetë pala e cila i drejtohet gjykatës me një ankim kushtetues. Në praktikën e saj shumëvjeçare Gjykata Kushtetuese ka shqyrtuar përgjithësisht kërkesa për konstatimin e shkeljes së afatit të arsyeshëm në lidhje me kohëzgjatjen totale të gjykimit pasi kërkimi drejtuar kësaj gjykate prej ankuesve, në përgjithësi ka konsistuar në vlerësimin e periudhës së zhvillimit të procesit në të gjitha shkallët e gjyqësorit²². Megjithatë, edhe në këto raste, kjo gjykatë ka shfrytëzuar rastin që në mënyrë të përsëritur të theksojë qëndrimin që “... në një çështje që përfshin përcaktimin e një të drejte civile, kohëzgjatja e procedurave normalisht llogaritet nga momenti i fillimit të procedurës gjyqësore, deri në momentin kur jepet vendimi dhe ekzekutohet ai. Faza ekzekutive konsiderohet si fazë e mëtejshme e të njëjtit proces”²³. Në raste të tjera, kur nga vetë ankuesi është kërkuar marrja në shqyrtim e kohëzgjatjes të një faze të caktuar procedurale apo

¹⁷Edel Frederic *ibidem*, f. 38.

¹⁸Zaganjori, Xhezair, Anastasi, Aurela, Methasani (Çani), Eralda “Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë”, Shtëpia botuese Adelprint, Tiranë, 2011 https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=726ef2ee-7a25-2477-3d07-a97bfeb4a8a7&groupId=252038.

¹⁹Në Vendimin nr. 37 / 2017 të Gjykatës Kushtetuese përcaktohet: “...44. Çështja objekt gjykimi është e natyrës penale. Objekti i saj lidhet me disa vepra penale, që kanë dashur kohë të shqyrtohen. Nga vlerësimi i procesverbaleve të seancave gjyqësore në shkallë të parë rezulton se prej datës së ardhjes së çështjes për gjykim, 17.06.2007, deri në ditën e dhënies së vendimit, 16.01.2012, janë zhvilluar 199 seanca gjyqësore, si dhe janë thërritur dhe pyetur me cilësinë e dëshmitarit dhjetëra shtetasme banime në vende të ndryshme të Shqipërisë, ndër kohë disa shtetas të tjerë me gjithë kërkimet konform legjislacionit në fuqi, nuk janë gjendur ose nuk jetojnë më. Po ashtu, rezulton se janë shqyrtuar dhe verifikuar një numër i konsiderueshëm aktesh apo provash shkresore, akte ekspertimi balistik, grafik etj.”

²⁰Në Vendimin nr. 38 / 2017 të Gjykatës Kushtetuese përcaktohet: “...22. Duke iu referuar shkaqeve të shtyrjes së seancave, Gjykata konstaton se dy seanca (të datave 26.06.2014 dhe 16.07.2014) janë shtyrë për mosparaqitje të avokatit të subjekteve të interesuara, dy seanca (11.11.2014 dhe 15.01.2015) për mosparaqitje të vetë subjekteve të interesuara dhe një seancë për mosparaqitje të palës paditëse (09.12.2014). Dy seanca të tjera (15.10.2015 dhe 10.12.2015) janë shtyrë për mos formim të justifikuar të trupit gjykues dhe pesë seanca (12.02.2015, 11.03.2015, 08.04.2015, 06.05.2015 dhe 04.06.2015) për paraqitje të prapësimeve të subjekteve të interesuara. Nisur nga këto të dhëna të çështjes, Gjykata vlerëson se Gjykata e Rrethit Gjyqësor Fier nuk është bërë pengesë për zhvillimin e gjykimit”.

²¹Në Vendimin nr. 81 / 2015 të Gjykatës Kushtetuese përcaktohet: “...20. Justifikimi i Gjykatës Administrative të Apelit, në shkresën nr. 14/1 prot, të datës 28.07.2015, dërguar kësaj Gjykate, se shkak për vonesën në planifikimin e gjykimit është ngarkesa e madhe e çështjeve në gjykatë, nuk është i bazuar. Gjykata tashmë ka vlerësuar se ngarkesa e gjykatave nuk është argument kushtetues që mund të justifikojë mos gjykimin e tyre brenda afateve të përcaktuara nga ligjvënësi”.

²²Në Vendimin nr. 59 / 2017 të Gjykatës Kushtetuese përcaktohet: “... 35. Lidhur me periudhën e kohës që duhet marrë në konsideratë, Gjykata vëren se pretendimet e kërkuesve për cenimin e së drejtës për një proces të rregullt ligjor lidhen me periudhën prej vitit 1994 kur ka filluar procesi gjyqësor, deri në vitin 2016 kur çështja ka përfunduar së gjykuari në Gjykatën e Lartë”.

²³Për më tepër shih Vendimin nr. 31 / 2017 dhe Vendimi nr. 35 / 2017 të Gjykatës Kushtetuese

pala ankohet për cenimin e një aspekti të veçantë të të drejtës për gjykim brenda një afati të arsyeshëm²⁴, atëherë gjykimi kushtetues është kufizuar në vlerësimin e periudhës të kërkuar specifikisht nga ankuesi.

Por vendimet e dhëna nga Gjykata Kushtetuese në vlerësim të afatit të arsyeshëm kryejnë një ekzaminim "*post-factum*" të kohëzgjatjes së gjykimeve dhe nuk shërbejnë si një mjet efektiv për të parandaluar shkeljet që ndodhin gjatë procesit dhe as nuk mundësojnë përshpejtimin e procedurave gjyqësore²⁵. Mungesa e efektivitetit të ankimit kushtetues e ndjekur nga dënimet e njëpasnjëshme të pësuar nga shteti shqiptar në GJEDNJ²⁶ solli domosdoshmërinë për krijimin në legjislacionin e brendshëm të mjeteve efektive. Por, për një periudhë relativisht të gjatë është vërejtur një hezitim i shtetit shqiptar, fakt ky i nënvizuar edhe nga doktrina, e cila shikonte me shumë shqetësim pasivitetin e shtetit në marrjen e masave të nevojshme në këtë drejtim²⁷. Dilema kryesore e ligjvënësist shqiptar lidhet me faktin nëse kohëzgjatja e afatit për përfundimin e një çështjeje penale apo civile duhet të përcaktohej saktësisht në kohë me ligj apo duhet të vlerësohej rast pas rasti sipas standardit kushtetues. Në këtë kontekst, një pjesë e doktrinës ka shprehur pikëpamjen se "është e nevojshme të përcaktohen afate ligjore procedurale për gjykimin e kategorive të çështjeve penale, civile apo administrative, pasi tek ne mungon një traditë efikase, mungon kontrolli i duhur mbi aktorët që ndikojnë në gjykimin e çështjeve, si mbi gjyqtarët, prokurorët e avokatët, që nuk kanë arritur të bashkërendojnë si duhet punën dhe, aq më tepër, të identifikojnë përgjegjësitë e secilit për zvarritjet e papërligjura të gjykimeve, që jo rrallë kalojnë vite të tëra"²⁸.

Në vijim të këtyre konstatimeve, në Strategjinë e Reformës në Drejtësi²⁹ "u parashikua si objektiv specifik garantimi i një mjeti ankimi efektiv me qëllim rritjen e shpejtësisë së gjykimeve duke shmangur zvarritjet e proceseve gjyqësore. Ky objektiv u konkretizua përmes miratimit të amendimeve me Ligjin 38/2017 në Kreun X të Kodit të Procedurës Civile, ku për herë të parë sanksionon një gjykim të posaçëm për shqyrtimin e kërkesave për tejkalimin e afatit të arsyeshëm³⁰". Këto dispozita ligjore jo vetëm parashikojnë dhe kuantifikojnë afate të caktuara paraprakisht në ligj brenda të cilave duhet të përfundohen procedimet ligjore (penale, civile, administrative dhe ekzekutim titulli), por për herë të parë këto dispozita ligjore krijojnë mjete të brendshme efektive, nëpërmjet të cilave mundësohet përshpejtimi i proceseve gjyqësore si dhe sigurohet shpërblimi i dëmit të shkaktuar prej shkeljes së afatit të arsyeshëm, në rast neglizhence apo mosveprimi në kohën e duhur të autoriteteve shtetërore (prokurori, gjykatë apo zyra përmbarimore).

Afatet e parashikuara në nenin 399/2 paragrafi (1) i K.Pr.Civile përbëjnë një element thelbësor të sistemit të mjeteve të brendshme dhe funksioni i tyre është përcaktimi i kohëzgjatjes maksimale për përfundimin e proceseve. Plotësimi i këtyre afateve shërben si pikënisje për paraqitjen e kërkesës për përshpejtimin e procesit (nenin 399/6 paragrafi (1) i K.Pr.Civile) si dhe padisë për kompensimin e dëmit të shkaktuar nga cenimi i së drejtës për t'u gjykuar brenda një afati të arsyeshëm (neni 399/6 paragrafi (3) të K.Pr.Civile). Procedurat gjyqësore të përdorura në kuadër të këtyre mjeteve juridike zbatohen në mënyrë identike për të gjitha proceset gjyqësore, pavarësisht nga natyra e tyre civile ose penale dhe përfaqësojnë një përgjigje të unifikuar dhe gjithëpërfshirëse ndaj problemit të

²⁴Në Vendimin nr. 18 / 2014, Gjykata Kushtetuese mori në shqyrtim kërkesën për konstatimin e shkeljes nga Gjykata e Lartë, të afatit për arsyetimin e vendimit gjyqësor, për shkak se vonoi zbardhjen e vendimit për më shumë se nëntë muaj.

²⁵Në çështjen Luli dhe të tjerë kundër Shqipërisë GjEDNJ thekson se "... Gjykata vëren se gjetjet e Gjykatës Kushtetuese në Vendimin nr. 12/2012 ishin me natyrë deklarative. Gjykata nuk akordoi ndonjë dëmshpërblim për dëmin jomaterial për tej zgjatjen e procesit dhe as nuk ofroi ndonjë perspektivë për përshpejtimin e procesit në fjalë."

²⁶GJEDNJ, çështja *Manushaqe Puto dhe të tjerë kundër Shqipërisë*, 31 korrik 2012; çështja *Luli dhe të tjerë kundër Shqipërisë*, 1 prill 2014

²⁷Kalaja, Florjan, Fullani, Arjana. "Gjykimi në Gjykatën e Lartë", Fondacioni Shoqëria e Hapur i Shqipërisë, Tiranë, 2019, f. 270.

²⁸Abdiu, Fehmi. "*Mbi standardin kushtetues të gjykimit brenda "Afatit të Arsyeshëm"*", 24 prill 2018. Konsultuar në faqen <http://www.respublica.al/2018/04/24/mbi-standardin-kushtetues-t%C3%AB-gjykimit-brenda-%E2%80%9CAfatit-t%C3%AB-arsyesh%C3%ABm%E2%80%9D>

²⁹Kuvendi i Shqipërisë, Komisioni i Posaçëm Parlamentar për Reformën në Drejtësi "*Strategjia e Reformës në Sistemin e Drejtësisë*", f. 16.

³⁰Qendra për Nisma Ligjore Qytetare dhe Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës "*Manual trajnimi: Përfshirja e mësimit praktik të të drejtave të njeriut në programet mësimore*", Tiranë, 2019, f. 58.

zvarritjeve të pajustificuara në përfundimin e proceseve gjyqësore në Shqipëri. Afatet e përcaktuara në nenin 399/2 paragrafi 1 K.Pr.Civile përbëjnë pra një sistem referimi për matjen sasiore të kohëzgjatjes së procedurës gjyqësore. Afatet kohore të sipërpërmendura tregojnë qartë dhe objektivisht se kur shqyrtimi i çështjes i kalon këto afate, kohëzgjatja e procesit gjyqësor rrezikon të cenojë standardin e gjykimit të çështjeve brenda një afati të arsyeshëm, të mbrojtur nga neni 6§1 i Konventës.

Megjithatë duhet të theksojmë faktin se afatet maksimale të caktuara në ligj për përfundimin e proceseve gjyqësore, për shkak se kryejnë një matje vetëm sasiore të kohës gjyqësore, nuk synojnë të përcaktojnë karakterin e arsyeshëm të kohëzgjatjes së gjykimit. Sipas nenit 399/9 të K.Pr.Civile, vetëm gjykata që shqyrton kërkesën për konstatimin e shkeljes së afatit të arsyeshëm është kompetente për të vlerësuar nëse në rastin konkret është shkelur ky standard i gjykimit, duke përdorur për këtë qëllim të njëjtat kritere objektive të përcaktuara dhe zbatuara nga Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut³¹.

3. Aspekti subjektiv i të drejtës për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm

Vështirësia kryesore në përkufizimin e kohëzgjatjes të arsyeshme të procesit konsiston në faktin se nga pikëpamja etimologjike, ky koncept juridik përbëhet nga një nocion jashtëzakonisht abstrakt si "koha" që pasohet nga cilësimi "e arsyeshme". Në rastin konkret, cilësimi i kohëzgjatjes së gjykimit si "e arsyeshme", në vend që ta qartësojë dhe t'i japë përmbajtje konceptit, e bën atë akoma edhe më konfuz.

Në aspektin etimologjik, termi "i arsyeshëm" referon në konceptin e "të qenit racional", i cili e ka origjinën në termin latin "*ratio*" dhe që do të thotë "proporcion" ose "raport". Në kohët moderne, koncepti i "arsyes apo racionalitetit" është i lidhur ngushtë me koncepte të tilla si "inteligjent", "i mirë menduar" dhe "i peshuar/ekuilibruar"³². Megjithatë, duhet të vëmë në dukje faktin se arsyeja është një aftësi mendore individuale dhe si e tillë përmban në vetvete një dozë subjektivizmi, e cila i injekton mendimit inteligjent një dimension emocional, duke e kufizuar në atë që individi ka perceptuar nga përvoja e tij personale si të qenit diçka "e arsyeshme".

3.1 Perceptimi i afatit të arsyeshëm nga palët ndërgjyqëse

Karakterizimi i afatit për gjykimin e çështjeve si "i arsyeshëm" bazohet në perceptimin individual të secilit prej pjesëmarrësve në proces. Palët ndërgjyqëse e vlerësojnë kohën duke u nisur nga pozicioni i tyre në kuadër të procesit si dhe në lidhje me interesin individual në përfundimin më të shpejtë ose më të ngadaltë të procedurave gjyqësore. Pala që ndodhet nën presionin e kohës, priret gjithmonë ta perceptojë kohën e gjykimit si tepër të gjatë, ndërsa pala në favor të së cilës ndodh vonesa në gjykim, zakonisht e konsideron kohën e kaluar si shumë të shkurtër. Në anën tjetër, gjyqtari e vlerëson kohëzgjatjen e procesit si një kohë të nevojshme për kryerjen e veprimeve procedurale, me qëllim respektimin e të drejtave të palëve dhe dhënien e një vendimi të mirë arsyetuar.

Duhet të shtojmë këtu se subjektivizmi i pashmangshëm që karakterizon palët në perceptimin e kohëzgjatjes së procesit përmban në vetvete një dimension praktik ose utilitarist dhe për këtë arsye është gjithmonë i orientuar drejt përdorimit të mjeteve sa më të thjeshta dhe më efektive të mundshme në arritjen e rezulttit. Në këtë këndvështrim, doktrina juridike vlerëson se "konceptet juridike janë konstruktive në kuptimin që nuk kanë të bëjnë me përsosmërinë racionale ashtu siç nuk kanë të bëjnë as me përsosmërinë morale, por me atë që në një rrethanë apo moment të caktuar duhet të konsiderohet si e mundur dhe e preferueshme, d.m.th. e arsyeshme"³³.

Interesat e pjesëmarrësve në proces, për nga natyra e tyre janë antagonistë dhe bazohen në interesa të kundërta, megjithatë ato konvergojnë përgjithësisht në një pikë konsensuale, që është pikërisht nevoja për të shmangur

³¹Neni 399/9

(1) Gjykata e pranon kërkesën kur vërtetohet shkelja e afatit të arsyeshëm, sipas nenit 6§1 të Konventës Evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut.

(2) Për konstatimin e kësaj shkeljeje, gjykata vlerëson kompleksitetin e çështjes, objektin e mosmarrëveshjes, hetimit penal ose gjykimin, sjelljen e palëve dhe të gjykatës ose të përmbanuesit, si dhe sjelljen e çdo personi tjetër të lidhur me procesin.

³²Merriam-webster dictionary www.merriam-webster.com.

³³Dănișor Dan Claudiu „*Juridicizarea conceptelor*”, Revista Dreptul, nr. 3/2011, Bukuresht, Rumani.

zvarritjen e proceseve gjyqësore. Kjo për faktin që palët duhet të presin vite të tëra për të parë çështjen e tyre të zgjidhur në mënyrë përfundimtare dhe paqartësia që e shoqëron këtë pritje krijon një ngarkesë të theksuar psikologjike. Në këtë kuptim, qëllimi i së drejtës për të gjykuar çështjet brenda një afati të arsyeshëm është që nëpërmjet përdorimit efektiv të mjeteve procedurale në dispozicion dhe me anë të dhënies të një vendimi gjyqësor që merr formë përfundimtare në një kohë sa më të shkurtër, t'i jepet fund gjendjes së pasigurisë në të cilën ndodhen palët në lidhje me rezultatin e procesit gjyqësor³⁴.

3.2 Kuptimi sociologjik i të drejtës për tu gjykuar brenda një afati të arsyeshëm

Nga pikëpamja shoqërore, afati i arsyeshëm i referohet shtrirjes në kohë të gjykimit që në bazë të një vlerësimi kolektiv do ta konsiderohet si një "kohëzgjatje e pranueshme" për kryerjen e një procedure të caktuar ose për përfundimin e të gjithë procesit gjyqësor. Në këtë kuptim, karakteri i arsyeshëm i afatit konsiston në një përafrim, ndoshta arbitrar, që do të bënte vetë mjedisi shoqëror, në varësi të asaj që anëtarët e shoqërisë në fjalë përgjithësisht konsiderojnë si një kohëzgjatje "të lejueshme ose të pranueshme" në një situatë të caktuar. Ky vlerësim kolektiv është heterogjen në esencë sepse përftohet si një rezultante e vlerësimeve individuale dhe padyshim është një vlerësim i ndryshueshëm, pasi varet nga konteksti i situatës dhe nga rëndësia shoqërore e çështjes në shqyrtim.

Duke qenë se nuk mund të bazohet në një matje konkrete dhe objektive të kohës gjyqësore, ky vlerësim kolektiv është më shumë intuitiv sesa racional, prandaj nuk mund të çojë në gjetjen e një zgjidhjeje teknike të vlefshme për problemin e zvarritjes të procedurave gjyqësore. Për rrjedhojë, perceptimi i përgjithshëm i shoqërisë nuk mund të përbëjë një bazë të besueshme që mund të mbështesë ndërtimin e një koncepti të vlefshëm të asaj që duhet të konsiderohet drejtësi efektive. Përveç kësaj, opinioni publik e mat efektivitetin e drejtësisë me shpejtësinë e reagimit dhe efikasitetin e ndërhyrjes së organeve kompetente, sidomos në rastin e ngjarjeve të bujshme dhe që krijojnë një jehonë tepër negative në shoqëri. Veçanërisht në këto raste ekstreme, çdo vonesë në dhënien e drejtësisë perceptohet si një mosfunksionim i sistemit, si paaftësi e shtetit për të vendosur dhe ruajtur rendin shoqëror dhe për pasojë përkthehet në një pakënaqësi të përgjithshme, në një kontestim që duhet të shërbejë si katalizator për analizën që duhet të bëjë ligjvënësi kur vlerëson efektivitetin e sistemit të drejtësisë.

Opinionin publik mund të mos jetë në gjendje të ofrojë zgjidhje teknike të vlefshme por zakonisht është i pagabueshëm kur ndjen se diçka nuk funksionon siç duhet dhe kur konstaton se sistemi ka nevojë të reformohet. Në momentin aktual, perceptimi i përgjithshëm i shoqërisë është se drejtësia është e ngadaltë dhe joefikase, se proceset gjyqësore shpesh herë zvarriten në mënyrë të pajustificuar dhe se për këtë shkak, kostot e proceseve gjyqësore rriten në mënyrë eksponenciale për qytetarin. Palët e përfshira në procese gjyqësore investojnë para, energji dhe kohë të konsiderueshme, ndërkohë që çështjet e tyre zgjidhen me shumë vonesë.

3.3 Afati i arsyeshëm si pikë ekuilibri ndërmjet demokracisë dhe shtetit të së drejtës

Ndikimi i jashtëzakonshëm që opinioni publik ushtron mbi zhvillimet shoqërore dhe reformat legislative shpjegohet me faktin se ai është i aftë të tërheqë vëmendjen e politikës, veçanërisht në rastet kur bëhet fjalë për çështje tepër të ndjeshme dhe që paraqesin një interes të lartë për qytetarët. Për këtë arsye, opinioni publik është forca kryesore që vë në lëvizje procesin reformues për ta bërë sistemin e drejtësisë më efikas. Por ky katalizator në një farë mënyre mund të jetë i rrezikshëm, pasi krijon mundësinë e instrumentalizimit të reformave legislative nga pushteti politik për përfitim kapitali elektorale. Në këtë mënyrë, reformat legislative rrezikojnë të bëhen terren i privilegjuar për përdorimin politik të ligjit dhe për këtë arsye, përmbajtja e normave ligjore që çojnë në rritjen e efikasitetit të sistemit të drejtësisë rrezikon të përcaktohet në një masë të madhe nga interesat elektorale të momentit. Këtyre konsideratave iu shtohet edhe "paqëndrueshmëria legislative, pavarësisht fushës në të cilën vepron, e cila ka gjasa të dobësojë shtetin e së drejtës duke lejuar kryerjen e ndryshimeve ligjore të bëra me nxitim

³⁴Chiriță Radu *op. cit.*, f. 179.

dhe në lidhje me të cilat më pas ka një tundim të madh për t'i rishqyrtuar apo edhe për t'i shfuqizuar. Dhe kur këto ndryshime të shpeshta ndodhin në fushën e drejtësisë, situata duhet konsideruar si shumë e rëndë³⁵.

Për këtë arsye, zbatimi i reformave ligjore kërkon aplikimin e një teknike të mirëfilltë legislative me synimin për të ruajtur ekuilibrin e duhur midis interesit të përgjithshëm të shoqërisë dhe mbrojtjes së të drejtave dhe lirive individuale të palëve ndërgjyqëse, që përbën një nga qëllimet kryesore të shtetit të së drejtës. Orientimi i duhur i politikave legislative dhe reformimi i sistemeve ligjore në përputhje me standardet e KEDNJ duhet të ketë si qëllim kryesor sigurimin e një administrimi të mirë të drejtësisë duke gjetur zgjidhje tekniko-ligjore të mirë menduara. Në këtë këndvështrim, “mirë administrimi i drejtësisë është mbi të gjitha një “çështje ambicieje” (...) e cila kërkon rrugën e saj larg pasioneve mediatike, tundimeve politike dhe presioneve të ushtruara nga pushteti. Por, mirë administrimi i drejtësisë ka dhe një kuptim të ngushtë, duke u shndërruar kështu në një “çështje justifikimi”. Në të vërtetë, mirë administrimi i drejtësisë është themeli i një teknike të mirëfillte legislative³⁶”.

Duke pasur parasysh, në njërin anë, faktin se opinioni publik dhe interesi i përgjithshëm kërkon që gjykimi i çështjeve të përfundojë në një kohë sa më të shkurtër dhe në anën tjetër, faktin që shpejtësia në kryerjen e procedurave ligjore duhet të respektojë parimet themelore dhe garancitë e tjera procedurale të sanksionuara në konventat ndërkombëtare apo në legjislacionin e brendshëm, konstatojmë se afati i arsyeshëm ndodhet në fakt në mes të polemikës klasike që ekziston midis demokracisë dhe shtetit të së drejtës³⁷. Në njërin anë, vullneti demokratik është forca që – e energjizuar nga imperativi social dhe pakënaqësia e përgjithshme në lidhje me ngadalësinë me të cilën gjykatat gjykojnë çështjet – vë në lëvizje dhe nxit ligjvënësin të reformojë sistemin e drejtësisë, me qëllim që të mundësojë përshpejtimin e procedurave gjyqësore. Në anën tjetër, supremacia e ligjit është forca që vepron me kujdes, duke i vënë fre shprehjes kaotike dhe jo proporcionale të kësaj pakënaqësie shoqërore dhe duke e drejtuar veprimtarinë legislative të shtetit drejt gjetjes së zgjidhjeve të duhura tekniko-juridike për organizimin e sistemit të drejtësisë, me synimin për të garantuar një gjykim të shpejtë, por duke ofruar gjithashtu dhe mbrojtjen e duhur të të drejtave themelore të palëve në proces.

3.4 Afati i arsyeshëm si pikë ekuilibri ndërmjet dhënies të një drejtësie cilësore dhe shpejtësisë në përfundimin e gjykimit

Faktorët e mësipërm që ndikojnë “*in extremis*” në efikasitetin e sistemeve juridike nxjerrin në pah faktin se afati i arsyeshëm përbën një pikë ekuilibri midis cilësisë së gjykimit dhe shpejtësisë në kryerjen e procedurave gjyqësore. Në të vërtetë, cilësia e vendimmarrjes dhe shpejtësia me të cilën administrohet procesi gjyqësor janë dy anët e së njëjtës medalje. “Drejtësia është ritëm dhe masë: ritmi i drejtë që përputhet me kërkesat shoqërore dhe masa e duhur që i duhet dhënë drejtësisë³⁸”. Dimension i kohor në zhvillimin e gjyqësor ka qenë, për një kohë të gjatë, një koncept i vështirë për t'u asimiluar në kontekstin e sistemeve juridike të Evropës kontinentale. Për shkak të mënyrës se si këto sisteme ligjore kanë evoluar, ato kanë kristalizuar në mendimin juridik evropian idenë themelore se “mbi çdo imperativ tjetër ligjor duhet të qëndrojë cilësia në dhënien e drejtësisë”. Megjithatë, mendimi praktik anglo-sakson ka njohur rëndësinë e faktorit kohë në kryerjen e çdo veprimtarie njerëzore, duke formuluar edhe disa aksioma të famshme si: “Drejtësia e vonuar është drejtësi e mohuar” ose “Koha është para”.

Në kohët moderne, standardi i Konventës për të gjykuar çështjet brenda një afati të arsyeshëm, zë një vend të veçantë krahas garancive të tjera të procesit të rregullt ligjor, të cilat synon t'i plotësojë, por me të cilat ndonjëherë bie ndesh. Në parim, shpejtësia e gjykimit është po aq e rëndësishme sa edhe cilësia e zgjidhjes që duhet ti jepet mosmarrëveshjes. Të dyja këto aspekte janë komponentë shumë të rëndësishëm të një procesi të rregullt ligjor. Si

³⁵Leş Ion, *Despre o nouă lege privitoare la organizarea judiciară*, Revista Universul Juridic nr. 10, octombrie 2020, Bukuresht, Rumani, f. 71.

³⁶Laval, Nathalie. « *La bonne administration de la justice* », PA, n° 160, 12 août 1999, p. 12, consultait in Amrani-Mekki Soraya « Le principe de célérité », page 43-53, Revue française d'administration publique, n° 125, 2008, <https://shs.cairn.info/revue-francaise-d-administration-publique-2008-1-page-43?lang=fr>

³⁷Dănişor Dan Claudiu, “*Democrația și interesul general contra statului de drept și drepturilor omului*”, Revista Dreptul nr. 9/2017, Bukuresht, Rumani, f. 9-28.

³⁸Ost, François. “*Les temps du droit*”, in Cadet (L.) dir., Dictionnaire de la justice, Editure PUF, 2004, consultait in Amrani-Mekki Soraya « *op.cit.* »

aspekte themelore të procesit, ato duken në pamje të parë si dy tendenca antagoniste dhe të japin përshtypjen se drejtohen në kahe krejtësisht të kundërta. Në njërin anë, afati i arsyeshëm nënkupton eliminimin e çdo zvarritjeje në proces dhe i imponohet procedurave gjyqësore, nëpërmjet imperativit për t'i përfunduar ato në kohën më të shkurtër të mundshme. Kështu, shpejtësia në gjykimin e çështjeve çon në kërkimin e mënyrave për të kursyer kohë procedurale me qëllim rritjen e efikasitetit të procesit dhe përshpejtimin e procedurave gjyqësore. Në anën tjetër, “respektimi i garancive themelore të një procesi të rregullt ligjor, të tilla si barazia e armëve, arsyetimi i vendimeve gjyqësore, e drejta për t'u dëgjuar në mënyrë kontradiktore ose e drejta e aksesit në gjykatë konsumojnë një sasi të konsiderueshme kohe procedurale, duke vendosur kështu në rrezik zbatimin efektiv të parimit të shpejtësisë në dhënien e drejtësisë³⁹”.

Përcaktimi i saktë se çfarë përbën kohëzgjatje e arsyeshme e gjykimit në përputhje të plotë me parimet themelore të procesit të rregullt ligjor është një detyrë jashtëzakonisht e vështirë. Marrëdhënia në dukje kontradiktore midis shpejtësisë së gjykimit dhe cilësisë në dhënien e drejtësisë të jep përshtypjen se administrimi pa vonesa i procesit kërkon heqjen dorë nga disa aspekte që kanë të bëjnë me cilësinë e gjykimit. Ky konflikt në dukje ka gjeneruar një doktrinë mjaft armiqtësore, e cila e percepton shpejtësinë në dhënien e drejtësisë si një rrezik real për cilësinë e gjykimit. Disa autorë, duke kritikuar përpjekjet e GJEDNJ për të gjetur mënyra të përshtatshme për të përshpejtuar procedurat gjyqësore, argumentojnë se “duke pretenduar se sulmohet ngadalësia e procesit nëpërmjet modifikimit të rregullave procedurale, neglizhohet fakti se ky përshpejtim mund të arrihet vetëm me çmimin e shkeljes së drejtave të palëve ndërgjyqëse ose nëpërmjet mohimit të garancive të ofruara nga zbatimi i parimeve themelore të procesit të rregullt ligjor⁴⁰”. Autorë të tjerë, duke sulmuar drejtpërdrejt aktivitetin e Gjykatës Evropiane të Strasburgut, argumentojnë se “standardi i Konventës për zgjidhjen e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm, i shtyrë deri në ekstrem nga jurisprudenca e gjykatës evropiane, duket se në fund dëmton një parim të qenësishëm në çdo proces të brendshëm ose ndërkombëtar, që është pikërisht dhënia e një drejtësie cilësore⁴¹”. Kështu, duke denoncuar instalimin e një “imperializmi procedural” të ushtruar nga Gjykata Evropiane e të Drejtave të Njeriut, këta autorë pretendojnë se në ditët e sotme “mënyra se si organizohet dhe zhvillohet procesi gjyqësor përcaktohet në nivel evropian⁴²”.

Perceptimi i marrëdhënies ekzistuese midis shpejtësisë në dhënien e drejtësisë dhe cilësisë të gjykimit si një marrëdhënie antagoniste është në fakt i gabuar. Shpejtësia nuk synon të eliminojë kohën e domosdoshme për respektimin e garancive themelore të procesit, por synon menaxhimin efikas të procesit duke eliminuar humbjet e pajustificuara të kohës. Në këtë kuptim, “një drejtësi cilësore mund të arrihet vetëm duke i kushtuar çdo çështjeje kohën e nevojshme për zgjidhjen e drejtë të saj⁴³”. Për këtë arsye, autorë të tjerë kanë shprehur mendimin se “çështja e shpejtësisë në kryerjen e procedurave duhet të çojë në një reflektim të thellë në lidhje me afatin e arsyeshëm, duke dalluar “kohën e dobishme” që siguron cilësinë e gjykimit dhe “kohën e vdekur” që zvarrit procedurat dhe që duhet eliminuar në procesin gjyqësor⁴⁴”.

Gjithashtu, duhet të kemi parasysh edhe faktin se shpejtësia në dhënien e drejtësisë nuk përkthehet gjithmonë në një administrim të mirë të procesit gjyqësor dhe në përgjithësi mund të prodhojë efekte që, në të vërtetë, janë

³⁹Cholet, Didier. “*La célérité de la procédure en droit processuel*”, publié la LGDJ, spéc. n° 469, 2006, consultait in Amrani-Mekki Soraya « *op.cit.* »

⁴⁰Wiederkehr, Georges. “*L'accélération des procédures et les mesures provisoires*”, in *Revue internationale de droit comparé*, Vol. 50 N°2, Avril – Juin 1998. Etude de droit contemporain. pp. 449-462; https://www.persee.fr/doc/AsPDF/ridc_0035-3337_1998_num_50_2_1171.pdf

⁴¹Pauliat, Hélène. “*Qualité et efficacité des systèmes judiciaires en Europe*”, Les cahiers de la justice, 2007, f. 89, consultait in Ciaudo Alexandre “*La maîtrise du temps en droit processuel*”, *Jurisdoctoria* n° 3, Octobre 2009, <https://www.jurisdoctoria.net/2009/10/le-temps-n3-octobre-2009/>

⁴²Edelman, Bernard. “*La Cour européenne des droits de l'homme : une juridiction tyrannique ?*”, *Recueil Dalloz*, 2008, page. 1946, consultait in Ciaudo Alexandre « *op.cit.* »,

⁴³Normand, Jacques. “*Le traitement de l'urgence : exception ou principe ?*”, in Cadiet (L.) et Richet (L.) dir., « *Réforme de la justice, réforme de l'État* », Editure PUF, 2003, f. 159, consultait in Amrani-Mekki Soraya « *op.cit.* ».

⁴⁴Amrani-Mekki Soraya “*Le principe de célérité*”, page 43-53, *Revue française d'administration publique*, n° 125, 2008, <https://shs.cairn.info/revue-francaise-d-administration-publique-2008-1-page-43?lang=fr>

të dëmshme për cilësinë e gjykimit⁴⁵. E parë nga ky këndvështrim, shpejtësia nuk duhet të shndërrohet në një nxitim për të përfunduar gjykimin e çështjes, por duhet të synojë zgjidhjen sa më të shpejtë të mosmarrëveshjeve, por pa cenuar parimet themelore që drejtojnë procedurat e gjykimit të çështjeve. Në asnjë rast fitimi i kohës nuk mund të bëhet në shkelje të garancive themelore që gëzojnë palët në proces, sepse qëllimi i shpejtësisë në gjykim mund të konceptohet vetëm në përputhje dhe në harmoni me tërësinë e të gjitha standardeve të tjera që garantojnë një proces të rregullt ligjor.

Duke pasur parasysh konsideratat e mësipërme, rezulton se afati i arsyeshëm nënkupton një përpjekje konsistente në kërkimin e një pike ekuilibri midis efikasitetit të drejtësisë dhe respektimit të të drejtave të palëve ndërgjyqëse në proces. Doktrina juridike konsideron se "arritja e një ekuilibri të tillë është e nevojshme dhe racionale: dhënia e një vendimi "të shpejtë" por "të padrejtë" vetëm shumëfishon pasojat e tij negative ndërkohë që dhënia e një vendimi "të drejtë", por pas një periudhe pritjeje dramatike, mund të mos i japë më asnjë kënaqësi apo përfitim fituesit të procesit, sepse koha ndonjëherë vret më pabesisht se padrejtësia⁴⁶". Duke iu referuar më tej jurisprudencës së GJEDNJ rezultojnë qartë se ekuilibri shumë i brishtë që ekziston midis cilësisë dhe shpejtësisë së gjykimit është një shqetësim kryesor i gjykatës evropiane⁴⁷.

Në të vërtetë, drejtësia që nuk jepet në kohën e duhur është drejtësi e cilësisë së dobët. Pas kalimit të një periudhe të konsiderueshme kohore, mbrojtja efektive e të pandehurit bëhet e vështirë për t'u realizuar dhe mund të çojë në një zhdukje të pjesshme ose të plotë të provave. Dëshmitarët gjenden me vështirësi ose harrojnë detaje të rëndësishme të ngjarjes, duke bërë që dëshmitë e tyre të humbasin saktësinë dhe qartësinë e nevojshme dhe për këtë arsye besueshmëria e tyre mund të cenohet seriozisht. Nga ky këndvështrim, "koha është një faktor vendimtar që vepron mbi kujtesën si një agjent purifikues i informacionit. Harresa çon në humbjen e detajeve, nuancave, riaktivizimi i të cilave bëhet i vështirë dhe madje i pamundur⁴⁸". Për pasojë, të meta të tilla mund të cenojnë besueshmërinë e dëshmitë të dhëna para gjykatës dhe mund të sulmohen dhe shfrytëzohen lehtësisht nga pala kundërshtare në interesin e saj. Në këtë mënyrë, procesi i zbulimit të së vërtetës dëmtohet në mënyrë të pakthyeshme.

Në veçanti, në rastin e personave të paraburgosur, një zgjidhje e shpejtë e çështjes është e domosdoshme për të shmangur situatën në të cilën kohëzgjatja e paraburgimit të ndikojë në masën e dënimit. Kjo për faktin se gjyqtari priret të aplikojë një masë dënimi së paku të barabartë me kohën e paraburgimit të vuajtur nga i pandehuri dhe ky "asocim" shndërrohet praktikisht në faktorin kryesor që ndikon në vendimmarrjen e gjykatës, duke e devijuar këtë vendimmarrje nga qëllimi i saj kryesor që është aplikimi i një dënim proporcional me krimin e kryer. Në anën tjetër, gjykimi i çështjeve brenda një afati të arsyeshëm ndikon pozitivisht edhe në uljen e kostove të procesit si për palët ashtu edhe për shtetin. Ajo që është edhe më e rëndësishme, menaxhimi efektiv i procesit mund të zvogëlojë hapësirën dhe mundësinë e palëve për të kryer manovra të paligjshme në gjykim, duke shmangur kështu një tjetër rrezik madhor për cilësinë në dhënien e drejtësisë.

4. Konkluzione dhe sugjerime

Në kuadrin e këtij artikulli kemi analizuar të drejtën për gjykimin e çështjeve brenda një afati të arsyeshëm, porë në këndvështrimin objektiv dhe subjektiv të saj. Duke vënë në dukje veçoritë dalluese dhe qëllimin e

⁴⁵Për këtë arsye, në çështjen Intiba kundër Turqisë të datës 24 maj 2005, §54, Gjykata Evropiane e Strasburgut, vlerësoi se "ndonëse neni 6§1 i Konventës kërkon zhvillimin e procedurave gjyqësore me shpejtësi, ky nen mishëron gjithashtu parimin më të përgjithshëm të administrimit të mirë të drejtësisë, i cili shkon përtej nocionit të një afati të arsyeshëm në gjykimin e çështjeve dhe që justifikon përdorimin e procedurave më të zgjata në kohë, por që janë më të përshtatshme për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve."

⁴⁶Deleanu, Ion. "Dreptul la judecare a cauzelor într-un termen rezonabil", Revista Pandectele Române nr. 9 din 19 noiembrie 2007, Bukuresht, Rumani.

⁴⁷ Në çështjen Boddaert kundër Belgjikës të datës 12 tetor 1992, §39, Gjykata vlerëson se "gjykatat kombëtare kanë përgjegjësinë për të gjykuar në mënyrën e duhur çështjet e paraqitura përpara tyre" dhe thekson më tej "rëndësinë e mbajtjes të ekuilibrit të duhur midis të gjitha të drejtave të parashikuara nga neni 6§1 i Konventës".

⁴⁸Butoi Ioana-Teodora, Butoi Tudorel, "Psihologie judiciară", Editura Fundației "România de Măine", Ediția a-II-a, 2004, Bukuresht, Rumani, f. 97.

parashikimit të tij në dispozitat e KEDNJ dhe legjislacionin shqiptar, kjo e drejtë kaq abstrakte bëhet e prekshme dhe e zbatueshme në përditshmërinë e praktikës të profesionistëve dhe bëhet gjithashtu e kuptueshme dhe e pranueshme për qytetarët në përballjen e tyre me pasojat negative që krijohen nga tej zgjatja e proceseve gjyqësore.

E drejta për gjykimin e çështjeve në një afat të arsyeshëm është pjesë përbërëse e së drejtës më të gjerë dhe më komplekse për një proces të rregullt ligjor, por ky fakt nuk i jep asaj një vlerë të paracaktuar në krahasim me garancitë e tjera procedurale të mbrojtura nga neni 6§1 i Konventës dhe neni 42§2 i Kushtetutës. Për të zbatuar siç duhet të gjitha kërkesat e vendosura nga dispozitat e mësipërme, asnjë nga këto garanci nuk duhet të mbizotërojë mbi të tjerat. Në këtë kuptim, në bazë të zbatimit të drejtë të parimit të administrimit të mirë të drejtësisë, përparësia në zbatimin e secilës prej këtyre garancive duhet të përcaktohet rast pas rasti, duke pasur parasysh natyrën e mosmarrëveshjes. Në lidhje me marrëdhënien fluide që ekziston ndërmjet garancive themelore të procesit të rregullt ligjor:

- Konkluzioni i parë që mund të nxjerrim, në lidhje me rëndësinë dhe rolin e së drejtës të gjykuar brenda një afati të arsyeshëm në kuadër të së drejtës për një proces të rregullt ligjor, është se shpejtësia në zhvillimin e procedurave gjyqësore duhet të respektojë të gjitha garancitë e tjera procedurale të parashikuara në dispozitat e nenit 6§1 të Konventës.
- Në anën tjetër, duke iu referuar faktit se midis garancive të vendosura nga neni 6§1 i Konventës nuk ekziston vetëm një marrëdhënie mekanike pjesë-tërësi dhe se ato janë të ndërthurura në mënyrë të pandashme me njëra-tjetrën, konkluzioni i dytë që mund të nxjerrim është se gjykimi i çështjeve brenda një afati të arsyeshëm kontribuon në mënyrë thelbësore në arritjen e qëllimit të tyre të përbashkët, që është pikërisht zhvillimi i një proces të rregullt ligjor.

Afati i arsyeshëm synon të realizojë një vlerësim sasior dhe njëkohësisht cilësor të kohëzgjatjes të procesit ligjor dhe nënkupton një përpjekje konsistente në kërkimin e një pike ekuilibri midis shpejtësisë së gjyimit edhe cilësisë së zgjidhjes që duhet ti jepet mosmarrëveshjes. Arritja e një ekuilibri të tillë është e nevojshme pasi në asnjë rast fitimi i kohës nuk mund të bëhet në shkelje të garancive themelore që gëzojnë palët në proces, sepse qëllimi i shpejtësisë në gjykim mund të konceptohet vetëm në përputhje dhe në harmoni me tërësinë e të gjitha standardeve të tjera që garantojnë një proces të rregullt ligjor. Respektimi i së drejtës për të gjykuar çështjet brenda një afati të arsyeshëm ju mundëson palëve në gjykim që nëpërmjet përdorimit efektiv të mjeteve procedurale në dispozicion dhe me anë të dhënies të një vendimi gjyqësor që merr formë përfundimtare në një kohë sa më të shkurtër, t'i jepet fund gjendjes së pasigurisë në lidhje me rezultatin e procesit gjyqësor.

Duke pasur parasysh nevojën për ruajtjen e këtij ekuilibri të brishtë në gjykimin e çështjeve si dhe rëndësinë që gjykimi i çështjeve brenda një afati të arsyeshëm ka për ruajtjen e besimit të qytetarëve në shtetin e së drejtës, sugjerojmë që:

- Në trajtimin rast pas rasti të çështjeve, gjykatat shqiptare duhet t'i kushtojnë një vëmendje të veçantë jurisprudencës së GJEDNJ-së si dhe në praktikave më të mira administrative dhe gjyqësore të shteteve anëtare të Këshillit të Evropës, të cilët kanë arritur të ndërtojnë sisteme gjyqësor që funksionojnë në mënyrë efektive.

Nisur nga fakti që, në njërën anë, opinionin publik dhe interesi i përgjithshëm kërkon që gjykimi i çështjeve të përfundojë në një kohë sa më të shkurtër të mundshme dhe në anën tjetër, që shpejtësia në kryerjen e procedurave ligjore duhet të respektojë parimet themelore dhe garancitë e tjera procedurale të sanksionuara në konventat ndërkombëtare apo në legjislacionin e brendshëm, konstatojmë se afati i arsyeshëm ndodhet në mes të polemikës klasike që ekziston midis demokracisë dhe shtetit të së drejtës. Duke pasur parasysh impaktin e jashtëzakonshëm që shpejtësia në dhënien e drejtësisë prodhon mbi forcimin e shtetit të së drejtës dhe rritjen e besimit të qytetarëve në drejtësi dhe gjykatat shqiptare, sugjerojmë që:

- Orientimi i politikave legislative dhe reformimi i sistemit gjyqësor duhet të realizohen në përputhje me parimin e administrimit të mirë të drejtësisë, duke aplikuar për këtë qëllim një teknikë të mirëfilltë legislative dhe duke gjetur zgjidhje tekniko-juridike të mirë menduara me synimin për të ruajtur ekuilibrin e duhur midis interesit të përgjithshëm të shoqërisë për një gjykim të shpejtë të çështjeve dhe mbrojtjes efektive të të drejtave dhe lirive individuale të palëve në procesin gjyqësor, që përbën një nga qëllimet kryesore të shtetit të së drejtës.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Abdiu Fehmi “Mbi standardin kushtetues të gjykimit brenda “Afatit të Arsyeshëm”, 24 prill 2018. <http://www.respublica.al/2018/04/24/mbi-standardin-kushtetues-t%C3%AB-gjykimit-brenda-%E2%80%99Cafatit-t%C3%AB-arsyesh%C3%ABm%E2%80%9D>
2. Amrani-Mekki Soraya « *Le principe de célérité* » Revue française d’administration publique, n° 125, 2008.
3. Chiriță Radu, „*Dreptul la un proces echitabil*”, Tomul 1, Editura Universul Juridic, 2008, București, România.
4. Cholet Didier « *La célérité de la procédure en droit processuel* », publié la LGDJ, n° 469, 2006.
5. Dănișor Dan Claudiu, „*Democrația și interesul general contra statului de drept și drepturilor omului*”, Revista Dreptul nr. 9/ 2017, București, România.
6. Dănișor Dan Claudiu „*Juridicizarea conceptelor*”, Revista Dreptul, nr. 3/2011, București, România.
7. Dedja Bashkim “*Disa elementë të kontrollit kushtetues sipas jurisprudencës shqiptare*” referat i mbajtur në Konferencën “*Kontrolli kushtetues: doktrina dhe praktika*” zhvilluar në Moske Rusi, 28-30 tetor 2011, https://www.gjk.gov.al/web/2_kontrolli_kushtetues_doktrina_dhe_praktika_1189.pdf.
8. Deleanu Ion, „*Dreptul la judecarea cauzelor într-un termen rezonabil*”, Revista Pandectele Române nr. 9 din 19 noiembrie 2007, București, România.
9. Edel Frederic “*The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights*”, Human rights files, No. 16, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.
10. Edelman Bernard « *La Cour européenne de droits de l’homme: une juridiction tyrannique ?* », Recueil Dalloz, 2008.
11. INFOCIP “*Raporti monitorues për Gjykatën e Lartë*”, 2017. Konsultuar në faqen <http://www.infocip.org/al/wp-content/uploads/2017/08/raporti-monitorues-per-gjykatën-e-Lartë.pdf>.
12. Kalaja Florjan / Fullani Arjana “*Gjykimi në Gjykatën e Lartë*”, Fondacioni Shoqëria e Hapur për Shqipërinë, Tiranë, 2019
13. Laval Nathalie « *La bonne administration de la justice* », PA, n° 160, 12 août 1999.
14. Leș Ion, „*Despre o nouă lege privitoare la organizarea judiciară*”, Revista Universul Juridic nr. 10, octombrie 2020, București, România.
15. Mërkuri Erind “*Monitorimi i Zbatimit të Reformës në Drejtësi*” Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës, 2019 <https://www.osfa.al/sites/default/files/raport-monitorimi-i-zbatimit-te-reformes-ne-drejtësi.pdf>
16. Merriam-webster dictionary www.merriam-webster.com
17. Normand Jacques « *Le traitement de l’urgence : exception ou principe ?* », in Cadiet (L.) et Richet (L.) dir., « *Réforme de la justice, réforme de l’État* », Editure PUF, 2003.
18. Omari Luan / Anastasi Aurela “*E drejta kushtetuese*”. Shtëpia botuese “Dajti 2000”, Tiranë, 2017.
19. Ost François « *Temps du droit* », in Cadiet (L.) dir., Dictionnaire de la justice, Editure PUF, 2004.
20. Pauliat Hélène « *Qualité et efficacité des systèmes judiciaires en Europe* », Les cahiers de la justice, 2007.
21. Qendra për Nisma Ligjore Qytetare dhe Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Tiranës “*Manual trajnimi: Përfshirja e mësimit praktik të të drejtave të njeriut në programet mësimore*”, Tiranë, 2019.
22. Wiederkkehr Georges « *L’accélération des procédures et les mesures provisoires* », in Revue internationale de droit comparé, Vol. 50 N°2, Avril – Juin 1998. Etude de droit contemporain.
23. Zaganjori Xhezair / Anastasi Aurela / Methasani Cani Eralda “*Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë*”, Shtëpia botuese Adelprint, Tiranë, 2011.

Legjislacion

1. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë.
2. Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut.
3. Kodi i Procedurës Civile i Republikës së Shqipërisë.
4. Kuvendi i Shqipërisë, Komisioni i Posaçëm Parlamentar për Reformën në Sistemin e Drejtësisë “Analiza e Sistemit të Drejtësisë në Shqipëri”, Qershor 2015, faqe 107.
5. Kuvendi i Shqipërisë, Komisioni i Posaçëm Parlamentar për Reformën në Sistemin e Drejtësisë “Strategjia e Reformës në Sistemin e Drejtësisë”.

Jurisprudencë

1. Vendimi nr. 18 datë 31 mars 2014.
2. Vendimi nr. 81 datë 28 dhjetor 2015.
3. Vendimi nr. 31 datë 30 mars 2017.
4. Vendimi nr. 35 datë 18 prill 2017.
5. Vendimi nr. 37 datë 25 prill 2017.
6. Vendimi nr. 38 datë 18 prill 2017.
7. Vendimi nr. 59 datë 28 korrik 2017.
8. Abdoella kundër Holandës, datë 25 nëntor 1992.
9. Boddaert kundër Belgjikës, datë 12 tetor 1992.
10. Dobbartin kundër Francës, datë 25 shkurt 1993.
11. Frylander kundër Francës, datë 27 qershor 2000.
12. Golder kundër Mbretërisë së Bashkuar, datë 21 shkurt 1975.
13. H. kundër Francës, datë 24 tetor 1990.
14. Ibrahim dhe të tjerë kundër Mbretërisë së Bashkuar, datë 13 shtator 2016.
15. Intiba kundër Turqisë, datë 24 maj 2005.
16. J-M F kundër Francës, datë 1 qershor 2004.
17. Luli dhe të tjerë kundër Shqipërisë, datë 1 prill 2014.
18. Manushaqe Puto dhe të tjerë kundër Shqipërisë, datë 31 korrik 2012.
19. Moreira de Azevedo kundër Portugalisë, datë 23 tetor 1990.
20. Pretto dhe të tjerë kundër Italisë, datë 8 dhjetor 1983.
21. Vernillo kundër Francës, datë 20 shkurtit 1991.
22. Wasserman (nr. 2) kundër Rusisë, datë 10 prill 2008.

ZHVILLIMI JURIDIK I TË DREJTËS SË PRONËSISË SË INSITUCIONEVE DHE BASHKËSIVE FETARE NË SHQIPËRI

Prof.Asoc.Dr. Saimir SHATKU*

Doktorant Ismail SHEHU**

THE LEGAL DEVELOPMENT OF THE OWNERSHIP RIGHT OF RELIGIOUS AND COMMUNITIES IN ALBANIA

Abstract

The property right of religious communities represents one of the most important legal institutes of real property rights for legal and human personas and also constitutes the main form of exercising human rights over things, turning into the catalyst of the entire economic development of a country. In this aspect, Article 10/6 of the Constitution of the Republic of Albania, dated 21.10.1998 (amended in 2017), has sanctioned that: *“Religious communities are legal entities. They have independence in the administration of their assets according to their principles, rules and canons, as long as the interests of third parties are not violated”*. This is the main legal provision on the legal and constitutional protection of property and assets of religious institutions in our country.

If property, or otherwise in the Latin term *“ius proprietatis”*, is not legally regulated in the right way, we will lack one of the main pillars of capitalism and therefore the efficient functioning of the market economy. The importance of this right is expressed by the fact that it is regulated and protected not only in the national legal aspect, but also constitutionally and internationally. It should be noted that the right of ownership over religious communities is related to the possessive right to exercise and enjoy it, with the aim of spreading universal and economic values in every free and democratic society. This fact is reflected in the Statutes of Religious Communities of 1923, 1925, 1927 and 1933, as well as in the current constitution of our country.

Key words: *property; ownership; religious community; ownership right; legislation; deal*

1. Evoluimi i konceptit të pronësisë

Pronësia konsiderohet si e drejta e individit për të zotëruar një pronë apo send të caktuar brenda tagrave të përcaktuara nga e drejta. *“E drejta e pronësisë së individit apo e një kolektivi individësh si një e drejtë për të poseduar, gëzuar, disponuar pasurinë e tij, është një e drejtë universale dhe e pacenueshme, në kuptimin që çdo individ apo kolektiv individësh ka pushtetin absolut mbi pronën e tij”*¹. Çdokush ka të drejtë të fitojë dhe të ketë një pronë, sipas mënyrave të përcaktuara nga ligji. Në këtë kuadër, është vetë individ i cili zgjedh “ta krijojë” apo mbajë atë personalisht, apo në formë “kolektive”, ose siç quhet ndryshme në bashkëpronësi. E drejta e pronësisë e mbrohet individin nga çdo formë ndërhyrje, cenimi, abuzimi dhe përdorimi të padrejtë nga personat e tjerë.

E drejta e pronës nuk është një e drejtë e krijuar rishtazi, pasi siç e thamë ajo ka ekzistuar që në lashtësi, evolucioni i së cilës është trajtuar dhe mbrojtur në forma të ndryshme, në bazë të legjislacioneve të vendeve përkatëse. Referuar të drejtës së pronësisë në vendin tonë, ajo është njohur dhe parashikuar shprehimisht në aktin themelor të vendit, në Kushtetutë, e cila përbën garancinë kryesore për mbrojtjen e të gjitha të drejtave dhe liritë themelore të njeriut. Kështu, neni 11/1 i saj sanksionon se *“sistemi ekonomik i Republikës së Shqipërisë bazohet në pronën private dhe publike...”*². Parashikimi i kësaj dispozite bën ndarjen e pronës në dy grupe të mëdha si:

* Prof. Asoc. Dr. Saimir Shatku, Lektor i jashtëm në Fakultetin e Drejtësisë, Universiteti i Tiranës.

** Doktorant Ismail Shehu, Ministria e Drejtësisë dhe doktorant në Fakultetin e Drejtësisë, Universiteti i Tiranës.

¹ E drejta e pronësisë, e drejtë themelore e njeriut – Qendra Shqiptare për të Drejtat e Njeriut, f. 33.

² Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, 1998, ndryshuar, 2017.

prona private, e zotëruar nga individ apo grup individësh në varësi kjo të mënyrës së krijimit të pronësisë, si dhe pronë publike në zotërim të shtetit, i cili e ushtron këtë të drejtë nëpërmjet organeve të tij, si dhe enteve të tjera publike, në të mirë të interesit të përgjithshëm.

Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë na jep një kuptim më të gjerë dhe konkret të konceptit të pronës. Konkretisht, në nenin 149 të tij përcaktohet se: “*Pronësia është e drejta për të disponuar dhe gëzuar lirisht sendet brenda kufijve të përcaktuar në ligj*”³. Edhe pse kjo e drejtë garantohet si nga Kushtetuta dhe Kodi Civil, nuk do të thotë se ajo është absolute dhe ka gjetur zbatim të drejtëpërdrejtë apo dhe tërthorazi. Nga njëra anë shteti kujdeset për garantimin e saj, por nga ana tjetër kontrollon ushtrimin e kësaj të drejte gjithmonë në bazë të ligjeve në fuqi, me qëllim shmangien e abuzimeve të individëve.

Situata e pronave të klerit mysliman ka qenë më e goditur krahasur me bashkësitë e tjera fetare, pasi koncepti i dhurimit apo i transferimit të pronësisë ka qenë më veprues tek besimtarët e drejtimit mysliman me konceptin e bamirësisë dhe të shpërblimit në botën e amshueshme.

2. Vështrim historiko-juridik mbi pronën e Institucioneve fetare në Shqipëri

2.1 Pronësia përgjatë sistemit komunist (1944-1991)

Prona e klerit fetar, ka njohur koncepte dhe trajtime të ndryshme në periudha të ndryshme historike të vendit tonë, të cilat për nga rëndësia do ta fillonim analizën me periudhën më të gjatë, atë të regjimit politik komunist, për vetë trajtimin specifik që i është bërë të drejtës së pronës gjatë kësaj periudhe, si dhe eliminimit të ekzistencës së ekonomisë së lirë⁴. Në vitin 1944 Shqipëria hyri në rrugën e zhvillimeve dhe transformimeve rrënjësore me karakter komunist. “*Në etapën e parë të kalimit nga kapitalizmi në socializëm krahas pronës socialiste ekzistonte dhe prona private*”⁵. Kjo gjë faktohej edhe në nenin 11, paragrafi 1 i Kushtetutës së Shqipërisë së vitit 1946, e cila konsiderohet si akti i parë bazë që rregullonte marrëdhëniet e pronësisë. Në të shpalleshin parimet e reja të rregullimit të tyre, ku shprehimisht thuhej se: “*Sistemi ekonomik i Republikës Popullore të Shqipërisë bazohej në: pasurinë e përbashkët të popullit; pasurinë e organizatave kooperativiste popullore dhe në pasurinë e personave fizik*”⁶. Ajo çfarë është e evidente në këtë trajtim, është fakti se kemi një bashkëekzistencë të pronës të institucioneve fetare me pronën publike.

Ndërsa kalojmë në paragrafin 2 të po këtij neni, cilësohej se: “*pronësia private mund të kufizohet e shpronësohet kur e lyp interesi i përgjithshëm në bazë të një ligji*”⁷, dispozitë e cila vjen deri në ditët e sotme dhe sanksionohet drejtëpërdrejtë në kushtetutën e vendit tonë. *De-juro* pronësia cilësohej si një nga të drejtat e individit, por *de-facto* gëzonte një mbrojtje të dobët dhe prirej për t’u kufizuar nga ana e organeve shtetërore. Një gjë e tillë ligjërohet në një tjetër dispozitë. Pikërisht neni 12, përveç të tjerash shpreh se: “*toka u përket atyre që e punojnë dhe me ligj caktohet maksimumi i tokës që mund të jetë tokë private*”. Në këtë rast është vetë shteti i cili vendos se sa pronësi do të posedojë një person, duke afirmuar në këtë mënyrë ndërhyrjen e tij mbi kufizimin e pronësisë⁸. Sa më shumë të shtetëzohej prona, aq më i fuqishëm bëhej ai dhe nga ana tjetër aq më i dobët dukej individ i përballë tij.

Përgjatë viteve të diktaturës vërehej bashkëekzistenca e regjimit me tipare kapitalizmi dhe socializmi, ku ky i fundit do të triumfonte në vitin 1976 me miratimin e Kushtetutës së re, në të cilën sanksionohej zhdukja e pronës private, konkretisht në neni 16 të saj⁹. Me këtë kushtetutë u eliminua tërësisht domeni i pronës dhe i të drejtave reale të lidhura me të, ku individ u zhvesh nga çdo e drejtë mbi pronën, pasi kështu i nevojitej “interesi të

³ Ligji nr. 7850, datë 29.7.1994, Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, i ndryshuar 2017.

⁴ Varoshi, I., PhD(c) dhe Shatku, S., “*E drejta e pronës së institucioneve fetare në jurisprudencën kushtetuese shqiptare*”.

⁵ Dhimo Dhima, “*E drejta kushtetuese e Republikës së Shqipërisë*”, Tiranë, f. 117.

⁶ Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, 1946.

⁷ Po aty.

⁸ E drejta e pronësisë, e drejtë themelore e njeriut – Qendra Shqiptare për të Drejtat e Njeriut, f. 7.

⁹ Malltezi, Erarber, “*Mbrojtja e pronësisë dhe jurisprudencë*”, f. 45.

përgjithshëm” politik të vendit, duke cenuar në këtë mënyrë të drejtpërdrejtë ushtrimin e të drejtës së lirë të pronës private të individit.

Sipas Kushtetutës së kësaj periudhe, pronësia ndahej në “pronë socialiste e cila përbëhet nga prona shtetërore dhe nga prona kooperativiste në bujqësi”. Këto dy lloj formash të pronësisë janë të tilla të cilat përjashtojnë çdo mundësi të përqëndrimit të pasurisë shoqërore e të klerit në duart e individëve të veçantë dhe si pasojë bëjnë të mundur zhdukjen e shfrytëzimit të individit nga individit”¹⁰.

Sipas këtij idealizimi, prona i përkiste të gjithëve, por askush nuk kishte të drejtë të gëzonte atë individualisht. E njëjta filozofi dhe parim shërbente edhe për bashkësitë fetare, të cilat pothuajse nuk ekzistonin. Modeli shqiptar karakterizohej nga eliminimi i të gjithë formave të pronës private nëpërmjet shtetëzimit të plotë të industrisë, tregtisë në shumicë dhe pakicë dhe të kolektivizimit ekstrem të bujqësisë nga mbështetja e plotë në planifikim të centralizuar, sipas parimit të mbështetjes tërësisht në fuqinë shtetërore”¹¹. Në këtë periudhë nuk mund të flasim edhe për të drejtë pronësie të bashkësive fetare. Prandaj, kur flasim për aspektin ekonomik themi se transformimi ka hasur probleme, vështirësi, pasoja negative dhe një periudhë kohore të konsiderueshme, kohë, e cila u nevojiti për decentralizimin dhe kthimin e saj në një ekonomi të lirë të tregut.

2.2 Pronësia pas vitit 1991

Përmbysja e sistemeve politike, ekonomike dhe shoqërore, që ndodhi në Europën Qendrore dhe Juglindore përfshiu gjithashtu në mënyrë të pashmangshme edhe shtetin tonë në vitet ‘90. Bilanci i humbjes pasurore dhe pronësore ishte tepër me kosto¹². Vendi ynë u ndikua nga ndryshimet politike që ndodhën në vendet e tjera ish-komuniste, duke pësuar ndryshime rrënjësore në qeverisje dhe gjithashtu përsa i përket konceptit dhe ushtrimit të pronësisë. Për të transformuar sistemin ekonomik ekzistues në një ekonomi të tregut të lirë, janë miratuar një sërë ligjesh dhe aktesh, të cilat në tërësinë e tyre formuan atë që do të konsiderohet si kuadër ligjor i plotë mbi të drejtën e pronësisë dhe që shërbeu për vite me radhë për përmirësimin apo mbrojtjen e saj. Ndër aktet më të rëndësishme mund të përmendim:

- Kushtetuta e Reopublikës së Shqipërisë, 1998, e ndryshuar 2017;
- Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, 1994, ndryshuar 2017;
- Ligjin nr. 7501, datë 19/07/91”Për Tokën”;
- Ligjin nr. 7652, datë 12/02/93 “Privatizimi i shtëpive”;
- Ligji nr.7698, datë 15/04/93 “Kthimi i pronës”;
- VKM nr. 190, datë 16/04/90 “Krijimi i Agjencisë Kombëtare të Privatizimit”;
- VKM nr. 19, datë 16/04/93, “Rifillimi i procesit të privatizimit”;
- VKM nr. 386, datë 26/07/93 “Dhënia me qera e pronës shtetërore”.

Në periudhën e viteve ‘90 dallohet ndërmarrja e reformave që lidhen me liberalizimin e tregtisë së lirë dhe sipërmarrjeve të lira ekonomike, me anë të të cilave sanksionohej e drejta e pronës private. Hapi fillestar ishte miratimi i ligjit “Mbi Dispozitat kryesore Kushtetuese” më 29.04.1991, i cili sanksiononte të drejtën e pronës, në ndryshim nga Kushtetuta e 28 dhjetorit 1976, e cila e eliminonte atë. Ligji nr. 7512, datë 10.08.1991 shprehet në nenin 1 të tij se: “Në Republikën e Shqipërisë sanksionohen dhe mbrohen prona private, nisma e lirë, veprimtaritë private të pavarura, afarizmi, investimet e huaja, e drejta për të marrë e për të dhënë kredi, e drejta për të punësuar e për t’u punësuar, privatizimi i pronës shtetërore dhe i gjithë procesi i kalimit të ekonomisë së Republikës të Shqipërisë nga një ekonomi e planifikuar dhe e kontrolluar nga shteti, në një ekonomi të tregut të lirë.” Në këtë prizëm, mund të themi se Shqipëria filloi procesin e saj të privatizimit në masë të vogël”¹³ pikërisht me këtë ligj.

¹⁰ Dhima, Dhimo, “E drejta kushtetuese e Republikës së Shqipërisë”, f. 19.

¹¹ Angjeli, Anastas, “Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri”, f. 30.

¹² Rreth 1 milion metra kator të Bashkësisë islame ishte keqpërdorur dhe dhunuar, e pjesa tjetër ndarë dhe degraduar.

¹³ Daniel Vaughan-Whitehead-Albania in crisis: the predictable fall of the shining star, f. 154.

2.3 Regjimi aktual i pronës

Me pronësi të autoriteteve fetare në pikëpamjen juridike do të kuptojmë marrëdhënien e zotërimit të sendeve, së cilës i referohen një sërë të drejtash reale, të shprehura nëpërmjet tagrave të gëzimit, posedimit dhe disponimit. Në nenin 11 të Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë¹⁴ sanksionohen parimet kryesore të një shteti, i cili bazën e ka në iniciativën e lirë të ekonomisë së tregut¹⁵. Mbrojtja e të drejtave dhe lirive themelore të individit ka prioritet në shtetin demokratik. Shteti i së drejtës, kuadri ligjor në tërësi dhe institucionet që ngrihen mbi këtë bazë kanë si synim dhe objektiv kryesor, pikërisht, garantimin dhe mbrojtjen sa më mirë dhe sa më efektive të të drejtave dhe lirive themelore të individit. Natyra e të drejtës së pronësisë është tepër komplekse, pasi në të përfshihen si prona private ashtu dhe ajo publike, të cilat mbrohen njëllë me ligj¹⁶. Grupimi në këto dy kategori të mëdha evidenton dhe karakteristikat e secilës prej tyre, si dhe ndryshimet që ekzistojnë mes këtyre dy regjimeve.

3. Marrëveshjet ndërmjet Qeverisë shqiptare dhe komuniteteve fetare sipas parimit të *ex teritoria*

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë parashikon se marrëdhëniet ndërmjet shtetit dhe komuniteteve fetare rregullohen me marrëveshje të veçanta, të cilat marrin vlerën e ligjit duke qenë se ratifikohen nga Kuvendi i Shqipërisë. Marrëveshja e parë e lidhur në zbatim të nenit 10 të Kushtetutës ishte ajo “Ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella”.¹⁷ Kjo ishte marrëveshja e parë mes shtetit shqiptar dhe një komuniteti fetar që i hapi rrugën edhe marrëveshjeve të tjera analoge mes komuniteteve dhe shtetit shqiptar në vitet në vijim¹⁸. Duhet theksuar se kjo marrëveshje bazohet dhe në nenin 121 të Kushtetutës duke qenë se është lidhur ndërmjet shtetit shqiptar dhe një shteti, subjekt i së drejtës ndërkombëtare siç është Selia e Shenjtë, pra trajtohet nga e drejta ndërkombëtare publike.

Vlen të ndalemi këtu në vendin e rëndësishëm që zënë marrëveshjet ndërkombëtare në sistemin ligjor të Republikës së Shqipërisë sipas Kushtetutës shqiptare. Në bazë të nenit 5 të Kushtetutës, Republika e Shqipërisë zbaton të drejtën ndërkombëtare të detyrueshme për të. Pjesa VII e Kushtetutës i kushtohet në mënyrë të posaçme sanksionimit dhe zbatimit të marrëveshjeve ndërkombëtare nga shteti shqiptar. Sipas nenit 116/1 të Kushtetutës së Shqipërisë, marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara renditen nga pikëpamja hierarkike e normave menjëherë pas Kushtetutës, fakt ky që dëshmon rëndësinë e zbatimit të tyre në legjislacionin shqiptar.

4. Rëndësia ndërkombëtare e marrëveshjeve ndërkombëtare sipas parimit *pacta sum servanta*

Çdo marrëveshje ndërkombëtare e ratifikuar përbën pjesë të sistemit të brendshëm juridik pasi botohet në Fletoren Zyrtare të Republikës së Shqipërisë. Ajo zbatohet në mënyrë të drejtpërdrejtë, përveç rasteve kur nuk është e vetëzbatueshme dhe zbatimi i saj kërkon nxjerrjen e një ligji. Një marrëveshje ndërkombëtare e ratifikuar me ligj ka epërsi mbi ligjet e vendit që nuk pajtohen me të¹⁹. Ndërkohë, neni 121 i Kushtetutës rendit marrëveshjet ndërkombëtare që i nënshtrohen detyrimit të ratifikimit dhe që kanë të bëjnë me: a) territorin, paqen, aleancat, çështjet politike dhe ushtarake; b) të drejtat dhe liritë e njeriut, si edhe detyrimet e shtetasve, siç parashikohen në Kushtetutë; c) anëtarësimin e Republikës së Shqipërisë në organizatat ndërkombëtare; ç) marrjen përsipër të detyrimeve financiare nga Republika e Shqipërisë; d) miratimin, ndryshimin, plotësimin ose shfuqizimin e ligjeve.

Sa më sipër, duke qenë se marrëveshja me Selinë e Shenjtë ka të bëjë me të drejtat dhe liritë e njeriut dhe ka efekte financiare për shtetin shqiptar, ajo i është nënshtuar ratifikimit nga Kuvendi. Në bazë të kësaj marrëveshjeje shteti shqiptar njeh personalitetin juridik të Kishës Katolike. Ai merr përsipër të kthejë pronat e Kishës Katolike,

¹⁴ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë barazohet me Konventën Evropiane të të Drejtave të Njeriut (1950).

¹⁵ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, e ndryshuar, 2017, neni 11.

¹⁶ Po aty.

¹⁷ Ratifikuar me Ligjin nr. 8902, datë, 23.5.2002 Për ratifikimin e “Marrëveshjes ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella”.

¹⁸ Studim mbi të Drejtat e Pronësisë të Komuniteteve Fetare në Shqipëri.

¹⁹ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, e ndryshuar, 2017, neni 122.

në përputhje me legjislacionin shqiptar dhe të asistojë në reregjistrimin e tyre në emër të Kishës Katolike në zyrat kompetente shtetërore²⁰. Prej kësaj marrëveshjeje lind detyrimi ligjor i shtetit shqiptar që t'i rikthejë pa asnjë kushtëzim të gjitha pronat e kishës katolike të shtetëzuara gjatë periudhës së sistemit komunist dhe t'i garantojë komunitetit katolik të gjitha të drejtat pasurore në lidhje me këto prona.

Në vijim të kësaj marrëveshjeje, Kuvendi i Shqipërisë miratoi në vitin 2005 Ligjin “Për procedurat e njohjes së zotësisë juridike të personave juridikë kishtarë të kishës katolike”²¹. Në bazë të marrëveshjes “personat juridikë kishtarë gëzojnë të gjitha të drejtat dhe përmbushin detyrimet e parashikuara në dispozitat e Kodit Civil dhe në aktet e tjera ligjore në fuqi për të gjithë personat juridikë”²². Pra, ligji i garanton komunitetit katolik në Shqipëri gëzimin e të gjitha të drejtave në fushën e pronësisë njësoj si personat e tjerë fizikë e juridikë.

Në vijim, shteti shqiptar lidhi në vitin 2009 marrëveshje për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella me tre komunitete të tjera: Komunitetin Mysliman të Shqipërisë (KMSH)²³, Kishën Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë (KOASH)²⁴ dhe Kryegjyshatën Botërore Bektashiane (KBB)²⁵, e më pas në vitin 2011 u lidh marrëveshja me Vëllazërinë Ungjillore të Shqipërisë²⁶. Këto marrëveshje u bazuan në nenin 10 dhe 24 të Kushtetutës dhe morën fuqinë e ligjit pas ratifikimi nga Kuvendi i Shqipërisë.

5. Rëndësia kombëtare e marrëveshjeve ndërkombëtare, sipas parimit *ius loci*

Qëllimet kryesore të këtyre marrëveshjeve janë: garantimi i realizimit të të drejtave të sanksionuara nga Kushtetuta dhe ligjet në fuqi në lidhje me lirinë e ndërgjegjes dhe të fesë; njohja dhe garantimi i respektimit të të drejtave të komuniteteve fetare, lidhur me të drejtat dhe detyrimet e besimtarëve, respektimin e riteve dhe praktikave tradicionale, të institucioneve dhe strukturave të tij, si dhe personave juridikë të themeluar prej tij, për të zhvilluar lirisht misionin e tyre fetar, edukativ e bamirës; njohja dhe garantimi i paprekshmërisë së institucioneve fetare për aq sa veprimtaria e tyre nuk vjen në kundërshtim me ushtrimin e lirisë së ndërgjegjes dhe të fesë, me kushtetutën e ligjet në fuqi; garantimi i lirisë së individit për të ushtruar besimin fetar, për ta shfaqur atë individualisht ose kolektivisht në institucionet fetare ose jashtë tyre, nëpërmjet kultit, arsimimit, praktikave ose kryerjes së riteve përkatëse fetare; sigurimi i lirisë së individit për të mos u ndaluar dhe as detyruar të bëjë pjesë në komunitetin fetar, njohja e personalitetit juridik të tyre, etj. Këto marrëveshje sanksionojnë të drejtën e pronësisë së komuniteteve fetare, ndërkohë që tre marrëveshjet e para vendosin shtetin para detyrimit për kthimin e kompensimin e pronave të tyre në përputhje me legjislacionin në fuqi.

Në të gjitha marrëveshjet përcaktohet se në rastet kur objektet e kultit të komuniteteve fetare nuk gjenden të regjistruara në zyrat e regjistrimit të pasurive të paluajtshme, Agjencia e Kthimit dhe Kompensimit të Pronave (sot Agjencia e Trajtimit të Pronës), si institucion përgjegjës për verifikimin, kthimin dhe kompensimin e pronave, merr përsipër detyrimin për ta vërtetuar pronësinë mbi objektin e kultit nëpërmjet dokumenteve të Arkivit Qendror të Shtetit.²⁷ Në këto marrëveshje parashikohet, gjithashtu, që objektet e kultit të cilat gëzojnë statusin e Monumentit të Kulturës, t'i kthehen në pronësi komuniteteve fetare dhe të mbrohen e trajtohen nga ligji për trashëgiminë

²⁰ Neni 8 i “Marrëveshjes ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shënjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta”.

²¹ Ligji nr. 9365, datë 31.3.2005 “Për procedurat e njohjes së zotësisë juridike të personave juridik, kishtarë të Kishës Katolike”.

²² Ligji nr. 9365, datë 31.3.2005 “Për procedurat e njohjes së zotësisë juridike të personave juridik, kishtarë të Kishës Katolike”, neni 4.

²³ Marrëveshja ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Mysliman të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella, ratifikuar me Ligjin nr.10 056, datë 22.1.2009.

²⁴ Marrëveshja ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella, ratifikuar me Ligjin nr.10 057, datë 22.1.2009.

²⁵ Marrëveshja ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kryegjyshatës Botërore Bektashiane Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella”, ratifikuar me Ligjin nr.10 058, datë 22.01.2009.

²⁶ Marrëveshja ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Fetare “Vëllazëria Ungjillore e Shqipërisë” për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella”.

²⁷ Neni 22 i marrëveshjeve të Qeverisë me komunitetet fetare.

kulturore. Është interesant fakti që marrëveshjet e lidhur me komunitet fetare parashikojnë kompesimin e të gjitha pronave, ndërsa marrëveshja me Komunitetin Myslyman Shqiptar nuk është shumë e qartë mbi këtë çështje. Nga ana tjetër, marrëveshja me Komunitetin Myslyman Shqiptar ka disa elementë që nuk janë parashikuar në dy marrëveshjet e tjera, si më poshtë:

- Trajtimi me përparësi i kërkesave të Komunitetit Myslyman të Shqipërisë në lidhje me kthimin dhe kompensimin e pronave vakëf;
- Kthimi i pronave “me të gjithë përbërësit e tyre”;
- Rinjohjen e Komunitetit Myslyman të Shqipërisë si “trashëgimtar të pasurisë së tij”.

Në zbatim të marrëveshjeve të lartpërmendura, Këshilli i Ministrave ka miratuar disa vendime në lidhje me kthimin dhe kompesimin e pronave (të shpronësuara padrejtësisht përgjatë periudhës së komunizmit në vendin tonë) për të katër komunitetet fetare kryesore që veprojnë në territorin e Republikës së Shqipërisë. Pavarësisht ekzistencës së këtyre marrëveshjeve, procesi i kthimit dhe kompesimit të pronave të komuniteteve fetare ka hasur mjaft vështirësi. Ndonëse zyra e Këshillit të Europës në Shqipëri dhe OSBE-ja e kanë monitoruar në vazhdimësi këtë proces, nuk mund të themi se e drejta e pronësisë së bashkësive fetare është zbatuar sipas parimit *strictum sensu*, nga ana e autoriteteve shtetërore dhe sistemi gjyqësor në Shqipëri.

6. Konkluzione

Në vendin tonë e drejta e komuniteteve fetare për të gëzuar dhe disponuar pronësinë ka ardhur duke u zhvilluar dhe përmirësuar deri në ditët e sotme. Kjo tregon rëndësinë e jashtëzakonshme që paraqet kjo e drejtë në një shoqëri të lirë demokratike që respekton të drejtët thelbësore të subjekteve të saj, duke i dhënë të njëjtën përparësi ashtu si individeve, edhe komuniteteve fetare të cilët zotërojnë personalitet juridik.

Referuar historikut të zhvillimit dhe funksionimit të institucioneve fetare në Shqipëri ndër vite, marrë për bazë referencën që prej periudhës së komunizmit, ku të drejtat e tyre themelore u cenuan dhe kufizuan tërësisht, veprime të cilat u ndeshën që te kufizimi i pronësisë, lindi nevoja që në ditët e sotme të shtetit tonë demokratik komunitetet fetare në Shqipëri duhet të trajtohen si kategori me status të veçantë të cilët meritojnë t’ju rikthehen të drejtat e cenuara ndër vite. Për këtë arsye, kuadri ligjor, vendas i ndikuar edhe nga ai ndërkombëtar, theksojnë të drejtën që duhet sanksionuar dhe mbrojtur në kuadër të së drejtës së pronësisë së tyre.

Në këtë drejtim, është evident fakti që institucionet shtetërore kanë ndërmarrë të gjithë mekanizmat e bashkëveprimit mes tyre në drejtim të kthimit të së drejtës së pronësisë të komuniteteve fetare, njësoj si të gjithë personat e tjerë fizik apo juridik. Kjo është thelbësore për një shtet të së drejtës i cili respekton në mënyrë efikase të gjithë gjithë të drejtat e shtetasve të tij.

Institucionet përgjegjëse të shtetit shqiptar kanë ndërmarrë të gjithë veprimtaritë e tyre të domosdoshme në kuadër të ofrimit dhe ploësimit të shërbimeve kryesore të tyre kundrejt komuniteteve fetare. Bazuar në marrëveshjet e nënshkruara deri në ditët e sotme të cilat i përmendëm në këtë punim, mund të themi se është forcuar bashkëpunimi midis institucioneve shtetërore dhe komuniteteve fetare, në mënyrë që përpjekjet e secilit prej aktorëve në këtë drejtim të bashkohen, për t’u përkthyer në ndryshime ligjore apo administrative.

BIBLIOGRAFI

Literaturë

1. Angjeli, A., E drejta Kushtetuese në Shqipëri, Botimi i vitit 2020.
2. Anastasi, A., “Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri”.
3. Dhima, DH., “E drejtë kushtetuese e Republikës Popullore Shqiptare”, Shtypshkronja Mihal Duri, Tiranë 1963.
4. Della Rocca, R. Kombi dhe Feja në Shqipëri 1920-1944.
5. Grup autorësh, “E drejtë kushtetuese”, Shtypshkronja e Dispensave, Botimi i 1981.
6. Hana.L & Telo.I, “Tranzicioni në Shqipëri, Arritje dhe Sfidë”, Mësonjtorja, Tiranë 2005.

Emri i Autorit

7. Koca, E, "Shqipëria nga diktatura në demokraci"(teori&praktikë),Tiranë 2004.
8. Kadriu, S., Financat Publike, 2016.
9. Omari, L., & Anastasi, A., "E drejtë kushtetuese", Shtëpia botuese ABC, Tiranë 2008; Madhi. E, "Mbrojtja e pronësisë dhe jurisprudenca", Shtëpia botuese Triptik, Tiranë, 2008.
10. Malltezi, E, "Mbrojtja e pronësisë dhe jurisprudencë".
- 11.Qendra Shqiptare për të Drejtat e Njeriut. "E drejta e pronësisë, e drejtë themelore e njeriut".

Legjislacion

1. Kush tetuta e Republikës së Shqipërisë, e ndryshuar, 2017;
2. Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, 1946;
3. Konventa Europiane e të Drejtave të Njeriut (1950);
4. Kodi Civil i Republikës së Shqipërisë, 1994, i ndryshuar 2017;
5. Ligji nr. 8902, datë 23.5.2002, Për Ratifikimin e "Marrëveshjes ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta";
6. Ligji nr.7501, datë 12.07.1991 "Për Tokën";
7. Ligji nr.7512, datë 10.08.1991 "Për Sanksionimin dhe mbrojtjen e pronës private, të nismës së lirë, të veprimtarisë private të pavarura dhe privatizimet";
8. Ligji nr.7652, datë 12.02.93 "Privatizimi i shtëpive";
9. Ligji nr.7698, datë 15.04.93 "Për kthimin dhe kompesimin e pronave të ish-pronarëve";
10. Ligji "Mbi Dispozitat kryesore Kushtetuese", 29.04.1991;
11. Ligji nr.7698, datë 15.04.1993 "Për kthimin dhe kompesimin e pronave";
12. Ligji nr.8561, datë 21.12.1999 "Për shpenzimet dhe marrjen në përdorim të përkohshëm të pasurisë së pronës private";
13. Ligji nr.9583, datë 17.07.2006 "Për disa ndryshime në Ligjin për kthimin dhe kompesimin e pronave";
14. Ligji nr.9365, datë 31.3.2005 "Për procedurat e njohjes së zotësisë juridike të personave juridik, kishtarë të Kishës Katolike";
15. Ligji nr.10 057, datë 22.1.2009, Për Ratifikimin e "Marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella";
16. Ligji nr.10 056, datë 22.1.2009, Për Ratifikimin e "Marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Mysliman të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella";
17. Ligji nr.10 058, datë 22.01.2009, Për Ratifikimin e "Marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kryegjyshit Botërore Bektashiane Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella";
18. Marrëveshja ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Fetare vëllazëria Ungjillore e Shqipërisë" për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella";
19. Marrëveshjet ndërfitare Qeveri & Komunitetet fetare, shkurt 2007;
20. VKM nr. 19, datë 16/04/93,"Rifillimi i procesit të privatizimit";
21. VKM nr. 386, datë 26/07/93 "Dhënia me qera e pronës shtetërore";
22. VKM nr. 190, datë 16/04/90 "Krijimi i Agjencisë Kombëtare të Privatizimit".

Jurisprudencë

1. Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr.11, datë 27.08.1993.
2. Vendimi i Gjykatës Kushtetuese nr. 9, datë 31.07.1995.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PUBLIC PROCUREMENT. THE CASE OF ALBANIA AND CHALLENGES OF EUROPEAN INTEGRATION IN RELATION TO CHAPTER 5 OF THE EU ACQUIS

emiliMSc. Geri
DORZI*

INTELIGJENCA ARTIFICIALE NË PROKURIMIN PUBLIK. RASTI I SHQIPËRISË DHE SFIDAT E INTEGRIMIT EUROPIAN NË RAPORT ME KAPITULLIN 5 TË ACQUIS SË BE-SË

Abstrakt

Ky artikull analizon veçoritë ligjore të aplikimit të Inteligjencës Artificiale në procedurat e prokurimit publik, si një nga fushat e veprimtarisë qeverisëse ku përdorimi i saj është i pashmangshëm në këtë epokë të re digjitale. Së pari, shqyrtohet kuadri ligjor nën të cilin Bashkimi Europian përdor dhe përfshin digjitalizimin dhe automatizimin e proceseve robotike në prokurimin publik. Artikulli shqyrton fazat ku Inteligjenca Artificiale përdoret në procedurat e prokurimit dhe rreziqet e mundshme ligjore që mund të shfaqen nga mungesa ose jo e faktorit njerëzor. Së dyti, artikulli trajton ndryshimet e reja në legjislacionin e prokurimit publik në Shqipëri në lidhje me përdorimin e Inteligjencës Artificiale. Elementet e reja të ligjit të ndryshuar shqyrtohen me kujdes dhe ofrohen me ndikimet e mundshme që do të kenë në një të ardhme afatshkurtër. Ligji i rishikuar, me gjithë aspiratën e tij, dhe hapja e negociatave për Grupkapitullin 1 në kuadrin e integrimit Europian, shënojnë pjesën përfundimtare të këtij punimi, ku prezantohet struktura ligjore dhe të gjitha sfidat përkatëse.

Fjalë kyçe: *prokurimi publik, Inteligjenca Artificiale, Kapitulli 5 i acquis së BE, ligji nr. 162/2020*

1. Hyrje

European Union developments towards Artificial Intelligence

Artificial Intelligence (AI) is a branch of computer science that deals with the investigation of mechanisms of intelligent human behavior (intelligence). This is done by simulation using artificial artifacts, usually programs on a computer⁴¹⁶.

* Geri Dorzi is an independent legal researcher and a specialist at the Legal Directorate, Municipality of Tirana. geridorzi@gmail.com

⁴¹⁶ Kiefer, Daniel, Ulmer, Annette. *Application of Artificial Intelligence to optimize forecasting capability in procurement*. 2019, p. 70.

Like many other jurisdictions, European Union Member States are increasingly experimenting with Artificial Intelligence, seeking more streamlined and efficient digital government and public services⁴¹⁷.

In recent years, different documents have been published at the European level, trying to develop a strategy for the effective implementation and regulation of digital tools, and especially Artificial Intelligence, in public administration. The origin of this trend can be traced back to the Tallinn Declaration of 6 October 2017 on eGovernment⁴¹⁸, which laid the foundations for the digital transformation in the EU and EFTA. This Declaration marked a before and after for the involvement of the different member states in the development of AI, and was, in a way, the European starting signal towards what would become a dynamic research, planning and strategic activity by the European institutions around AI.

With regard to the progress made in the last years, it should be noted that the European Commission's Communication on Artificial Intelligence for Europe⁴¹⁹ already emphasised the need to adapt the public sector to this new technology in daily management, while imposing an obligation on public authorities to ensure that the regulatory frameworks for the development and use of AI technologies were in line with the fundamental values and rights of the Union.

However, perhaps the central element of the relentless production of documents experienced in the EU was the adoption of the Commission's White Paper on Artificial Intelligence⁴²⁰, which aims to bring together the main issues of EU policy in the field. In it, the EU is firmly committed to a regulatory and investment-based approach, which has the dual objective of promoting the adoption of artificial intelligence and addressing the risks linked to certain uses of this new technology. This document, among other issues, makes an express appeal to public administrations, urging them to "quickly adopt products and services that rely on artificial intelligence in their activities"⁴²¹.

Within this European AI strategy, public procurement plays a central role. Firstly, as a pole of interaction between the private and public sectors for the acquisition and development of new technologies for the administration. And secondly, as a strategic area of application of AI, especially if we consider that it is estimated that the weight

⁴¹⁷ Sanchez-Graells, Albert. *Public Procurement of Artificial Intelligence: recent developments and remaining challenges in EU law*. Legal Tech Journal, 2/2024, p. 1.

⁴¹⁸ European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/ministerial-declaration-egovernment-tallinn-declaration>

⁴¹⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Artificial Intelligence for Europe, COM/2018/237, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN>

⁴²⁰ European Commission. *White Paper on Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust*. Brussels, 2020.

⁴²¹ Ibid., p. 8.

of public procurement in the GDP of European states goes up to 15% on average⁴²². In this sense, we must highlight the availability of quality data as an essential element for the correct implementation of AI in public procurement.

2. AI in public procurement under EU legal framework

Public procurement refers to the process by which public authorities purchase goods and services from external organisations⁴²³. When contracting authorities are performing public procurement procedures it is expected from them not only to acquire the desired goods, works or services and satisfy their primary needs, but to also pursue objectives of a strategic procurement, to maximise the competition, attain the best value for the money, minimise corruption and irregularities, and to overall use public procurement as a strategic tool to achieve the objectives set down in Europe 2030 strategy⁴²⁴.

Within the EU, these processes are harmonised via a legal framework designed to create a level playing field in support of the internal market, and to avoid risk of fraud. This creates a closely regulated approach, but there are also efforts to ensure that the process does not suppress transformation of public services. In particular, the 2017 European Commission Communication on Public Procurement emphasised six priorities: 1) wider uptake of strategic public procurement; 2) professionalising buyers; 3) improving access to markets; 4) increasing transparency; 5) boosting digital transformation; and 6) cooperating to procure better cross-border or via central purchasing bodies⁴²⁵.

The 2014 Public Procurement Package⁴²⁶ brought several novelties. One of the main ones was the introduction of the progressively mandatory use of electronic means of communication. According to the Commission, digitalisation contributes to greater transparency in public spending, improved access to market opportunities and better value for money.

The primary provision introducing the mandatory use of e-procurement is article 22 of Directive 2014/24/EU. The deadline for the Member States to bring into force the national legislation in compliance with article 22 of Directive 2014/24/EU expired on 18 October 2018, as defined in article 90 of the same Directive. The aim of article 22, which introduces obligatory electronic public procurement to the EU Member States, is to ensure access to such systems, which requires them to be “non-

⁴²² OECD. *Government at a Glance 2023*. OECD Publishing, Paris, 2024, <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>, p. 120.

⁴²³ Point 2, article 1, of Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement.

⁴²⁴ European Commission, https://commission.europa.eu/publications/sustainable-europe-2030_en

⁴²⁵ Communication from The Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Making Public Procurement work in and for Europe, COM/2017/0572, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2017%3A572%3AFIN>

⁴²⁶ Supra note 28, 29, 30.

discriminatory, generally accessible and interoperable with general-purpose ICT products and should not restrict the economic operators in accessing the procurement process.” eProcurement also facilitates skill and knowledge exchange between contracting authorities, which encourages cross-border joint purchasing that can bring significant value and positive outcomes for both national and EU economies. However, the rules do not guarantee in themselves that these systems are user-friendly and efficient. The effectiveness of electronic public procurement instruments largely depends on systems for electronic procurement supporting their use.

One of the main objectives of the EU 2014 Public Procurement Package was simplification and alleviation of administrative burdens for contracting authorities and economic operators. Here, dynamic purchasing system (DPS) achieves this goal, as one of the most efficient methods to conduct the public procurement procedure of goods, works, or services. The DPS is a technique for electronic procurement (not a type of procedure) intended for commonly used goods, works, or services, which are generally available on the market and where broad competition is present.

3. The application of AI in the different phases of public procurement and its risks

The use and application of AI technologies have led to the emergence of significant risks that cannot be ignored. Thus, various risks related to decision-making, data protection, discrimination, etc., have been identified⁴²⁷. Among them, some are particularly problematic when we talk about a possible implementation in the public sector's decision-making process: the motivation of the decisions adopted.

To analyse this risk, we must start from the premise, first of all, that AI algorithms are not infallible. On the contrary, experience has shown that they can often lead to incorrect conclusions, or present biases in their analyses. This risk is further aggravated in the case of AI by the lack of transparency of this type of system. It makes it extremely difficult to detect an error or deviation in the analysis, or, where appropriate, to explain the reason for a given conclusion. If not programmed with the proper filters, these systems can identify statistical patterns that lead them to develop new evaluation criteria that were not originally included or foreseen by the programmers that, under an administrative decision carried out by humans, would never have been considered. There is, therefore, a risk of weighting variables that in a human decision-making context would have been either considered irrelevant for decision-making, or legally inappropriate by the values and principles underlying human rights, discrimination, etc.

In the case of public procurement, decision-making processes in which algorithms are used do not directly affect fundamental rights, in the sense that they do not deprive citizens of their rights. But we must bear in mind that an increasing

⁴²⁷ Zick, Tom, et al. *AI Procurement Checklists: Revisiting Implementation in the Age of AI Governance*. 2024, p. 3.

number of public services are channeled through public procurement and that this has become an increasingly strategic sector of public investment. The impact of public procurement on the very concept of the welfare state, together with the important economic interests at stake among the bidding companies, should make us consider whether we are facing one of the scenarios that would turn an AI system used in this context into a “high-risk system”.

Therefore, the problems and guarantees of an AI system applied in public contracts will depend, to a large extent, on the context of implementation, the stage of the process in which it is deployed, its impact on the final decision, and the existence or not of human supervision⁴²⁸. Some uses of AI in procurement procedures at a comparative level, as well as their characteristics, potential and possible legal risks are as follows:

3.1 AI in contract planning and design

The first way of using AI in public procurement is framed within the activities of planning and contractual strategy. This type of system is aimed at identifying needs, planning future expenses and contracts, and therefore optimizing the resources invested in these contracting processes. Other possible implementations in these phases may include assistance in the division into lots (size, configuration, etc.), proposal or recommendation of environmental or social clauses, search for similar contracts or examples, proposal for drafting specifications, proposal or prediction of the award price of contracts, etc.

This type of AI system, applied in these phases, does not in itself make decisions resolving the administrative process, and for the most part, it is not even a question of administrative procedural acts, but rather of planning decisions. Currently, these strategic or planning decisions are not, generally speaking, subject to scrutiny by the courts, nor are contracting authorities required to justify their planning in a particular way. These types of tools, therefore, cannot be assessed as high risk from the outset, even more so if we take into account that their proposals can be corrected by public employees.

Nevertheless, a certain degree of transparency is required in this planning, and a basic due diligence that guarantees efficiency. Therefore, some risks must be taken into account to guarantee the process of implementation and approval of the use of the algorithm, such as in particular the risk of discrimination.

3.2 AI in contract award

The direct impact that the award phase has on the principles of free competition, non-discrimination and transparency, together with the high level of litigation associated with this phase, and the need for motivation and objectivity in all decisions taken regarding the award, make the implementation of AI systems highly controversial from a legal point of view. A system that participates in decisions,

⁴²⁸ Ibid., p. 4.

making in adjudication in any form, even without automated decision making, should be completely transparent, and its decisions explainable and traceable by a human in the event of conflict.

3.3 Chatbots and virtual assistants

Another type of AI systems, which in this case are applied in a transversal way, and which have had important practical development, are chatbots for assistance throughout the procurement process, either to be used by public employees or by economic operators.

However, the actions taken by public employees must, in those cases where necessary, be specifically motivated, so that the chatbot's response cannot be used by itself as justification or sole basis for legally essential elements of the contract, such as the establishment of award criteria, selection of contractors, etc. In addition, the basic elements of guarantee, which must apply to all algorithms, must also be present in this type of assistance tool: compliance with data protection, guarantees against possible discriminatory biases, or technical guarantees that allow errors or failures in the system to be identified.

3.4 AI in the supervision and prevention of corruption

Prevention of corruption in public procurement can be achieved by developing a system of algorithms that is capable of analysing large amounts of data and is based on certain pre-established criteria and indicators, indicating the level of risk presented by each contract.

Most of these systems have not presented, at least so far, any particular problems in terms of the legal guarantees that surround them and their fit within the system of public procurement law, since they have generally been used in areas of action prior to the eventual procedure of inspection or sanction. However, each of them has some particularities that require individual analysis.

4. National framework of public procurement

Public procurement is constantly considered as a necessary tool for the government, through which not only the provision of the necessary services to the population is ensured, but at the same time the well-being and safety of the citizens is guaranteed. In this framework, the signed contract is the guarantor of these services, which is necessary for proper implementation.

Moreover, public procurement has a cross-sectoral nature, being closely linked in a reciprocal manner with other important areas such as the fight against corruption, free and fair competition, health and consumer protection, environmental protection, business climate and development, sustainable development, etc. Considering its importance, the continuous improvement of the public procurement system is one of

the priorities of the Albanian Government, which is included in the national strategic documents⁴²⁹.

In 2006, law no. 9643/2006 "On public procurement", was drafted and approved in order to address some of the problems encountered at that time, as well as taking into account that Albania signed the Stabilization-Association Agreement that year, and therefore, it was necessary for the legal framework to be more in line with this document. In this context, this law was the first law based on European Union directives, specifically Directive 2004/18/EC⁴³⁰ and Directive 2004/17/EC⁴³¹.

Starting from 2009 onwards, all public procurement procedures are conducted electronically through the Electronic Procurement System (SPE)⁴³². Since January 2018, the procedures with negotiation without prior announcement of the contract notice take place in the SPE, bringing a reduction in their number. In addition, the forecast register and the register of realization of public procurement procedures are published in the SPE. These upgrades have introduced vital functionalities and modules aimed at improving both the electronic system's performance and the overall procurement process.

In 2014, the EU adopted new directives in the field of public procurement, specifically, Directive 2014/24/EU and Directive 2014/25/EU. Given that, the aforementioned directives of 2014 repealed the previous directives on which law no. 9643/2006 "On public procurement", was based, as well as taking into account the problems encountered in practice, in the framework of the integration towards the European Union, the need arose for drafting a new law in the field of public procurement.

In December 2020, law no. 162/2020 "On public procurement", was approved, aligning with the EU Directives covering contracts in the classical utilitarian sector and administrative review, through which important innovations were brought, as far as the public procurement system is concerned.

Continuous improvement of the system is imperative not only to enhance its functionality but also to ensure transparency and alignment with international best practices. Among the key developments are the integration of advanced artificial intelligence technologies and robotic process automation, in line with European standards for public procurement procedures.

⁴²⁹ National Strategy for Public Procurement 2024–2030 adopted by decision no. 304, dated 22.05.2024, of the Council of Ministers "For the approval of the National Strategy for Public Procurement 2024–2030 and the Action Plan for its implementation 2024–2027".

⁴³⁰ Directive 2004/18/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on the coordination of procedures for the award of public works contracts, public supply contracts and public service contracts, OJ L 134, 30.4.2004, p. 114–240, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/18/oj>

⁴³¹ Directive 2004/17/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 coordinating the procurement procedures of entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors, OJ L 134, 30.4.2004, p. 1–113, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/17/oj>

⁴³² Supra note 15, p. 18.

5. The 2024 changes to the public procurement law

The latest amend to the law occurred in February 2024, by law no. 16/2024 "For some additions and changes in law no. 162/2020, "On public procurement". This amendment aims to enhance the regulatory framework for public procurement in Albania. It addresses issues identified by contracting authorities, economic operators and auditing bodies during the practical implementation of the original law and seeks to streamline the procurement process while further aligning the legislation with EU directives. These changes are part of Albania's commitments from the bilateral meeting in the "screening" process for Chapter 5, "Public Procurement".

Taking into account that the current law is a good and improved law, adopting the EU legislation and efficiently dealing with issues related to public procurement procedures and addressing most of the problems encountered before, drafting a new law was not considered as the most favorable solution. Given that the changes that were proposed were few and affected less than 50% of the content of the law, within the framework of legislative technical rules, this option was considered the most favorable as there are less costs for changing a law compared to drafting of a new law.

The amendments address several issues encountered during the law's implementation, particularly those related to the institutional framework, technological advancements in the procurement process and clarification of terminology by addressing ambiguities. Notably, the changes introduce concepts such as artificial intelligence and process automation into the electronic procurement system and improve its interaction with other systems. Through this intervention, it is intended to carry out the further transposition of EU directives, in order to further improve the legislative framework for the development of public procurement procedures.

The positive impact is related to increased efficiency in procurement procedures through the avoidance of bureaucracy, facilitation of processes, enhancement of transparency, mitigation of conflicts of interest and improvement of the complaint system and legal certainty against contracting authorities. Digitization could contribute to the acceleration and standardization of these processes by reducing the time required for actions performed by both the contracting authority and the economic operator at each phase. As a result, the likelihood of errors is reduced.

Some potential favorable outcomes of the new amendments are the avoidance of misunderstandings and wrong interpretations of the law, avoidance and reduction of judicial processes related to the interpretations of the current law, further increase of professionalization and absorption of professionals in the field of public procurement, and further improvement of the management of public funds.

Among the innovations introduced, the amendment mandates that certain public procurement processes, such as contract value calculations, market studies, and drafting technical specifications, be conducted using certified electronic systems integrated with the Governmental Interaction Platform. The Electronic Procurement

System (EPS) will be enhanced with advanced AI technology and robotic processes in accordance with European projections⁴³³.

The concept of the public procurement passport and the virtual file of the economic operator is defined, which aim to identify all the data of a procurement procedure and the set of documents of the economic operators in the electronic procurement system.

For the first time, the use of advanced AI and robotic processes in the dynamic electronic purchasing and auction system will be implemented, as provided in point 1/f, article 54, of law no. 162/2020. These technological advancements not only improve transparency but also facilitate economic operators by reducing the time and costs associated with submitting notarized documentation which will be generated automatically through system interactions.

All communication and exchange of information for the development of procurement procedures, making complaints, signing and implementing the contract are carried out using electronic means of communication, as stipulated in article 17, of the law. All procedural actions of authorities or contracting entities and economic operators, within the framework of participation in the procedures that take place with electronic means, according to the provisions of the relevant legislation, are carried out in the Electronic Procurement System. Contracting authorities or entities and economic operators exchange electronic communication through this system through electronic signature and electronic seal. The effective operation of this system is crucial for ensuring the efficiency and effectiveness of public procurement in Albania.

The preliminary market study and calculation of the limit fund of the contract, as provided in article 34 and 35, of the law on public procurement, is carried out in the Electronic Procurement System from data obtained by interaction with other systems through the Government Interaction Platform.

The drafting of technical specifications is to be carried out in the Electronic Procurement System, which through interaction with other national systems will verify if there are national or international standards in force for goods, works and services. For this purpose, the EPS is to be developed using advanced Artificial Intelligence technology and robotic processes in accordance with European forecasts, as provided in point 7, article 36, of law no. 162/2020.

In the context of increasing transparency and responsibility in the evaluation process, the Electronic Procurement System, based on the interaction with other systems of the Government Interaction Platform, performs the automatic evaluation of the fulfillment of the general and special qualification criteria of bidders for the first phase of pre-qualification, as well as the development of the dynamic system of purchase and electronic auction, using advanced artificial intelligence technology and robotic processes is envisaged in article 54, of the law no. 162/2020.

As outlined in article 74, of law no. 162/2020, the contracting authority or entity in drafting the tender documents uses the standard documents as defined in the public procurement rules and makes them available for free electronically. The contracting

⁴³³ Supra note 15, p. 19.

Emri i Autorit

authority or entity publishes the documents in the Electronic Procurement System, which are automatically generated in accordance with the type of procedure chosen by the contracting authority or entity, as well as in accordance with the form and standard of the European Union.

For each contract or framework agreement covered by this law and whenever a dynamic purchasing system is established, the contracting authority or entity shall draw up a written report, as stipulated in article 99, of the law. With the recent amendments, the summary report for the procurement procedure is automatically generated from the data managed digitally in the Electronic Procurement System for the procurement procedure.

As for the administration of complaints, upon registration in the Electronic Complaints System and its publication by the Public Procurement Commission, the Electronic Procurement System in interaction with the Electronic Complaints System automatically suspends the continuation of the procurement procedure until the complaint is fully considered, including issuance of a decision by the Public Procurement Commission with electronic signature and seal. The system should be developed using advanced artificial intelligence technologies and robotic processes to perform automatic suspension and resumption of procurement procedures, as envisaged in article 112, of the law on public procurement.

The management of the public procurement contract and the monitoring of its implementation based on the reporting of the implementation of the contract is carried out by the contracting authority or entity in the Contract Management System in interaction with the Electronic Procurement System. As provided in point 7, article 127, of the law, the contracting authority or entity, in accordance with the nature of the contract, may use automated processes and artificial intelligence in the process of monitoring the implementation of the contract.

The use of information technology, digital services or artificial intelligence in the procurement procedures from the beginning to the end of the implementation of the contract, brings increased transparency and accountability. The system that is expected to be established needs to be protected from cyber-attacks and it has relatively significant effect on the state budget with a cost of several scenarios when considered the different models from Italy, Ukraine or South Korea. Hence, this project holds a unique national importance⁴³⁴. So, to resolve these issues, article 134 of the law foresees receiving technical assistance from UNOPS, which is an international organization with experience in providing expertise in the field of public procurement. For a period of three years, this expertise that will be obtained will increase professional capacity in procurement procedures.

The possibility is also foreseen that within a 3-year period the authorities will directly negotiate and conclude international consultancy agreements with experts in

⁴³⁴ Point 3, of decision no. 887/2022, of the Council of Ministers "On the management of public investments", as amended.

the field of artificial intelligence, cyber security, critical infrastructure and the fight against organized crime and corruption.

All these changes are drafted to address corruption in tenders, but skepticism remains by considering this idea more as an alibi than an attempt by the government to correct the problems⁴³⁵. It may exist the scenario where behind the use of artificial intelligence in public procurement is an attempt to hide the real actors of corruption. It may be an attempt to tell the public that even the government, which is actually the real cause of corruption and misuse of public funds, is concerned and that it is trying to find a solution. Also, changing the system without analyzing the failure of the previous one does not give any guarantee that it will work.

6. Public procurement and European integration challenges

In July 2022, the First Intergovernmental Conference between Albania and the EU was held in Brussels, which marked the official opening of negotiations for our country's membership in the European Union. It was followed by the opening of the first negotiation cluster in October 2024⁴³⁶.

As for the above, public procurement is part of Chapter 5 of the EU *acquis*. This Chapter, due to its importance, is positioned in the first cluster "Fundamentals", alongside other important chapters such as Chapter 23, 24, 32 and 18, as well as the economic criteria, reforms in public administration and the functioning of democratic institutions⁴³⁷. Despite its positioning in this cluster and its importance, it remains little exposed and little talked about in the space of discussions and analyzes which belong to the field of European integration.

In this sense, public procurement is an important instrument of public funds management with a wide impact on the economic development of the country. In quantitative terms, the impact that public procurement has on the economy can be measured by the weight it occupies in the gross domestic product (GDP). More specifically, in 2022, public procurement in Albania accounted for 9.4% of GDP⁴³⁸ while in the EU, it accounted for 15% of GDP⁴³⁹.

The public procurement *acquis* is based on general principles such as non-discrimination, equal treatment, transparency and competition derived from the

⁴³⁵ Reporter.al – BIRN. *Inteligjenca Artificiale në tendera mund të kthehet në alibi për korrupsionin*. 2024, <https://www.reporter.al/2024/04/19/inteligjenca-artificiale-ne-tendera-mund-te-kthehet-ne-alibi-per-korrupsionin/>

⁴³⁶ Balkan Insight. *Albania Opens EU Accession Negotiations, Seeks Membership by 2030*. 2024, <https://balkaninsight.com/2024/10/15/albania-opens-eu-accession-negotiations-seeks-membership-by-2030/>

⁴³⁷ Dorzi, Geri. *New enlargement methodology and its impact in the negotiating countries*. Institute of European Studies, 2023, ISBN 9789928472137, p. 76, https://www.academia.edu/108737811/Geri_Dorzi_New_enlargement_methodology_and_its_impact_on_the_negotiating_countries

⁴³⁸ Agency of Public Procurement. *Annual Report*. 2023, p. 11.

⁴³⁹ Supra note 8.

Emri i Autorit

Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)⁴⁴⁰, Directive 2014/24/EU⁴⁴¹, Directive 2014/25/EU⁴⁴², Directive 2014/23/EU⁴⁴³, Directive 2009/81/EC⁴⁴⁴, Directive 89/665/EEC⁴⁴⁵ and 92/13/EEC⁴⁴⁶, and from the jurisprudence of the European Court of Justice (ECJ).

Taking for reference the content of the *acquis* and in particular the field of implementation of the aforementioned directives, Chapter 5 is divided into five sub-chapters: Procurements in the classical sector; Procurements in utility sector; Complaint review system; Concessions and Public-Private Partnership; Procurements in the field of defense and security.

According to the Screening Report for Cluster 1 "Fundamentals"⁴⁴⁷ and the European Commission Report 2023⁴⁴⁸, Albania's public procurement system is moderately prepared for accession. Additionally, the regulatory framework is more prescriptive than the EU Directives in many instances, which the authorities explained is a design choice favoring control over efficiency during a transition period.

Based on the Commission's Report, the mandatory standard documentation used in public procurement in Albania is comprehensive, detailed and of generally high quality. At the same time, since it is very prescriptive, it limits options and solutions that should be available to contracting authorities and entities, for example as regards

⁴⁴⁰ Articles 26, 34, 53(1), 56, 57, 62 and 114 of the Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj

⁴⁴¹ Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement, OJ L 94, 28.3.2014, p. 65–242, <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/24/oj>.

⁴⁴² Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors, OJ L 94, 28.3.2014, p. 243–374, <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/25/oj>.

⁴⁴³ Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts, OJ L 94, 28.3.2014, p. 1–64, <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/23/oj>.

⁴⁴⁴ Directive 2009/81/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of procedures for the award of certain works contracts, supply contracts and service contracts by contracting authorities or entities in the fields of defense and security, OJ L 216, 20.8.2009, p. 76–136, <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/81/oj>.

⁴⁴⁵ Council Directive 89/665/EEC of 21 December 1989 on the coordination of the laws, regulations and administrative provisions relating to the application of review procedures to the award of public supply and public works contracts, OJ L 395, 30.12.1989, p. 33–35, <http://data.europa.eu/eli/dir/1989/665/oj>

⁴⁴⁶ Council Directive 92/13/EEC of 25 February 1992 coordinating the laws, regulations and administrative provisions relating to the application of Community rules on the procurement procedures of entities operating in the water, energy, transport and telecommunications sectors, OJ L 76, 23.3.1992, p. 14–20, <http://data.europa.eu/eli/dir/1992/13/oj>.

⁴⁴⁷ European Commission. *Screening report Albania, Cluster 1 – Fundamentals*. 20.07.2023.

⁴⁴⁸ European Commission. *Albania 2023 Report*. Brussels, 08.11.2023.

criteria and methods of evaluation of tenders. Regarding contract award monitoring and implementation, Albania highlights its efforts and progress in promoting competition and transparency. These include a focus on open procedures, the mandatory publication of tender notices for relatively low-value contracts, and the increasing use of framework agreements.

In the classic sector, Albania needs to review the thresholds for supplies and services contracts to align the minimum periods applied in procurement procedures, as well as deadlines for submission of appeals with the directives. Other provisions that need to be aligned include various exemptions from the scope of the law, grounds for exclusions of economic operators and provisions on subcontracting.

In the utilities sector, Albania needs to ensure that all legal and financial instruments used in the area of public procurement and concessions, including inter-governmental agreements concluded with third countries for the implementation of joint projects, comply with the principles of transparency, competition, equal treatment and non-discrimination.

Albania is moderately prepared in terms of implementation and enforcement capacity. The comprehensive e-procurement system (EPS) has increased transparency and resulted in easier access, simplification, lower transaction costs and improved data collection and monitoring. Until accession Albania needs to ensure compatibility of its notification forms with the EU system. It needs to continue to closely monitor the implementation of the public procurement law and promote the increased use of the most economically advantageous tender award criterion.

Broadly speaking, the main objectives for Chapter 5 are:

1. Full alignment of the legal framework in the field of public procurement, concessions/PPPs and procurements in the field of defense and security with the EU *acquis*;
2. Further improvement of administrative capacities in order to better implement public procurement legislation, concessions/PPPs and procurements in the field of defense and security;
3. Professionalization of the public procurement function;
4. Continuous improvement of the complaints review system in the field of public procurement.

Other legally binding commitment Albania has in the scope of integration, are the provisions of the Stabilization-Association Agreement (SAA)⁴⁴⁹ for public procurement as foreseen in article 74, "Public contracts", which stipulates that Albania, and the EU will consider opening the awarding of public contracts on the

⁴⁴⁹ Law no. 9590, dated 27.07.2006 "On the ratification of the "Stabilization-Association Agreement between the Republic of Albania and the European Communities and their member states".

basis of non-discrimination and reciprocity, especially in the context of the World Trade Organization, as a desirable objective⁴⁵⁰.

Albanian companies, whether they are established within the Community or not, will be allowed to participate in public procurement procedures within the Community. They will receive treatment that is at least as favorable as that given to Community companies. Furthermore, Community companies that are not based in Albania will also be permitted to engage in public procurement procedures there. They will receive treatment that is no less favorable than that accorded to Albanian companies.

It should be emphasized that the implementation of competition laws (usually entrusted to the competition authority) is completely independent of the implementation of anti-corruption laws (usually entrusted to anti-corruption bodies and the judiciary)⁴⁵¹. Systematic exchange of information between enforcement agencies and joint investigations is highly recommended. In particular, it would seem appropriate to systematically open a competitive investigation into procurement markets for which evidence of corruption has been found.

An increased effort should be made to better harmonize and guarantee the practical implementation of the provisions of other laws that provide the same subject matter as in relation to the field of public procurement⁴⁵². For instance, it is not clear which institution, public procurement institutions or the Central Election Commission, should implement the legal provisions of the Electoral Code that prohibit entities that have made donations to an electoral subject or its candidates to benefit for 3 years after the election date from any public contracts. The scope of the legislator should be to avoid the creation of such legal pockets that increase the likelihood of abuse.

In contrast, the more the legal basis of public procurement is improved, the greater the number of special procedures that circumvent these procurement provisions, both by special laws and by decisions of the Council of Ministers, exists⁴⁵³. A valuable lesson in the future of special laws/DCMs should serve the decision of the Constitutional Court⁴⁵⁴ regarding the so-called special law "On the construction of the National Theatre"⁴⁵⁵. With a unique procedure and duration of proceedings by both the executive and the Assembly, the content of the special law was subject to a constitutional judgment that found it to be unconstitutional, for more than one reason.

⁴⁵⁰ See also article 70, of the SAA that defines the general obligation of the Republic of Albania to align its legislation with the EU *acquis*

⁴⁵¹ Albanian Institute of Science. *Public procurement. Albania through the lens of European Integration*. Policy paper, 2022, p. 10.

⁴⁵² Article 92/1, of law no. 10019, dated 29.12.2008 "Electoral Code of the Republic of Albania", as amended.

⁴⁵³ Albanian Institute of Science. *Public procurement. Albania through the lens of European Integration*. Policy paper, 2022, p. 12.

⁴⁵⁴ Decision no. 29, dated 02.07.2021, of the Constitutional Court.

⁴⁵⁵ Law no. 37/2018 "On determining the special procedure for the evaluation, negotiation and conclusion of the contract, with the object "Design and implementation of the urban project and the new building of the national theatre".

Taking into account the integrity of economic operators, additional provision prohibiting the participation of offshore registered entities in all types of public procurement procedures is proposed to be adopted in law no. 162/2020⁴⁵⁶, to increase transparency, reliability, competition and criminal control of subjects and to challenge corruption and money laundering.

Additionally, there continues the lack to implement the law correctly⁴⁵⁷, which creates more room for abuse, by many public authorities, starting with contracting authorities, the Public Procurement Commission, the Public Procurement Agency, and continuing with the Council of Ministers, the Supreme State Audit Office, the Prosecutor's Office, the Administrative Courts and the Criminal Courts.

7. Conclusions

The use of AI is inevitable in any area of human activity. The replacement of the human factor is gradually being carried out even in public administration as a mean to increase efficiency, reduce time and eliminate corruption. Public procurement as one of the recent cases where Artificial Intelligence is being applied has seen rapid development, especially in the European Union legal and institutional framework. We can see how it is being put into practice in preparatory, contract design or planning stages, in the form of virtual assistants and, especially, as monitoring systems to detect irregularities. In the national level, the amended law on public procurement offers some novelties never seen before in our country. When these systems are established, the landscape will be very different, possibly solving some deeply rooted problems and badly administered issues in the Albanian procurement procedures. Anyway, in that case, the solutions for some problems provide the existence for others. The risks of cybersecurity breaches, and the correct function of these AI generated systems, should be the priority of the competent authorities in maintaining the trust of the citizens and the economic interest of the state. After these AI systems have been established and consolidated, an assessment of the entire procurement procedures is needed to ascertain if Artificial Intelligence has indeed solved the issues, it was first introduced.

Bibliography

Literature

⁴⁵⁶ Albanian Institute of Science. *Integrity control of public contractors: EU practice and contracting in the Albanian context*. Policy paper, 2023, p. 16.

⁴⁵⁷ Latifi, Ornela. *Procesi i prokurimit publik sipas legjislacionit shqiptar, e drejta e ankimit në procesin e prokurimit publik në raport me ligjin nr.162/2020, "Për prokurimin publik". Vendimmarrja e Komisionit të Prokurimit Publik, ndikimi në efikasitetin e sistemit të prokurimit, aspekte të zbatimit të gabuar të ligjit si dhe siguria juridike e personave të prekur*. 2024, p. 4.

Emri i Autorit

1. Agency of Public Procurement. *Annual Report*. 2023. Albanian Institute of Science. *Integrity control of public contractors: EU practice and contracting in the Albanian context*. Policy paper, 2023.
2. Albanian Institute of Science. *Public procurement. Albania through the lens of European Integration*. Policy paper, 2022.
2. Balkan Insight. *Albania Opens EU Accession Negotiations, Seeks Membership by 2030*. 2024.
3. Dorzi, Geri. *New enlargement methodology and its impact in the negotiating countries*. Institute of European Studies, 2023, ISBN 9789928472137.
4. European Commission. *Screening report Albania, Cluster 1 – Fundamentals*. Brussels, 20.07.2023.
5. European Commission. *Albania 2023 Report*. Brussels, 08.11.2023.
6. Kiefer, Daniel, Ulmer, Annette. *Application of Artificial Intelligence to optimize forecasting capability in procurement*. 2019.
7. Latifi, Ornella. *Procesi i prokurimit publik sipas legjislacionit shqiptar, e drejta e ankimit në procesin e prokurimit publik në raport me ligjin nr.162/2020, "Për prokurimin publik". Vendimmarrja e Komisionit të Prokurimit Publik, ndikimi në efikasitetin e sistemit të prokurimit, aspekte të zbatimit të gabuar të ligjit si dhe siguria juridike e personave të prekur*. 2024.
8. OECD. *Government at a Glance 2023*. OECD Publishing, Paris, 2024.
9. Reporter.al – BIRN. *Inteligjenca Artificiale në tendera mund të kthehet në alibi për korrupsionin*. 2024.
10. Sanchez-Graells, Albert. *Public Procurement of Artificial Intelligence: recent developments and remaining challenges in EU law*. Legal Tech Journal, 2/2024.
11. Zick, Tom., et al. *AI Procurement Checklists: Revisiting Implementation in the Age of AI Governance*. 2024.

Legislation

1. Law no. 162/2020, "On public procurement", as amended.
2. Law no. 9590, dated 27.07.2006 "On the ratification of the "Stabilization-Association Agreement between the Republic of Albania and the European Communities and their member states".
3. Decision no. 304, dated 22.05.2024, of the Council of Ministers "For the approval of the National Strategy for Public Procurement 2024–2030 and the Action Plan for its implementation 2024–2027".
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.
5. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement, OJ L 94, 28.3.2014, p. 65–242.

6. Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors, OJ L 94, 28.3.2014, p. 243–374.

Web pages

European Commission. *Public procurement*. https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/public-procurement_en